

חג הסוכות בהלכה ובאגדה

אלול התשס"ח - טלפונים לפרטים, ברורים והזמנות: 0522-813833 04-9988996

מבוא • ניסי עם ישראל במדבר • חג הסוכות בירושלים בזמן בית המקדש • האושפיזין • חדש תשרי • בניית הסוכה • דפנות הסוכה • מדיני הסכך • מדיני נוי הסוכה • ערב החג • ליל החג • הישיבה בסוכה • מדיני האכילה בסוכה • השנה בסוכה • ארבעת המינים • האתרוג • הלולב • ההדס • הערבה • מדיני ארבעת המינים בשנה השביעית • מדיני נטילת ארבעת המינים • מהלכות יום טוב • מצות הקהל • מהלכות חל המועד • הושענא רבה • מוצאי החג

שער האגדה

מבוא

לתועלת המעיינים • חג הסוכות - זמן שמחתנו • שלושה מועדי מפגש" • כי בסכות הושבתי • "זכר לענני כבוד • זכר לסוכות • התאמנות על ה' • נגילה ונשמחה בך !

ניסי עם ישראל במדבר

תקופת המדבר - ירח דבש • שלושה מנהיגים טובים • ענני הכבוד • ירידת המן במדבר • בארה של מרים • הדגלים במדבר

חג הסוכות בירושלים בזמן בית המקדש

שמחה יתירה • העליה לרגל • קומו ונעלה ציון • רחובות ירושלים • נעלה לבית המקדש • שמחת בית השואבה • ההכנות לשמחה • השמחה • ניסוך המים

האושפיזין

אורחים נעלים • אברהם אבינו • יצחק אבינו • יעקב אבינו • משה רבנו • אהרון הכהן • יוסף הצדיק • דוד המלך

שער ההלכה

חדש תשרי

● מן התורה ● לימוד הלכות החג ● ימי שמחה לישראל ● נשמה טהורה ● תיקון חצות

בנית הסוכה

● מחיל אל חיל ● בניה על ידי תלמיד חכם" ● מצוה בו יותר מבשלוחו ● "בניה על ידי גוי ● סוכה ישנה ● בניה על ידי אשה ● בניה על ידי קטן ● בניה בערב שבת ● בנית סוכה בחול המועד ● מיקום הסוכה ● בנית סוכה בבית הכנסת ● בנית סוכה ברחוב ● לא תגנב" ● תקנת השבים ● "אין פטור

דפנות הסכה

● שלוש דפנות ● עמידה בפני הרוח ● מדות הסוכה ● דפנות מעמודים ● סדר בנית הסוכה

מדיני הסכך

● תנאי הכשר הסכך ● רחב הקורה ● דבר המעמיד ● סכך לנצה ● קשירת הסכך ● סכך פסול בין הסכך הכשר ● חבלי כביסה ● פרגולה ● אויר בסכך" ● דופן עקומה ● "כמות הסכך ● נפל הסכך ● משיב הרוח

מדיני נוי הסכה

● " זה אלי ואנוהו ● פרוכת הקדש ● סכך נאה ● סדין נאה ● גובה הקשוחים ● מנורה ● הנאה מהקשוחים ● ירדו גשמים ● כתיבת פסוקים לקישוט ● מי המקשט

ערב החג

● לשמוח ולשמח ● מקוה טהרה ● אכילה בערב החג ● הכנת נר דלוק ● הדלקת נרות החג ● מקום ההדלקה ● הברכה" ● שהחינו "

ליל החג

● הכניסה לסוכה ● קידוש ● מים אחרונים ● כוס של ברכה ● ברכת המזון ● משניות

הישיבה בסוכה

● ענני כבוד ● כל רגע - מצוה ● שבעה אושפיזין ● סגולה להצלחה ● כסא מפואר ● דבר בעתו מה טוב ● דירת קבע לשבוע ● כלי אכילה ושתייה ● כבוד הסוכה ● הלימוד בסוכה ● בית הכנסת ● הפטורים מן הסוכה ● המצטער בלילה הראשון ● המצטער בשאר ימי החג ● חולה ● ברית מילה ● שליחי מצוה ● הולכי דרכים ● טיולים ● אנשי בטחון ● נשים

מדיני האכילה בסוכה

● אכילת פת בלילה הראשון ● זמן האכילה ● קידוש ● מתי חיב לאכל בסוכה ● ? זמן הברכה ● מיני דגן ● שאר מאכלים ומשקים ● סוכת חברו ● אכילה חוץ לסוכה באמצע הסעודה ● אוהב מצוות ● קטנים

השנה בסוכה

● חיוב השינה בסוכה ● שנת עראי ● נרדם חוץ לסוכה ● סוכה קטנה ● מתהפך בשינה ● מצטער

ארבעת המינים

● צווי התורה ● הלכה למשה מסיני ● זריז ונשכר ● לא בחינם ● הוצאות המצוה ● טרחת מצוה ● עשית המצוות בשמחה ● עשית המצוה לכבוד ה' יתברך בלבד ● כבוד אב ● דוגמא אישית ● מצות חינוך ● אין פטור ● קניה בהקפה ● קניה מקטן

האתרוג

● תבנית האתרוג ● גוון האתרוג ● אתרוג המנומר ● שעור האתרוג ● צורת האתרוג ● חסרון ונקב באתרוג ● חזוית באתרוג ● עלים שעל האתרוג ● נשברה הפטמה ● נשבר העקץ ● נסדק ● נקלף ● הדר ● "אתרוג מורכב ● מהו האתרוג המהודר ביותר ● ? רוח רעה ● ערלה ● טבל

הלולב

● תבנית הלולב ● לולב כשרביט ● ארך הלולב ● נפתחו העלים ● נקטם ראשו ● לולב עקום ● לולב כפוף ● מהו הלולב המהדר ביותר ● ?יהי ממון חברך חביב עליך כשלך ● ערלה

ההדס

● " ענף עץ עבת ● "תבנית ההדס ● והחוט המשלש ● בעגול אחד ● ארך ההדס ● רבו ככלו ● עליו חופים] מכסים [את עצו ● גודל העלים ● נקטם ראשו ● מהו ההדס המהודר ביותר ● ?ערלה

הערבה

● " ערבי נחל ● "תבנית הערבה ● ארך הערבה ● נקטם ראשה ● נקטמו העלים ● התחוררו העלים ● לבלוב ● מהי הערבה המהודרת ביותר ● ?הידור מצוה ● ערלה

מדיני ארבעת המינים בשנה השביעית

● אתרוג ● לולב. הדס. ערבה .

מדיני נטילת ארבעת המינים

● שומר מצוה" ● זה אלי ואנוהו ● "זמן המצוה ● בית המקדש ● ירושלים עיר הקודש ● שבת קודש ● אגודה אחת ● כיצד אוגדים ● ?זמן האיגוד ● טלטול ביום טוב ● טלטול בשבת ● זהירות ● חציצה ● הברכה ● סמוכים לעד לעולם ● כדרך גדילתם ● אפן הנענוע ● קריאת ההלל ● הנענועים בהלל ● סדר ההקפות ● שכח לברך ● חולה ● שבת קודש" ● "לכם" - משלכם ● נשים

מהלכות יום טוב

● טעה בתפלת יום טוב ● הלכות חג בחג ● מלאכות המותרות והאסורות ביום טוב ● הדלקת האש ובישול ● כיבוי האש ● בורר ● טוחן ● סוחט ● מוקצה ● רחיצה ● מחיאת כפים וריקוד ● רפואה

מצות הקהל

• המקור מן התורה • בזמן בית המקדש • זכר למצות הקהל

מהלכות חל המועד

• הנהגת היהודי בחל המועד • יעלה ויבוא • עשית מלאכה בחל המועד • קבלת פני רבו
ברגל • עליה לרגל • שמחת בית השואבה • והיה מחניך קדוש

הושענא רבה

• מעלת היום • עורו ישנים • ברכות השחר • עמוד השחר • תפלת שחרית • מצות חבטת
הערבה • נשמת כל חי • שנים מקרא ואחד תרגום • קשה להפרד • שמיני עצרת - שמחת
תורה • תפלת ערבית • הקפות • מעלת הרקודים והשמחה לכבוד התורה • פעמונים • קדושה
וטהרה • כבוד התורה • לעמוד בעת ההקפות • קריאת התורה בליל החג • יהי רצון • חזרת
ספרי התורה להיכל • קידוש • תפלת שחרית • קריאת התורה • חתן תורה • ברב עם הדרת
מלך • עין טובה • שני כהנים • כהן חתן תורה • קטנים • המלאך הגואל • משיב הרוח
ומוריד הגשם • סעודה לגמרה של תורה • הקפות

מוצאי החג

• הקפות שניות • אסרו חג • שיירי מצוה • מרקחת - רבה • סגולות נפלאות • שבת
בראשית

האגדה

שער

לתועלת המעיינים:

יש לציין שההלכות שבחוברת הן לכל הדעות, לבני אשכנז ולבני ספרד. לבד מההלכות שבארנו בהם במפורש, שיש חילוק בין בני אשכנז לבני ספרד.

העמודים המסומנים בהלכות ב- (1), הם לפי הספר חזון עובדיה הלכות סוכות. ובדיני ארבעת המינים כשמסומן (א), (ב), (ג), (ד), מהספר פרי עץ הדר.

דברי האגדה שנכתבו בס"ד, הינם מדברי חז"ל במדרשים ובמפרשים, ומהספרים: מעם לועז, אוצר אישי התנ"ך, בית המקדש בירושלים ועוד.

חג הסוכות - זמן שמחתנו.

כמה נפלא ומרומם הוא החג הזה. הנה, ימי הרחמים והסליחות חלפו עברו, והותירו אחריהם שובל זך של טהרת הלב ונקיות הנפש. וכשהלב זך ונקי - מחפש הוא, הלב היהודי הטהור, קרבת אלוקים. חפץ ומשתוקק הוא להיות דבק בה' יתברך, להיות במחיצתו ובקרבתו, לחסות תחת כנפיו, לחוש את המתיקות הנפלאה של "קרבת אלוקים". או אז - באה לה מצות הסוכה. מיד במוצאי יום הכיפורים, טורחים אנו לבנות "סוכה", שבה כביכול נתייחד עם הקב"ה ונשמח עימו.

את סוכתנו בונים אנו - לא תחת קורת גג, לא תחת השפעתם הסוחפת והמבלבלת של כל קנייני העולם הזה, אלא תחת כיפת השמים, תחת כנפי

ה' יתברך. וכפי שחכמינו מכנים את הסוכה: "צִילָא דְמַהֲיָמְנוּתָא" - צל האמונה בה' יתברך.

עוזבים אנו את בתינו, את כל רכושנו ועמלנו, ובאים לחסות בצל השכינה הקדושה, ואז זוכים אנו לחוש תענוג מיוחד ומתיקות נפלאה של קרבת אלוקים - "בְּצֵלוֹ חִמְדָּתִי וַיִּשְׁבְּתִי, וַיַּרְיֵנוּ מִתּוֹק לְחֶפְזִי!" (שיר השירים ב ג). וכפי שכותב ה"שפת אמת": כי עצם נפשות בני ישראל משתוקקים ונמשכים אחר הקב"ה, רק הבלי העולם הזה מסירים את אהבת הלב, ואחר יום הכיפורים נטהרו הלבבות וחוזרים לשורש, ואז יכולה הנפש היהודית לשוב ולהתענג על ה'.

כמה מרגשים ומרעישים הם דבריו של רבנו האר"י ז"ל (שער הכוונות דרושי חג הסוכות ד), כי צורת הסוכה מרמזת על **חיבוק של אהבה שמחבק אותנו הקב"ה**, [שהרי צורתה היא "שתי דפנות שלימות, והדופן השלישית אפילו טפח" (סוכה ד ע"ב), דומה כאדם המחבק את חברו בידו - הזרוע והאמה שהם ארוכים - ועוד טפח שזוהי כף היד], ואכן בשבתנו בסוכה יוכל כל לב יהודי לחוש קירבה מיוחדת ושייכות נפלאה אל הקב"ה.

מצות הסוכה, אף מיוחדת היא בכך, שאנו מקיימים אותה בכל גופנו, בכל 248 אברינו ו-365 גידינו, וכפי שכותב ה"חידוש הרי"ם", שאין לנו מצוה כזו שאדם נכנס בה כל כולו, אפילו עם הנעליים שעל רגליו... כל גוף האדם נכנס לתוך המצוה ומתקדש בקדושתה, ולכן מורגשת קדושת הסוכה בנפש האדם יותר משאר מצוות.

ובאמת כמה נפלא לחוש את הקדושה ואת הקרבה המיוחדת לה' יתברך בימים אלו. תחושת טהרת הלב של יום הכיפורים עודנה מלווה אותנו, יושבים אנו בסוכה המעוטרת בחן, תחת כיפת השמים, בצילה של השכינה הקדושה, בחברתם המרוממת של אבות האומה - "אושפיזין עילאין קדישין". והתורה מצווה ואומרת: "וּשְׂמַחְתֶּם לְפָנָי ה' אֱלֹהֵיכֶם שְׁבַעַת יָמִים!". והשמחה אכן ממלאה את הלב וחודרת אל פנימיות הנפש - "זמן שמחתנו"!!!

שלושה מועדי מפגש

עתה, מן הראוי, שנתבונן ונבחן יותר, כפי יכולתנו והשגתנו, מהי המשמעות המיוחדת של חג הסוכות.

שלושה רגלים נתן לנו הקדוש ברוך הוא, שלושה ציוני דרך מרכזיים בהתהוותנו לעם, שלושה מועדי מפגש בינינו לבין אבינו אוהבנו - "שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יִרְאֶה כָּל זְכוּרָךְ אֶת פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר, בַּחֹג הַמִּצּוֹת וּבַחֹג הַשְּׁבֻעוֹת וּבַחֹג הַסִּפּוֹת..." (דברים טז טז) **חג הפסח** - "זמן חרותנו". יצאנו ממצרים באותות ובמופתים גדולים, הקב"ה בחר בנו לעם. מציינים אנו את הולדת עם ישראל. **חג השבועות** - "זמן מתן תורתנו". יום נשגב וגדול, היום שבו כרתנו ברית עם הקב"ה וקיבלנו את התורה הקדושה. **חג הסוכות** - "זמן שמחתנו". ואנו שואלים - לשמחה, מה זו עושה? מהו ציון הדרך, מהו המאורע המיוחד, מהי סיבת המפגש הסוכות? בחג -

"כי בסכות הושבתי"

נאמר בתורה (ויקרא כג מב-מג): "בַּסִּפּוֹת תִּשְׁבוּ שִׁבְעַת יָמִים, כָּל הָאֲזָרָח בְּיִשְׂרָאֵל יֵשְׁבוּ בַּסִּפּוֹת: לְמַעַן יִדְעוּ דִרְתִּיכֶם כִּי בַּסִּפּוֹת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם, אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם".

מהן אותן סוכות בהן ישבו עם ישראל בהיותם במדבר, ומדוע כה ראויות הן לציון?

בגמרא (סוכה יא ע"ב) נחלקו התנאים באלו סוכות מדובר. רבי אליעזר אומר: עשה הקב"ה לעם ישראל סוכות של "ענני כבוד" - שבעה עננים שהקיפום מכל צד, שמרו והגינו עליהם מפני סכנות המדבר, ואף הנעימו להם את הדרך. רבי עקיבא אומר: **סוכות ממש** עשו להם, כדרך הולכי דרכים שעושים לעצמם סוכות להגנה מפני מזג האויר.

בדרך רעיונית, מבארים המפרשים כי למעשה אין כאן מחלוקת בעצם העובדות. גם ענני כבוד הקיפו את עם ישראל במדבר, וגם סוכות ממש עשו בחנייתם במקומות שונים. ואולם הדיון הוא לזכר מה חוגגים את חג הסוכות. נבחן את שני הטעמים, ונראה כי למעשה שניהם משלימים זה את זה לרעיון אחד.

זכר לענני כבוד

דעה אחת - זכר לענני הכבוד, מה המיוחד בעננים אלו?

ניסים רבים עשה הקדוש ברוך הוא לעם ישראל, ניסים גדולים ועצומים, שינוי כל מערכות הטבע - החל מכך ש"בני ישראל פרו וישרצו וירבו ויעצמו במאוד מאוד" - למרות כל הגזירות האכזריות של פרעה ועול השעבוד הקשה. לאחר מכן - עשר המכות, שכל מכה ומכה היא פלא עצום בפני עצמו, ומפליא אף לראות את ההפליה הנפלאה, כיצד פגעה המכה דווקא במצרים ולא בבני ישראל. בהמשך - יציאת מצרים, קריעת ים סוף, טביעת המצרים, אלו ניסים מופלאים! ובמדבר - האכילס ה' לחם מן השמים, והשקם מים חיים מן הסלע! אבל מכל הניסים העצומים הללו - מצוה עלינו לזכור דווקא את "ענני הכבוד"! מדוע?

כי מלבד עצם הנס הפלאי שבקיומם של עננים מופלאים אלו [כפי שנרחיב להלן, אודות הניסים המיוחדים שנעשו על ידם], הרי הדגשה מיוחדת יש כאן - "ענני כבוד"! היה בהם גילוי מיוחד של חיבה ואהבה של הקב"ה לעם ישראל. עננים אלו, שהקיפו את עם ישראל מכל צד, הראו איך הקב"ה עוטר ומחבק את בניו אהוביו באהבה עצומה, ועליהם דרשו את הפסוק (דברים לב י): "יִסְבְּבֵנְהוּ יְבוֹנְנֵהוּ יִצְרְנֵהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינָיו... יִפְרֹשׁ כְּנָפָיו יִקְחֵהוּ יִשְׁאַהוּ עַל אֶבְרָתוֹ". הקב"ה חובק את עמו האהוב תחת כנפיו, ומוליכם באהבה ובחמלה. משגיח עליהם בהשגחה גלויה וקרובה. ובאמת גם הגויים התרגשו והתפעלו דווקא מאותו גילוי חיבה מיוחד שבא לידי ביטוי בענני הכבוד, כמו שנאמר (במדבר יד יד): "וְאָמְרוּ אֶל יוֹשֵׁב הָאָרֶץ הַזֹּאת, שְׁמְעוּ כִּי אֲתֵה ה' בְּקֶרֶב הָעָם הַזֶּה, אֲשֶׁר עִין בְּעֵין נִרְאָה אֲתֵה ה' וְעֲנָדָה עֲלֵיהֶם, וּבְעַמֵּד עָנָן אֲתֵה הַלַּיְלָה לִפְנֵיהֶם יוֹמָם, וּבְעַמֵּד אֵשׁ לַיְלָה".

זכר לסוכות

דעה שניה - זכר לסוכות ממש, שהקימו עם ישראל. ומה המיוחד בסוכות הללו?

בסוכות אלו רואים אנו את גודל מעלתם של עם ישראל, ואת אהבתם ודבקותם המוחלטת בקב"ה. עם ישראל - בחודשים האחרונים לשהותם במצרים, היו מוקפים בכל טוב, מאומה לא חסר להם. אך כשצויה עליהם הקב"ה לצאת - עשו זאת מיד, בלי היסוס, ואפילו צידה לא לקחו

- מלבד מעט בצק, ומצות ומרור שנותרו להם מליל השימורים. כ-3 מיליון אנשים נשים וטף, עזבו את בתיהם ומשכנותיהם ועריהם וכל טוב אשר בהם, והלכו אחר ה' יתברך, אל המדבר הגדול והנורא, נחש שרף ועקרב, מקום אשר אין בו - לא בית ולא צל, לא אוכל ולא מים! ולא שאלו לאן תביאנו, היכן נמצא מחסה משרב ומקור, ומאין יבוא מזוננו. הלכו אחר ה' - ללא שאלות, מתוך אהבה, ובטחון מלא! והקב"ה זוכר להם זאת, כפי שמעיד הנביא (ירמיה ב ב): "כֹּה אָמַר ה', זְכַרְתִּי לָךְ חֶסֶד נְעוּרֶיךָ אֲהַבְתָּ כְּלוּלְתֶיךָ, לְכַתֵּךְ אַחֲרַי בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ לֹא זְרוּעָה".

הלכו עם ישראל אחר ה' יתברך בלב בוטח, והקב"ה אכן הראה להם את נסיו וחסדיו הגדולים. "וַיִּסְעוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מֵרַעְמֶסֶס סִפְתָּה" - מרחק של כ-120 ק"מ, מהלך שלושה ימים של אדם בינוני, ואילו הם הגיעו מרעמסס לסוכות באותו יום, בשעה קלה, עם נשיהם וטפם וכל הרכוש הכבד שלקחו עמם! אמנם ישבו בסוכות - אך ה' דאג לכל מחסורם! ללמדך שכל ההולך בדרך ה' ושם עליו מבטחו, אין הקב"ה עוזבו, ומראה לו את נפלאותיו.

מפני זה נצטווינו לעשות סוכות דוגמתן, כדי שיתגלה ויתפרסם מתוך מצות הסוכות גודל מעלתן של ישראל במדבר, שהיו הולכים עם כובד האנשים והנשים והטף במקום שהוא אשר אין בטבע האדם לחיות בו, והוא שהעיד הכתוב: ארץ ציה ושממה, לא מקום זרע ותאנה וגפן. והלכו שם ארבעים שנה, וחיו בניסים תמידיים: מן, שליו, באר מים, ובגדיהם לא בלו ולא חסרו דבר, וישבו שם בסוכות שעשו להם להגן עליהם מפני הקור בחורף...

(כד הקמח, רבנו בחיי, רמב"ן ויקרא כג מג)

התאמנות על ה'

ובכל זאת - נשוב ונשאל - מדוע מחייבים מאורעות אלו חג מיוחד? מהו ציון הדרך? מהי סיבת המפגש? מהו השלב החשוב בהיווצרותנו לעם?

נתבונן ונראה. הנה, כבר יצאו עם ישראל ממצרים, התקדשו וקיבלו את התורה. ומה עכשיו? לכאורה הכל מושלם, עם לתפארת! נראה כי הנה הגיע סוף סוף הזמן המיוחל להיכנס אל הארץ המובטחת, ולקיים בה את

התורה והמצוות, כפי שהבטיח ה' לאברהם, יצחק ויעקב. אך - לא כן הוא! עם ישראל מתעכבים במדבר למשך 40 שנה! למה?

התשובה היא, כי אומנם כן, עם ישראל הביעו נכונות ללכת אחר ה' יתברך, לקבל את התורה, אמרו "נעשה ונשמע" וזכו להתגלות אלוקית נשגבה במעמד הר סיני, אך בכל זה אין די כדי להגיע לחיים מבוססים של קיום תורה ומצוות, עדיין אין זה מספיק כדי ליצור עם הדבק באלוקיו לדורות עולם.

וכאן נותן ה' יתברך לעם ישראל תקופה מיוחדת של 40 שנה - תקופה של "התאמנות על ה'", להיות מורגלים להידבק בה'. ה' יתברך נושא את עם ישראל "כאשר ישא האומן את היונק". הם מונהגים בהנהגה מיוחדת על טבעית. אוכל שמיימי מיוחד ניתן להם דבר יום ביומו, ישר מן השמים. מים חיים יוצאים להם מצור החלמיש. כל צרכיהם הגשמיים מסופקים להם במאור פנים. והשכינה הקדושה מסוככת עליהם מכל צד ועוטפת אותם בענני כבוד.

אולם, מה נדרש מעם ישראל? נדרשת מהם **דבקות מוחלטת** בבורא עולם! להאמין ולבטוח בו, ללכת בתורתו. כמו שנאמר (דברים ח ב): "וְזָכַרְתָּ אֶת כָּל הַדְרֹךְ אֲשֶׁר הוֹלִיכָה ה' אֱלֹהֶיךָ זֶה אֲרַבְעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר... לְנִסְתָּךְ לְדַעַת אֶת אֲשֶׁר בִּלְבָבְךָ, הַתְּשֹׁמֵר מִצֻּוֹתַי אִם לֹא". והיו אכן בתקופה זו נסיונות לא פשוטים, אשר חישלו את אמונתם בה', ולימדו אותם שוב ושוב להידבק רק בה' יתברך.

רק בתום תקופה זו - כאשר התאמנו עם ישראל על דבקות מוחלטת בקב"ה, והשכילו להבין כי את הטוב האמיתי משיגים רק כאשר הולכים עם הקב"ה, אז היו עם ישראל בשלים להיות "עם ה'", להיכנס לארץ ישראל, ולחיות חיים מבוססים של קיום תורה ומצוות ודבקות בה' לדורות עולם.

ואם כן תקופת המדבר היא השלב הנוסף ביצירת עם ישראל לעם. ואנו מציינים אותה ב"מועד מפגש" מיוחד - הלוא הוא חג הסוכות. "בַּסֻּכֹּת תֵּשְׁבוּ שִׁבְעַת יָמִים... לְמַעַן יִדְעוּ דֹרֹתֵיכֶם כִּי בַּסֻּכֹּת הוֹשַׁבְתִּי אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּהוֹצִיאִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם - אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם!". למדנו להיות **מסוככים** תחת כנפי ה' יתברך - וה' **סוכך** עלינו ומשפיע עלינו רוב טובה וברכה. כי "כפי הנהגת האדם - כך מתגלה עליו צילו של הקב"ה". (שפת אמת)

נגילה ונשמחה בד'!

חג הסוכות - זמן שמחתנו! כעין עם ישראל במדבר שהסתופפו תחת כנפי ה' יתברך - אף אנו יושבים בסוכה בצלו של הקב"ה, ששים ושמחים כמשוש חתן וכלה - "נגילה ונשמחה בד'!". כעין חופת כלולות היא הסוכה, המזכירה לנו את הקשר המיוחד בינינו לבין הקדוש ברוך הוא. בשבתנו בסוכה נזכרים אנו באותה תקופה מיוחדת של 40 שנה, שבה הלכנו אחר ה' במדבר הגדול והנורא, מקום ציה ושממה, ובכל זאת היינו מוקפים בשפע עצום ובכל טוב: מזון ושתייה, ביגוד, נוחות וביטחון - מאומה לא חסר לנו! כי כשהולכים עם הקב"ה ודבקים בו וחוסים תחת כנפיו - אזי יש הכל!

וכעין זאת עושים אף אנו - עוזבים את הבית המוגן על כל רכושנו, עוזבים את התבואה שזה עתה אספנו אל ביתנו, ויוצאים - לחסות תחת כנפי ה' יתברך, כי אין לנו בטחון אחר, ואין לנו רצון אחר, ואין לנו שמחה אחרת - אלא בד', רבונו של עולם.

ואנו מתפללים ומייחלים: "הרחמן הוא יזכנו לישב בספת עורו של לוי" [סוכה של ענני כבוד ומיני אורות לצדיקים לעתיד לבוא (רבנו בחי)]. רוצים אנו לזכות לחסות תמיד תחת כנפי ה' יתברך, בהשגחתו התמידית, הגלויה והישירה. "אחת שאלתי מאת ה' - אותה אבקש: שבתי בבית ה' כל ימי חיי, לחזות בנעם ה' ולבקר בהיכלו!" (תהלים כז ד)

ניסי עם ישראל במדבר

תקופת המדבר - ירח דבש

תקופה מיוחדת היא, תקופת הליכתם של עם ישראל במדבר. מונהגים היו בהנהגה על טבעית נפלאה, מוקפים בניסים תמידיים, רואים את

הקב"ה עין בעין, ומתוך כך הוכשרו להיות דבקים בתורה ובמצוות לדורות עולם. כמו שאומר המדרש (תנחומא בשלח א): "אמר הקדוש ברוך הוא: אם אני מוליך את עם ישראל בדרך פשוטה ויגיעו מהר לארץ ישראל, מיד כל איש יחזיק בשדהו ובכרמו, יעדור, יחרוש, יזרע ויקצור, ויתבטל מן התורה. לזאת, אוליכם דרך המדבר, ויאכלו את המן וישתו מי באר, וכך תהא התורה מתיישבת בגופן".

"מי זאת עלה מן המדבר" (שיר השירים ג ו) - **נתעלו ישראל על ידי המדבר!**
- התורה מן המדבר, המן והשליח מן המדבר, המשכן מן המדבר, השכינה מן המדבר, כהונה ומלכות מן המדבר, הבאר מן המדבר, ענני כבוד מן המדבר. (תנחומא שמות יד)

על השגחת ה' עלינו באותה תקופה מיוחדת, אומר הפסוק (דברים לב י-יא):
"יִמְצְאוּהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר... יִסְבְּבוּהוּ [בענני כבוד], יְבוֹנְנוּהוּ [נתן להם בינה בתורה], יִצְרְנוּהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינָו: כְּנֶשֶׁר יַעִיר קִנּוֹ עַל גּוֹזְלָיו יִרְחֹף, יִפְרֹשׁ כְּנָפָיו יִקְחֵהוּ יִשְׂאֵהוּ עַל אֲבָרְתוֹ". מה מרגשים הם דברי המדרש: **"אשרי האזנים שכך שומעות, עד היכן חיבב הקב"ה את ישראל, עד היכן שמרן, עד היכן נצרון, כביכול - עד כאישון עינו! ראה עד היכן שמרן! - שאמר הקב"ה למשה: "לך אמור להם שיעשו לי משכן ביניהם". כביכול אני עוזב את העליונים ויורד ושוכן ביניהם! ולא עוד אלא לך ועשה אותם דגלים לשמי. למה? שהם בני!"**. (במדבר רבה ו)

שלושה מנהיגים טובים

הולכים עם ישראל במדבר - ולא חסר להם דבר. כשם שהמלך במדינה - אין המדינה חסרה כלום, כך 'ה' אֶלְהֵיךָ עִמָּךְ - לא חסרת דבר! (מדרש תהלים כג)

"וַיֵּסֶב אֱלֹהִים אֶת הָעַם דָּרָךְ הַמִּדְבָּר" (שמות יג יח) - הלכו כשהם **מסובים**, כמלכים המסבים על מיטותיהם ואוכלים ושותים.

"וַיִּשְׁלַח לְפָנֶיךָ אֶת מֹשֶׁה אֶהְרֹן וּמָרִים" (מיכה ו ד) - אמר הקב"ה לישראל, העמדתני לכם שלשה גואלים המשמשים אתכם: בזכות משה - אכלתם את המן, בזכות אהרן - הקפתי אתכם בענני כבוד, ובזכות מרים, שאמרה שירה על הים - נתתי לכם את הבאר.

אמר רבי ברכיה הכהן: מלך בשר ודם, שיש לו מדינה, והוא שולח אליה אנשים שינהיגו וינהלו אותה - מי הוא זה שצריך לפרנס את אותם

מנהיגים? בודאי שבני המדינה! אבל הקדוש ברוך הוא לא עשה כן, אלא שלח לעם ישראל במדבר שלושה מנהיגים טובים - משה, אהרן ומרים, והמנהיגים הללו הם שפרנסו וכלכלו את עם ישראל! (תנחומא במדבר ב)

ענני הכבוד

כִּי אֶתָּה ה' בְּקָרְבַּ הָעַם הַזֶּה

מתוך הניסים הרבים שהקיפו וליוו את עם ישראל - מיוחדים במינם הם "ענני הכבוד". למעשה, היתה בהם תועלת גדולה ועצומה לעם ישראל: הם הגינו עליהם מפני האויבים ומפני חיות רעות, יישרו את הדרך, הצלו מפני השמש הקופחת ומפני רוחות סער, ועוד ועוד תועלות רבות ונפלאות [כפי שנראה להלן]. ואולם - מעל הכל - היתה טמונה בהם משמעות נפלאה של חיבה יתירה שאוהב ה' יתברך את עמו, עד שכביכול יורד ושוכן בתוכם ממש, מְלוּה אותם, עוֹטֵף אותם, ומחבק אותם בענני כבודו, ומשגיח עליהם כבבת עינו, כמו שנאמר (במדבר יד יד): "כִּי אֶתָּה ה' בְּקָרְבַּ הָעַם הַזֶּה, אֲשֶׁר עֵין בְּעֵין נִרְאָה אֶתָּה ה', וְעִנְנְךָ עֹמֵד עֲלֵהֶם, וּבְעֹמֵד עָנָן אֶתָּה הֹלֵךְ לִפְנֵיהֶם יוֹמָם וּבְעַמּוּד אֵשׁ לַיְלָה".

ענני הכבוד, לא זו בלבד שמסוככים היו בכלליות על עם ישראל, אלא מְלוּים היו גם לכל אחד ואחד מישראל ליווי צמוד. שאם היה אדם מישראל יוצא מחוץ למחנה, היו ענני הכבוד נמשכים עימו יחד ומלוים אותו עד שעה שחוזר! (ספרי במדבר פג)

ומנגד - אומות העולם לא זכו ליהנות מענני הכבוד, כי העננים פלטו אותם ולא קיבלו אותם כלל! גם ה"ערב רב", שהם גויים שעלו עם ישראל ממצרים, לא היו ראויים שהעננים יחסו עליהם ממש, אלא הם שכנו בצידי המחנות, ששם שכנו אף הצאן והבקר. (זוהר כי תשא. מעם לועז שמות ב תמ, ושמות ג רה)

איסוף העם

כבר באותו יום שיצאו ישראל ממצרים, התחילו ענני הכבוד ללוותם. נתאר לעצמנו, הרי עם ישראל בלילה האחרון לשהותם במצרים - היו בביתם, חגגו והקריבו "קרבן פסח". בחצי הלילה היתה מכת בכורות,

ופרעה רץ בבהלה אל משה להתחנן אליו שיוציא את ישראל ממצרים. בבוקר הלכו עם ישראל אל בתי המצרים לבקש מהם כסף וזהב ובגדים, ואכן אספו רכוש רב ועצום, עד שלכל אחד מישראל היו אוצרות שהטעינום על תשעים חמורים לפחות! וכל חמור היה טעון כ-18 ק"ג כסף וזהב ואבנים טובות ובגדים! והנה - באותו יום ממש, בשעה קלה, מתאספים עם ישראל כולם, מכל רחבי מצרים הגדולה - אל רעמסס, ומתחילים במסעם לכיוון מקום הנקרא "סוכות". הכיצד?! כיצד אפשר לאסוף עם שלם מתוך ארץ כה גדולה, עם נשים וילדים, ומיליוני בהמות טעונות, ועם "ערב רב" שהצטרף אליהם - תוך זמן כה קצר?!

אכן היה זה נס, שנעשה על ידי הענן, היאך?

אמר רבי חנינא, מתקרב היה הענן אל ישראל, והם טוענים עליו את נשיהם ובניהם וכלותיהם, אף סוסים, פרשים ופרדים. והיה הענן מקיף את כל ארץ מצרים, שהוא מהלך ארבעים יום, כהרף עין! (מדרש זוטא שיר השירים ח)

על כנפי נשרים

יצאו עם ישראל אל המדבר הגדול - אך הקב"ה עטף אותם בשבעה עננים, שהגנו עליהם מפני כל פגעי המדבר: **אחד מלמטה** - היה מוליך אותם, כדי שלא יהיה להם טורח בהליכתם, בדומה לאדם המפליג בספינה על מי מנוחות, שלא מרגיש קושי בכך שהספינה מפליגה יומם ולילה בלי הפסק. **אחד מלמעלה** - להגן עליהם מפני השמש הקופחת, ומפני חיצים שעלולים הגויים לזרוק לעברם. **ארבע מארבע רוחות** - להגן עליהם מפני חיות רעות ושודדי דרכים. **וענן נוסף היה מהלך לפניהם** - להורות להם את דרכם, ולהרוג את כל הנחשים והעקרבים והשרפים הנמצאים בדרך, ולשרוף את כל הקוצים. כמו כן, אם היה מקום נמוך היה מגביהו, ואם היה מקום גבוה היה משפילו, כך שעם ישראל לא היו צריכים לעלות על ההרים ולרדת אל הבקעות, אלא הלכו על מישור חלק ונוח. [הענן יישר לפניהם את הדרך בכל מקום, מלבד "הר סיני" לכבוד השכינה במתן תורה. "הר ההר" שבו נטמן אהרון הכהן. "הר נבו" שבו נטמן משה רבנו. וכמו כן, במרכז מחנה ישראל נותר תמיד מין הר, שעליו היה מוקם המשכן, כדי שיהיה המשכן גבוה יותר מכל המחנה.] (במדבר רבה יט טז)

עמוד האש

לעת ערב, היה "עמוד הענן" ההולך לפניהם מתחלף ב"עמוד אש" להאיר להם את דרכם, כמו שנאמר (שמות יג כא): "וְהָיָה הַלֵּךְ לַפְּנֵיהֶם יוֹמָם בְּעָמוֹד עָנָן לַלַּיְלָה בְּעָמוֹד אֵשׁ לְהָאִיר לָהֶם, לְלַכֵּת יוֹמָם וְלַלְלָהּ".

אורו של עמוד האש היה בהיר מאוד כאור היום. והפלא היותר גדול הוא - שאור זה האיר להם אפילו בתוך חדרים סגורים! כיצד?!

אמר רבי שמעון בן אלעזר, כל אותם ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר, לא הצטרכו לאור הנר, אלא אפילו נכנס אדם אל חדר בתוך חדר - עמוד האש מאיר לפניו, וכמו פנס נכנס עמו עד שעה שחוזר! (ספרי במדבר פג)

אור זה היה אור פלאי ועל טבעי!

אמר רבי שמעון בר יוחאי, כל ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר לא נצרך אחד מהם לאור החמה ביום, ולא לאור הלבנה בלילה, אלא - כשהאדים העמוד, היו יודעים ששקעה החמה. כשהלבין, היו יודעים שזרחה החמה. **מסתכל אדם בחבית סגורה - ויודע מה יש בתוכה! מסתכל אדם בכד - ויודע מה יש בתוכו, מפני ענן שכינה שביניהם!** (ילקוט שמעוני שמות פרק ב)

אמר רבי אנטונינוס, משל למלך שהיה נוטל את הפנס ומאיר לבניו. אמרו לו שריו ועבדיו: ניטול אנו את הפנס במקומך ונאיר בו לבניך. אמר להם: אין אני מחזיק את הפנס מפני שאין מישהו אחר שיחזיק, אלא ברצוני להראות לכם את גודל חיבתי לבני, כדי שתהיו אתם נוהגים עמהם בכבוד. כך הודיע הקב"ה את חיבתם של ישראל לאומות העולם, על ידי שהוא בעצמו הלך לפניהם והאיר להם את הדרך, כדי שיהיו נוהגים עמהם בכבוד. (מכילתא בשלח מסכת דויהי פתיחתא)

טיפול עליהם אימתה ופחד!

כיצד באמת ידעו הגויים על נפלאות ענני הכבוד?

אומר המדרש: כשהיו מהלכים ישראל במדבר, היה ארון הברית הולך לפניהם. וכמין זיקוקין של אש היו יוצאים מבין שני בדי הארון [המטות שהיו מחזיקים את בהם את הארון], והיו שורפים את הנחשים העצומים שהיו כגודל קורות בית הבד, ואת העקרבים הענקיים שהיו כשישים טפחים [כ-30 מטר], וכן את הקוצים ואת הברקנים.

מעמוד הענן ועמוד האש, היה עולה עשן גבוה, וכל העולם מתבסס מן הריח שהיה מוציא העשן. כל מלכי מזרח ומערב ראו את העשן למרחקים, והיו אומות העולם מתפעלים ואומרים: "מי זאת עלה מן המדבר, כְּתִימְרוֹת עֶשֶׂן, מְקַטְרֶת מִר וּלְבוֹנָה...". והיו רואים היאך הקדוש ברוך הוא בכבודו מנחה אותם בדרכם בעמוד ענן, ובלילה מאיר את דרכם בעמוד אש. ואז פחד ורעדה היו נופלים עליהם מאימתם של ישראל, אמרו: "מי זאת הַנְּשִׁקָּפָה כְּמוֹ שָׁחַר" (שה"ש ו' י) - מי היא אומה זו, שכל תשמישיה באור?! תורתה של אור, אלוקיה של אור, גואלה של אור, שמחתה של אור. אלוקיים אלו, ואינם בני אדם! (מדרש תהלים כב, תנחומא ויקהל ז, שיר השירים רבה ג)

שמלתך לא בלתה

ארבעים שנה הלכו עם ישראל במדבר, ומאין היו להם בגדים לתקופה כה ארוכה?

שאלה זו שאל רבי אלעזר את חמיו רבי שמעון בן יוסי, כשיצאו ישראל ממצרים - וכי הצטיידו במלאי של בגדים, עבור ארבעים שנה [הלוא אפילו מזון לא הכינו להם]?! אמר לו: לבשו ממה שהלבישו אותם מלאכי השרת כשקיבלו את התורה בסיני, שנאמר: "ואלבישך רקמה" (יחזקאל טז י). שאל: ולא היו הבגדים מתבלים?! אמר לו: הרי כתוב בתורה, "שמלתך לא בלתה מעליך" (דברים ח ד). שאל: וכי לא היו הילדים הקטנים גדלים?! ומאין היו להם מלבושים כשגדלו? אמר לו: היו מלבושיהם גדלים עימם, כמו החילזון, שכל זמן שהוא גדל נרתיקו גדל עמו! שאל: ולא היו צריכים כיבוס? אמר לו: הענן היה משפשפם, מכבסם ומגהצם! שאל: ולא היו נדבקים בהם כינים ופרעושים? אמר לו: הלוא במותם לא שלטה בהם רימה ותולעה - בחייהם לא כל שכן?! שאל: ולא היו מסריחים מריח הזיעה, שלא היו מחליפים מלבושיהם?! אמר לו: הבאר היתה מעלה להם מיני דשאים ומיני בשמים, והיו הריחות הללו מפעפעים בהם, וריחם הטוב היה נודף מסוף העולם ועד סופו, שנאמר (שיר השירים ד יא-טו): "וריח שלמותיך כריח לבנון... נרד וכרכום קנה וקנמון עם כל ראשי בשמים... מעין גנים באר מים חיים". כיון שראו ישראל היאך הקדוש ברוך הוא מנהיגם ומעדנם במדבר, התחילו מקלסים ומשבחים אותו, אמרו: אתה הוא הרועה הטוב, שלא חסרה טובתך לעולם! (מדרש תהלים כג. דברים רבה ז ובמפרשים)

פלא והפלא! הלוא בדרך הטבע, בגד שעברו עליו ארבעים שנה, אפילו מבלי שילבשו אותו, במשך הזמן הוא מתבלה ולא נשאר כפי שהיה. וכלשון הרמב"ן (דברים ח ד): "אם תכסה את הקורה בשמלה חדשה, בארבעים שנה תבלה, אף על פי שאין בה זיעה". וכאן הולכים עם ישראל במשך ארבעים שנה, ובגדיהם שלמים, נקיים, מגוהצים ואפילו ריחניים. גם נעליהם לא בלו, ורגליהם לא בצקו ונפחו, כדרך הולכי דרכים.

"ובלי ספק שבמקום שהיו שם ענני כבוד, אשר כבוד ה' בתוכם, נדחו כל המזיקים, כי אינם מצויים במחיצת השכינה, על כן אמר שלא קבלו נזק בבגדיהם וברגליהם". (כלי יקר דברים ח ד)

גם כשחטאו ישראל ועשו את העגל, עדיין חסד ה' היה עליהם, ולא ביטל מהם את ענני הכבוד, כמו שנאמר (נחמיה ט יח): אף כי עשו להם עגל מסכה,

וַיֹּאמְרוּ זֶה אֱלֹהֵיךָ אֲשֶׁר הֶעֱלֶךְ מִמִּצְרַיִם, וַיַּעֲשֵׂנוּ נֶאֱצוֹת גְּדֹלוֹת: וְאַתָּה בְּרַחֲמֶיךָ הַרְבִּים לֹא עֲזַבְתָּם בְּמִדְבָּר, אֶת עַמּוּד הָעָנָן לֹא סָר מֵעֲלֵיהֶם בְּיוֹמָם לְהַנְחִיתָם בְּהַדְרָךְ, וְאֶת עַמּוּד הָאֵשׁ בְּלַיְלָה לְהַאֲרִיר לָהֶם, וְאֶת הַדְרָךְ אֲשֶׁר יֵלְכוּ בָּהּ. (עיי'ן ציץ אליעזר חלק ט"ז סימן כ. חזו"ע צח)

ענני הכבוד - בזכותו של אהרון הכהן היו, ובפטירתו - הסתלקו עננים אלו, ודרכם נעשתה קשה ומייגעת, שמש המדבר הכתה על ראשם, אף אויבים הרימו את ראשם וניסו להילחם בהם. אך מיד לאחר מכן החזיר הקב"ה את ענני הכבוד שוב לעם ישראל בזכותו של משה רבנו עליו השלום. (במדבר כא ובמפרשים. ראש השנה ב סעי"ב. תענית ט ע"א)

ירידת המן במדבר

לחם מן השמים

המזון - הינו צורך בסיסי לאדם, אין האדם יכול להתקיים בלעדיו. ולכן, כל מנהיג דואג לספק לאנשיו מזון טוב כראוי. אפילו במחנות עבודה או בבתי סוהר וכדומה - אספקת מזון לחוסים, הינה דבר בסיסי וברור. אך טבעי הדבר, שה' יתברך, הלוקח את עמו לסבוב במדבר ארבעים שנה - יספק להם את מזונם, אין בכך כל פלא והתפעלות.

ואולם - מה רב ההבדל! מה עצום הוא השוני! באיזה מאור פנים מספק ה' יתברך מזון לעמו, באיזו חיבה ואהבה! "המן" - לחם מן השמים, אוכל שמימי מיוחד, שנברא כבר מששת ימי בראשית, הוכן וזומן לעם ישראל ההולכים אחר ה' במדבר - דבר יום ביומו, בטוב טעם, בהגשה מאירת פנים, כלול ביופי בהדר ובחן.

רבי יהודה אומר, בנוהג שבעולם - כאשר אדם מקבל אורח, ביום הראשון שוחט לו עגל, ביום השני שוחט לו שה, ביום השלישי - תרנגול, ביום הרביעי מגיש לו קטניות, וכך - ממעט והולך, לא דומה לו יום ראשון ליום אחרון. ואילו אצל הקב"ה אינו כן, אלא "ארבעים שנה לא חסרת דבר" - יום אחרון כיום ראשון! (מדרש תהלים כג)

"כמה היו ישראל חביבים לפני הקב"ה, ששינה להם מעשה בראשית: בנוהג שבעולם - הטל יורד מן השמים, והלחם צומח מן הארץ. ועכשיו - הלחם יורד מן השמים, והטל עולה מן הארץ!" (תנחומא בשלח כ)

יש תורה ויש קמח!

ארבעים שנה ירד המן לישראל, דבר יום ביומו - בזכותו של משה רבנו. למעשה, בחודש הראשון להליכתם במדבר, עדיין לא ירד מן, אלא בני ישראל אכלו מהמצות שהוציאו עימם ממצרים, וה' שלח להם ברכה שהספיקו להם למשך שלושים יום, ואף נתן בהם ה' טעם מיוחד, כטעמו של המן. ואולם המן עצמו התחיל לרדת מיום ראשון ט"ז באייר, במשך 40 שנה, עד שנפטר משה רבנו, ובני ישראל חצו את הירדן והגיעו אל ארץ כנען. (רש"י שמות ט"ז פסוקים א - לה)

הרועה הנאמן, אשר בו בחר ה' להנחיל לעמו ישראל את התורה הקדושה, אשר היא מזון הנפש היהודית, הוא זה שבזכותו ירד להם אף המזון הגשמי, שהרי אמרו חז"ל (אבות פרק ג משנה יז): **"אם אין קמח, אין תורה. אם אין תורה, אין קמח"** - ללא קמח ומזון, אי אפשר לעסוק בתורה, אך מנגד - ללא תורה, אין כל תועלת בקמח ובמזון, כי לתוהו יכלה אדם את ימיו, ומה יתרון לאדם בכל עמלו שיעמול תחת השמש?! (ברטנורא) משה רבנו, הוא שהוריד לעם ישראל גם את התורה וגם את הקמח.

מהו המן?

מהו, למעשה - המן?

- **"וְהָמֵן כְּזָרַע גֹּד הוּא, וְעֵינָיו כְּעֵין הַבְּדֹלַח... וְהָיָה טַעְמוֹ כְּטַעַם לֶשֶׁד הַשָּׁמֶן"**.
(במדבר יא ז-ח)

- **"וַיַּתְעַל שְׂכַבַּת הַטָּל, וְהִנֵּה עַל פְּנֵי הַמִּדְבָּר דֶּק מְחֹסֶפֶס דֶּק כְּכֹפֶר עַל הָאָרֶץ... וְהוּא כְּזָרַע גֹּד לָבָן וְטַעְמוֹ כְּצַפִּיחִית בְּדָבָשׁ"**. (שמות טז, יד לא)

המן היה כעין זרעים דקים עגולים, בצבע לבן כאבני קריסטל בוהקות. טעמו "כטעם לשד השמן" - אמר רבי אבהו: מה שד זה - תינוק טועם בו כמה טעמים, אף המן, כל זמן שישראל אוכלים אותו, מוצאים בו כמה טעמים. (יומא עה ע"א)

רבי אלעזר המודעי אומר: הרוצה דבר אפוי, היה יכול לטעום במן כל מיני מאפה שבעולם. והרוצה דבר מבושל, היה יכול לטעום כל מיני תבשילים שבעולם! (מכילתא בשלח)

רבי נחמיה אומר: **"לא חסרת דבר"** - לא חסרת אלא **דיבור**, אתה מדבר ומבקש, מהו הטעם הרצוי עליך, וכך נהיה. אמרת: **"ייעשה המן כבשר עגלי"** - והוא נעשה כטעם בשר עגל. **"ייעשה המן כעוף מפותס"** - והוא נעשה

כעוף מפותם. ייעשה המן כתבשילי - נעשה כתבשיל. ייעשה המן כעוגה!
- נעשה כעוגה. (מדרש תהלים כג)

רבי אבא אמר: אפילו **חושב בלבו לומר** מה שנפשו מתאוה, הקדוש ברוך הוא עושה רצונו, והיה טועם טעם מה שהיה מתאוה! אלא שטעמו של המן עצמו, בחורים היו טועמים טעם לחם, זקנים - טעם דבש, תינוקות - טעם שמן. כל אחד טועם בו טעם לפי טעמו ורצונו! (שמות רבה כה)

ערך שלחן במדבר

לילה לילה, כאשר היו ישראל ישנים על מיטותיהם, היה המן יורד בלט, כדי שישכימו בבוקר וימצאו את פרנסתם מזומנת.

ובאיזה יופי והדר היה יורד!

צא וראה, כיצד היה המן יורד לישראל? תחילה, יוצאת רוח צפונית ומטאטאת את המדבר. אחר כך יורד מטר ושוטף את הארץ. והטל עולה מן הארץ, והרוח מנשבת בו ועושה אותו כמין **שלחנות של זהב**, והמן יורד עליהם. לאחר מכן היה המן מתכסה בשכבה נוספת של טל מעליו, כדי שישאר צח ונקי ולא יבואו עליו זבובים ופרעושים או עפר. (מכילתא בשלח ג)

בכל בוקר, כאשר היו בני ישראל קמים משנתם, היו מוצאים את המן כשהוא מוכן ומזומן להם, כמונח בתוך קופסה, צח ונקי! שמש הבוקר היתה זורחת על שכבת הטל העליונה, וכך היה הטל עולה, והמן היה מתגלה בהדרו ובתפארתו - והוא אף **חם** ונעים לאכילה! (יומא עו ע"א. רש"י שמות טז יד)

דבר יום ביומו ניתן להם המן, ולא כמות גדולה שתספיק לימים רבים, וכך לא היו צריכים אף לטרוח לאחסן את המן ולשאתו ממקום למקום, אלא בכל מקום שהלכו, מצאו את פרנסתם מזומנת מידו המלאה והרחבה של הקב"ה, ישתבח שמו ויתעלה כבוד הדרו!

יחד עם המן היו יורדים להם לישראל דברים נוספים שנצרכו להם במדבר: תמרוקים ומיני בשמים לנשים, תבלינים שונים, ואפילו אבנים טובות ומרגליות, ומהם הביאו נדבה למשכן. (יומא עה ע"א)

ובנוסף למן, בכל לילה היו צומחים במדבר אף עשבים, עבור מאכלם של הבהמות! (ילקוט ראובני, מובא במעם לועז שמות א תד)

פרסום הנס

עד ארבע שעות מתחילת הבוקר, היו ישראל יכולים ללקט את המן, אך לאחר מכן התחזק כוחה של חמה, והיתה זורחת על המן וממיסה אותו, כמו שנאמר "וחם השמש ונמס".

וכיון שהיה המן מפשר ונמס, היה נעשה נחלים נחלים, ובאים איילים וצבאים ויחמורים וכל מיני בהמות ושותים מהם. וכאשר היו אומות העולם צדים מאותן בהמות ואוכלים אותן, היו טועמים בהן טעם משובח ומיוחד של מן, ויודעים מה שבחן של ישראל! (מכילתא בשלח ד)

איסי בן יהודה אומר: "מן שירד להם לישראל, היה מתגבר ועולה, עד שרואים אותו כל מלכי מזרח ומערב, שנאמר (תהלים כג ה): "תַּעֲרֹךְ לְפָנַי שְׁלַחַן נֶגֶד צַרְרֵי". (ילקוט שמות טז)

ברכת ה' היא תעשיר

כמות המן שירדה בכל יום - היתה גדולה ועצומה, הרבה מעבר למה שנדרש לעם ישראל למאכל. רבי אלעזר המודעי אומר: "מן שירד להם לישראל היה גבוה ששים אמה!" (יומא עו ע"א)

ללמדנו, שיש להקב"ה שפע עד בלי די, לא חסר לו כדי לפרנס את כולם ביד רחבה ומלאה, והרבה מעבר לכך. [ומה שלעיתים יש לאדם קשיים בפרנסה, הרי זה לטובתו ולמענו, כדי להעמיד אותו בנסיונות שונים, לחזקו ולחשלו באמונה.]

ואולם, למרות הכמות הגדולה שירדה, מצוה הקב"ה ואומר (שמות טז טז): "לְקַטּוּ מִמֶּנּוּ אִישׁ לְפִי אֶכְלוּ, עֹמֵר לְגִלְגֵּלַת מִסֵּפֶר נִפְשֵׁיכֶם, אִישׁ לְאִשּׁוֹ בְּאֶהָלוֹ תִקְחוּ!" - כל אחד יאסוף אך ורק את הכמות הנצרכת לו ולבני ביתו ליום אחד, ואין להותיר מן מיום אחד ליום המחרת!

אוספים עם ישראל מן המן, חלקם יותר וחלקם פחות. ואולם נס גדול היה, שכאשר הגיעו אל ביתם ומדדו את המן - מצאו כל אחד בדיוק "עומר לגולגולת" - כמות מאכל של יום אחד עבור כל אחד ואחד מבני הבית, לא יותר ולא פחות! - "וְלֹא הֶעֱדִיף הַמֶּרְבֵּה, וְהַמִּמְעִיט לֹא הֶחְסִיר!"

[ומכאן נלמד שכל אחד מקבל את הפרנסה הקצובה לו משמים, ולא תועיל לו שום השתדלות יתירה כדי להשיג מעבר לכך! עוד נלמד - כי זוהי דרך התורה באכילה, לאכול כפי צרכו ולא יותר, שלא יפריע עליו האוכל, ויבוא לידי גאווה ועצלות ורפיון בעבודת ה'.]

ואולם ביום השישי, כאשר לקטו מן המן ובאו אל ביתם, מצאו שיש בידם שני עומרים עבור כל אחד, ולא עוד אלא שהיה המן משובח יותר בריחו ובטעמו מאשר בכל יום! היה זה "לחם משנה" שהכין להם ה' יתברך לכבוד שבת קודש.

שיהיו נושאים את ליבם

הצורה שבה היה יורד המן - דבר יום ביומו, בשפע כה רב, וכל אחד צריך לקחת רק כפי צורכו מבלי להותיר למחר - היה בה חינוך יומיומי מאלף לעם ישראל!

תלמידיו של רבי שמעון בן יוחאי שאלוהו: מפני מה לא ירד להם לישראל מן פעם אחת בשנה, כדרך שהתבואה גדלה פעם אחת עבור שנה שלימה? אמר להם: **אמשול לכם משל, למה הדבר דומה?** למלך בשר ודם שיש לו בן יחיד ואהוב. היה המלך נותן לבנו מזונות בשפע רב - פעם אחת בשנה היה מקציב לו עבור כל השנה כולה. ואולם אז לא היה הבן מקביל פני אביו, אלא רק פעם אחת בשנה, בעת שהיה צריך לקבל את מזונותיו. מה עשה המלך? החל לתת לו את מזונותיו דבר יום ביומו, וכך היה הבן מקביל פני אביו בכל יום!

אף ישראל, עמו האהוב של ה' יתברך, נתן להם ה' מן דבר יום ביומו. וכך, מי שיש לו ארבעה או חמשה בנים, היה דואג ואומר, שמא לא ירד מן למחר, וחלילה ימותו כולם ברעב?! **נמצאו כולם מכוונים את לבם לאביהם שבשמים!** וכך היו בני ישראל כל אותנו הזמן בעלי יראה ולב טוב ומשועבדים לה' יתברך. (יומא עו ע"א)

זה שאומר הפסוק (שמות טז ד): **וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה, הֲנִי מִמְטִיר לָכֶם לֶחֶם מִן הַשָּׁמַיִם, וַיֵּצֵא הָעָם וַלְקָטוּ דָבָר יוֹם בְּיוֹמוֹ, לְמַעַן אֲנַסְנוּ הַיֵּלֶךְ בְּתוֹרַתִי אִם לֹא.**

אין אני נותן להם תבואה רגילה הגדלה בארץ, שהאדם מרגיש שיש לו בעלות ושליטה עליה, וכביכול יכול הוא לפרנס את עצמו, אלא אוריד להם **"לֶחֶם מִן הַשָּׁמַיִם"** - ממקום שאין היד שולטת, כדי שיהיו עיניהם תלויות אלי תמיד. וכמו כן אתן להם אותו **"דָּבָר יוֹם בְּיוֹמוֹ"** - ובכך ילמדו ויפנימו ש"בורא יום - בורא פרנסתו" - מי שבורא את היום ונותן לנו בו חיים, בורא אף את הפרנסה הנצרכת לנו לאותו היום - **"בְּרוּךְ אֲדֹנָי יוֹם יוֹם!"** ואצוה עליהם שלא להותיר ממנו למחר - **"אִישׁ אֶל יוֹתֵר מִמֶּנּוּ עַד בֶּקֶר"** - שהמותיר הרי הוא מחוסר אמונה, וכבר אמרו חז"ל: **"מי שיש לו לאכול היום, ואומר מה אוכל למחר, הרי הוא מקטני אמנה!"** (מפרשים שם)

"למען אנסנו הילך בתורתו" - כל זה נאמר על מידת הבטחון, כי מי שאינו שלם במידת הבטחון, מכלה כל ימיו לאסוף ולכנוס, ומתי יעשה לבית ה', לעסוק בתורה?! כנודע מדרכי רוב העולם, ההולכים אחר ההבל ויהבלו, ועסק התורה טפל אצלם". (כלי יקר שם)

בְּאוֹר פְּנֵי מֶלֶךְ - חַיִּים!

מלבד אופן ירידתו ולקיטתו של המן, שהיה בו כדי לחזק את ישראל ולקרבים לאביהם שבשמים, אף המן עצמו - היה מזון רוחני מיוחד, מטוהר ומזוכך, שיש בו כדי לזכך ולטהר את ליבם של ישראל לאביהם שבשמים.

דוד המלך מכנה את המן "לֶחֶם אֲבִירִים" (תהלים עח כה).

אמר רבי עקיבא: "לחם אבירים" - לחם שמלאכי השרת אוכלים אותו!
אמר רבי ישמעאל: "לחם אבירים" - לחם שנבלע באבירים [שאין לו פסולת, והאוכל ממנו אין צריך לצאת לנקביו]. (יומא עה ע"ב)

ולכאורה, וכי מלאכי השרת אוכלים לחם? אלא שאכן המלאכים אינם אוכלים לחם, ואולם ניזונים הם מזיו השכינה, מאורו של ה' יתברך! והמן, שירד להם לעם ישראל - היה אף הוא מאותו אור עליון - "וְעֵינֹו כְּעֵין הַבְּדֹלָח" - מזהיר ומבהיק מאורו של ה' יתברך! וזו הסיבה שהיה נבלע באבירים, כי היה טהור, זך ונקי מכל פסולת.

אכילת מזון כה טהור ורוחני - אינה מתאימה לכל אדם. היתה זו דרגה מיוחדת, שאליה הגיעו עם ישראל רק לאחר קריעת ים סוף, שבה זכו לראות את הקב"ה עין בעין. מאותה השעה, התעלתה נפשם להידבק בזיו השכינה, והיו ראויים לאכול מן המן. (עין באורך כלי יקר ורבנו בחיי שמות טז ד)

דרגות שונות בעם

ואכן, לא כל שכבות העם זכו לחוש את טעמו ומיוחדותו של המן באופן שווה.

ה"ערב רב", מפני גשמיותם וחומריותם, לא הצליחו להשיג את טעמו הזך והמיוחד של המן, הם חשו כי הוא תפל בעבורם, ולכן הכינו אותו כאילו היה מזון שצמח - טחנו אותו ברחיים, לשו וערבבוהו עם תבלינים שונים כדי להכניס בו טעם.

ואילו בני ישראל, כל אחד לפי דרגתו וטהור לבבו, זכו לחוש את טעמו העדין והזך של המן כפי שהוא, מבלי שיצטרכו לעשות בו דבר.

ולעומת זאת - אומות העולם, אם היו מנסים לטעום מן המן עצמו, היו חשים בו טעם מר, ולא היו מסוגלים לאוכלו! כי אין להם כל השגה בידיעת ה' יתברך. (יומא עה ומעם לועז)

ולא רק בטעמו של המן היה הבדל בין שכבות העם, אלא אף באופן לקיטתו!

כל אחד ואחד השיג אותו לפי גודל בטחונו בבורא עולם. צדיקים, שבטחו בה' ללא כל שאלות וספקות, זכו ומצאו מן בפתח אהליהם ממש, מבלי כל צורך לחפש ולהתייגע. על יהושע בן נון אמרו חז"ל, שהמן היה יורד על אבריו ועל זרועותיו, ומאבריו היה נוטל ואוכל! בינוניים, שהיו להם מעט ספקות ודאגות, מצאוהו לאחר חיפוש קל, בתוך המחנה. ואילו הרשעים שפקפקו ביכולת ה' לספק להם מזון במדבר, "וַיִּדְבְּרוּ בְּאֵלֵהֶם, אָמְרוּ: הַיּוֹכֵל אֵל לַעֲרֹךְ שֶׁלְחָן בְּמִדְבָּר?!!" (תהלים עח יט) - הם לא הצליחו למצוא מן בקלות, אלא היו צריכים להתייגע רבות ולשוטט ממקום למקום עד שמצאו מן מחוץ למחנה! (יומא עה ע"א. מכילתא בשלח ג. אור החיים שמות טז ד)

המן - מגלה נסתרות

תופעה נוספת, מעניינת ורבת משמעות, היתה על ידי ירידת המן.

דרשו חז"ל: "וְהוּא כְּזָרַע גֶּדֶל לְבָן" (שמות טז לא). גֶּדֶל - כשם שהנביא היה מגיד להם לישראל מה שבחורים ומה שבסדקים, כך המן היה מגיד להם לישראל מה שבחורים ומה שבסדקים. לְבָן - שמלבין עוונותיהם של ישראל.

כיצד? שנים שבאו לפני משה לדין, זה אומר: 'גנבת את עבדי!' וזה אומר: 'אתה מכרתו לי!' אמר להם משה: 'מחר בבוקר יהיה המשפט'. למחר, בודקים היכן נמצאת מנת המן של העבד, [שהרי כל אחד ליקט מן כפי מספר נפשות ביתו ועבדיו, ואפילו אם ליקט יותר, היה מוצא בדיוק עומר אחד, עבור כל אחד מבני ביתו ועבדיו]: אם נמצא המן בבית אדונו הראשון, סימן שהעבד שייך לו והשני גנב אותו. ואם נמצא המן בבית אדונו השני - סימן שאכן העבד נמכר לו כדין.

וכך, על פי מקום מציאתו של המן, היו מגלים ומבררים ספקות רבים. (עיין עוד יומא עה ע"א)

לא ניתנה התורה אלא לאוכלי המן!

הנה כי כן, המן - הוא המזון המיוחד שהוכן לעם ישראל כבר מששת ימי בראשית, בערב שבת בין השמשות, לאותה תקופה מיוחדת של "התאמנות על ה'". (אבות פי"ה מ"ו)

היה זה מזון שיש בו תלות תמידית בה' יתברך, מחייב מאוד, ומוודד כל העת את דרגתו של האדם. ויחד עם זאת, יש בו הארת פנים מיוחדת, תענוג נפלא ושפע עד בלי די לדבקים בה' ובתורתו.

לא לחינם אמרו חז"ל: **"לא ניתנה התורה אלא לאוכלי המן!"** (תנחומא בשלח כ)

- פנויים מדאגות של פרנסה, מתורגלים באמונה ובטחון בבורא עולם, ניזונים ממזון טהור וזך, המזכך ומטהר את לב האדם - הוגים בתורת ה', וכך נחקקת התורה ומתיישבת היטב בגופם.

לימוד לדורות

המן - על כל משמעותו המאלפת ולקחיו הגדולים - נשמר למשמרת לדורות הבאים. בציוויו של הקב"ה, נשמרה במשכן צנצנת אחת של מן, לאות ולזכרון.

"זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה', מְלֵא הָעֵמֶר מִמָּנֹה לְמִשְׁמֶרֶת לְדֹרֹתֵיכֶם, לְמַעַן יֵרְאוּ אֶת הַלֶּחֶם אֲשֶׁר הָאֵכְלֹתִי אֶתְכֶם בְּמִדְבָּר, בְּהוֹצִיאִי אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם".
(שמות טז לב)

צנצנת המן נשמרה לפני ארון ברית ה' במשכן, ולאחר מכן בבית המקדש, במשך כ- 900 שנה, עד לחורבן בית המקדש הראשון.

מקומה המיוחד יחד עם לוחות הברית, מלמד אותנו כי כאשר אדם שומר את התורה והוגה בה, אזי הקב"ה מזמין לו את פרנסתו כמו המן.

ואכן, בימי ירמיהו הנביא, כאשר היה ירמיהו מוכיח את ישראל למה אינם עוסקים בתורה, היו ישראל אומרים לו: **"אם נניח מלאכתנו ונעסוק בתורה - מהיכן נתפרנס?!"** הוציא להם ירמיהו את צנצנת המן ואמר להם (ירמיה ב לא): **"רְאוּ דָבָר ה'!"** "שמעו' לא נאמר, אלא 'ראו', ראו בעיניכם, בזה התפרנסו אבותיכם במדבר! הרבה שלוחים יש לו לקב"ה להכין מזון ליראיו!" (רש"י שמות טז לב)

"כי עשה זה להודיעם, כי הוא המחיה האדם בכל אשר יגזור, אם כן שמור מצוותיו - וחיה!" (רמב"ן דברים ח ג)

בארה של מרים

עֲלֵי בְּאֵר!

למעלה מ - 3,000,000 בני אדם, הולכים במשך ארבעים שנה - בתוך מדבר צחיח! מאין היו להם מים לשתות?

"בארה של מרים" - היתה נס מופלא נוסף, בתוך שרשרת הניסים הנפלאה, שהקיפה את עם ישראל במדבר. באר מים חיים, המלווה את עם ישראל במדבר בכל מסעותיהם, בזכותה של מרים הנביאה, אשר אמרה שירה על הים.

היאך היתה הבאר עשויה?

נפלאים הדברים! הבאר היתה כמין סלע עגולה, והיתה מתגלגלת ובאה עמהם במסעותיהם. כאשר היו צריכים ישראל לחנות, היתה הבאר עולה ועומדת בפתח המשכן, ליד אהלו של משה רבנו. כאשר עמדה הבאר, היו באים שנים עשר נשיאי שבטי ישראל, מתאספים סביב הבאר, וכל אחד היה לוקח את מטהו וחוקק על הארץ סימן מהבאר עד מקום המחנה של שבטו.

כאשר היו הנשיאים שרים ואומרים: "עֲלֵי בְּאֵר עֲנֵנוּ לָהּ" - היתה הבאר עולה על גדותיה, ומימיה נמשכים דרך אותו סימן ובאים לפני חניית כל שבט ושבט, כדי שלא יהיה להם טורח ללכת לשאוב מים ממקום רחוק, [שהרי מחנה ישראל כולו היה בשטח של כ-12 קילומטר על 12 קילומטר!]. נהרות מים אלו היו מקיפים כל מחנה ומחנה מכל צדדיו, וכך היה ניכר הגבול שבין שבט ושבט. היתה בהם תועלת נוספת, שעל ידם נעשה המעבר ממחנה למחנה קל ונעים, כאשר למשל, רצתה אשה ללכת לבקר את חברתה מן המחנה האחר, היתה שטה בסירה כדי לעבור ממחנה למחנה ומגיעה ללא טורח. (במדבר רבה א ובמפרשים, רש"י במדבר כא יח, ילקוט שמעוני שמות מ סימן תכו)

על מי מנוחות

מה היה טיבם של מי הבאר הללו?

אמר רבי שמואל: יש מים שנאים לשתות ואין נאים לרחוץ, ויש מים שנאים לרחוץ ואין נאים לשתות. אבל מי הבאר - נאים לשתות ונאים לרחוץ! נוח לעצם ומרפא לנפש! (מדרש תהלים כג)

מי הבאר - לא רק היו מים מתוקים וטובים לשתיה, כי אם מים מבושמים ומיוחדים. היתה הבאר מעלה לישראל כל מיני מאכלים משובחים ומעדנים, וכל מיני דשאים ומיני בשמים, והיו הריחות הללו מפעפעים בהם, שנאמר: (תהלים כג ב) "בְּנְאוֹת דְּשָׁא יִרְבִּיצְנִי, עַל מֵי מְנַחוֹת יִנְהַלְנִי". והיה הריח נודף מסוף העולם ועד סופו! כמו שאומר שלמה המלך (שיר השרים ד יג-טו): "יִנְרָד וְכַרְפֵּס קָנָה וְקַנְמוֹן, עִם כָּל עֵצֵי לְבוֹנָה, מֵר וְאֶהְלוֹת עִם כָּל רְאשֵׁי בְשָׂמִים - מְעִין גַּנִּים, בְּאֵר מַיִם חַיִּים...!" (מדרש תהלים כג)

לבד מכך, סגולות רבות היו בבארה של מרים, מים אלו חוננו אותם בשכל זך וזכרון נפלא. גם כל מי שהיה לו איזה מיחוש או כאב, היה שותה ממים אלו ומיד מתרפא, כך שלא הוצרכו עם ישראל לטיפולים רפואיים משך היותם במדבר ארבעים שנה - לא טיפת חלב, ולא קופת חולים... אלא מבארה של מים היו שותים ומתרפאים.

אורו של עמוד הענן היה משתקף בתוך הנהרות, וכך היו הנהרות נראים מצוירים כעין השחר והלבנה והחמה, ואומות העולם רואים אותם למרחק רב, ומשבחים לה' יתברך: "מִי זֹאת הַנְּשִׁקָּה כְּמוֹ שָׁחַר, יָפָה כְּלַבָּנָה בְּרָה כַּחֲמָה...!" (שיר השירים ו י. ילקוט שמות מ תכו)

שירת הבאר

כאשר התקרבו בני ישראל אל ארץ ישראל, התרחש נס גדול, שהתפרסם על ידי הבאר.

בדרכם, היה עליהם לעבור בנחל ארנון. משני צידי הנחל היו נצבים הרים גדולים, ובהם בליטות ושקעים. הלכו חיילי האמורי והתחבאו בנקיקי הסלעים ובמערות, כשהם מכינים לעצמם מלאי של נשק ואבנים וסלעים גדולים. הם חיכו שישראל יעברו למטה, בנחל, ואז יורקו עליהם את החיצים והאבנים ויהרגו אותם! אבל אז נעשה נס: ההרים הזדעזעו והתקרבו זה לזה, בליטותיו של ההר האחד נכנסו בתוך השקעים של ההר השני, ומחצו והרגו את כל החיילים האמוריים! לאחר מכן, נפרדו ההרים וחזרו למקומם. כשעברו ישראל למטה, לא ידעו הם איזה נס נעשה להם. אמר הקב"ה: מי יודיע לבני על הנס אשר עשיתי עמהם? התגלגלה בארה של מרים לתוך נחל ארנון, והעלתה משם את דם ההרוגים וזרועות ואיברים, והוליכה אותם סביב מחנה ישראל. ראו זאת ישראל, ומיד פתחו והודו לה' בשירה - שירת הבאר! (רש"י במדבר כא טו-טז)

"אֲזַי יִשְׁרֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת: עָלֵי בְּאֵר עֲנֵנוּ לָהּ.
בְּאֵר חֲפְרוּהָ שָׂרִים, כְּרוּהָ נְדִיבֵי הָעָם, בְּמַחֲקָה
בְּמִשְׁעָנְתָם". [שחקו הנשיאים במטותיהם את הסימן לבאר.]
(במדבר כא יז)

לאחר פטירתה של מרים, נעלמה הבאר, כמו שנאמר (במדבר כ א-ב): "וַתָּמָת שָׁם מְרִים וַתִּקָּבֶר שָׁם: וְלֹא הָיָה מַיִם לַעֲדָה...". אך חזרה שוב לישראל בזכותם של משה ואהרון. (תענית ט ע"א)

עכשיו באר זו טמונה בים הכנרת, וכל הרוצה לראותה, עומד במקום הנקרא ישימון, ומסתכל בים, ורואה באמצע הים סלע עגול, זוהי בארה של מרים. (רש"י במדבר כא כ)

הדגלים במדבר

סדר מיוחד

עם ישראל במדבר לא הלכו בערבוביא או באיזו שיירה, כמנהג הולכי דרכים. אלא הם הלכו בסדר מיוחד, מחנות מחנות: במרכז שכן המשכן - "מחנה שכינה", מסביב לכל המשכן שכנו הלויים - "מחנה לוויה", ומסביבם שכן "מחנה ישראל" - מסודרים ומחולקים לפי שבטים, כל שבט במקום מיוחד, שלושה שבטים בכל צד. כל שבט נשא עימו דגל, בעל צבע מיוחד, שעליו מצוייר סמל מיוחד המאפיין אותו.

שבט ראובן - אבנו בחושן היא 'אודם', ולכן דגלו בצבע אדום, ומצוייר עליו דודאים. **שמעון** - אבנו בחושן היא 'פטדה', לכן דגלו בצבע ירוק, ומצוייר עליו שכס. **לוי** - אבנו ברקת, צבע דגלו: שליש לבן, שליש שחור ושליש אדום, ומצוייר עליו אורים ותומים. **יהודה** - אבנו נפך, צבע דגלו כמין שמים, ומצוייר עליו אריה ('יגור אריה יהודה'). **יששכר** - אבנו ספיר, צבע דגלו כחול כהה, ומצוייר עליו שמש וירח ('יומבני יששכר יודעי בינה לעתים'). **זבולון** - אבנו יהלום, צבע דגלו לבן, ומצוייר עליו ספינה ('זבולון לחוף ימים ישכון'). **דן** - אבנו לשם, צבע דגלו דומה לספיר, ומצוייר עליו נחש ('ייהי דן נחשי'). **גד** - אבנו שבו, צבע דגלו אפור, ומצוייר עליו מחנה ('יגד גדוד יגודנו'). **נפתלי** - אבנו אחלמה, צבע דגלו דומה לין אדום צלול, ומצוייר עליו אילה ('נפתלי אילה שלוחה'). **אשר** - אבנו תרשיש, צבע דגלו דומה לאבן יקרה שמתקשטות בו הנשים, ומצוייר עליו עץ זית ('ימאשר שמנה לחמו'). **יוסף** - אבנו שוהם, צבע דגלו שחור עד מאוד. ולשני דגלי בניו הנשיאים אפרים ומנשה, מצוירת העיר מצרים, כיון שנולדו במצרים. ועל הדגל של אפרים מצוייר גם שור, על שם "בכור שורו הדר לו", שזה רמז על יהושע שהיה משבט אפרים. ועל הדגל של מנשה מצוייר גם ראם, על שם "וקרני ראם קרניו", שזה רמז על גדעון בן יואש שהיה משבט מנשה. **בנימין** - אבנו ישפה, צבע דגלו דומה לכל י"ב הצבעים, ומצוייר עליו זאב ('בנימין זאב יטרף').

כאשר היו צריכים בני ישראל להתחיל לנסוע, או כאשר היו צריכים לעצור ולחנות - גם אז נעשה הכל בסדר נפלא ומיוחד.

כשהיו צריכים לנסוע - היה הענן נעמד מעל מחנה יהודה, ומורה להם את כיוון הליכתם. שני כהנים היו תוקעים 4 תקיעות בחצוצרות של כסף. ובכל תקיעה ותקיעה היו מתקדמים שלב נוסף של הכנה לקראת המסע [פירוק המשכן, קיפול ונשיאת הכלים ועוד], לאחר שכולם היו מוכנים למסע, לא היו זזים ממקומם עד שהיה משה אומר: "קומה ה' וּפָצוּ אֵיבֵיךָ וַיִּנְסוּ מִשְׁנֵאֵיךָ מִפְּנֵיךָ!" או אז היה הענן מתחיל ללכת, ואחריו עם ישראל.

בחנייתם - היה עמוד הענן נעשה כסוכה מעל מחנה יהודה, וכך ידעו שה' חפץ שכאן יחנו. בסדר נפלא היו מתארגנים לחנייה, ואז היה אומר משה: "שׁוּבָה ה' רַבְבוֹת אֱלֹפֵי יִשְׂרָאֵל!", והענן היה נפרש על עם ישראל.

כך היו הולכים עם ישראל בטקסי המלכים, בסדר נפלא ומיוחד, "איש על מחנהו ואיש על דגלו".

"וַיְהִי בְּנִסְעֵ הָאָרוֹן וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה: "קוּמָה ה' וַיִּפָּצוּ אֵיבֵיךָ וַיִּנְסוּ מִשְׁנֵאֵיךָ מִפְּנֵיךָ".

וּבְנַחֲהָ יֹאמֶר: "שׁוּבָה ה' רַבְבוֹת אֱלֹפֵי יִשְׂרָאֵל". (במדבר י לו)

צבא ה'!

לאמתו של דבר - צורת הליכה מיוחדת זו, לא היתה רק ענין של סדר וטקסיות, אלא היתה בה משמעות עמוקה!

עם ישראל - אינם איזה קובץ של ציבור המוני, הנמדד בכמותו. אצל עם ישראל - כל אחד ואחד חביב לפני הקב"ה בפני עצמו, לכל אחד יש ייחודיות וחלק מיוחד השמור רק לו - בהמלכתו של הקדוש ברוך הוא! לכל שבת - דגל, מקום מיוחד, חלק ייחודי. עם ישראל הוא צבא ה'! וכבר התברכו עם ישראל להיות ככוכבי השמים, שעליהם נאמר: "מוֹנֶה מִסְפָּר לְכוֹכְבִים, לְכֹלֶם שְׁמוֹת יִקְרָא!" (תהלים קמו ד) - לכל אחד שמו, מקומו, מהותו וחלקו המיוחד!

אומר המדרש (במדבר רבה ב): בשעה שנגלה הקב"ה על הר סיני, ירדו עמו כ"ב רבבות [220,000] מלאכים, והיו כולם מסודרים דגלים דגלים. ראו ישראל את המלאכים בהדר תפארתם, כצבא ה', כשלכל אחד חלקו המיוחד בהמלכת ה' יתברך, והתחילו מתאווים אף הם לדגלים. אמרו: "הלואי כך אנו נעשים דגלים כמותם!" אמר להם הקדוש ברוך הוא: "מה נתאוותם להיעשות דגלים? חייכם שאני ממלא משאלותיכם!" מיד אמר הקב"ה למשה: לך עשה אותם דגלים כמו שנתאוו.

בְּאֵתֶת לְבֵית אֲבֹתָם

התחיל משה לחשוש, אמר: עכשיו עתידה להיות מחלוקת בין השבטים, מי ישכון בכל צד [כי יש בקביעת הצדדים משמעות עמוקה ונשגבה לגבי קביעת תפקידו ומעמדו של כל שבט]. אם אני אומר לשבטו של יהודה שישכון במזרח, והוא אומר לי שרצונו בדרום, וכן ראובן וכן אפרים, וכן כל שבט ושבט - מה אני עושה!?

אמר לו הקב"ה: משה, אל תדאג, הם אינם צריכים שאתה תגלה להם את הסדר, אלא מעצמם הם מכירים כל אחד את מקומו המיוחד. וכיצד? מסורת יש בידם מיעקב אביהם, היאך לשכון בדגלים. אני איני מחדש להם זאת, כבר יש להם טקסים מיעקב אביהם - כמו שנשאו והקיפו את מטתו אחר פטירתו, כך יקיפו את המשכן.

כאשר בא יעקב אבינו להיפטר מן העולם, קרא לבניו, ובירכסם, וציווה אותם על דרכי ה' יתבוד, וקיבלו עליהם עול מלכות שמים. ומשסיים אמר להם: כשתטלו את מיטתי - ביראה ובכבוד לוו אותי, ולא יגע שום אדם במטתי מלבדכם, לא אחד מן המצריים, ואפילו לא אחד מבניכם! ואז גילה להם יעקב את הסדר שבו ישאו אותו, ולסדר זה היתה משמעות עמוקה ביותר! אמר להם: יהודה, יששכר וזבולון - יטענו את מיטתי מן המזרח. ראובן, שמעון וגד - יטענו את מיטתי מן הדרום. אפרים, מנשה ובנימין - יטענו מן המערב. דן, אשר ונפתלי - יטענו מן הצפון. יוסף אל יטען מפני שהוא מלך, ואתם צריכים לחלוק לו כבוד, ולוי אף הוא לא יטען, מפני שהוא עתיד לטעון את ארון הקודש, ומי שהוא טוען ארונו של חי העולמים אינו טוען ארונו של מת! אם תעשו כן ותטענו את מיטתי כסדר הזה, עתיד הקב"ה לעשות אתכם כסדר הזה בדגלים! ואכן כאשר נפטר טענו אותו כשם שציוס. ובשכר זאת, זכו במדבר להיעשות דגלים כסדר הזה, כמו שנאמר (במדבר ב ב): "אִישׁ עַל דָּגְלוֹ בְּאֵתֶת לְבֵית אֲבֹתָם יִחַנוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל" - כפי שקיבלו מיעקב אבינו.

למעשה - כבר לאברהם אבינו הראה הקב"ה את הסדר שבו ילכו עם ישראל! כשאמר הקב"ה לאברהם "הבט נא השמימה", הראה לו הקב"ה עגלה באמצע, ושתים עשרה מזלות סובבים לה. אמר לו: זה סימן לבניך, שעתידיים להיות ארבעה דגלים, שלושה שבטים מכל צד, והארון באמצע. (מדרש הגדול במדבר ב א)

על משמעותו העמוקה של סדר זה, דרשו חז"ל את הפסוק (משלי ג יט): "ה' בְּחִכְמָה יָסַד אָרְץ". ארבע רוחות ברא הקדוש ברוך הוא בעולם: מזרח, מערב, דרום וצפון. בכל רוח הטביע הקב"ה כוחות מיוחדים, וכנגדם סידר את הדגלים. לדוגמא: מזרח - משם האור יוצא לעולם, יש בו כח להזריח ולהשפיע על העולם כולו. בצד זה העמיד ה' את שבט יהודה שהוא בעל מלוכה, ואת שבט יששכר שהוא בעל תורה, ואת שבט זבולון

שהוא בעל עשירות. הם משפיעים ומזריחים בכוחותיהם על העולם כולו. וכשם שהשמש נראית תחילה במזרח, כך היו הם ראשונים בכל המסעות והחניות. וכך סודר כל שבט ושבט במקומו המיוחד לו על פי כוחותיו, תכונותיו, והחלק המיוחד לו בהמלכת הקב"ה בעולם.

חיבה גדולה!

אומר המדרש (במדב"ר ב): **חיבה גדולה חיבבם הקב"ה שעשאם דגלים.** ומנין שהוא אהבה לישראל? שכן שלמה המלך אומר: "הִבִּיאֲנִי אֶל בֵּית הַיְיִן, וְדַגְלוֹ עָלַי - אֶהְבֶּה!" משל למה הדבר דומה? לעשיר שהיה לו אוצר מלא יין, נכנס לבודקו, והנה - כל החביות החמיצו! בפחי נפש בא לצאת מן המקום, ולפתע מצא חבית אחת של יין טוב. אמר: חבית זו שווה בעיני כמו כל האוצר! כך, ברא הקב"ה שבעים אומות, אך מכולם לא מצא עם שדבק בו אלא עם ישראל. וזהו שנאמר "הביאני אל בית היין", יין אלו הם שבעים אומות [יין בגימטריה = 70], ומבין כולם - "ודגלו עלי אהבה" - בחר בעמו ישראל באהבה!

קדושים וגדולים היו ישראל בדגליהם, וכל האומות מסתכלים בהם ומתפעלים. ומרוב התפעלותם היו האומות אומרים לישראל: "שובי שובי השולמית!" [שולמית אלו עם ישראל השלמים באמונתם לבורא עולם] - בואו אלינו, הידבקו עמנו, ואנו ניתן לכם גדולה וכבוד, נעשה אתכם מושלים, הגמונים, דוכסים! "שובי ונחזה בך" ועם ישראל עונים להם: "מה תחזו בשולמית, כמחולת המחניים" - איזו גדולה אתם יכולים לתת לנו, האם תוכלו לתת לנו גדולה וכבוד "כמחולת המחניים", האם יכולים אתם לעשות לנו כמו הגדולה שעשה לנו האלוקים במדבר, שהוליד אותנו מחנות מחנות!?

אף בלעם הרשע הביט בהם ויצאה עינו כנגדם! כמו שנאמר (במדבר כד ב): "וַיִּשָּׂא בָלַעַם אֶת עֵינָיו, וַיַּרְא אֶת יִשְׂרָאֵל שֹׁכֵן לְשֶׁבֶטָיו... וַיִּשָּׂא מַשְׁלוֹ וַיֹּאמֶר... מַה טָּבוֹ אֶהְלִיף יַעֲקֹב, מִשֶּׁכַּנְתִּיף יִשְׂרָאֵל!". התחיל אומר: מי יכול לגעת באלו, שמכירים את אבותיהם ואת משפחותיהם! מכאן למדנו שהיו הדגלים גדולה וגדר לישראל!

לא ידעתי נפשי!

אמר רבי חייא: משל לבת מלכים, שנשבתה והוגלתה מארמון המלך. גדלה במרחקים, ולא ידעה כלל שהיא בת מלך. חיה חיי שפל ומחסור, והיתה מלקטת שיבולים למאכלה יחד עם חברותיה. לימים, עבר המלך והכיר אותה שהיא בתו! מיד שלח את אוהבו, נטל והושיב אותה עמו במרכבת המלך. היו חברותיה תמהות עליה ואומרות: "אתמול היית

מלקטת שבולים, והיום יושבת בקרונות מלכות עם המלך?! אמרה להם: "יותר ממה שאתן תמהות עלי - אני תמהה על עצמי!"

כך, היו ישראל במצרים, משועבדים בטיט ובלבנים, שקועים בתועבותיהם וגלוליהם, והיו מאוסים ובזויים בעיני המצרים. כאשר נעשו בני חורין ונגאלו, נעשו כבני מלכים, חוסים תחת כנפי השכינה, מוקפים בגילויי אהבה, והיו כמושלים על כל באי עולם. היו אומות העולם תמהים ואומרים: "אתמול הייתם עובדים בטיט ובלבנים, והיום נעשיתם בני חורין וסגנים על כל העולם?!!" והיו ישראל אומרים להם: "כשם שאתם תמהים עלינו, כך אנו תמהים על עצמנו!" וקראו על עצמם את הפסוק: "לא ידעתי נפשי שמתני מרפבות עמי נדיב". (שיר השירים רבה ו)

על שולחן המלך

יצאו עם ישראל משפלות מצרים, והפכו להיות "סמוכים על שולחן המלך" - על שולחנו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא. האם חסר משהו בבית המלך?! "לא חסרת דבר!" - אלא שהדבר בפיך, מה אתה רוצה? - לחם? - "הנני ממטיר לכם לחם מן השמים!" (שמות טז ד) מים אתה רוצה? "וידך את הסלע... ויצאו מים רבים!" (במדבר כ יא) בשר, עופות אתה מבקש? "ותעל השליו!" (שמות טז יג) **מלך במדינה - אין המדינה חסרה כלום!** כך - "ה' אלהיך עמך - לא חסרת דבר!" (מדרש תהלים כג)

ואולם, אכילה על שולחן המלך היא אף מחייבת מאוד! אין זה פשוט לגור בארמון המלך, להיות קרובים אל המלך. יש להתרגל לנימוסי מלכות, להיות מעודנים, להיות נאמנים להוראותיו ומצוותיו של המלך. והיה זה ניסיון לא פשוט! ניסיון - אשר חישל וחיזק את עם ישראל, לימד ותרגל אותם להיות אמונים [מורגלים] ומלומדים על ה' יתברך, לדורות עולם!

וכך אומרת התורה (דברים פרק ח) :

"כֹּל הַמֵּצוּה אֲשֶׁר אֲנֹכִי מֵצִוְךָ הַיּוֹם - תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת, לְמַעַן תַּחֲיוּן וּרְבִיתֶם וּבִאתֶם וִירִשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לְאַבְתִּיכֶם. וְזָכַרְתָּ אֶת כָּל הַדְּרֹךְ אֲשֶׁר הוֹלִיכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה בְּמִדְבָּר לְמַעַן עֲנִתָּהּ לְנִסְתָּהּ לְדַעַת אֶת אֲשֶׁר בְּלִבְךָ הִתְשַׁמַּר מִצְוֹתַי אִם לֹא... הִשְׁמַר לְךָ פֶּן תִּשְׁכַּח אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ... וְרַם לִבְּךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ הַמוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֶבְדִים. הַמוֹלִיכְךָ בְּמִדְבָּר הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא נְחֹשׁ שָׁרֵף וְעִקְרָב וְצַמָּאוֹן אֲשֶׁר אֵין מַיִם, הַמוֹצִיא לְךָ מִיַּם מִצּוֹר הַחֲלֹמֵיֶשׁ, הַמֵּאֲכִילְךָ מִן בְּמִדְבָּר אֲשֶׁר לֹא יִדְעוּן אֲבֹתֶיךָ, לְמַעַן עֲנִתָּהּ וּלְמַעַן נִסְתָּהּ לְהִיטִיבְךָ בְּאַחֲרִיתָהּ...!"

"למען ענותך ולמען נסותך להיטיבך באחריתך" - כל ענוי המדבר, הטורח הגדול שהיה לישראל בו, לא היה אלא להביאם לניסיון, כדי להרגיל טבעם במדת הבטחון,

ולחכמים בלבם אמונת ה' יתברך, עד שיחזור להם רגילות העבודה לטבע, וזהו לשון התורה - "למען תלמד ליראה את ה' אלהיך", כלומר שתהיה מלומד, ותרגיל טבעך בעבודת ה' יתברך, עד שלא תצטרך לטרוח עליו, ויהיה מעשה היראה דבר טבעי אצלך לעשותו, כשאר הדברים הטבעיים אשר אתה עושה בטבע. (רבנו בחיי דברים ח טז)

"וזכרת את כל הדרך...!" - כי תוכל לדעת, שיש בעשיית המצוות טובה שלימה, ולא יהיה צדיק נעזב ומבקש לחם, כי ה' מפרנס אותך במדבר במעשה נס גדול, בעבור לכתך אחר מצוותיו!... וה' היה יכול להוליכם בדרך הערים אשר סביבותיהם, אבל הביאם בניסיון הזה, כי ממנו יודע שישמרו מצוותיו לעולם!" (רמב"ן דברים ח ב)

חג הסוכות בירושלים בזמן בית המקדש

שמחה יתירה

ירושלים הבנויה - אלו מאגרים עצומים של שמחה את אוצרת בתוכך! שמחת אמת, שמחה החודרת אל פנימיות הנפש. שמחה של השראת השכינה ועבודת ה'.

"שיר המעלות לדוד, שמחתי באמרים לי, בית ה' יגדל! למדות היו רגלינו, בשעריך ירושלים! ירושלים הבנויה, כעיר שחברה לה יחדו, ששם עלו שבטים שבטי יה, עדות לישראל, להודות לשם ה'!" (תהלים קכב)

ואולם - מבין כל החגים והזמנים - נחוג חג הסוכות בירושלים בשמחה יתירה! מצוות החג ואירועיו רבים הם: ישיבה בסוכה, ארבעת המינים, עלייה לרגל לבית המקדש, ושם במקדש - שמחת בית השואבה, ניסוך המים, הקפת המזבח בערבה, קרבנות החג הרבים, ולעיתים מזומנות - מידי שבע שנים - אף מצות הקהל הנעשית ברוב עם. כל אלו שיוו לה לעיר ירושלים מראה מיוחד במינו, מילאו את סדר יומם של הנמצאים בה בעשייה ברוכה של מצוה, וגדשו את הלבבות בשמחה מיוחדת.

העליה לרגל

מיוחדת ומלאת עוצמה היא - מצות העליה לרגל. שלוש פעמים בשנה, היו ישראל נוהרים בהמוניהם מכל קצוות הארץ, אל בית המקדש בירושלים, גודשים וממלאים את רחובותיה של עיר הקודש, ובאים להיראות לפני ה'. ככתוב בתורה (דברים טז טז): "שְׁלוֹשׁ פְּעָמִים בְּשָׁנָה יִרְאֶה כָּל זְכוּרָךְ אֶת פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר - בְּחַג הַמִּצּוֹת וּבְחַג הַשִּׁבְעוֹת וּבְחַג הַסֻּכּוֹת..."

אודות הציבור העצום שהגיע לירושלים ברגלים מספרת הגמרא (פסחים סד ע"ב): פעם אחת ביקש אגריפס המלך לערוך "מפקד אוכלוסין" - לאמוד את מספר היהודים בארץ. מה עשה? ביקש מהכהן הגדול שיספור את מספר הבהמות המובאות ל"קרבת פסח" בבית המקדש. ואכן, בעת הקרבת הקרבנות, נטל הכהן הגדול אבן אחת כנגד כל קרבן, ונמצאו בידיו 1,200,000 אבנים! וכל קרבן פסח - משתתפים בו לפחות עשרה אנשים ויותר, ואם כן יוצא שהגיעו לירושלים [דהיינו העיר העתיקה, בתוך החומות] יותר מ- 12,000,000 [12 מיליון] יהודים!

כך היתה העיר ירושלים - "קרית מלך רב" - גדושה בהמוני המוני יהודים, ועם כל זאת - "לא אָמַר אָדָם לְחַבְרוֹ, צַר לִי הַמָּקוֹם שְׁאֶלֵן בְּירוּשָׁלַיִם!" (מסכת אבות פ"ה מ"ה)

קומו ונעלה ציון!

הכנות רבות היו נעשות בירושלים, לקראת קליטתם של עולי הרגל הרבים. כל הדרכים המובילות לירושלים תוקנו וסודרו, הוכנו ונחפרו בורות מים רבים, כדי שתהיה כמות מספקת של מי שתיה עבור כל השיירות ובהמותיהם. ליד המקדש הוכנו מקוואות טהרה רבים עבור טהרת העולים. כמו כן, היו שלוחי בית דין יוצאים אל הדרכים, כדי לסמן בסיד לבן קברים שבצידי הדרכים, כדי שלא יעברו על פני הקברים כהנים או אנשים הנושאים עמהם יין ושמן להקרבה במקדש.

וכיצד היו עולי הרגל מתאספים ובאים לירושלים?

בכל אזור בארץ ישראל היתה "עיר מעמד", בה היו מתכנסות שיירות מן האזורים הסמוכים לעת ערב, כדי לקיים "ברוב עם - הדרת מלך!". יהודים רבים נאספו לשם, כשבידיהם בהמות עבור קרבנות החג: עולות ראיה, שלמי חגיגה. היו רבים שנשאו עימם אף את ה"ביכורים", [שמן הבאתם לכתחילה עד חג הסוכות].

לאחר שכולם לנו לינת לילה 'ברחובה של עיר' במקום אסיפתם, נשמעה קריאת הממונה עם שחר: "קומו ונעלה ציון, אל בית ה' אלהינו!". וכולם היו עונים לעומתו: "שמחתי באמרים לי, בית ה' נלך!". המשיכה השיירה את דרכה מעיר לעיר, כשהציבור הולך וגדל, עד הגיעם לירושלים. יודעי נגן, היו מנעימים להמונים את הדרך בשירתם ובנגינתם, והשירה הולכת ומתגברת ככל שהם הולכים וקרבים לירושלים. עם כניסתם אל עיר הקודש, היו העולים שרים ואומרים: "עמדות ה' רגלינו - בשערי ירושלים!". (ביכורים פרק ג משנה ב ובמפרשים)

בהגיעם, היו יוצאים לקראתם חשובי ירושלים לקבל את פניהם, וכל בעלי מלאכה היו מפסיקים ממלאכתם, ועומדים לפניהם ושואלים בשלומם: "אחינו, אנשי עיר פלונית, בואכם לשלום!"

רחובות ירושלים

רחובות ירושלים שינו את פניהם ולבשו חג לקראת חג הסוכות.

סוכות רבות, עבור תושבי ירושלים ועולי הרגל הרבים, נבנו בכל מקום אפשרי - בחצרות הבתים, על הגגות ובצידי הדרכים. וכדי שיתאפשר מעבר נח במשך היום, היו תושבי ירושלים עושים אף "סוכות מתקפלות" מיוחדות במינן, עבור לינת הלילה. בהגיע הלילה, היו לוקחים מיטה,

מוציאים ומשלשלים אותה מעבר לחלון, ומעמידים אותה צמוד לחלון מבחוץ [כעין "מרפסת" מאולתרת], עושים מעליה סכך, וישנים בה. (ירושלמי סוכה ב ב)

מידת הכנסת אורחים מרובה היתה בירושלים. תושביה נרתמו לעזרת עולי הרגל, והיו מכניסים אותם לבתיהם במאור פנים. כדי לשמור על הסדר הטוב, הנהיגו מנהג מיוחד: "זה מנהג גדול היה בירושלים, פורסים מטפחת על גבי הפתח, כל זמן שהמטפחת פרוסה - אורחים נכנסים, נסתלקה המטפחת - אין רשות לאורחים להיכנס". (תוספתא ברכות ד ח)

את הרחובות גדשו המונים הנושאים בידיהם ארבעת המינים מוריקים ורעננים - רבי אלעזר בר צדוק אומר: "כך היה מנהגם של אנשי ירושלים, אדם יוצא מביתו - ולולבו בידו, הולך לבית הכנסת - לולבו בידו, קורא קריאת שמע ומתפלל - ולולבו בידו... להודיעך כמה היו זריזים במצוות". (סוכה מא ע"ב)

סוחרים ורוכלים רבים הציעו את מרכולתם לציבור. ביניהם בלטו במיוחד 'קדרים' רבים שמכרו קדרות וכלים לציבור עולי הרגל. וכן מוכרי הבהמות, אשר רבים מעולי הרגלים קנו מהם בהמות, עבור קרבנות החג.

הסדר הליכה מיוחד היה נהוג ברחובות ירושלים. ציבור האנשים בירושלים היו בחלקם טהורים, שכבר נטהרו כדי שיוכלו להכנס לבית המקדש, והיו כאלה שעדיין לא הספיקו להיטהר. וכדי שלא יטמאו הטהורים, נקבע כי הטהורים ילכו באמצע הרחוב, ואילו הטמאים - בצדדים. לתזכורת, ניצבו ברחובות העיר "מודיעים" רבים שהזכירו לכל הטמאים לסור הצידה. (שקלים פ"ח מ"א. רמב"ם שאר אבות הטומאה פ"ג ה"ח)

נעלה לבית המקדש!

עולי הרגל נוהרים בהמוניהם - אל בית המקדש, "לראות פני אלוקים". הגשרים, הכניסות והרחבות הרבים - אפשרו כניסה מהירה והמונית מכל עבר אל חצרות המקדש.

כמובן, שהכניסה להר הבית מותרת אך ורק בטהרה. ולכן, מקוואות רבים הוכנו סמוך להר הבית לטהרת העולים. ובלשכות מיוחדות, היו הכהנים מזים מי אפר פרה אדומה על אלו שנטמאו למת במשך השנה.

לפני הכניסה להר הבית, חולצים העולים את נעליהם ומפקידים אותם בלשכות המיועדות לכך, מפני "מורא וכבוד המקדש". כמאמר הפסוק (שמות ג ה): "שֶׁל נְעָלֶיךָ מֵעַל רַגְלֶיךָ, כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֶתָּה עוֹמֵד עָלָיו אֲדַמָּת קֹדֶשׁ הוּא".

בשירה ובזמרה היו נכנסים העולים עם הקרבנות והביכורים שהביאו עמם, ומגישים אותם אל הכהנים. על הדוכן היו עומדים מאות לויים, סדורים בשורות על שלוש מעלות [מדרגות], ומנגנים בחצוצרות ובנבלים [יקנון' בלשוננו], בכינורות ובצלצלים, בעת הקרבת הקרבנות.

בנוסף לקרבנות העולים, הקריבו בבית המקדש במשך החג - שבעים פרים, כנגד שבעים אומות העולם. ביום הראשון היו מביאים 13 פרים, ביום השני 12, בשלישי - 11 וכך הולכים ופוחתים, עד שביום השביעי מקריבים 7 פרים. רמז להתמעטות כוחן של אומות העולם המצרות לעם ישראל. (סוכה נה ע"ב)

בכל יום מימי החג, היו ישראל מתכנסים כאיש אחד בעזרה שבמקדש, עם לולבים בידיהם, ומקיפים את המזבח סביב, ומשוררים ומנגנים באמירת ההלל לפני ה'.

העליה לבית המקדש היתה ממלאת את הלב בהתרוממות הנפש. מרהיב היה לראות את ההוד וההדר, את הכהנים בעבודתם, את הלויים על דוכנם, את השראת השכינה בקרב עם ישראל, את אהבת ה' לעמו! חוויה זו יש בה כדי למלא את מצברי הלב ביראת שמים ואהבת ה'! אכן זו אחת המטרות של העליה לרגל - "בבוא כל ישראל לראות, כשם שהם באים להיראות לפני ה', כך הם באים לראות את הדר קודשו ובית שכינתו". (רמב"ם הלכות חגיגה פ"ב ה"א)

אמר רב קטינא: בשעה שהיו ישראל עולים לרגל, היו גוללים להם את הפרוכת ומראים להם את הכרובים, שפניהם זה לזה, ואומרים להם: "ראו חיבתכם לפני המקום!" כמו כן, היו מגביהים לפניהם את השולחן, ומראים לעולי רגלים את "לחם הפנים" המונח עליו. לחם זה היה נותר חם וטרי תמיד - מעת אפייתו ביום שישי עד הוצאתו בשבת הבאה מהשלחן, במשך שמונה ימים! והיו אומרים להם: "ראו חיבתכם לפני המקום - סילוקו [טרי בהוצאתו מהשלחן] כסידורו [כשעת הנחתו בשלחן]"! (יומא נד ע"א. חגיגה כו ע"ב ועוד)

מכל השמחות הרבות שהקיפו את בית המקדש - בולטת לה במיוחד "שמחת בית השואבה". עד שאמרו חז"ל: **"מי שלא ראה שמחת בית השואבה, לא ראה שמחה מימיו!"** (סוכה נא ע"א)

שמחה זו נסבה סביב מצוה מיוחדת שניתנה לנו "הלכה למשה מסיני", והיא מצות **"ניסוך המים"**. בכל יום מימי חג הסוכות, מיד לאחר הקרבת קרבן התמיד של שחר, היו מנסכים על גבי המזבח מים שנשאבו ממעיין השילוח. שאיבה זו היתה נעשית בשמחה ובששון, ככתוב (ישעיה ב:): **"ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה"**. [מעייין השילוח מכונה מעיין הישועה, לפי שבו היו מושחים את המלכים מבית דוד, שעל ידם באה הישועה לעם ישראל].

משמעות עמוקה ומיוחדת טמונה בה במצוה זו של ניסוך המים על גבי המזבח. סודותיה עמוקים ונשגבים. יש בה רמז להכנעה מוחלטת בפני בורא עולם - "הרי אנו לפניך כמים הנשפכים הללו!". המים שניסכו היו יורדים לתוך ה"שיתין", אלו הם נקבים עמוקים שהיו מגיעים עד התהום. שיתין אלו נבראו כבר מששת ימי בראשית! וזה רמוז במלה "בראשית" - ברא - שית. חכמי הסוד אמרו כי המים מסמלים את מידת החסד, ומי התהום הם חסד אינסופי הטמון בבריאה. ניסוך המים לתוך מי התהום - יש בו התחברות עם חסדיו האינסופיים של בורא עולם שעושה עמנו. על ידי ניסוך המים, אף היו המים של השנה הבאה מתברכים.

על כל פנים, מצוה זו היתה ממלאת את הלבבות בשמחה עצומה. כה גדולה היתה השמחה, וכה מרחיבה את הלב, עד שהיתה מסוגלת לרומם ולהעלות את האדם לדרגות גבוהות במיוחד, כמו שאמרו (ירושלמי סוכה פ"ה ה"א): **"למה נקרא שמה בית השואבה? - שמשם היו שואבים רוח הקדש!"**. ואכן הנביא יונה בן אמיתי, עלה לרגל לשמחת בית השואבה - ועקב שמחתו הרבה, זכה להיות נביא ה'!

שמחה זו הקיפה את כל שכבות העם: אנשים, נשים וטף, גדולי עולם לצד המוני בית ישראל, כהנים לויים וישראלים - כולם השתתפו בשמחה מיוחדת זו. השמחה נמשכה זמן רב - החל מאחר הצהריים [לאחר הקרבת קרבן התמיד של בין הערביים] ובמשך כל הלילה - עד עלות השחר, שאז הלכו אל השילוח לשאוב את המים ולנסכם.

ההכנות לשמחה

מיד במוצאי יום טוב הראשון של חג הסוכות, היו מכינים את בית המקדש לקראת השמחה. כדי שלא תהיה ערבוביה בין נשים לגברים, היו מתקינים סביב העזרה למעלה כעין מרפסות, שמשם תוכלנה הנשים לראות את השמחה, השירה והריקודים.

הוכנה אף תאורה גדולה ורבת עוצמה. מנורות של זהב היו שם, נתונות בקרקע העזרה וגבוהות חמישים אמה [כ-25 מטר]. בראש כל מנורה היו ארבעה ספלים של זהב, וכנגדם ארבעה סולמות. צעירים מפרחי כהונה היו עולים על הסולמות, שמים בתוך הספלים פתילות עבות במיוחד [שנעשו מבגדי כהונה שהתבלו], ומוזגים לתוכם כמות גדולה של שמן - 30 לוג לכל ספל [כ-10 ליטר]. כה גדול היה האור, עד שלא היתה חצר בירושלים שלא האירה מאור בית השואבה, וכל אשה היתה יכולה לברור חיטים בחצרה לאור בית השואבה.

השמחה

גדולה ועצומה היתה השמחה. מקהלת הלויים עמדה במקומה על חמש עשרה מעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים [שהן כנגד חמש עשרה שיר המעלות" שחיבר דוד המלך בספר התהילים]. היתה זו מקהלה אדירה של מאות מאות לויים, המנגנים בכינורות ובנבלים, במצלתים ובחצוצרות, ובכלי שיר בלא מספר.

וברחבת העזרה - היתה השמחה פורצת ועולה. כל אחד ואחד אחז בכלי שיר שהוא יודע לנגן בו, ומי שיודע בפה - בפה, וכך היו רוקדים וסופקים כפיים ומפוזזים ומכרכרים, כל אחד ואחד כפי שיודע. וחסידים ואנשי מעשה היו אומרים לפניהם דברי שירות ותשבחות לה' יתברך.

גדולי ומנהיגי הדור, הסנהדרין, ראשי הישיבות, חכמי התורה - הם אלו שרקדו, שרו וניגנו! אמרו עליו על רבן שמעון בן גמליאל, כשהיה בשמחת בית השואבה, היה נוטל שמונה אבוקות של אור, וזורק אחת ונוטל אחת, ואין נוגעות זו בזו! וכשהוא משתחוה - נועץ שני גודליו בארץ, ושוחה ונושק את הרצפה וזוקף, ואין כל בריה יכולה לעשות כן! הכל נעשה מתוך התלהבות והתלהטות של קדושה! אותם גדולי עולם וענקי רוח היו בבחינת "כָּל עֲצַמְתִּי תִאֲמַרְנָה - ה' מִי כְמוֹךָ!" (תהלים לה י) - בכל רמ"ח אבריהם, היו מתלהבים ושמחים לכבודו של ה' יתברך!

ניסוך המים

כך נמשכו השירה והריקודים והשמחה עד אור הבוקר. בהאיר השחר, היו שני כהנים תוקעים בחצוצרות, ואז היו המשתתפים יורדים ברוב עם ברחובות ירושלים התחתית - אל בריכת השילוח. הכהן היה לוקח צלוחית של זהב, המכילה שלושה לוגים [כליטר], וממלא מן השילוח, בשמחה ובששון. משם חזרו שוב לבית המקדש והיו נכנסים דרך "שער המים", אשר היה סגור במשך שאר ימות השנה. גם שם הכהנים תקעו והריעו ותקעו, תקיעות של שמחת מצוה.

מיד לאחר שחיתת קרבן התמיד של השחר, היו פונים לניסוך המים והיין על גבי המזבח. כהן אחד היה מחזיק בידו ספל של יין, וכהן שני מחזיק את ספל המים. את המים והיין היו מנסכים בבת אחת, ומאחר שהיין סמיך יותר, הותקן בספל היין נקב רחב יותר מאשר בספל המים, כדי שיהיו שני הספלים כלים בבת אחת. באותה עת שהיו הכהנים מנסכים, ניתנה האות, והלויים שעמדו על הדוכן לצד המזבח, היו פותחים בשירה, בליווי כלי נגינה רבים. (סוכה נא והלאה)

המים והיין היו יורדים מגג המזבח, דרך נקבים מיוחדים אל ה"שיתין".

אמר רבי יוחנן: שיתין - מששת ימי בראשית נבראו, שנאמר: "חמוקי ירכיך כמו חלאים, מעשה ידי אמן". חמוקי ירכיך - אלו השיתין, כמו חלאים - שהם חלולים ויורדים עד התהום, מעשה ידי אמן - אלו מעשה ידי אומנותו של הקב"ה. אמר רבי ישמעאל: "בראשית" - ברא-שית. (סוכה מט ע"א)

כאשר בנה דוד המלך ע"ה את היסודות לבית המקדש, פנה לחפור ולגלות את השיתין שנסתמו בעפר ואבנים מששת ימי בראשית. והנה, מאותו מקום התחיל התהום לעלות ולשטוף את העולם. ידע דוד המלך, כי אם יקח חרס ויכתוב עליו את השם המפורש, או אז ירדו המים שוב. אולם היתה שאלה, האם מותר לעשות זאת, ולגרום לכך ששם ה' ימחק במים? שאל דוד: מי יודע האם מותר לכתוב שם ה' על החרס? היה שם אחיתופל, והוא ידע שהדין הוא שמותר, ואולם לא רצה להשיב, מתוך אינטרס אישי: הוא חשב בליבו, כי מוטב שהתהום ימשיך להציף את העולם וימותו אנשים, ואז ימרדו בדוד המלך, ולאחר מכן הוא יטיל את החרס למים וירדו המים, והוא יהיה המלך! ידע דוד את זממו של אחיתופל, אמר: "מי שיודע הלכה זו ואינו אומר - יחנק בגרונו!" מקללה זו פחד אחיתופל, ומיד פתח ואמר: "הלוא בענין אשה סוטה, אמרה תורה לכתוב שם ה' ולמחקו בתוך המים, כדי להטיל שלום בין איש לאשתו, וכאן - כדי לעשות שלום לכל העולם כולו - לא כל שכן?!" שמע זאת דוד המלך, כתב שם ה' על החרס וזרקו אל המים, ואז ירדו המים חזרה אל התהום, והמשיכו לשקוע עוד ועוד עד שהגיעו לעומק 16,000 אמות [כ-8 ק"מ]. ראה זאת דוד, וידע כי לא טוב הדבר, שיהיו המים כה שקועים בתהום, שכן הארץ תהיה יבשה מדאי ולא תוציא פירות. לכן אמר 15 מזמורי "שיר המעלות" שבתהלים [קכ - קלד], וכנגד כל מזמור עלו מי התהום אלף אמה, עד שהגיעו לגובה של אלף אמה מתחת לפני הקרקע, שזהו הגובה הרצוי ביותר, שבו תהיה האדמה - לא מדאי לחה ולא מדאי יבשה. (סוכה נג ובמפרשים)

כאשר היו מנסכים את המים והיין, היו שומעים מן התהום מלאך שאומר לחברו: "תגביה את מימך!" קול של ניסוך המים והיין אני שומע, ואף הוא היה עונה לעומתו: "הגבה את מימך!". ועל ידי ניסוך זה, היו מתברכים המים והיין! (תענית כה ע"ב ובמפרשים)

לאחר ניסוך המים, היו פונים בשמחה אל יתר מצוות היום - מחיל אל חיל!

אמר רבי יהושע בן חנניה: **כשהיינו שמחים שמחת בית השואבה, לא ראינו שינה בעינינו!** כיצד? שעה ראשונה - תמיד של שחר [ולאחריו ניסוך המים], משם - לתפלת שחרית, משם - לקרבן מוסף, משם - לתפלת מוסף, משם - לבית המדרש, משם - לאכילה ושתייה, משם - לתפלת המנחה, משם - לקרבן תמיד של בין הערבים, מכאן ואילך - לשמחת בית השואבה! [ואיך יתכן שלא ישנו כלל, והלוא אדם אינו יכול להתקיים ללא שינה במשך יותר משלושה ימים? אלא אומרת הגמרא, שהיו מתנמנמים מידי פעם אחד על כתפי חברו.] (סוכה נג ע"א)

כך היתה שמחת חג הסוכות בירושלים בבית המקדש, מרוממת ומנשאת את האדם טפח וטפחיים מעל הקרקע, מעבר לכל גבולות הזמן הטבעיים! אהה... אשרי עין ראתה כל אלה! אשרי הלב שזכה להכיל בקרבו עוצמות כה אדירות של שמחה!

וכשנזכה - בקרוב ממש - לחזות בשוב ה' לציון, או אז - תהיה השמחה תמידית - "אָז יִמְלֵא שְׂחֵק פִּינוּ וּלְשׁוֹנֵינוּ רִנָּה". (תהלים קכו ב) "וּבָאוּ צִיּוֹן בְּרִנָּה וְשִׂמְחַת עוֹלָם עַל רֵאשִׁים, שְׁשׂוֹן וְשִׂמְחָה יִשְׂיִגוּ, וְנָסוּ יָגוֹן וְאַנְחָה". (ישעיה לה) ובתוך חיים שמחים כאלו, כאשר יגיע חג הסוכות, "זמן שמחתנו", ודאי תהיה אז השמחה כפולה ומכופלת, מי יוכל לשערה, מי יוכל לתאר ולדמות בנפשו אפס קציה? מי יתן ונזכה כולנו לראות כל זאת בעינינו אנו, בקרוב בקרוב ממש, יראו עינינו וישמח לבנו, אמן כן יהי רצון!

האושפיזין

אורחים נעלים

זכות מיוחדת במינה נפלה בחלקנו בימי חג הסוכות. בשבתנו בסוכה, בצל השכינה, בצל האמונה, באים אל סוכתנו "האושפיזין" שהם האורחים הנעלים רמי המעלה, אבות האומה - שבעת הרועים הנאמנים של עם ישראל, שהם: אברהם אבינו, יצחק אבינו, יעקב אבינו, משה רבנו, אהרון הכהן, יוסף הצדיק ודוד המלך.

ביום הראשון נכנס **אברהם** אבינו בראש וכל האושפיזין עמו. ביום השני נכנס **יצחק** אבינו בראש וכל האושפיזין עמו. ביום השלישי נכנס **יעקב** אבינו בראש וכל האושפיזין עמו. ביום הרביעי נכנס **משה** רבנו בראש וכל האושפיזין עמו. ביום החמישי נכנס **אהרון** הכהן בראש וכל האושפיזין עמו. ביום השישי נכנס **יוסף** הצדיק בראש וכל האושפיזין עמו. ביום השביעי - הושענא רבה נכנס **דוד** המלך בראש וכל האושפיזין עמו.

אומר הזוהר הקדוש: בשעה שישראל יוצאים מבתיים ונכנסים לסוכה, זוכים ומקבלים שם את פני השכינה, וכל שבעת הרועים הנאמנים יורדים מגן עדן ובאים לסוכה ונעשים להם אושפיזין [אורחים] ליסב עימם בסוכה. ושבעת האושפיזין הם אבות האומה, שכל אחד מהם ידע את טעם הנדודים ולא הגיעו אל המנוחה והנחלה אלא אחר עמל ותלאה רבה. וכיון שהסוכה היא מעון לשכינה, לכן צריך להזמין גם אושפיזין בשר ודם, כלומר להזמין אורחים עניים שיסבו על השולחן, כדי לעשות נחת רוח לשכינה ולאורחים רמי המעלה ששמחים עם האורחים של מטה".

רב המנונא, כשהיה נכנס לסוכתו, היה שמח, ועומד בפתח הסוכה מבפנים ואומר: "בואו ונזמין את האושפיזין". והיה מסדר שולחנו ועומד ואומר: "בסוכות תשבו שבעת ימים. שבו, אושפיזין עילאין קדישין. הרים ידיו בשמחה ואמר: "אשרי חלקנו, ואשרי חלקם של ישראל שזכינו להיות חלקו ועמו של ה' יתברך".

נוהגים בכל יום משבעת ימי החג, לומר דברי תורה מענין האושפיזא של אותו יום, ביום הראשון מענין אברהם אבינו, היאך מסר נפשו על עבודת ה' יתברך, היאך הכניס אורחים במסירות נפש, וכן ביום השני ממידת היראה של יצחק אבינו, שעקד עצמו על גבי המזבח, וכן הלאה בכל יום ויום. (מטה אפרים, פסקי תשובות שפז)

על כן הבאנו להלן מעט ממעשיהם הנפלאים בעבודת ה' יתברך של שבעת הרועים הנאמנים שעמדו לעם ישראל, למען נקרא בכל יום מימי החג, ונתחזק ללמוד מדרכיהם ומעבודתם לה' יתברך בתום וביושר.

אברהם אבינו

אבי האומה

אברהם אבינו - אבי האומה, הוא שהכיר תחילה בבורא עולם, הפיץ את אמונת ה' בעולם, הלך נגד כל התיאוריות הכפרניות שרווחו, ודבק בה'. "אברהם העברי" - שכל העולם היה מן העבר האחד, והוא מן העבר השני. דבר לא הזיז אותנו מאמונתנו. עשרה נסיונות קשים התנסה - ובכולם עמד. הוא שהניח את היסוד ל"עם ישראלי", והוריש לנו את תכונת ה"עבריות" - להיות דבקים בה' ובתורתו עד כדי מסירות נפש.

אמר הקב"ה לאברהם: אילולי אתה - לא בראתי שמים וארץ, אילולי אתה - לא בראתי גלגל חמה, אילולי אתה - לא בראתי את הירח! (בראשית רבה מח ח)

"אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהַבְרָאָה" [אותיות אברהם] - כשברא הקב"ה את העולם לא היה העולם יציב, אמר לו הקב"ה לעולם, מה לך שאינך יציב? אמר: רבונו של עולם אינני יכול לעמוד, כי אין לי יסוד על מה להתקיים. אמר לו הקב"ה: עתיד אני להעמיד בך צדיק שהוא אברהם אוהבי, מיד התייצב העולם. (זוהר ח"א עו ע"ב)

ואם כן - מדוע לא ברא הקב"ה את אברהם אבינו בתחילת הבריאה, קודם לאדם הראשון?

אמר רבי לוי, ראוי היה אברהם להבראות קודם לאדם הראשון, אלא שאמר הקב"ה: אם אברא את אברהם תחילה ולאחריו את אדם - שמא יקלקל האדם ויחטא ואין מי שיבוא לתקן אחריו, אלא הריני בורא את האדם תחילה, שאם יקלקל יבוא אברהם ויתקן.

אמר רבי אבא, בנוהג שבעולם, אדם הבונה בנין, ויש לו קורה חזקה במיוחד - היכן הוא מעמיד אותה? - באמצע הטרקלין, כדי שתהיה תומכת בקורות שלפניה ובקורות שלאחריה, כך - למה ברא הקב"ה את אברהם באמצע הדורות? כדי שיתמוך בדורות שלפניו ובדורות שלאחריו. (בראשית רבה יד ו)

כשברא הקדוש ברוך הוא את העולם, עברו עשרים דורות שלא היתה בהם תועלת, ולא עמד מהם צדיק שיפרסם את ה' בעולם. לאחר עשרים דור, צפה הקב"ה באברהם שהיה נתון בארץ בבל, אמר הקדוש ברוך הוא: האם יש בו כח לפרסם שמי בעולם? כיון שהשליכו אותו לכבשן

האש וקידש שמו של הקב"ה ועמד בנסיונו, מיד קירבו הקדוש ברוך הוא לארץ ישראל, או אז בנה לו אברהם פונדק והיה זן עוברים ושבים, והיה מכניס את הבריות תחת כנפי השכינה, והודיע כבודו של הקב"ה בעולם, ומסר נפשו לכבוד הקדוש ברוך הוא! (במדבר רבה פרשה ב)

"עֲשֶׂה דוֹרוֹת מִנַּח וְעַד אֲבָרְהָם, לְהוֹדִיעַ כְּפָה אֶרֶץ אֲפִים לְפָנָיו, שֶׁכָּל הַדּוֹרוֹת הָיוּ מְכַעֲסִים וּבָאִים, עַד שֶׁבָּא אֲבָרְהָם וְקִבֵּל שְׂכָר כְּלָם". (אבות פרק ה משנה ב)

אברהם מכיר את בוראו

אברהם אבינו - גדל בבית של עבודה זרה, בסביבה שבה כולם מאמינים באלילים וסוגדים להם, ועליהם מולך היה ביד רמה המלך "נמרוד" - שידע את בוראו והתכוון למרוד בו!

וכיצד הגיע אברהם אבינו אל האמת, אל האמונה בבורא העולם?

- **מתוך חיפוש האמת!** הרצון האמיתי והחזק של אברהם אבינו לגלות את האמת ללא סטיות - הוא שהוביל אותו למציאת האמת, גם בתוך ים השקר הסובב אותו!

אומרים חז"ל: בבוקר, כשראה אברהם את השמש זורחת מצד מזרח, חשב בלבו - זהו האל! אמר, זהו המלך שבראני, והתפלל לשמש כל אותו היום. לערב, כשראה את השמש שוקעת והלבנה זורחת, אמר - זהו בודאי ששולט גם על האל ההוא שהתפללתי אליו בבוקר, שהרי הוא גבר עליו. והחל התפלל כל הלילה אל הירח. בבוקר, ראה והנה החושך עובר והאיר צד המזרח! אמר: ודאי כל אלה, יש עליהם מלך ומושל המנהיג אותם. כיון שראה הקב"ה חשקו של אברהם אליו, נתגלה אליו ודבר עימו. (זוהר ח"א פו ע"א)

"כיון שצפה אברהם אבינו עליו השלום, והביט וראה וחקר והבין וחקק וחצב וצרף וצר ועלתה בידו, אז נגלה עליו אדון הכל ברוך הוא, והושיבו בחיקו, ונשקו על ראשו, וקראו אוהבי, וכרת לו ברית ולזרעו". (סוף ספר היצירה)

הלך אברהם לישיבת שם ועבר ללמוד שם תורה, ובמשך השנים נעשה חכם גדול בתורה, וידע את התורה כולה. כמו כן - זימן הקב"ה לאברהם אבינו את שתי כליותיו - כשני חכמים, והיו מבינות אותו, ויועצות אותו, ומלמדות אותו חכמה. וכך ידע אברהם אבינו וקיים את המצוות כולן - אפילו את המצוות שתיקנו חכמים במשך הדורות - כעירובי תבשילין ועירובי חצרות. (בראשית רבה סד ד. יומא כח ע"ב. אבות דרבי נתן לב, א)

עֲשֶׂרָה נְסִיוֹנוֹת

"עֲשֶׂרָה נְסִיוֹנוֹת נִתְּנָה אֲבֹרָהּ אֲבִינוּ עָלֵינוּ הַשָּׁלוֹם, וְעָמַד בְּכָלֶם, לְהוֹדִיעַ כְּמָה חֲפָתוֹ שֶׁל אֲבֹרָהּ אֲבִינוּ עָלֵינוּ הַשָּׁלוֹם". (אבות פרק ה משנה ג)

הקב"ה, בוחן כליות ולב, ידע את ליבו של אברהם אבינו כי הוא שלם באמונתו, ובודאי יעמוד בכל הנסיונות וידבק בו, ומדוע אם כן ניסה אותו? כדי להודיע את חיבתו ולפרסם את מעלתו בעולם כולו, שכולם יראו עד כמה הוא דבק בה! כמו שנאמר (תהלים סו): "נִתְּתָה לְיִרְאֵיךָ יְיָ לְהִתְנוֹסֵס" - הנסיון מעלה על נס ומפרסם את גדלותו של הצדיק.

ומה היו עשרה הנסיונות?

א. אור כשדים. ב. לך לך מארצך. ג. רעב בארץ כנען. ד. לקיחת שרה אל בית פרעה. ה. רדיפת אברהם אחר ארבעת המלכים. ו. ברית בין הבתרים. ז. ברית מילה בגיל 99. ח. לקיחת אבימלך את שרה. ט. שילוח הגר וישמעאל. י. עקידת יצחק. (ברטנורא שם)

הנסיון הראשון - אור כשדים

תרח אבי אברהם - עושה צלמים היה. פעם אחת יצא לדרך, והושיב את אברהם בנו מוכר במקומו. כאשר באו אנשים לקנות, היה אברהם פונה לאדם ואומר לו: בן כמה שנים אתה? והוא עונה לו: בן חמישים או בן שישים שנה. היה אברהם אומר לו: "אוי לו לאדם זה, שהוא בן שישים ורוצה להשתחוות לפסל בן יומו!" היה האיש מתבייש והולך לו. פעם אחת באה אשה ובידה קערת סולת, אמרה לו לאברהם: הא לך זאת והקרב את זה לפני הפסלים. ניסה אברהם לשכנע אותה כדרך ששכנע את כולם, אולם היא לא קבלה את דבריו, הניחה את המגש והלכה לה. מה עשה אברהם? לקח מקל בידיו, ושבר את כל הפסלים וקשר את המקל ביד הגדול שבהם. כאשר חזר תרח אביו לחנותו, נדהם למראה עיניו, אמר: מי עשה להם כך? אמר לו אברהם בעורמה: מה אסתיר ממך, אבא? באה אשה אחת ובידה קערת סולת, ואמרה לי להקריב בפניהם. הקרבתי לפניהם, והתחילו להתקוטט. זה אומר אני אוכל תחילה, וזה אומר אני אוכל תחילה. עמד הגדול הזה שבהם, לקח המקל ושברם! כעס תרח ואמר: מה אתה מטעה אותי, האם יש להם דעת?! אמר לו אברהם: ישמעו אוזניך מה שפיך מדבר!

בערה בו חמתו של אביו, נטלו ומסרו לנמרוד. אמר לו נמרוד: "השתחוה לאש!" אמר לו אברהם: "נשתחוה למים - שגוברים על האש ומכבים אותה?" אמר לו נמרוד: "השתחוה למים!" אמר לו: "אם כן נשתחוה לעננים שמסוגלים לטעון מים!" אמר נמרוד: "השתחוה לעננים!" אמר

לו: "נשתחוה לרוח שמפזר את העננים!" אמר לו: "השתחוה לרוח".
אמר: "נשתחוה לאדם שיכול להכיל בקרבו את הרוח?" ראה נמרוד כי
אברהם מהתל בו, אמר: "מה אתה מרבה בדיבורים, אני איני משתחוה
אלא לאש, והריני משליך אותך בתוכו, ויבוא האלוה שאתה משתחוה
לו ויצילך!" (בראשית רבה לח ז)

מיד יצא כרוז בכל העיר: מי שהוא מאוהבי נמרוד, יביא מטען של עצים,
להכנת כבשן אש עבור אברהם המורד. וכך הביאו אנשי העיר מטענים
של עצים במשך 40 יום. את כל העצים אספו בכפר אחד, שנקרא לאחר
מכן "אור כשדים". באותו כפר היה תנור ענק ממדים, ולאחר שהצטברה
בתוכו כמות עצומה של עצים, הבעירו אותם עד שהיה הולך ובוער במשך
שלושה ימים ושלושה לילות. מרוב החום הלוהט, נעשה כל הכפר חם וכל
תושביו מיהרו לצאת ממנו. נתכנסו רבבות רבבות של אנשים ונשים מכל
קצוות תבל אל אזור הכפר, כדי לראות כיצד שורפים את המורד במלך.
וביניהם היו 45,000 איש בני מלכים, ו- 80,000 גיבורים, ו- 60,000 אחוזי
חרב. (סנהדרין צה ע"ב)

אחד השרים החשובים התכבד לזרוק את אברהם אבינו לתוך כבשן
האש. כשהתקרב מעט אל האש, מיד יצאו לשונות של אש מן התנור
הבוער ושרפו את השר. ניסו שרים אחרים לזרוק את אברהם, אך כל מי
שניסה היה נשרף, עד שנשרפו אנשים רבים, ולא ידע נמרוד מה לעשות.

באותה שעה בא השטן בדמות אחד משרי המלך, ואמר כי יש בכוחו
לעשות תחבולה ולזרוק את אברהם מרחוק אל תוך הכבשן. מיד ביקש
להביא לוחות, חבלים ומסמרים, ועשו "טראבוקו" - מין מכונת קליעה,
שפועלת על ידי הנעה מרחוק. בדקו את המכונה, אם פועלת היא כראוי,
על ידי שהכניסו לתוכה שלוש פעמים אבן גדולה וקלעו אותה לתוך
הכבשן. כאשר הוכחה המכונה כיעילה, קשרו את ידיו ורגליו של אברהם,
שמו אותו בטרבוקו, כדי לזרוקו לכבשן האש.

בא השטן לפני אברהם ואמר לו: אם אתה רוצה להנצל מן האש הזאת,
השתחוה לנמרוד. השיב לו אברהם: "יגער ה' בך השטן". באה אמו של
אברהם אשר נקרא שמה אמתלאי, ואמרה לו: אנא ממך, השתחוה
לנמרוד ותנצל. אמר לה: דעי אימי, כי האש של נמרוד סופה להכבות,
ואילו האש בגיהנם אינה נכבית לעולם!

אז הטילו את אברהם לתוך הכבשן פנימה. מיד נעשה רעש גדול בשמים,
ואמר המלאך גבריאל לקב"ה, רבונו של עולם ארד ואצנן ואציל את
הצדיק מכבשן האש. אמר לו הקב"ה, אני יחיד בעולמי והוא יחיד
בעולמו, שעומד יחידי מנגד לכל העולם הטועה, נאה ליחיד להציל את
היחיד. מיד ירד הקב"ה בכבודו ובעצמו והציל את אברהם וצינן לו את
האש, והיה אברהם מתהלך בתוך הכבשן. (פסחים קיח ע"א)

כשראה נמרוד כך, מיד ציוה להוציא אותו מן הכבשן, אך לא יכל אף אחד להוציאו, וכל מי שניסה להתקרב מעט אל האש, היה נשרף מן החום הגדול. או אז נכנע נמרוד וקרא לאברהם: אתה, שהנך עבד נאמן לאלוהי השמים הגדול, המבורך והאמיתי, צא לחוץ!!! יצא אברהם והתייצב לפני נמרוד, וכל המון האנשים שהיו שם יחד עם נמרוד השתחוו לפני אברהם. אמר להם אברהם: אני איני כלום, ולא אלי תשתחוו, אלא האמינו באלוהי האמת שבשמים. או אז נתן נמרוד לאברהם הרבה מתנות, וגם את שני העבדים המובחרים ביותר שהיו לו, אחד מהם היה אליעזר. וכן גדולי המלכות נתנו לו מתנות רבות וליוו אותו לביתו בכבוד גדול. (מדרש הגדול בראשית יב א. מעם לועז)

הנסיון השני - לך לך

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל אַבְרָם, לְךָ לְךָ מֵאֲרָצְךָ וּמִמּוֹלְדֹתֶיךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ, אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲרָאָךְ... וַיֵּלֶךְ אַבְרָם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהֵי ה'... וַיִּקַּח אַבְרָם אֶת שְׂרֵי אִשְׁתּוֹ, וְאֶת לוֹט בֶּן אָחִיו, וְאֶת כָּל רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכְשׁוּ, וְאֶת הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר עָשׂוּ בְּחָרָן, וַיֵּצְאוּ לְלֶכֶת אֶרְצָה כְּנָעַן וַיָּבֹאוּ אֶרְצָה כְּנָעַן". (בראשית יב א-ו)

בהיותו בחרן, היה אברהם אבינו מקבץ את אנשי מדינתו, ומקרבים אל דרך ה'. וכיצד היה עושה? היה לוקח שני צלמים, קושר אותם בחבל, ומוליך אותם ברחובות העיר כדרך הסוחרים, והיה מכריז: "רוצה אני למכור אליל שאין בו מועיל. פה לו ולא ידבר, עינים לו ולא יראה, אזנים לו ולא ישמע, ולא יהלך ברגליו". כך נכנס בדברים עם אנשי מדינתו, והוכיח להם שהדרך שהם הולכים בה, אינה דרך האמת, ואין ראוי לעבוד לאלילים אלא רק לאלוהי העולם האמיתי, בורא שמים וארץ, וראוי לאבד ולשבר את כל הצלמים.

כך עשה אברהם אבינו נפשות רבות, והכניסם תחת כנפי השכינה. גם שרה אמנו היתה מקרבת את הנשים אל דרך ה' - "אברהם מגייר את האנשים ושרה מגיירת הנשים". (רש"י בראשית יב ה)

אנשי חרן רעים וחטאים גדולים היו, וקיבצם אברהם כמה פעמים, הוכיחם ואמר להם: "לא שמעתם מה עלתה לדור המבול שהיה לפניכם, שלא היה להם לב להבין והיו מקשים ערפם וממרים דברו?! ואם לא שנשבע הקב"ה שלא יביא עוד מבול לעולם, כדאי הייתם להביא מבול עליכם". כיון שראה הקב"ה שאינם מקבלים ממנו, אמר: אין נאה לצדיק זה לישוב בין רשעים הללו. מיד אמר לו: צא מהם שלא תהא דומה להם, שנאמר: "לך לך מארצך". (מדרש ילמדנו בראשית נו)

"לְךָ לְךָ מֵאֲרָצְךָ!" - משל לצלוחית המלאה בשמן אפרסמון משובח ומדיף ריח ניחוח, ואולם היא סגורה ונתונה בתוך בית הקברות, ולא היה אדם יודע את ריחה. מה עשו? נטלוה וטלטלוה ממקום למקום, וכך נודע

ריחה, ונהנו ממנה כולם. כך היה אברהם דר בתוך עובדי עבודה זרה, אמר לו הקב"ה: "לך לך מארצך!" וכך יתפרסם שמעך בעולם כולו.
(תנחומא לך לך ג)

נסיון גדול!

"לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך" - כל זה מורה על גודל הנסיון - "כי יקשה על האדם לעזוב את ארצו אשר הוא יושב בה ושם אוהביו ורעיו, וכל שכן כשהוא ארץ מולדתו ששם נולד, וכל שכן כשנמצאים שם כל בית אביו, ולכך הוצרך לומר לו, שיעזוב הכל לאהבתו של הקב"ה!"
(רמב"ן בראשית יב א)

"אל הארץ אשר ארצך" - לא גילה לו הקב"ה לאיזו ארץ עליו ללכת, וזאת כדי להגדיל לו את הנסיון יותר. וכי יש אדם שהולך, ואינו יודע לאיזה מקום הוא הולך?! אדם כזה, ההולך מבלי לדעת לאן הוא הולך, הדרך קשה בעיניו שבעתיים מאשר אדם שדרכו ברורה וידועה. ואברהם אבינו - אכן נטל את כליו ואת אשתו, והיה נודד והולך ממקום למקום, והיה כשה אובד, עד שהגיע אל ארץ כנען, ובה אמר לו הקב"ה להתיישב. כך זכה אברהם אבינו לקבל שכר כפול ומכופל - לא רק שכר כללי בעבור עצם ההליכה, אלא שכר מחודש עבור כל פסיעה ופסיעה, שפסע לשם שמים לעשות את ציווי ה'.

כמו כן, לא גילה לו הקב"ה לאיזו ארץ הוא הולך, כדי שיחכה ויצפה מתי יגיע אל הארץ הנבחרת, ומתוך כך הארץ תתחבב יותר בעיניו. (תנחומא לך לך ג, רמב"ן בראשית יב א, בראשית רבה לט ובמפרשים)

להנאתך ולטובתך!

גדול הוא הנסיון - אך גדול ועצום הוא הרווח והשכר של העומדים בו!

משנה מקום - משנה מזל. אחד הדברים המבטלים את הגזירה הוא "שינוי מקום". (ראש השנה טז ע"ב)

"לך לך!" - להנאתך ולטובתך, כאן אין אתה זוכה לבנים, ואולם שם אפקוד אותך ואעשה אותך לגוי גדול (רש"י בראשית יב א). "לך לך" - בגימטריה 100, רמז לו, כשתהיה בן מאה תוליד בן כשר. (תנחומא לך לך ג)

הארץ הנבחרת

בשעה שהיה אברהם אבינו מהלך בארם נהרים, ראה אותם אוכלים ושותים ופוחזים, מתלוצצים וריקניים, אמר: הלואי לא יהיה לי חלק בארץ הזאת! ואולם כאשר הגיע ל"סולמה של צור" - בקצה גבול ארץ

ישראל, ראה אותם עסוקים במלאכתם, עובדים את האדמה בחריצות ובעמל, אמר: הלואי יהיה חלקי בארץ הזאת! אמר לו הקב"ה: "לזרעך אתן את הארץ הזאת!" (בראשית רבה פרשה לט ח)

הנסיון השלישי - הרעב בארץ כנען

"וַיְהִי רָעַב בְּאֶרֶץ, וַיֵּרֶד אֲבָרָם מִצְרַיִם לְגוֹר שָׁם, כִּי כָבֵד הָרַעַב בְּאֶרֶץ." (בראשית יב ז)

זמן מה לאחר שהתיישב אברהם אבינו בארץ ישראל, נהיה רעב כבד בארץ. בכל העולם היה שובע, ואך ורק בארץ ישראל היה רעב, וזאת כדי לנסות את אברהם אם ירהרר אחר דבריו של הקב"ה, שאמר לו ללכת אל ארץ כנען, ועכשיו הוא מוכרח לצאת ממנה. (רש"י שם)

הנסיון הרביעי - לקיחת שרה אל בית פרעה

הולך אברהם אל מצרים, ואולם חשש גדול נכנס בלבו: "וַיְהִי כְּאֲשֶׁר הִקְרִיב לְבֹא מִצְרַיִם, וַיֹּאמֶר אֶל שְׂרֵי אֲשֶׁתוֹ: הֲנִי נָא יַדְעֹתִי כִּי אִשָּׁה יִפֹּת מִרְאָה אָתָּה, וְהָיָה כִּי יֵרְאוּ אֶתְךָ הַמִּצְרַיִם וְאָמְרוּ אֲשֶׁתוֹ זֹאת, וְהָרְגוּ אֹתִי וְאֶתְךָ יַחֲיוּ. אֲמַרִי נָא אֲחֹתִי אָתָּה, לְמַעַן יִיטַב לִי בְּעַבְדֵיךָ, וְחִתֶּה נַפְשִׁי בְּגִלְלֶיךָ" (בראשית יב יג)

שרה אמנו - יפת תואר ויפת מראה היתה. "הכל בפני שרה - כקוף בפני אדם". (בבא בתרא נח ע"א) והנה עכשיו באים הם בין אנשים שחורים ומכוערים, אחיהם של כושים, ולא עוד אלא שהם שטופי זימה. שמא יחפצו לקחת את שרה, ואז יהרגו אותו כדי לקחתה. לכן הוא אומר לה: "אֲמַרִי נָא אֲחֹתִי אָתָּה!", כדי שלא יהרגוהו.

ואולם - האומנם רוצה אברהם להציל את עצמו, אף על פי שבכך יקחו את שרה!?

אלא אומר הזוהר הקדוש: ראה אברהם מלאך אחד הולך לפניו, ואמר לו אל תפחד בעבורה, ולכן לא פחד אברהם עליה כלל, כיון שהיא שמורה, ומה שפחד - על עצמו פחד, שלא ראה איתו שמירה כזאת. (זוהר ח"ג נב ע"א)

לפני היכנסם לארץ מצרים, עושה אברהם אבינו השתדלות להסתיר את שרה. הוא שם אותה בתוך התיבה, וכך נכנס כשהוא נושא את התיבה עימו.

כשנכנסו למצרים, בא המוכס לגבות את המכס. אמר לאברהם: "תיבתך נראית טעונה בסחורה, שלם עליה מכס!" הסכים אברהם ורצה לשלם. אמר המוכס: "הלוא יתכן, שהתיבה מלאה בכלי זהב יקרים, שהמכס

עליהם גבוה מאוד!" הסכים אברהם לשלם סכום גבוה. אמר המוכס: "ושמא יש בה יהלומים, אבנים טובות ומרגליות?" הסכים אברהם גם לכך. התעוררה חשדנותו של המוכס ואמר: "אולי יש כאן יהלומים יקרים שאין ערוך לשווים, ושמא מתחבא בתוך התיבה איזה שודד או אויב של המלך?" וכך לא הסכים לו להיכנס, מבלי לפתוח את התיבה.

פתחו את התיבה בכח, והנה - שרה בתיבה. ומזיו יופיה - הבהיקה מצרים. מיד התחילו אנשי המקום להתדיין ביניהם מי יקח אותה. זה אומר אני אתן מאה דינרים, וזה אומר אני אתן מאתיים דינרים. לבסוף נמנו וגמרו, כי ראויה היא אל המלך פרעה, ואדם פשוט אינו ראוי לקחתה. (בראשית רבה מ ה)

אותו לילה שנלקחה שרה - ליל פסח היה. וכל אותו הלילה היתה שרה שטוחה על פניה ומתפללת ואומרת: "רבוץ העולמים, אתה ציוית עלינו לצאת מארץ מולדתנו, ואנו קיימנו מצוותך והתענינו בדרכים והתגלגלנו בערים נוכריות. אב רחום, הצילני מידי הרשע הזה, שלא יוכל לגעת בי!"

אמר לה הקב"ה: "כל מה שאני עושה - בשבילך אני עושה!" וכך - כל אותו הלילה, היה מלאך עומד לצידה של שרה, ובידו רצועה ומקל. אמר לה המלאך: "נתון אני לפקודתך! אם תאמרי לי להכות - אני מכה, אם תאמרי לי לחדול מלהכות - אני חדל!"

ואכן, כשאך ניסה פרעה להתקרב לשרה, מיד היה המלאך מכה אותו. ולא עוד אלא שה' הכה אותו ואת כל בני ביתו בשחין קשה מאוד, ואפילו קורות ביתו הוכו בשחין! (בראשית רבה מא ב)

או אז - "וַיִּקְרָא פְּרַעֲהַ לְאַבְרָם וַיֹּאמֶר: מַה זֹאת עָשִׂיתָ לִּי, לָמָּה לֹא הַגַּדְתָּ לִּי כִּי אֲשַׁתְּךָ הִיא?! לָמָּה אָמַרְתָּ אֲחֹתִי הִיא, וְאָקַח אֶתָּה לִּי לְאִשָּׁה. וְעַתָּה - הִנֵּה אֲשַׁתְּךָ, קַח וְלֵךְ!" (בראשית יב יח-כ)

בכבוד גדול שלח פרעה את אברהם מארצו, ונתן לו מתנות רבות. לשרה - כתב פרעה שטר מתנה על ארץ גושן לאחווה [לפיכך כשבאו עם ישראל למצרים, הושיבם פרעה בארץ גושן שהיא של שרה אמנו], וכן נתן לה את הגר בתו - לשפחה. אמר פרעה להגר: בתי, מוטב לך להיות שפחה בבית אברהם, ולא נסיכה בביתי! (פרקי דרבי אליעזר ו)

הנסיון החמישי - המלחמה נגד ארבעת המלכים

מלחמה גדולה ועצומה, התנהלה בארץ ישראל באזור ים המלח, בין חמשת מלכי חבל סדום לבין ארבעה מלכים חזקים, בראשותו של המלך כדרלעומר. היתה זו המלחמה הראשונה בהיסטוריה בין מדינות, ובה נאלץ אברהם אבינו להשתתף, כדי להציל את לוט בן אחיו הרן.

לוט - גר בארץ סדום. רעים וחטאים היו אנשי סדום וסביבותיה, ובכל זאת לא נמנע לוט מלגור שם, משיקולים של תאוות ממון. מלך סדום היה "ברע" - שמכונה כך על שם היותו "ב'רע" - פעמיים רע, רע לשמים ורע לבריות. יחד עימו חברו מלכים נוספים מן האזור: ברשע [שנתעלה ברשעו], שנאב [שונא אביו שבשמים], שמאבר [שם אבר [כנף] לעוף ולקפוץ ולמרוד בהקב"ה], וכן מלך בלע. חמישה מלכים אלו התלכדו למרד ולמלחמה נגד ארבעה מלכים אחרים: אמרפל, אריז, קדרלעמר ותדעל.

אמרפל - זהו נמרוד! שאמר והפיל את אברהם בכבשן האש. למעשה, מאחורי השיקולים המדיניים שהניעו את נמרוד וחבריו לצאת ולהילחם בסדום, עמד שיקול נוסף, זדוני ומרושע:

כוונת המלכים במלחמתם היתה בשביל אברהם, שיכנס למלחמה, ויעבירו אותו מהעולם, יען שהוא העביר את כל באי עולם מעבודת אלילים, והכניסם תחת כנפי השכינה. וכאשר השתלטו על לוט, חשבו שזהו אברהם, כי דיוקנו היה דומה לאברהם. וכל זה הקב"ה עוררם, כדי שיתגדל ויתפרסם שמו של אברהם בעולם. (זוהר ח"א פו ב)

ארבעת המלכים, למרות היותם מעטים יותר, ניצחו במלחמה, ואכן הצליחו אף לשבות את לוט. כאן היה עלול חלילה להיגרם חילול ה', שהרי לוט היה דומה במראה פניו לאברהם אבינו, ונמרוד רצה להתפאר בכך שהנה עכשיו הוא מצליח להתגבר על אברהם ולהורגו, ואין ה' שומר עליו כבעבר, חלילה! בשל סיבה זו נאלץ אברהם לצאת ולהילחם נגד ארבעת המלכים, ולהחזיר את לוט בן אחיו משביו.

טובתם של רשעים

כיצד נודע לאברהם אבינו על דבר המלחמה ועל הילקחו של לוט בשבי?

היה זה באדיבותו הרבה של עוג. עוג זה - שפלט מן המלחמה, רץ לבשר לאברהם אבינו על המלחמה ועל הילקחו של לוט בן אחיו בשבי, כדי שיבוא להצילו.

ואולם - מעשה זה לא נבע ממניעים טהורים של עזרה וחסד, אלא ממניעים אנוכיים של חמדנות ורשע. אמר עוג בלבו: "הריני מבשר אותך, והמלכים ברוב חוזקם יהרגוהו, ואז אשא אני את שרה אשתו!" [ואגב, בגלל מעשה זה זכה עוג לשכר, שהאריך ימים. אך כיון שהיתה כוונתו רעה, נענש שנפל בידי משה רבנו - מבני בניו של אברהם אבינו.] (דברים רבה א)

מלחמה ניסית

כששמע אברהם את הבשורה שלוט נשבה, ערב פסח היה, והיה עסוק בהכנת מצות לחג. אולם, החליט לצאת מיד להציל את לוט.

הוא פנה לגייס את נעריו למלחמה נגד ארבעת המלכים, וניסה לחזקם ולדבר על ליבם שלא יפחדו. ואולם, ראה אברהם כי פניהם מוריקות מפחד, אמרו: חמישה מלכים לא יכלו לעמוד כנגדם, ואיך נוכל אנו לעמוד כנגדם?! (בראשית רבה מג ב) ראה זאת אברהם ואמר: "מִי הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּב - יֵלֶךְ וְיָשֵׁב לְבֵיתוֹ!" אכן התפזרו כולם ונשאר רק אליעזר עבדו. (תנחומא ב. לך לך טז)

עוד באותו יום יצאו אברהם ואליעזר למלחמה. קפיצת הדרך נעשתה להם, והם הגיעו אל שדה המערכה באותו ערב - ליל פסח. (תנחומא ב. ויצא ח) ניסים גדולים נעשו להם במלחמה זו, והצליחו לנצח את המלכים בקלות רבה. אפילו אבק לא עלה על רגליהם במלחמה! (פסיקתא רבתי הוספה פ"ב כ)

היו אברהם ואליעזר לוקחים וזורקים עליהם עפר - והוא נעשה לחרבות. היו לוקחים קש - והוא נעשה לחיצים. כמו שנאמר (ישעיה מא ב): "יתן כעפר חרבו, כקש נדף קשתו". (סנהדרין קח ע"ב) וכך נמשכה המלחמה עד חצות הלילה, ובחצות - אמר הקב"ה לאברהם אבינו: די לך עד חצי הלילה! (שמות רבה יח א) ואז: "וַיָּשֵׁב אֶת כָּל הָרֶכֶשׁ, וְגַם אֶת לוֹט אָחִיו וְרֶכְשׁוֹ הַשֵּׁיב, וְגַם אֶת הַנָּשִׁים וְאֶת הָעָם".

קידוש ה'

קידוש ה' גדול נעשה על ידי אברהם אבינו. עמים רבים, עובדי עבודה זרה, נאספו אל "עמק המלך", שם קצצו ארזים ועשו בימה גדולה והושיבו את אברהם אבינו למעלה, והיו משבחים אותו ואומרים: "מלך אתה עלינו! נשיא אתה עלינו! אלוה אתה עלינו!" אמר להם אברהם אבינו: אל יחסר העולם מלכו, ואל יחסר אלוהו - זהו מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא! (בראשית רבה מג ה)

מלך סדום "ברוב טובו" מציע לאברהם שיקח לעצמו את כל שלל המלחמה. ואולם אברהם לא מסכים לקחת מאומה - "אם מחוט ועד שרוף נעל... ולא תאמר אני העשיתי את אברם!". ידע אברהם שסופו להתעשר שהרי הקב"ה הבטיח לו ברכה בממונו, ולכן לא רצה שמלך סדום יחשוב כי בשלו התעשר.

דרש רבא: בשכר שאמר אברהם אבינו "אם מחוט ועד שרוף נעל", זכו בניו לשתי מצוות: חוט של תכלת, ורצועה של תפילין. (סוטה יז ע"א)

הנסיון השישי - ברית בין הבתרים

"אחר הדברים האלה, היה דבר ה' אל אברם במחזה לאמר... קחה לי עגלה משלשת, ועז משלשת, ואיל משלש, ותר וגוזל... ויהי השמש לבוא, ותרדמה נפלה על אברם, והנה אימה חשכה גדלה נפלת עליו. ויאמר לאברם, ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם... ויהי השמש באה, ועלטה היה, והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים האלה. ביום ההוא פרת ה' את אברם ברית לאמר, לזרעך נתתי את הארץ הזאת".
(בראשית פרק טו)

ברית מיוחדת כרת ה' עם אברהם אבינו. סודות גדולים ונסתרים גילה ה' לאברהם בברית זו, ובין היתר גילה לו את אשר יקרה את בניו במשך הדורות - את כל קשיי הגלות המרה ושעבודם למלכויות שונות, ולבסוף את הגאולה העתידית. דברים קשים ראה אברהם אבינו, ובכל זאת לא הרהר אחר מידותיו של הקדוש ברוך הוא.

אומר המדרש: הראה הקב"ה לאברהם אבינו ארבע מלכויות שעתידים לשעבד את בניו, שנאמר: "והנה אימה חשכה גדולה נופלת עליו". "נופלת" - זו מלכות בבל [שכתוב בה "נפלה בבל"]. "גדולה" - זו מלכות מדי [שנאמר "גדל המלך אחשורוש"]. "חשכה" - זו מלכות יון, שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזרות קשות. "אימה" - זו מלכות אדום [שנאמר עליה, חיל ואימה ותקיפות יתירה]. [מכילתא יתרו דבחדש ט]

עוד ארבעה דברים הראה הקב"ה לאברהם: **תורה** [שנאמר: "לפיד אש"], **קרבת** [שנאמר: "עגלה משולשת"], **גיהנם** [שנאמר: "תנור עשן"], ו**מלכויות** [שעתידים לשעבד את ישראל, שנאמר: "אימה חשכה גדולה נופלת עליו"]. אמר לו הקב"ה לאברהם, כל זמן שבניך מתעסקים בשתיים - הם ניצולים משתיים: כל זמן שבניך מתעסקים בתורה ובקרבת, הם ניצולים מגיהנם וממלכויות! (פסיקתא דרב כהנא ה)

הנסיון השביעי - מצות המילה

בן תשעים ותשע שנים היה אברהם אבינו, כאשר ציוה אותו הקב"ה למול. כעת, כאשר הוא מזדקן יותר וכוחותיו נחלשים, והוא עודנו מצפה לבן כהבטחתו של הקב"ה, ודאי הנסיון גדול יותר.

ואולם, מאת ה' היתה זאת, שאברהם אבינו ימול בגיל כה מבוגר, כדי לתת אפשרות לכל גוי שירצה להתגייר ולהסתופף בנחלת ה' - לעשות זאת אף בגיל מבוגר, כשם שאברהם אבינו נימול בגיל 99. אילו מל אברהם בן עשרים שנה או בן שלושים שנה, היה מקום לחשוב כי גר אינו יכול להתגייר אלא עד גיל שלושים! (מכילתא משפטים יח)

כאשר אמר ה' לאברהם אבינו למול, הלך אברהם אל שלושת אוהביו: ענר, אשכול וממרא, כדי לקחת מהם עצה. הלך אצל ענר, אמר לו: כך וכך אמר לי הקב"ה. אמר לו ענר: הלוא אתה כבר זקן, ואם תמול בגיל

כה מבוגר, יצא ממך הרבה דם, ולא תוכל לסבול עינוי נפש זה, ותמות. הניחו אברהם והלך אצל אשכול, אמר לו: כך וכך אמר לי הקב"ה. אמר לו אשכול: האם רוצה אתה להיות בעל מוס? ! הלוא אם תמול, ישמעו על כך קרובי ארבעת המלכים שהרגת, ינצלו את חולשתך, ויבואו להרגך, ולא תוכל לברוח מפניהם! הניחו אברהם והלך אצל ממרא, אמר לו: כך וכך אמר לי הקב"ה, מה תייעצני? אמר לו ממרא: בדבר הזה אתה מבקש עצה?! הלא הוא שהצילך מכבשן האש, ועשה לך את כל הניסים, והצילך מן המלכים, ואילולא כוחו וגבורתו - היו הורגים אותך! הוא הציל את כל רמ"ח אבריך, ועכשיו - שהוא מצווה עליך מצוה באבר אחד, אתה מתלבט ומבקש עצה?! ודאי שעליך לעשות כמצוותו!

אמר הקב"ה לממרא: תתברך אתה, שנתת עצה לאברהם שימול! איני נגלה אל אברהם אלא בתחומך! שנאמר (בראשית יח א): "וַיִּקְרָא אֵלָיו ה' בְּאֵלָיו מִמְרָא". (תנחומא וירא ג)

מיהר אברהם אבינו לעשות כמצוותו של הקב"ה, ומל את עצמו "בעצם היום הזה". אילו מל אברהם בלילה, היו כל בני דורו אומרים: אילו היינו רואים אותו מל - לא היינו מניחים לו לימול. לכן מל אברהם אבינו בעצם היום, וכך היה קידוש ה' גדול יותר. (בראשית רבה מז ט)

ולא את עצמו לבד מל, אלא אף את ישמעאל בנו ואת כל בני ביתו. אמר רבי אייבו: בשעה שמל אברהם את כל בני ביתו, העמיד גבעה של ערלות, וזרחה עליהם החמה והתליעו, ועלה ריחן לפני הקב"ה כקטורת סמים וכעולה שהיא כליל לאישים. אמר הקדוש ברוך הוא: בשעה שיהיו בניו של זה באים לידי עבירות ולידי מעשים רעים, אני זוכר להם הריח הזה, ומתמלא עליהם רחמים ומרחם עליהם! (בראשית רבה מז ו)

עלייה בדרגה

כאשר נימול אברהם, זכה להתעלות לדרגה גבוהה יותר של התקדשות וקרבה להקב"ה. כפי שאמרו חז"ל: לא נקרא אברהם אבינו תמים - אלא על שם המילה". (נדרים לב ע"ב)

"מתחילה נתן הקב"ה לאברהם חכמה לדעת להידבק בו, וידע סוד האמונה, אבל לדבר אתו - לא היה יכול אלא בדרגה התחתונה בלבד. כיון שמל - נתעלה אברהם על הכל". (זוהר ח"א פט ע"א) לפני המילה, כאשר דיבר עימו הקב"ה, נאמר: "ויפול אברם על פניו" - כי בעבור שלא היה מהול, לא היה יכול לעמוד! (תרגום יונתן לך יז ג). וכמו כן ראינו שה' דיבר עימו "במחזה" - בהתגלות נסתרת ונעלמת, כדי שהמלאכים לא יבינו שהוא מדבר איתו. ולמה? מפני שאברהם עדיין לא היה מהול, והיה ערל, וה' לא רצה שתהיה למלאכי השרת טענה, מדוע הוא מדבר עם ערל. (זוהר ח"א פח)

בשורות טובות

ביום השלישי למילתו, בא הקב"ה בכבודו ובעצמו לשאול בשלומו! ובאותו יום - הוציא הקב"ה חמה מנרתיקה, כדי שלא ייצאו אנשים מביתם, וכך לא יטרח אברהם בהכנסת אורחים כהרגלו. ואולם אברהם התאמץ בכל זאת להשיג אורחים. הוא שלח את אליעזר עבדו שיצא לחוץ לחפש עוברי אורח. יצא - ולא פגש אורחים. אמר אברהם: איני מאמין לך. זהו שאומרים הבריות - אין אמון בעבדים! לפיכך יצא הוא בעצמו.

ראה ה' את רצונו של אברהם לקבל אורחים, שלח לו שלושה מלאכים בדמות ערבים. היו אלה המלאכים: מיכאל, גבריאל ורפאל. רפאל - לרפא את אברהם. גבריאל - להפוך את סדום. ומיכאל - לבשר לו את הבשורה שבעוד שנה יוולד לו בן! (בבא מציעא פו ע"ב)

כאשר הביא לפניהם אברהם מטעמים לאכול, אמרו לו המלאכים: "כן תעשה כאשר דברתי" - אנו, אין שייך אצלנו אכילה ושתיה. אבל אתה, שיש לפניך אכילה ושתיה, כן תעשה לעצמך כאשר דברתי - יהי רצון שתזכה לעשות עוד סעודה אחרת, לבן זכר שיוולד לך! (בראשית רבה מח)

דווקא עכשיו - לאחר שנימול אברהם אבינו, זכה להיפקד בזרע קודש ולהתבשר על הולדת יצחק. עד עכשיו היה שמו "אברם", ומעתה הוסיף לו ה' את האות ה"א על שמו, ונקרא שמו "אברהם" - אב המון גויים. אברהם בגימטריה רמ"ח, שרק עתה הוא תמים ושלם ברמ"ח אבריו, ועתה ראוי הוא להוליד את יצחק. "אברם אינו מוליד, אברהם מוליד". (תנחומא שופטים יא)

הנסיון השמיני - אבימלך לוקח את שרה

ממקום מגוריו אשר בחברון, מעתיק אברהם את מקומו אל ארץ גרר אשר בדרום ארץ ישראל. וכאן נכון לו נסיון נוסף - לקיחת שרה אל בית אבימלך מלך גרר.

מדוע הלך אברהם להתגורר בגרר? - מפני שנהפכה העיר סדום, ופסקו עוברים ושבים מלעבור באזור זה. אמר אברהם: "מה אני מפסיק צדקה מביתי?!". הלך ונטה לו אהל בגרר! ועליו נאמר: "חכם לב יקח מצוות". (בראשית רבה נח ג)

בהגיעם לגרר, מיד התפרסם בעיר דבר יופיה של שרה - למרות היותה כבת תשעים שנה! גם כאן, כמו במצרים, אמר אברהם כי שרה היא אחותו ולא גילה כי היא אשתו, שאם לא כן בודאי היו הורגים אותו כדי לקחת את שרה. וכך נלקחת שרה אל בית אבימלך מלך גרר.

בדומה לאשר התרחש בבית פרעה מלך מצרים, אף כאן נענשו אבימלך וכל בני ביתו בעונשים קשים ומרים: לקו בצרעת קשה, כל נקביהם נסתמו, כל המעוברות נעצרו מללדת, אף על פי שהגיע זמן לידתן, ואפילו תרנגולת של בית אבימלך - לא הטילה ביצתה! (בבא קמא צב ע"א)

קורא אבימלך אל אברהם ובא אליו בטענה: מדוע אמרת ששרה היא אחותך, ובכך כמעט החטאת אותנו בחטא?! ענה לו אברהם: הלוא כל אורח שבא להתארח בעיר, מה שואלים אותו? - היכן ברצונך לאכול ולשתות? היכן אתה לך? איזו סחורה הבאת עימך? וכי שואלים אותו האם 'אשתך זו?' או 'אחותך זו?' ובראותי כי אתם שואלים אותי שאלות כאלו, אמרתי בליבי: "יִקְרַךְ אֵין יִרְאֶת אֱלֹהִים בְּמָקוֹם הַזֶּה - וְהִרְגוּנִי עַל דְּבַר אֲשֶׁר־אָמַרְתִּי!". לכן נאלצתי לומר שהיא אחותי. (מכות ט ע"ב)

לאות פיוס, נותן אבימלך לאברהם מתנות רבות, ומבקש ממנו שיתפלל בעדו ובעד בני ביתו שיתרפאו. ואכן, "וַיִּתְפַּלֵּל אַבְרָהָם אֶל הָאֱלֹהִים, וַיִּרְפָּא אֱלֹהִים אֶת אַבְיִמֶלֶךְ וְאֶת אֲשֶׁתוֹ וְאִמְהַתָּיו, וַיֵּלְדוּ".

"כל המבקש רחמים על חבירו, והוא צריך לאותו דבר - הוא נענה תחילה". מיד לאחר שהתפלל אברהם על אבימלך - "וְהָיָה פֶקֶד אֶת שָׂרָה". (בבא קמא צב ע"א)

הנסיון התשיעי - שילוח הגר וישמעאל

כשגדל יצחק, ראתה שרה אמו שישמעאל מתנכל אליו ומנסה להורגו ולהחטיאו, ובכך מעמיד בסכנה את קיומו הגשמי והרוחני. לכך ביקשה מאברהם שיגרש מיד את ישמעאל ואת הגר אימו מביתם, ולא עוד אלא שיכתוב שטר מתנה ליצחק, שכל מה שנשבע לו הקב"ה - הכל שייד לו, ולא יירש ישמעאל כלום! והקב"ה הסכים עם שרה ואמר לאברהם: "כל אשר תאמר אליך שרה - שמע בקולה!".

נסיון קשה היה לאברהם אבינו, וכל הצרות שעברו עליו, לא היו קשות לו כמו הדבר הזה, לשלח את בנו בכורו מעל פניו! ואולם גם כאן, למרות כל הקושי, מזדרז אברהם אבינו לעשות את רצון אביו שבשמים! - "וַיִּשְׁכַּם אַבְרָהָם בְּבֹקֶר, וַיִּקַּח לֶחֶם וְחֲמַת מִים, וַיִּתֵּן אֶל הָגֵר שָׂם עַל שִׁכְמָהּ וְאֶת הַיֶּלֶד וַיְשַׁלְּחָה". (בראשית כא יד)

גט גירושין נתן אברהם אבינו להגר, ושילח אותה ואת ישמעאל בנו בן השבע עשרה מביתו. ואולם, גם כשגירשם, רצה לעקוב ולראות את ישמעאל בנו, ולדעת את הדרך אשר הלכו בה.

הלכו הגר וישמעאל לדרכם, ובזכות אברהם אבינו לא חסרו המים מן החמת ימים רבים. ואולם - כאשר הגיעה הגר אל פתח המדבר, התחילה תועה ומתפתה אחר עבודה זרה של בית אביה. ואז - מיד חסרו המים

ואזלו, וישמעאל כמעט מת בצמא. הלך ישמעאל והשליך את עצמו תחת שיחי המדבר, ואמר: "אלהי אברהם אבי, החיים והמוות בידך, אנא קח את נפשי ממני, ולא אמות בצמא!"

שמע ה' את תפילתו, וזימן לו מעיין של מים חיים. שתו ישמעאל והגר מן המעיין, הירוּו את צמאונם, ומילאו את החמת עבור המשך הדרך. משם נשאו את רגליהם והמשיכו בדרכם עד שהגיעו למקום יישוב.

לקח לו ישמעאל אשה מבנות מואב, "עשייה" היה שמה. לאחר שלוש שנים הלך אברהם לראות את ישמעאל, ונשבע לשרה שאינו מתעכב כלל, ואף אינו יורד מן הגמל במקום שישמעאל שרוי שם! הגיע אברהם אל בית ישמעאל באמצע היום, ומצא שם את אשתו של ישמעאל. אמר לה: "היכן הוא ישמעאל?" אמרה לו: "הלך הוא ואמו להביא פירות ותמרים מן המדבר". אמר לה: "תני לי מעט לחם ומעט מים, כי עייפתי מדרך המדבר". אמרה לו: "אין לי לא לחם ולא מים". אמר לה: "כשיבוא ישמעאל, אמרי לו: בא זקן מארץ כנען לראותך, ואמר כי מפתן הבית אינו טוב ואינו ראוי לך". כשבא ישמעאל, אמרה לו אשתו את הדברים, והוא הבין את הרמז, וגירש את אשתו. שלחה אמו ולקחה לו אשה מבית אביה - "פטימה" שמה.

לאחר שלוש שנים נוספות, הלך אברהם שוב לראות את ישמעאל, ושוב נשבע לשרה שאינו יורד מן הגמל במקום שישמעאל שרוי שם. הגיע לשם באמצע היום ומצא את אשתו של ישמעאל. הפעם, כאשר ביקש מן האשה לחם ומים, מיד הוציאה ונתנה לו.

עמד אברהם, והיה מתפלל לפני הקב"ה על בנו, ונתמלא ביתו של ישמעאל מכל טוב וממון וברכות, וכשבא ישמעאל סיפרה לו אשתו את כל אשר קרה, וידע ישמעאל שעד עכשיו רחמי אביו עליו, כרחם אב על בנים. (ילקוט שמעוני בראשית כא צה)

אכן, זכה אברהם אבינו, שישמעאל בנו עשה תשובה בימיו! (בבא בתרא טז ע"ב)

הנסיון העשירי - עקדת יצחק

הנסיון האחרון והקשה מכולם - הוא נסיון עקדת יצחק, בו הוכיח אברהם אבינו מסירות נפש והתבטלות מוחלטת כלפי רצון ה', גם כשהדבר נוגד לגמרי את טבעו האבהי, ואת כל מוסר החסד שהפיץ אברהם בעולם כולו. על ידי עמידתו בנסיון זה, הטביע אברהם אבינו - בנו, בניו, במשך כל הדורות, את הכח הנפלא של מסירות נפש למען רצון ה'.

"וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, וְהָאֱלֹהִים נָסָה אֶת אַבְרָהָם, וַיֹּאמֶר אֵלָיו: אַבְרָהָם, וַיֹּאמֶר הִנְנִי. וַיֹּאמֶר: קַח נָא אֶת בְּנֶךָ אֶת יְחִידְךָ אֲשֶׁר אֶהְבֶּתְךָ אֶת יֶצְחָק, וְלֶךְ לְךָ אֶל אֶרֶץ הַמִּצְרַיִם, וְהַעֲלֵהוּ שָׁם לְעֹלָה עַל אֶחָד הַהָרִים אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ". (בראשית כב א)

מהו "אחר הדברים האלה"?

לאחר שעשה אברהם אבינו סעודה גדולה לכבוד היגמל יצחק בנו, בא השטן לפני הקב"ה ואמר: "רבונו של עולם, זקן זה - חננת אותנו בפרי בטן בגיל מאה שנה, והוא בשמחתו ערך סעודה גדולה, ואולם - מכל הסעודה שעשה, לא היה לו תור אחד או גוזל אחד להקריב לפניך?!!" אמר לו הקב"ה: הלוא כל זה לא עשה אלא בשביל בנו מאהבתו אותנו, ואם אני אומר לו שיזבח את בנו לפני, מיד הוא זובחו!"

פונה הקב"ה לאברהם אבינו בלשון בקשה: "קח נא את בנך!" **משל למה הדבר דומה?** למלך בשר ודם, שהיו לו מלחמות רבות עם אויביו, והיה לו גבור אחד שהיה יוצא לכל אותן מלחמות ומנצח. לימים, עמדה לפניו מלחמה חזקה במיוחד, אמר המלך לגיבור: בבקשה ממך, תתאמץ לנצח אף במלחמה זו, שאם לא כן יגידו כולם, כי המלחמות הראשונות לא היו רציניות ולכן ניצחת בהן.

אף הקב"ה אמר לאברהם: ניסיתך בכמה נסיונות, ועמדת בכולם. עכשיו, אנא עמוד לי בנסיון זה, שלא יאמרו כי אין ממש בנסיונות הראשונים! (סנהדרין פט ע"ב)

על ידי נסיון זה, נתן הקדוש ברוך הוא תשובה לאומות העולם. שעד עתה, כל האומות היו אומרים: למה הקדוש ברוך הוא מחבב את אברהם, והצילו מכבשן האש, ומן המלכים, ומכל הצרות שעברו עליו?! אמר להם הקב"ה: הריני מראה לכם, כי אף אם אומר לו שיקריב את בנו לשמי, הוא שומע לי, לכן אני מגן עליו! (מדרש תהלים יח)

בלב אחד

כאשר פונה הקב"ה לאברהם שיקריב את בנו לפניו, אין הוא אומר לו זאת בבת אחת, שלא תיטרף דעתו עליו. אלא אמר לו הקב"ה: "קח נא אֶת בְּנֶךָ אֶת יְחִידְךָ אֲשֶׁר אֶהְבֶּתְךָ אֶת יֶצְחָק". תחילה אמר לו "את בנך", אמר אברהם: שני בנים יש לי. אמר לו: "את יחידך", אמר אברהם: זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו. אמר לו: "אשר אהבת", אמר אברהם: את שניהם אני אוהב. אמר לו: "את יצחק". (סנהדרין פט ע"ב)

באותה שעה הרבה אברהם בלבו, אם אני מודיע לשרה את ציווי ה' להקריב את יצחק על המזבח, הלוא נשים דעתן קלה ואולי לא תקבל זאת, ואם אקח אותו ללא ידיעתה, הרי כאשר היא תגלה שהילד איננו,

תפרח נשמתה מרוב צער. מה עשה? בא אל שרה ואמר לה: הכיני לנו מאכל ומשתה לדרך. אמרה לו: מדוע? אמר לה: לא בן שלושים ושבע הוא?! ועדיין לא הלך, לא לבית המדרש ולא לבית התלמוד! עד מתי ישאר בחיקך?! הלוא יודעת את, כי כאשר הייתי אני בן שלוש שנים בלבד, הכרתי את בוראי, ואילו בננו כבר גדול ועדיין לא התחנך! ויש מקום ששם מחנכים לתורה ולעבודת ה', אקח אותו לשם. השתכנעה שרה ואמרה: "קחנו לשלום!"

השכים אברהם בבקר, אמר: אצא כשהיא עדיין ישנה, שלא תחזור בה מהסכמתה. בא השטן ועמד לפניו כשהוא נדמה לו כזקן, אמר לו: "להיכן אתה הולך?" ענה אברהם: "להתפלל!" אמר לו השטן: "והעצים והאש והסכין - למה הם?" אמר לו: "שמא אתעכב בדרך יום או יומים, ואצטרך לאפות ולאכול". ביטל השטן את דבריו, ואמר: "הלוא הולך אתה לשחוט את בנך! אוי, זקן זקן, האם אבדת את לבך ואת דעתך?! היאך יתכן כי אדם שכמותך יאבד את בנו שניתן לו בזקנותו?! ואין אתה מפחד שתתחייב בדין על כך שהרגת נשמה?" אמר לו אברהם: "כך אמר לי הקב"ה!"

כשראה השטן שאינו מצליח לשכנע את אברהם, בא ועמד לפני יצחק, כשהוא נדמה לו כנער. אמר לו: "להיכן אתה הולך?" אמר לו: "ללמוד מוסר ובינה". אמר השטן: הלוא תבין, כי אביך הולך לשחוט אותך?! אמר לו יצחק: אף על פי כן - אלך!"

ראה השטן כי גם את יצחק הוא אינו מצליח לשכנע, בא אצל שרה. אמר לה: "בעלך - היכן הוא?" אמרה לו: "במלאכתו". הוסיף ושאל: "ובנך - היכן הוא? הלוא תמיד את שומרת עליו, ואינך מניחה לו לצאת מן הפתח?" אמרה לו: "לא למלאכה יצאו, כי אם להתפלל". אמר לה: תדעי לך, כי לא תוכלי לראות אותו יותר לעולם!" אמרה שרה: "הקב"ה יעשה רצונו מבני!" (ילקוט שמעוני בראשית כב צח)

מעשה שטן

ממשיכים אברהם ויצחק בדרכם, ואולם השטן אינו מרפה. שוב ושוב הוא מנסה למונעם מלהמשיך בדרך.

נעשה השטן לפנייהם כנהר גדול, שלא יוכלו לעבור. נכנסו בתוך הנהר והגיעו המים עד צואריהם. נשא אברהם את עיניו לשמים ואמר: "רבון העולמים, נגלית אלי ואמרת לי שאודיע את שמך בכל העולם, ואעלה את בני לעולה, ולא הרהרתי אחר דבריך, ולא התעכבתי מלעשות את מצוותך. ועכשיו, באו מים עד נפש! ואם יטבע יצחק בני - היאך יהיה קידוש ה' בעולם?" מיד גער הקב"ה בשטן, והלך לו. (ילקוט שמעוני בראשית כב

ואולם השטן לא התייאש. שוב בא אל יצחק, עמד לימינו ואמר לו: "אוי עלוב, בנה של עלובה, כמה תעניות התענתה אמך, וכמה תפילות התפללה, עד אשר סוף סוף נולדת אתה. והזקן הזה - נשתטה מרוב זקנותו, והולך הוא לשוחטך! הלוא תחוס על אמך יולדתך?! מיד הפך יצחק את פניו אל אביו, ולא רצה להקשיב כלל להפצרותיו של השטן.
(פסיקתא רבתי מ מג)

בדרך העולה

שלושה ימים הולכים הם בדרך. הדרך אל הר המוריה - קצרה היא, ואולם מאת ה' התעכבו במשך שלושה ימים ולא מצאו את המקום. זאת, כדי שלא יאמרו אומות העולם: בהול היה אברהם, ולא קלט היטב את אשר הוא עושה. לפיכך עיכבם הקב"ה שלושה ימים, שכך יהיה ניכר שאברהם עושה את מעשהו מתוך מחשבה וישוב הדעת. (פסיקתא רבתי מ ס)

"בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי, וַיֵּשֶׂא אַבְרָהָם אֶת עֵינָיו, וַיֵּרָא אֶת הַמָּקוֹם מֵרְחֹק" - מה ראה? ראה ענן של שכינה קשור בהר, אמר: ודאי זהו המקום אשר בו רוצה ה' שאקריב את בני. פנה ואמר ליצחק בנו: "האם רואה אתה מה שאני רואה?" אמר לו: כן. אמר לשני הנערים שהתלוו אליהם: "האם רואים אתם מה שאני רואה?" אמרו לו: לא. אמר: "הואיל והחמור אינו רואה, ואף אתם אינכם רואים - שבו לכם פה עם החמור!" (בראשית רבה נו א-ב)

"וַיֵּילְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו" - כשם שזה היה שמח להקריב, כך זה היה שמח להיות קורבן. אברהם שמח לעקוד, ויצחק שמח להיעקד. אברהם שמח לשחוט, ויצחק שמח להישחט! (פסיקתא רבתי מ מג)

לרצון על מזבחי

מגיעים הם אל הר המוריה, ואברהם בונה את המזבח. היה זה אותו מזבח שבנה אדם הראשון בשעה שהקריב את קורבנו לפני ה', ונהרס בזמן המבול. שוב בנה אותו נח ביוצאו מן התיבה - ונהרס בדור הפלגה. עכשיו בנה אותו אברהם מחדש. (תרגום יונתן בראשית כב ט)

בנה אברהם את המזבח, ולא שיתף את יצחק בבנייתו, אמר: שלא תיפול עליו אבן או צרור עפר, וייעשה בו מום ובכך יפסל יצחק מלהיות ראוי לקרבן. סידר אברהם את העצים, ובא לעקוד [לקשור] את יצחק בנו. אמר לו יצחק: "אבא, בחור אני, וחושש שמא יזדעזע גופי מפחד הסכין ובכך אצער אותך, ואולי חלילה תיפסל השחיטה, ולא יעלה הקרבן לרצון לפני ה'. לכן קשור אותי היטב היטב!"

"וישלח אברהם את ידו" - אברהם שולח יד ליטול את הסכין, ועיניו מורידות דמעות, ונופלות דמעות לעיניו של יצחק מרחמנותו של אבא, ואף על פי כן - הלב שמח לעשות רצון יוצרו! (בראשית רבה נו ח)

כיון שבא אברהם לתת את הסכין על צוארו של יצחק, באו המלאכים והיו בוכים ומצווחים לפני הקדוש ברוך הוא: היכן הוא שכרו של אברהם, עבור כל אותם עוברי דרכים, שהיה מקרבם אליך ומודיע להם את אמונתך?! היכן הוא שכרו של אברהם, עבור כל אותם אורחים שהיו באים מכל מקום ולנים ואוכלים אצלו חנם, כדי שיתגדל ויבורך שמך בעולם?! האם מיפר אתה את הברית שאמרת לאברהם "את בריתי אקים את יצחק"?! הרי המאכלת כבר על צוארו, עד מתי אתה ממתין?!

מיד אמר הקדוש ברוך הוא למלאך מיכאל: מה אתה עומד? אל תניחנו לשחוט את בנו! מיד נחפז מיכאל וקרא אל אברהם: "אברהם, אברהם!" - שני פעמים, כאדם הצועק אל חברו מתוך צרה. "אל תשלח ידך אל הנער!" (פסיקתא רבתי פרשה מ)

הסכין שהיתה בידו של אברהם נפגמה, כי נשרו שלוש דמעות ממלאכי השרת ופגמוה. חשב אברהם אולי לחנוק את יצחק במקום לשוחטו, כדי לקיים את ציווי ה'. אמר לו המלאך: "אל תשלח ידך!". אמר אברהם: לפחות אוציא ממנו טיפת דם. אמר לו מיכאל: "ואל תעש לו מאומה!" (בראשית רבה נו י)

אמר לו אברהם למלאך: "מי אתה?" אמר לו: "שליח של רבון העולמים אני". אמר לו: "שמא שטן אתה, ותבקש לרמותני כדי שאעבור על רצון קוני?" אמר לו: "אני הוא שבשרתיך על הבן הזה, אני הוא שאמרתי לך "שוב אשוב אליך", ועכשיו עשה אותי ה' שליח להציל את בנך יחידך". (בראשית רבתי כב ב)

אמר אברהם: הקב"ה אמר לי להקריב את בני, ואתה אומר לא להקריב?! כיצד אוכל לשמוע בקולך?! מיד קפץ עליו הקדוש ברוך הוא ואמר: "בי נשבעתי נאום ה'!"

אמר אברהם להקדוש ברוך הוא: אדם מנסה את חבירו, כיון שאינו יודע מה בלבו. ואולם אתה, רבונו של עולם, בוחן כליות ולב, יודע את אשר בלבבות, ואיך יתכן שכל כוונתך היתה רק כדי לנסות אותי?! האם לא היה גלוי לפניך שאני שוחטו?! אמר לו הקב"ה: גלוי וצפוי לפני, כי אפילו את נפשך הייתי מבקש ממך היית נותן לי! אמר לו אברהם: אם כן, למה עשית לי כך? אמר לו הקדוש ברוך הוא: מבקש הייתי להודיע בעולם את גדולתך ומעלתך, שלא לחינם בחרתי בך מכל האומות! (פסיקתא רבתי פרשה מ)

אילו של אברהם

”וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת עֵינָיו, וַיֵּרָא וְהִנֵּה אֵיל אַחַר נֶאֱחָז בְּקַרְנָיו, וַיִּלְךְ אַבְרָהָם וַיִּקַּח אֶת הָאֵיל, וַיַּעֲלֵהוּ לְעֵלָה תַּחַת בְּנוֹ”. (בראשית כב יג)

איל זה, שזימן הקב"ה לאברהם אבינו לקרבן תחת בנו, נברא כבר מששת ימי בראשית, בערב שבת, והיה מוכן ומזומן לאברהם אבינו. (אבות ה ו) עכשיו, כאשר הגיע זמנו להיות קרבן, היה האיל רץ ובא אל אברהם כדי שיקריבו תחת בנו. ואולם, השטן היה עומד ומסיטו, כדי לבטל את קרבנו של אברהם. כך הסתבך האיל, ונאחזו שתי קרניו בין האילנות. מה עשה אותו איל? פשט את ידיו ואת רגליו בבגדו של אברהם. הביט אברהם אחריו, ראה את האיל, התיר אותו מן האילנות והקריבו. (ילקוט שמעוני בראשית כב קא)

אמר רבי חנינא, ”וְהִנֵּה אֵיל אַחַר נֶאֱחָז בְּקַרְנָיו”, זה סימן לישראל. כל ימות השנה ישראל נאחזים בעבירות ומסתבכים בצרות, ובראש השנה הם נוטלים שופר של איל ותוקעים בו, ונזכרים לפני הקב"ה והוא מוחל להם.

רבי לוי אמר, היה אברהם רואה את האיל הולך ומסתבך בין האילנות - משתחרר מאילן אחד, והולך ומסתבך באילן אחר. אמר לו הקדוש ברוך הוא: כך עתידים בניך להסתבך במלכויות, מבבל - למדי, ממדי - ליון, מיון - לאדום. וסופם להיגאל בקרנו של איל, כמו שנאמר: ”וה' אלהים בשופר יתקע”. (בראשית רבה נו ט)

כאשר הקריב אברהם את האיל, אמר לפני הקב"ה: רבון העולם, הוי רואה את דמו של האיל הזה - כאילו הוא דמו של יצחק בני, אבריו המוקרבים - כאילו הם אבריו של יצחק בני!

זכות לדורות

”וַיִּקְרָא אַבְרָהָם שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא ה' יְרָאָה”. (בראשית כב יד)

אמר אברהם: רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך, שהיה לי מה להשיב לך, כאשר אמרת לי להקריב את יצחק. אילו השבתי לך, לא היה לך מה להשיב לי! יכול הייתי לומר לך: אתמול אמרת לי ”כי ביצחק יקרא לך זרע”, ועכשיו אתה אומר לי לשחטו?! ואולם אני לא אמרתי כך, אלא עשיתי את עצמי כאילם וכחרש. ועתה מבקש אני, רבונו של עולם, כאשר יהיו בניו של יצחק נידונים לפניך, אפילו יש להם כמה קטיגורים המקטרגים עליהם - כשם שדממתי אני ולא השיבותיך, כך אתה לא תשיב למקטרגים, ותסתום פיות המשטינים! (פסיקתא רבתי פרשה מ)

אברהם אבינו - עמוד החסד

אברהם אבינו - עמוד החסד הוא. נתינה שופעת ללא מעצורים - ברוחניות ובגשמיות. היה מכניס אורחים, נותן להם מכל טוב, ובד בבד מפיץ את שמו של ה' בעולם כולו.

בזכות אברהם אבינו, היתה ברכה לעולם. אמר רבי לוי, כל אדם שהיה עושה עסק עם אברהם אבינו - מיד היה מתברך. אברהם היה מתפלל על עקרות - והן נפקדות, על החולים - והם מתרפאים. אמר רבי חנינא, אפילו ספינות שהיו מפליגות בים הגדול - היו ניצולות בזכותו של אברהם! (בראשית רבה לט יא)

אבן טובה היתה תלויה בצוארו של אברהם אבינו, שכל חולה הרואה אותה מיד מתרפא! (בבא בתרא טז)

איזה רחמן שבאבות? זה אברהם אבינו. עד שלא בא אבינו אברהם, כביכול היה הקב"ה דן את העולם כאכזרי: חטאו אנשי דור המבול - הציפם על פני המים, חטאו אנשי דור הפלגה - פיזרם מסוף העולם ועד סופו, חטאו סדומיים - הפכס באש וגפרית. ואולם כאשר בא אברהם - לימד זכות על העולם, ואמר לפני הקב"ה: "השופט כל הארץ, לא יעשה משפט" - אם משפט אתה מבקש - אין עולם, ואם עולם אתה מבקש - אין משפט! אם אין אתה מוותר מעט - אין העולם מתקיים! (ספרי האזינו שיא. פסיקתא דרב כהנא יט כז)

הכנסת אורחים וזיכוי הרבים

גדולה ועצומה היתה מידת הכנסת האורחים אצל אברהם אבינו. באהלו - פתח ארבעה פתחים מארבעה כיוונים, כדי שכל עובר ושב יוכל להיכנס אליו בקלות. כל אורח התקבל אל ביתו בכבוד גדול, וזכה לאכילה, שתיה ולינה ביד רחבה. בד בבד, היה אברהם מפיץ את שמו של ה' בעולם כולו. "סידר לחמו ומימיו לכל באי העולם, והיה מזכה ומדבר על ליבם, עבדו את ה' אלוקי השמים והארץ, והיה דורש להם, עד שהיו באים ושבים". (זוהר ח"א רסד)

עד שלא בא אבינו אברהם לעולם, כביכול לא היה הקב"ה מלך - אלא על השמים בלבד, אבל משבא אבינו אברהם לעולם - המליך את ה' על השמים ועל הארץ. (ספרי האזינו שיא)

מכל אומה ולשון הביאו את בניהם לביתו של אברהם ואומרים אליו: ראינו שאתה בוטח בה' שהוא אדון העולם, הדרך את בנינו לפי דרכיך! (זוהר ח"א עז ע"ב)

"וַיִּטֵּעַ אֵשֶׁל בְּבְאֵר שָׁבַע, וַיִּקְרָא שְׁם בְּנֵים ה' אֶל עוֹלָם". (בראשית כא לג)

עשה אברהם אבינו פרדס, ונטע בו כל מיני מגדים. ועל ידו הקריא את שמו של הקב"ה בפה כל עובר ושב. כיצד? לאחר שאכלו ושתו, עמדו

לברכו. אמר להם: וכי משלי אכלתם?! הלוא משל אלוהי עולם אכלתם!
הודו ושבחו וברכו למי שאמר והיה העולם! (סוטה דף ט)

כאשר היו האורחים אוכלים ושותים, אמר להם אברהם: ברכו! אמרו לו: מה נאמר? אמר להם: אמרו 'ברוך אל עולם שאכלנו משלו'. אם היה האורח מקבל עליו ומברך, היה אוכל ושותה והולך לו. ואם לא היה מקבל עליו לברך, היה אברהם אומר לו: שלם כסף עבור דמי הסעודה. אמר לו: כמה אתה מבקש? היה אברהם עורך לו חשבון: כד יין - עשר מטבעות, ככר לחם - עשר מטבעות, מנת בשר - עשר מטבעות. הלוא מי היה נותן לך לחם, בשר ויין במדבר?! וכך היה החשבון מסתכם בסכום גדול מאוד. והאורח שהיה רואה צרה זאת - היה מסכים ומודה לברך לה', ואומר 'ברוך אל עולם שאכלנו משלו!'. (בראשית רבה מט)

אשל [אילן] נטע אברהם, ועל ידי אשל זה ידע מי מאמין בהקב"ה, ומי מאמין בעבודה זרה. מי שמאמין בהקב"ה - היה האילן פורש ענפיו על ראשו ועושה עליו צל יפה, ומי שאינו מאמין - האילן היה מסתלק ממנו וענפיו עולים למעלה. כאשר ראה זאת אברהם, היה מדבר על ליבו ומסביר לו בטוב טעם ודעת את אמונת ה', עד אשר איחדו בהקב"ה.

על ידי האילן ידע אברהם, אף מי טהור ומי טמא. אם היה האדם טהור - מקבל אותו האילן, ואם היה טמא - לא היה מקבל אותו האילן, ואברהם היה יודע שיש לטהרו. ומעיין מים היה תחת האילן ההוא, ומי שצריך טבילה - מיד המים היו עולים לקראתו. ומי שצריך להמתין לפני טהרתו - המעיין יבש, ואז ידע אברהם שהוא צריך לשמור שבעה ימי טהרה. [על פי דיני טומאה וטהרה שהיו נוהגים בזמנם]. כך על ידי אילן זה, בחן לכל האנשים. (זוהר ח"א קב ע"ב)

ומאילן מופלא זה, עשו לאחר כארבע מאות שנה - את הבריח התיכון למשכן! (תרגום יונתן שמות כו כח)

זקן בא בימים

"וְאֶבְרָהָם זָקֵן בָּא בַּיָּמִים". (בראשית כד א)

עד ימיו של אברהם אבינו לא היתה זיקנה בעולם. וכך קרה, שמי שרצה לשוחח עם אברהם, היה בטעות משוחח עם יצחק, מאחר והיו דומים מאוד, שלא היתה ניכרת התבגרותו של אברהם יותר מיצחק. בא אברהם ותבע מה' זיקנה, אמר לפניו: רבון העולמים, אדם ובנו נכנסים למקום אחד, ואין אדם יודע למי יש לכבד. מתוך שאתה מעטרו בזיקנה, אדם יודע למי יש לכבד! אמר לו הקדוש ברוך הוא: דבר טוב בקשת, וממך אני מתחיל! (בבא מציעא פז ע"א. בראשית רבה סה ט)

"בַּא בַּיָּמִים" - לא התקרב אברהם להקב"ה ביום אחד או בתקופה אחת, אלא מעשיו קרבו אותו בכל יום דרגה אחת, לכך נאמר "בא בימים" - שעלה ונתעלה על ידי אותם הימים! (זוהר ח"א קכט ע"א)

מערת המכפלה

מערת המכפלה - היא המקום אשר איותה נפשו של אברהם להיקבר שם, ושם טמן אף את שרה אשתו. כיצד הכיר אברהם אבינו את המערה, ומה ראה בה?

כאשר באו שלושת המלאכים לבקר את אברהם, מיהר אברהם לשחוט להם שלשה עגלים. ואולם, מאת ה', אחד העגלים ברח ונמלט. רץ אברהם אחריו, והנה נכנס העגל לתוך מערת המכפלה. נכנס אחריו אברהם, וכך גילה את המערה. כמו כן, היה אברהם יוצא בכל יום ויום אל השדה להתפלל, ובהיותו בשדה, היה חש ריחות נעלים של גן עדן עולים מן המערה, וראה אור שהיה יוצא מתוך אותה המערה.

נכנס אברהם אל המערה, וראה אור גדול ונר דולק, ואדם וחוה טמונים שם. ומאין ידע שאלו הם אדם וחוה? נפתח לו שם פתח מגן עדן, ודמותו של אדם נעמדה על ידו, ושמע את מלאכי השרת אומרים: "אדם הראשון קבור כאן, ואברהם יצחק ויעקב מוכנים יהיו למקום הזה". בתוך כך, יצא אדם הראשון מקברו, ובא בשמחה לקראת אברהם. אמר לו אברהם לאדם: בבקשה ממך, האם אהל קשור יש כאן [דהיינו מקום קבר]? אמר לו אדם: הקב"ה הטמין אותי כאן, ומאותו הזמן ועד עכשיו הייתי טמון כקלח עשב באדמה, עד שבאת אתה לעולם, ומעכשיו כל הקיום שלי ושל כל העולם הזה - בשבילך! אז התאוה אברהם שתהא מנוחותו במקום זה, ולבו ורצונו היה תמיד בזאת המערה. והיה בא ומתפלל שם, והקב"ה דיבר אתו שם. (זוהר ח"א קכח ע"א וקכו ע"א. זוהר חדש רות עט ע"ב)

ואולם - אם כה התאוה אברהם למערה זו, מדוע לא קנה אותה אלא עד שנפטרה שרה? - משום שלא רצה שישימו לב שהוא מעוניין בה, אבל כשנפטרה שרה והיה זקוק למערה, אמר: הגיעה השעה לתבוע אותה. ואם עפרון בעל השדה היה רואה במערה מה שראה אברהם - לעולם לא היה מוכר אותה! וכשבא אברהם לקנות את המערה, עשה בחכמה, ותחילה לא ביקש מהם את המערה כלל, ואף לא פנה ישירות אל עפרון, אלא רק פנה כללית אל בני חת ואמר: "תנו לי אחוזת קבר עימכם". רק לאחר מכן, גלגל את השיחה כלפי עפרון וביקש ממנו לקנות את מערת המכפלה. (זוהר ח"א קכו ע"א)

פטירת אברהם אבינו

"וַיֹּאֲלֶה יָמֵי שְׁנַי חַיֵּי אַבְרָהָם אֲשֶׁר חָי, מֵאֵת שָׁנָה וְשִׁבְעִים שָׁנָה וְחֲמִשׁ שָׁנִים.
וַיָּגֹעַ וַיָּקֶמֶת אַבְרָהָם בְּשֵׁיבָה טוֹבָה, זָקֵן וְשָׁבֵעַ, וַיֹּאֲסֹף אֶל עַמּוּ: וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ
בְּצֶחֶק וַיִּשְׁמָעֵאל בְּנֵיו אֶל מְעַרַת הַמְּכַפְלָה... " (בראשית כה ז-ט)

חי אברהם אבינו 175 שנה, ואולם למעשה היה צריך לחיות 180 שנה. ירדו לו חמש שנים משנותיו, כדי שלא יראה את עשו נכדו יוצא לתרבות רעה. ואכן כבר באותו יום שנפטר אברהם, עבר עשו על חמש עבירות חמורות ביותר. אמר הקדוש ברוך הוא: אני כבר הבטחתי לאברהם אוהבי ואמרתיו לו "ואתה תבוא אל אבותיך בשלום", ועכשיו, אם יצא לחוץ ויראה את נכדו יוצא לתרבות רעה, וישמע בני אדם מדברים על נכדו שהוא מגלה עריות ושופך דמים - ודאי אין זו שיבה טובה! לכן, מה אני עושה לו? אוספו מן העולם! טוב להם לצדיקים להיאסף בשלום על משכבם. (תנחומא כי תצא ד)

אותו היום שנפטר אברהם אבינו מן העולם, עמדו כל גדולי אומות העולם ואמרו: אוי לו לעולם שאיבד את מנהיגו, אוי לה לספינה שאבד קברניטה! (בבא בתרא צא ע"א)

כאשר נשאו את מיטתו, הלכו שם ועבר לפני המיטה, וראו איזה מקום פנוי לאברהם אבינו, וקברו אותו במערת המכפלה שלו. (בראשית רבה סב ג)

זכותו לדורות

אמר הקב"ה לאברהם: "הֲבֵט נָא הַשְּׂמִימָה וְסִפֵּר הַכּוֹכָבִים... כֹּה יִהְיֶה זְרָעֶךָ!" (בראשית טו ה). למה הדבר דומה?

לאדם שיצא לדרך רחוקה, והלך - יום, יומיים, שלושה - עד עשרה ימים, ולא מצא לא עיר ולא פונדק, לא אילן ולא מים! כך הלך עייף, צמא ורעב. והנה, לאחר שלושה ימים ראה אילן אחד מרחוק, אמר: אולי יש תחתיו מים. הלך והגיע אליו, וגילה לשמחתו שהאילן נטוע על מעיין מים חיים, ויש לו פירות טובים וענפים רחבים. ישב תחת האילן, התקרר בצילו, אכל מפירותיו הטובים, ושתה מן המעיין וערב לו ושבה נפשו. כאשר עמד ללכת ולהמשיך בדרכו, אמר לאילן: אילן, אילן במה אברך אותך? שיהא עצך נאה? - הרי כבר נאה הוא! שיהא צלך נאה? נאה הוא! שיהיו ענפיו נאים? נאים הם! שיהיו פירותיך מתוקים? מתוקים הם! שיהא מעיין יוצא מתחתך? כבר מעיין יוצא מתחתך! שתהא עומד במקום חביב? במקום חביב אתה עומד! מה לי לברך אותך? אלא **שכל הנטיעות שיצאו ממך - יהיו כמותך!**

כך, כשברא הקדוש ברוך הוא את העולם, עברו עשרים דורות ולא היתה בהם תועלת, עד שבא אברהם וקידש שמו של הקב"ה, ובנה לו פונדק והיה זן עוברים ושבבים, ומכניס את הבריות תחת כנפי השכינה, והודיע

כבודו של הקב"ה בעולם, ומסר נפשו לכבוד הקדוש ברוך הוא! אמר לו הקב"ה: אברהם, מה יש לי לומר לך, ומה יש לי לברכך אותך? שתהא שלם צדיק לפניי? או שתהא שרה אשתך צדקת לפניי? צדיק אתה, ושרה אשתך צדקת! או שיהיו כל בני ביתך צדיקים? צדיקים הם! מה יש לי לברכך? אלא כל בניים שעתידיים לעמוד ממך, יהיו כמותך! (במדבר רבה פרשה ב)

זכותו תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן.

יצחק אבינו

הולדת יצחק

שנים רבות ציפו אברהם ושרה אל הבן המיוחל, שיהא ממשיך דרכו של אברהם אבינו. ואולם, הקב"ה עיכב את הולדתו בכוונה תחילה - "לא נוצר יצחק - עד שלא נימול אברהם אבינו ונקרא שלם, ונתוסף לו אות ה"א לשלימותו". (זוהר ח"א צו ע"א)

בליל פסח, שלושה ימים לאחר מילתו, התבשר אברהם אבינו על ידי המלאך מיכאל כי בעוד שנה יולד לו בן, ויקרא שמו: יצחק. בראש השנה נפקדה שרה, וכעבור שבעה חודשים וחצי - בדיוק בליל פסח הבא, בחצות הלילה, נולד יצחק, [שהיתה אותה שנה מעוברת. (מדרש אגדה בראשית יח יד)] (ר"ה י ע"ב, יא ע"א. בראשית רבה נג ו)

בשעה שנולד יצחק, נתרפאו החולים, נתפתחו החרשים, ונתפקחו הסומים! (תנחומא ב וירא לו)

יצחק אבינו - היה הראשון שנולד כתינוק קטן. עד אז היו נולדים כגדולים ובשלים. אמר רבי לוי: "לא נדנדה עריסה תחילה - אלא בביתו של אברהם אבינו!" (בראשית רבה נג ז)

והיתה לכך סיבה מיוחדת. הלוא נתבונן ונראה, כי כל בעלי החיים, זמן קצר לאחר לידתם הם כבר בשלים ובוגרים. אין אצלם תקופה ארוכה של תלות בהוריהם, וכבר בימים הראשונים הם הולכים על רגליהם. רק האדם - נולד כשהוא כה תלוי בהוריו! ותקופה זו נמשכת זמן רב: תחילה, תקופה ארוכה של ינקות ותלות מוחלטת בהורים, ולאחר מכן, עוד מספר שנים של ילדות, שבהן עדיין הילד אינו עומד ברשות עצמו וזקוק לתמיכה ולעזרה תמידית. רק לאחר שנים רבות מגיע האדם לבגרות ולבשלות מוחלטת. מדוע יש צורך בתקופה כה ארוכה? התשובה היא, כי רק באדם קיים המושג "חינוך". האדם צריך להתחנך

למוסר, למידות טובות, לאמונה ולערכים. וכל אלו יוטבעו באדם בצורה הטובה ביותר, דווקא כשהוא סופג זאת אט אט מההורים תוך כדי גדילתו, כשהוא תלוי בהוריו.

יצחק - הוא למעשה התינוק הראשון בעולם שצריך להעביר את שושלת האמונה של עם ישראל. הוא זה שממשיך את דרכו של אברהם אבינו, ודרכו תעבור האמונה והדבקות בה' ובתורתו - מדור לדור. ולשם כך - זקוק הוא לינוק זאת מהוריו אט אט, וכך יוטבעו הדברים בנפשו.

משתה גדול

כאשר נגמל יצחק מלינק חלב מאמו, עשו לו הוריו משתה גדול. אברהם אבינו הזמין אל המשתה את כל גדולי המלכות, ושרה הזמינה את נשותיהם. זאת, כדי לפרסם ברבים את חסדיו ונפלאותיו של הקדוש ברוך הוא.

היו אומות העולם מתלוצצים ואומרים: "ראיתם זקן וזקנה אלו, אשר הביאו תינוק מן השוק, ואומרים: 'בננו הוא'...! ולא עוד, אלא שעשו משתה גדול כדי לחזק את דבריהם ולהתפאר ב'בנם'... בודאי אין זה בנם האמיתי, כי אם בן של אחת השפחות, ושרה עושה עצמה כאילו היא מניקה אותו".

כדי לחזק את דברי הלעג הללו, היו הנשים מביאות עימן אל המשתה את תינוקותיהן. כל אחת הביאה את תינוקה, מבלי להביא את המינקת שלו. כאשר היה התינוק בוכה, היתה אומרת: "שכחתי להביא את מניקתי!" והיתה מביאה את התינוק אל שרה אמנו שתאכיל אותו. כך הובאו תינוקות רבים אל שרה, והקב"ה עשה נס ששרה היניקה את כולם! וזה שנאמר (בראשית כא ז): "הַיְיִנִּיקָה בְּנִים שָׂרָה". (תנחומא תולדות ג. ילקוט שמעוני בראשית כא צג)

נשים רבות הביאו את תינוקותיהן אל שרה אמנו. חלקן, עשו זאת מתוך רצון טוב ואמיתי, שתינוקן יזכה לינק מצדקת זו. וחלקן, עשו זאת רק מתוך רצון לבדוק את שרה. אלו ואלו - יצאו ברווח. אלו שאמותיהם הביאו אותם מתוך רצון טוב - זכו והתגיירו. ואלו שאמותיהם הביאו אותם רק לשם בדיקה - קיבלו כבוד וגדולה וממשלה בעולם הזה, ונהיו שרים וחשובים. וכל הגרים המתגיירים בעולם, וכל חסידי אומות העולם - צאצאים הם מאותם שינקו מן החלב של שרה! (פסיקתא רבתי מג)

ואולם, עדיין היו אנשים ריקים וליצנים, שהיו מתלוצצים ואומרים: הלוא שרה במשך שנים רבות לא נפקדה בפרי בטן, והנה דווקא מיד לאחר ששהתה בארמונו של אבימלך - זכתה להיפקד בבן. בודאי אין זה בנו של אברהם, אלא מאבימלך התעברה שרה! מה עשה הקב"ה? צר את דמות פניו של יצחק - כדמות פניו של אברהם אבינו. הוא כה היה דומה לו, עד שכולם העידו ואמרו: "אַבְרָהָם הוֹלִיד אֶת יִצְחָק!" (ילקוט שמעוני בראשית כא צג)

אל הסעודה אשר עשו אברהם ושרה - הגיע אף עוג. אמרו לו הנוכחים: הלוא אתה תמיד היית אומר כי אברהם כמו "פרדה עקרה", ולא יוכל להוליד?! הסתכל עוג על יצחק הקטן, אשר היה שונה מכל התינוקות שנולדו עד כה, בכך שנולד כה קטן, לגלג ואמר: "מהו זה... אין זה כלום! באצבעי אני יכול להורגו!" אמר לו הקב"ה: "רשע, כך אמרת?! עוד תחיה ותראה אלפים ורבבות יוצאים ממנו, ובידם של צאצאיו אתה עתיד ליפול!". (דברים רבה א)

יצחק וישמעאל

כאשר נולד יצחק, היו כולם שמחים ואומרים: "נולד בן לאברהם, אשר יהיה ממשיך דרכו, נוחל את העולם, ונוטל שני חלקים בירושה [פי שניים מאחיו]. היה ישמעאל מלגלג ואומר: "אל תהיו שוטים, אני הבכור, ואני נוטל שני חלקים!" (תוספתא סוטה ו ג)

כך, מאז קטנותו של יצחק, היה ישמעאל נוטר לו שנאה בליבו.

כאשר גדל יצחק, היה ישמעאל מתנכל לו ומנסה להכשילו ולהוציאו לתרבות רעה. ראתה שרה אמנו את ישמעאל כשהוא עובר על עבירות חמורות - עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים. היא ראתה אותו צד חגבים כדרך הילדים המשחקים - ומקריב אותם לעבודה זרה! ולא עוד - אלא שניסה להרוג את יצחק, כביכול בדרך של משחק ושעשוע. אמר ישמעאל ליצחק: הבה נלך מעט לשדה, והיה ישמעאל נוטל קשת וחצים, ומכוונם כלפי יצחק, ועושה עצמו כאילו משחק. (בראשית רבה נג יא)

כאשר ראתה זאת שרה, מיד פנתה אל אברהם ואמרה לו: "גִּרְשׁ הָאֲמָה הַזֹּאת וְאֶת בְּנָהּ, כִּי לֹא יִירָשׁ בֶּן הָאֲמָה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עִם יִצְחָק!" (בראשית כא ט) ואכן ה' הסכים לדבריה של שרה, ואמר לאברהם: "כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר אֱלֹהִים שְׁרָה, שְׁמַע בְּקוֹלָהּ, כִּי בְיִצְחָק יִקְרָא לָךְ זָרַע!" - כל ההמשכיות שלך היא דווקא על ידי יצחק ולא על ידי ישמעאל.

מגרש אברהם את ישמעאל, ואכן יצחק הוא זה שממשיך את דרכו של אברהם. "וַיִּתֵּן אֲבָרָהָם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ - לְיִצְחָק" (בראשית כה ה) - נתן אברהם ליצחק את הירושה, את הבכורה, את הברכה [שיהיה בידו הכח לברך], ואת הקבורה - שיזכה להיקבר עימו במערת המכפלה. ואילו לישמעאל נתן אברהם רק מתנות.

ואולם - אברהם אינו מברך בפירוש את יצחק, ומדוע?

משל למלך שהיה לו פרדס, ומסר אותו בידי האריס שיטפח אותו ויטפל בעצים. והנה, ראה האריס, כי מתוך כל האילנות, ישנם שני אילנות הכרוכים ומחוברים זה בזה - האחד של סם חיים, והשני של סם המוות.

חשב האריס בליבו : אם אשקה את האילן של סם החיים - הרי האילן של סם המוות שותה וגדל עימו, ואם אני נמנע מלהשקות את האילן של סם המוות - היאך יוכל האילן של סם החיים לחיות?! כך הפך בדעתו עד שאמר : הלוא אני אינני בעל הפרדס, אלא סך הכל אריס, והמלך הביא אותי לכאן לשנה אחת. אני את שלי עושה בטיפול שאר האילנות, והמלך יעשה בפרדסו מה שהוא רוצה!

כך אמר אברהם אבינו : אם אני מברך את יצחק - הלוא אף ישמעאל ירצה להתברך. ואם אין אני מברך את ישמעאל - היאך אברך את יצחק?! חזר ואמר : בשר ודם אני, היום כאן ומחר בקבר, כבר עשיתי את שלי - מכאן ואילך, מה שהקב"ה רוצה לעשות בעולמו - יעשה!

כיון שנפטר אברהם אבינו, התגלה הקדוש ברוך הוא על יצחק וברכו! שנאמר (בראשית כה יא) : "וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם, וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת יִצְחָק בְּנוֹ". (מדרש תהלים א. בראשית רבה סא ו)

יצחק - עולה תמימה

ישמעאל - היה מתרברב בפני יצחק ואומר לו : אני גדול ממך במצוות! שאותך מלו בגיל שמונה ימים, כשהיית תינוק קטן ולא יכולת להתנגד, ואילו אני - בן שלש עשרה שנה הייתי כאשר מלו אותי, ויכולתי להתנגד ולא התנגדתי! אמר לו יצחק : באבר אחד אתה מנסה להתגרות בי?! הלוא אם יאמר לי הקב"ה יזבח עצמך לפניי - מוכן אני להיזבח בלב שלם! (סנהדרין פט ע"ב)

ואכן - יצחק אבינו, עמוד היראה ["פחד יצחק"], היה מוכן למסור את כל כולו לכבוד ה' יתברך! בן 37 שנים היה, כאשר ציוה הקב"ה את אביו אברהם להעלותו על גבי המזבח. כמובן, שיכול היה להתנגד, ואולם לא די שלא התנגד, אלא שהלך בשמחה ובחפץ לב להיעקד ולהישחט!

"וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו" - כשם שזה היה שמח להקריב, כך זה היה שמח להיות קורבן. אברהם שמח לעקוד, ויצחק שמח להיעקד. אברהם שמח לשחוט, ויצחק שמח להישחט! (פסיקתא רבתי מ מג)

אמנם בתחילה כאשר נודע ליצחק, כי אביו הולך להקריבו, נפל עליו פחד ויראה גדולה, מחמת שלא ראה את עצמו ראוי להיות קורבן על גבי המזבח, אולם הוא אמר : "אם בחר בי הקב"ה - הרי נפשי נתונה לו!". (תנחומא וירא כג)

וכשבא אביו לעוקדו על המזבח, אמר לו : אבא, קשור היטב את ידי ואת רגלי, מפני שהנפש חצופה היא, וכאשר אראה את הסכין - שמא אזדעזע ויפסל הקרבן. בבקשה ממך, קשור אותי היטב לבל יעשה בי מום, ואפסל מלהיות קרבן!" (שם)

כאשר נעקד יצחק על גבי המזבח, זכה להגיע לדרגות גבוהות מאוד, ולראות דברים נעלים ונשגבים - "נפתח הרקיע, ויצחק נשא את עיניו וראה חדרי מרכבה [עניינים נסתרים בהנהגת ה']", והזדעזע". (תנחומא תולדות ב) "עיניו של אברהם מסתכלות בעיני יצחק, ועיני יצחק מסתכלות במלאכי מרום. יצחק ראה אותם, ואברהם לא ראה אותם". (תרגום יונתן בראשית כב ז)

כאשר הגיעה החרב על צווארו, פרחה נשמתו של יצחק. אולם כאשר השמיע הקב"ה את קולו ואמר "אל תשלח ידך אל הנער", חזרה נשמתו לגופו, ואביו התירו ונעמד יצחק על רגליו, וידע שכך המתים עתידים לחיות. פתח ואמר: "ברוך אתה ה', מחיה המתים". (פרקי דרבי אליעזר לא, מדרש הגדול בראשית כב יב)

לאחר העקידה, שלח אברהם את יצחק ללמוד תורה בבית מדרשו של שם. משל לאשה שהתעשרה על ידי מלאכת הפלך [אריגה וטווייה], אמרה: הואיל ומן הפלך הזה התעשרתי, עוד אינו זו מידי לעולם!" כך אמר אברהם: כל מה שבא לידי - אך ורק משום שעסקתי בתורה ובמצוות, לפיכך איני רוצה שתזוז התורה מזרעי לעולם! (בראשית רבה נו) ואכן באו מלאכי מרום ולקחו את יצחק והובילוהו לבית מדרשו של שם, ונשאר שם שלוש שנים. (תרגום יונתן בראשית כב יט)

זכות זו של עקדת יצחק עומדת לבניו אחריו לדורות עולם. בכל שנה ביום ראש השנה - יום הדין, תוקעים כל ישראל בשופר [קרן של איל], וזכר העקידה [אילו של יצחק] עולה לפני הקב"ה. אף כאשר הלכו עם ישראל בגלות חורבן בית המקדש הראשון, הזכיר יצחק לפני הקב"ה זכות זו: פתח יצחק ואמר: רבונו של עולם, כשאמר לי אבא: "אַלְהִים יִרְאֶה לּוֹ הַשָּׁה לְעֹלָה בְנִי" - לא עכבתי על דבריך, ונעקדתי ברצון לבי על גבי המזבח, ופשטתי את צווארי תחת הסכין, ולא תזכור לי זאת ולא תרחם על בני?! (איכה רבתי פתיחתא ל)

זיווגו של יצחק

מיד לאחר העקדה, כשהם עדיין בהר המוריה, הרהר אברהם בלבו: אילו היה יצחק מת בהר המוריה - הרי היה מת בלא בנים, לכן אין טוב הדבר שישאר כך ללא אשה ובנים. אלק ואשיא לו אשה מבנות ענר, אשכול וממרא. אמנם הן אינן מיוחסות לזרעו של שם, ומזרעו של כנען הן, אולם צדקניות הן, ומה איכפת לי מיוחסין שלהן?! אמר לו הקב"ה: אין אתה צריך לכך, כעת נולדה בת זוגתו של יצחק, מבני משפחתך. (בראשית רבה נז ג)

ואכן כעבור שלוש שנים, פונה אברהם אל אליעזר עבדו, שילך לקחת ליצחק אשה מבנות משפחתו בפדן ארס. צייד אברהם את אליעזר בכל טוב - עשרה גמלים טעונים חפצים יקרי ערך ואבנים טובות ומרגליות,

וכן נתן בידו את שטר המתנה שבו הוריש את כל אשר לו ליצחק, זאת כדי שיסכימו משפחת הכלה לשלוח אותה אל יצחק.

ברך אברהם את אליעזר שה' יצליח את דרכו: "ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם... הוא יִשְׁלַח מִלְאָכּוֹ לְפָנֶיךָ, וְלִקְחֶתָּ אִשָּׁה לְבְנֵי מִשְׁסִי". בשעה שאמר לו אברהם כך, זימן הקב"ה לאליעזר שני מלאכים, האחד - להוציא את רבקה מהבית אל הבאר, והשני - ללוות את אליעזר. והקדוש ברוך הוא היה מאיר לו את הדרך בזיקים ובברקים! כך הלך אליעזר בדרך - ונעשתה לו קפיצת הדרך - שהלך מרחק של 17 ימי הליכה - תוך שלוש שעות. (בראשית רבה נט י, ס א. מעם לועז בראשית ב תפב)

צדיקים - מלאכתם נעשית על ידי אחרים. בזכותו של יצחק, היתה לאליעזר סיעתא דשמיא מרובה בשליחותו - עוד באותו יום הגיע, וביום שלמחרת כבר הביא את רבקה אל יצחק! "באותה שעה שבא יצחק להתפלל מנחה - הגיע אליעזר אל רבקה, ובאותה שעה שבא יצחק להתפלל מנחה למחרת - באה רבקה אצלו!" (זוהר ח"א קלב ע"א)

"וַיֵּצֵא יִצְחָק לְשׁוּחַ בְּשָׂדֵה [להתפלל] לְפָנֹת עָרְב, וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיִּרְא וְהִנֵּה גַמְלִים בָּאִים. וַתִּשָּׂא רַבֶּקָה אֶת עֵינֶיהָ וַתִּרְא אֶת יִצְחָק וַתִּפֹּל מֵעַל הַגָּמֶל... וַתִּקַּח הַצְּעִיר וַתִּתְכַּס. וַיִּבְאֶהָ יִצְחָק הָאֵלֶּהָ שָׂרָה אִמּוֹ, וַיִּקַּח אֶת רַבֶּקָה וַתְּהִי לוֹ לְאִשָּׁה וַיֵּאָהֱבָה, וַיִּנָּחַם יִצְחָק אַחֲרֵי אִמּוֹ". (בראשית כד סג)

באותה שעה שראתה רבקה את יצחק, שהוא הדור ביותר - לבוש ומעוטף בציצית, ודמותו כמלאך אלוקים, ושטוח בתפילה. אמרה: ודאי אדם גדול הוא! (בראשית רבה ס יד. שוחר טוב צ יח)

גם יצחק ראה את צדקותה של רבקה. כאשר הכניס אותה אל האוהל - שרתה ברכה וקדושה באוהל. כיצד? כל זמן שהיתה אמו בחיים, היה ענן קשור על פתח האוהל, והדלתות פתוחות לרווחה, וברכה שרויה בעיסה, ונר שבת היה נשאר דולק מליל שבת ועד ליל שבת הבא. כאשר נפטרה שרה, פסקו הדברים הללו. עכשיו - כאשר נכנסה רבקה אל האוהל, חזרו שוב. (בראשית רבה ס טו)

באותו יום ששלח אברהם את אליעזר, הלך יצחק להחזיר לאביו את הגר. אמר: "אפשר שאהיה אני יושב עם אשתי, ויהיה אבי יושב לבדו?! אלך ואחזיר לו את הגר, ואמציא לו קורת רוח!" (מדדה"ג בראשית כב סב) הביא יצחק את הגר, ונהג בה תמיד בכבוד, ואפילו אחר מיתת אביו כיבד אותה ולא הוציאה מבית אביו. (בראשית רבתי עמוד קב)

פקידת רבקה

כ- 20 שנה היו יצחק ורבקה נשואים, וטרם נפקדו בפרי בטן. אמרו חז"ל: "מפני מה היו אבותינו עקרים? מפני שהקב"ה מתאוה לתפילתם של צדיקים!" (יבמות סד ע"א)

עד כה המתינו יצחק ורבקה, מפני שרבקה נישאה בגיל 3 שנים בלבד, ולא היתה ראויה להוליד עד גיל 13. לאחר מכן, המתינו 10 שנים נוספות אולי יזכו להיפקד, כפי הדין שצריך האדם להמתין לאשתו 10 שנים, ורק לאחר מכן יכול לקחת לו אשה אחרת. ואולם משעברו אף עשר השנים הללו ורבקה לא נפקדה, לא רצה יצחק לגרש את רבקה הצדקת, ואף לא רצה לקחת לו שפחה שתוליד לו בנים, כמו שעשה אברהם אביו, מפני שהוא נחשב כקרובן עולה תמימה, ואין הדבר ראוי בעבורו. לכן פנה להשתטח בתפילה על הר המוריה, ולבקש רחמים מאת ה' שיתן לו בנים מרבקה.

היה יצחק שטוח בפינה אחת, ורבקה שטוחה בפינה אחרת, ושניהם שופכים שיח לפני ה'. אמר יצחק: "רבנו של עולם, כל הבנים שאתה נותן לי - יהיו מן הצדקת הזו!" ואף היא התפללה ואמרה: "רבנו של עולם, כל הבנים שאתה עתיד לתת לי - יהיו מן הצדיק הזה!" (בראשית רבה סג ה)

התעברה רבקה, ואולם היה הריונה קשה מאוד. היתה הולכת לפתחיהן של נשים ואומרת להן: האם הגיע גם לכן הצער הזה בזמן שהייתן מעוברות?! אם כן הוא צערו של ההריון - הלוואי שלא התעברתי! (בראשית רבה סג ו)

"וַיִּתְרַצְּצוּ הַבָּנִים בְּקֶרְבָּהּ" - שהיו עולים ויורדים בתוך מעיה כגלי הים. זה אומר - אני אצא תחילה, וזה אומר - אני אצא תחילה. אמר עשו ליעקב: אם אין אתה מניח לי לצאת תחילה, הריני הורג את אימי ויוצא דרך הדופן! אמר יעקב: הרשע הזה שופך דמים הוא כבר מתחילתו, והניחו לצאת תחילה. (מדרש הגדול)

ועוד - בשעה שהיתה רבקה עומדת בבתי כנסיות ובבתי מדרשות - היה יעקב רוצה לצאת, ובשעה שהיתה עוברת ליד בתי עבודת כוכבים - היה עשו רוצה לצאת. רבקה, אשר לא ידעה כי יש בבטנה תאומים, דאגה והצר לה על כך מאוד, והלכה לישיבת שם בן נח לשאול אותו לפשר הדבר. אמר לה: "שְׁנֵי גוֹיִם בְּבֶטֶןְךָ וְשְׁנֵי לְאֻמִּים מִמֶּעֶיֶךָ יִפְרְדוּ". (בראשית כה כג) ואכן, כאשר מלאו ימיה ללדת - והנה תאומים בבטנה - יעקב ועשו.

יצחק בגרר

יושבים יצחק ורבקה בחברון, והנה הביא עליהם הקב"ה נסיון - "וַיִּהְיֶה רָעַב בְּאֶרֶץ". רעב זה בא בשביל יצחק, שניסהו ה' אם יתלונן או לא, ועמד בנסיון ולא התלונן. (מדרש אגדה)

רצה יצחק לרדת למצרים, כדרך שעשה אביו, ואולם אמר לו ה': "גור בארץ הזאת" - אתה עולה תמימה, והעולה - אם יוצאת היא לחוץ, היא נפסלת. אף אתה - אם יצאת לחוץ לארץ, נפסלת. (בראשית רבה סד ג)

לכן הלך יצחק לגור בארץ גרר. התחילו אנשי המקום לשאול על רבקה, מה עשה? למד מאביו ואמר: "אחותי היא". ואולם הפעם, למרות שאמר יצחק כך, פחד אבימלך לקחת אותה, הוא זכר היטב את העונשים הקשים שבאו עליו בעקבות לקיחת שרה, למרות שגם עליה אמר אברהם שהיא אחותו.

לאחר תקופה ארוכה שישב יצחק בגרר, נודע לאבימלך כי חששו התאמת, ואכן רבקה היא אשת יצחק. מה עשה? הלביש את יצחק ורבקה בבגדי מלכות, הרכיב אותם על סוסים יפים, סיבב אותם בעיר כולה, והכריז בקול גדול ואמר: "כל מי שיעיז לפגוע באנשים יקרים אלו - מות יומת!"

המשיך יצחק לגור בגרר, "וַיִּזְרַע יִצְחָק בְּאֶרֶץ הַהֵימָּלָה, וַיִּמְצָא בְּשָׁנָה הַהִיא מָאָה שְׁעָרִים, וַיְבָרְכֵהוּ ה'." וַיִּגְדַּל הָאִישׁ, וַיִּלְוֶה הָלוֹךְ וַיְגַדֵּל, עַד כִּי גָדַל מְאֹד." (בראשית כו יב)

למרות שזרע יצחק באזור הנגב, שזהו אזור צחיח ולא משובח, וכן זרע בשנה צחיחה של רעבון - בכל זאת היתה לו ברכה מיוחדת ביבול: גדלה לו תבואה פי מאה ממה שהיתה השדה יכולה להצמיח באופן רגיל. ומדוע מדד יצחק את התבואה, הלוא "אין הברכה שרויה אלא בדבר הסמוי מן העין"? - מפני שרצה לעשר את התבואה. (בראשית רבה סד ה)

הלך יצחק וגדל והתעשר, והיתה לו ברכה בכל מעשי ידיו, עד שהיה גדול ועשיר יותר מן המלך בעצמו! והיו תושבי המקום אומרים: "זבל פרדותיו של יצחק - ולא כספו וזהבו של אבימלך!" ומדוע? מפני שהיו לוקחים מן הזבל של הפרדות של יצחק לזבל בו את אדמותיהם, ומכך היתה אדמתם מתברכת מאוד, וברכה זו היתה מרובה יותר ממה שהרויחו אצל המלך. (בראשית רבה סד ז. הרא"ם)

ומדוע זכה יצחק לברכה כה גדולה? אמרו חז"ל: אין הקב"ה מעלה את האדם לגדולה עד שבוחן ובודק אותו תחילה, וכיון שהוא עומד בנסיונו, הוא מעלה אותו לגדולה! וכך היה ביצחק - שניסהו הקב"ה ועמד בנסיונו ולא הרהר אחר מידותיו של הקב"ה, ולכך ברכהו ה'. (תנחומא קדום בהעלותך יג)

כאשר רואה אבימלך את עושרו וגדולתו של יצחק, פונה הוא אליו ואומר לו: "לָךְ מֵעַמָּנוּ, כִּי עֲצַמְתָּ מִמָּנוּ מְאֹד!" - יש לך כעת צאן ובקר ונכסים יותר ממני, וזהו בזיון בעבור המלך! ניסה אבימלך אף לרמוז ליצחק שכל העושר שלו - הוא בזכותו. אמר לו: הלוא כאשר באת לכאן היה לך עדר

אחד, ועכשיו יש לך עדרים רבים. ואם כן ודאי שכל מה שגדלת ועצמת, הכל מאתנו - "עֲצֵמְתָּ - מִמֶּנּוּ!" (בראשית רבה סד ז)

שומע זאת יצחק, ועוזב מיד את המקום - אל "נחל גרר", רחוק מן העיר.

באזור גרר - היו בארות מים אשר חפרו עבדי אברהם בהיותו בגרר, ואנשי המקום סתמו אותם בטענה שעלול לבוא נזק בגללם, שמא יבואו אויבים וימצאו די מים, וכך יוכלו להתעכב במקום ולהילחם בהם. כעת - "וַיָּשָׁב יִצְחָק וַיַּחְפֹּר אֶת בְּאֵרֵת הַמַּיִם אֲשֶׁר חָפְרוּ בְיַמֵּי אַבְרָהָם... וַיִּקְרָא לָהֶן שְׁמוֹת כְּשֵׁמוֹת אֲשֶׁר קָרָא לָהֶן אָבִיו".

בוא וראה: אדם קונה לו בית וקורא לו שם, כאשר עומד בנו ומחדש ומשפץ מעט את הבית - הוא כבר קורא לו שם אחר. אבל יצחק אבינו אינו כן, אלא כל הבארות שחפר אברהם אבינו וקרא להן שם, אף על פי שעמדו פלשתים וסתמום, ויצחק חזר וחפרן שוב, לא חידש להן שם חדש, אלא קרא להן באותן שמות שקרא להן אביו. ולמה? מפני ענוותנותו, ומפני שנהג כבוד באביו. ומהו השכר שנטל על כך? - שכל האבות, השתנו שמותם: אברהם - מתחילה נקרא "אברם" ולבסוף "אברהם", יעקב - מתחילה שמו "יעקב" ולבסוף נקרא "ישראל". אבל יצחק - מתחילה, עוד לפני שנולד, קרא לו הקב"ה "יצחק", ולא השתנה שמו לדורות! (מדרש הגדול תולדות כו)

כאשר יצא יצחק מגרר, חשו בני המקום בחסרונו. הברכה שהיתה מצויה בזכותו - נעלמה: לפתע התייבשו הנהרות, והאילנות לא הוציאו פירות. והרגישו שמפני שגירשו את יצחק קרה להם כל זה. (תרגום יונתן בראשית כו כו)

החליט אבימלך ללכת בכבודו ובעצמו אל יצחק, כדי לכרות עימו ברית שלום. פונה אבימלך אל יצחק ואומר לו: "רְאֵנוּ רָאִינוּ כִּי הָיָה ה' עִמָּךְ, וְנֹאמַר... נִכְרַתָּה בְרִית עִמָּךְ". הוא אף מזכיר לו את הטובה אשר עשו עימו: "כִּפְאֲשֶׁר לֹא נִגְעַנּוּךָ, וְכִפְאֲשֶׁר עָשִׂינוּ עִמָּךְ רַק טוֹב, וְנִשְׁלַחְךָ בְּשָׁלוֹם".

משל לאריה שנתחבה לו עצם בגרונו, ולא ידע כיצד להוציאה. ביקש מן החיות ביער שיוציאו אותה, אך שום חיה לא יכלה לעשות זאת. והנה, בא התרנגול שצווארו ארוך ואמר לאריה: תן לי שכרי, ואני אוציאה! הסכים לכך האריה. הכניס התרנגול את צווארו והוציא את העצם, אמר לאריה: תן לי שכרי. אמר לו האריה: לא די לך בכך שנכנסת לתוך לועי ויצאת בשלום?! הלוא זה השכר הגדול ביותר, לך ותתפאר בו לפני חבריך!...

כך אבימלך - מתפאר ומשתבח בפני יצחק - "כִּפְאֲשֶׁר לֹא נִגְעַנּוּךָ" - די לך שלא עשינו לך נזק. ואולם אפילו "טובה גדולה" זו, לא היתה מושלמת: שכאשר שלחו אותו מארצם, הכינו לו אורבים בדרך להורגו - אך הקב"ה הצילו מהם! (בראשית רבה סד י. מדרש הבאור)

כרת יצחק ברית עם אבימלך, וקרא שם המקום "באר שבע" על שם השבועה.

זקנותו של יצחק

"וַיְהִי כִּי זָקֵן יִצְחָק, וַתִּכְהֶינּוּ עֵינָיו מִרְאֵת". (בראשית כז א) מספר סיבות היו לכך שכהו עיניו של יצחק.

* עד ימיו של יצחק, לא היו יסורים בעולם. בא יצחק ואמר: רבונו של עולם, אדם מת בלא יסורים, מידת הדין מתוחה כנגדו בעולם הבא. אבל אם אתה מביא עליו יסורים, אין מידת הדין מתוחה כנגדו. אמר לו הקב"ה: דבר טוב בקשת, וממך אני מתחיל! לכן - "וַיְהִי כִּי זָקֵן יִצְחָק, וַתִּכְהֶינּוּ עֵינָיו מִרְאֵת". (בראשית רבה סה ט)

* בשעה שעקד אברהם את יצחק בנו על גבי המזבח, נשא יצחק את עיניו במרום, והביט בזיו השכינה. ומכח אותה ראייה - כהו עיניו. משל למלך שהיה מטייל בפתח ארמונו, ולפתע ראה את בן אהובו שמציץ עליו מבעד לחלון. מעשה זה - אין הוא ראוי לכבוד המלכות. אמר המלך: אם אהרוג אותו, הריני מצער את אוהבי, ואם אניח אותו - הרי זה בזיון למלכות. אלא, הריני גוזר שיסתמו את החלונות שדרכם הציץ. כך - כאשר הביט יצחק בזיו השכינה, אמר הקב"ה: הלוא אני אמרתי "כי לא יראני האדם - וחי", ואולם אם אהרוג אותו, הריני מצער את אברהם אוהבי, אלא גוזר אני שיכהו עיניו. וכיון שהזקין - כהו עיניו. (בראשית רבה סה י)

* בשעה שעקד אברהם את יצחק, בכו מלאכי השרת, ונשרו דמעות עיניהם לתוך עיניו של יצחק, ועשו רושם בתוך עיניו. כיון שהזקין - כהו עיניו. (בראשית רבה סה י)

* אמר רבי אלעזר: כהו עיניו, כדי שיימנע מלראות ברעתו של בנו הרשע עשו. שאמר הקב"ה: אם יהיה יצחק יוצא לשוק, יהיו הבריות מצביעים עליו ואומרים, 'זהו אביו של הרשע הזה!', לכך אני מכה את עיניו, וכך הוא יושב בתוך ביתו. (בראשית רבה סה י)

* עשו הרשע נשא נשים רשעיות, והיו מקטירות לעבודה זרה, והיה העשן עולה, וכהו עיניו של יצחק. (פסיקתא רבתי יב טז. מדרש אבכיר מובא בילקוט כאן רמז קיד)

* אמר רבי חנינא: "רבות עשית אִתָּה ה' אֱלֹהֵי, נִפְלְאֵתִיךָ וּמְחֻשְׁבְּתִיךָ - אֵלֵינוּ..." (תהלים מ ו) - כל הפעולות והמחשבות שפעלת - הכל אלינו, בשבילנו! למה כהו עיניו של יצחק? כדי שיבוא יעקב ויטול את הברכות! (בראשית רבה סה ח)

ברכת בניו

טרם פטירתו, רוצה יצחק אבינו לברך את בניו. אולם, שני בנים לו - יעקב ועשו, למי מהם ינתנו הברכות? חשב יצחק, כי מן הדין הוא שינתנו הברכות לעשו, שהרי בכור הוא. אולם הסתיר ממנו הקב"ה שעשו יצא לתרבות רעה, ושמכר את הבכורה ליעקב.

כפי שאומר המדרש: בשעה שבא יצחק לברך את עשו, לא היה יודע שיצא לתרבות רעה, שהיה עשו בא ושואל את אביו: אבא, היאך מעשרים את המים? היאך מעשרים את המלח? והיה יצחק אומר: אם מים ומלח הוא רוצה לעשר - בודאי נותן הוא את שאר המעשרות ומדקדק בכל המצוות! לכן נאמר: "וַיִּצְחָק יַצְחָק אֶת יַעֲשׂוֹ כִּי צִיד בְּפִיו" - שהיה צד ומרמה את אביו בדברי פיו. (פסיקתא דרב כהנא לב סח. רש"י בראשית כה כח)

עוד אמרו חז"ל: היה שואל יצחק את עשו, 'בני היכן היית היום הזה?' והוא משקר ואומר לו: "בבית התלמוד! הלוא כך היא ההלכה בנושא פלוני? לא כך איסורו? לא כך היתרו?" וכך היה עשו מתפלפל עם אביו בדברי הלכה מידיעותיו הקדומות, ומתוך דברים אלו היה צדו ומרמה אותו בפיו, על כן אהבו. ורוח הקודש צווחת ואומרת: "כִּי יִחְגֹּן קוֹלוֹ אֶל תַּאֲמֹן בּוֹ, כִּי שָׁבַע תּוֹעֲבוֹת בְּלִבּוֹ!" (משלי כו כה). (תנחומא תולדות ח)

ואולם יש מבארים, כי באמת אהבה זו של יצחק לעשו, היתה רק מן השפה ולחוץ, כדי לקרבו, שמתוך כך אולי יחזור למוטב. כפי שאומר המדרש: "ויהאב יצחק את עשו" - וכי לא היה יודע יצחק אבינו במעשי עשו שהם כעורים? והרי הכתוב אומר "משנאיך ה' אשנא", ומפני מה אהבו?! אלא שהיה אוהבו בפניו בלבד, כדי לקרבו ולמושכו. והנהגה טובה ונכונה נהג יצחק! שהרי קל וחומר - אם כשהוא אוהבו, היו מעשיו מקולקלים, אילו שנא וריחק אותו, על אחת כמה וכמה! ואמרו רבותינו (סוטה מז ע"א): "לעולם תהא שמאל דוחה, וימין מקרבת". (מדרש הגדול)

אולם רבקה אמנו - ידעה כי עשו הרשע אינו ראוי כלל לקבל את הברכות, ולכן דרשה מיעקב שיכנס הוא אל אביו במקום עשו, כדי לקבל את הברכות. (בראשית רבה סה ו)

בי"ד בניסן, ערב פסח, קורא יצחק אל עשו ומבקש ממנו להכין לו שני גדיים לסעודת ליל פסח, אחד כנגד קרבן פסח, ואחד כנגד קרבן חגיגה, כדי לברכו - "וַיִּקְרָא אֶת יַעֲשׂוֹ בְּנוֹ הַגָּדֹל, וַיֹּאמֶר אֵלָיו בְּנִי... וְאַבְרָכְכָּה לְפָנַי ה' לְפָנַי מוֹתִי". (בראשית כז)

למרות שיצחק רוצה לברך את עשו, אין הוא נותן אמון מלא ב"צדקותו" של עשו, ולכן הוא אומר לו: "שָׂא נָא כַּלְיָד תְּלִיף וְקִשְׁתְּךָ" - קח את כלי הזין שלך, ותלך לצוד לי ציד מן ההפקר, שלא תאכילני גזלות וחמסים!

וכמו כן - השחזו היטב את סכינך, שלא תאכילני נבלות וטרפות! (בראשית רבה סה יג)

"ויקרא את עשו בנו הגדול" - אמר רבי אלעזר: משל למדינה שרצתה לשלוח משלחת חשובה אל המלך. היתה שם אשה אחת, והיה לה בן ננס, והיא היתה מחשיבה אותו מאוד. באה ואמרה: בני הוא כה מיוחד, גבוה, גיבור חיל משכמו ומעלה, האם אין אתם מצרפים אותו אל המשלחת?! אמרו לה: אם בעיניך - גבוה וגיבור חיל הוא, הרי שבעינינו הוא ננס שבננסים! כך עשו - אביו קורא אותו "גדול" [ויקרא את עשו בנו הגדול], אימו קוראת אותו "גדול" [ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול], אמר להם הקדוש ברוך הוא: אם בעיניכם הוא גדול, בעיני הוא קטן - "הנה קטן נתתיך בגוים, בזוי אתה מאד!" (עובדיה א ב). (בראשית רבה סה)

פונה רבקה אל יעקב ואומרת לו: "וְעַתָּה בְּנִי, שְׁמַע בְּקִלִּי לְאִשֶּׁר אֲנִי מְצַוָּה אֹתְךָ. לֵךְ נָא אֶל הַצֹּאן, וְקַח לִי מִשָּׁם שְׁנֵי גְדֵי עִזִּים טְבִים, וְאֶעֱשֶׂה אֹתָם מִטְעָמִים לְאָבִיךָ כַּאֲשֶׁר אָהֵב. וְהֵבֵאתָ לְאָבִיךָ וְאָכַל, בְּעֶבֶר אֲשֶׁר יְבָרְכֶךָ לְפָנָי מוֹתוֹ". (בראשית כז ח-י)

ואולם יעקב חשש מאוד לעשות זאת. יעקב - עמוד האמת, "וַתֵּן אֶמֶת לְיַעֲקֹב", כיצד יוכל לעשות מעשה כזה, שנראה כ"מרמה"?! חושש הוא כי בכך יביא עליו חלילה קללה ולא ברכה. אך רבקה יודעת את האמת, כי הברכות מיועדות מן השמים ליעקב, ולכן היא עומדת בשלה, ואף מבטיחה ואומרת לו: "עָלִי קִלְלָתְךָ בְּנִי, אֲךָ שְׁמַע בְּקִלִּי וְלֵךְ קַח לִי!"

הולך יעקב ועושה כמצות אימו, והדבר קשה עליו ביותר! "וַיֵּלֶךְ וַיִּקַּח וַיָּבֵא לְאִמּוֹ" - וי, וי, וי! אנוס, כפוף, ובוכה! (בראשית רבה סה טו)

יעקב מעלה בפני אימו את החשש: "הֵן עֲשׂוֹ אָחִי אִישׁ שָׁעִיר, וְאָנֹכִי אִישׁ חָלֵק, אִוְלִי יִמְשְׁנִי אָבִי, וְהָיִיתִי בְּעֵינָיו כְּמִתְעַתֵּעַ?!" ואולם רבקה מוצאת פתרון גם לכך. היא לוקחת עורות גדיי עיזים, ומלבישה אותם על ידיו של יעקב ועל צווארו, כדי שיראה שיער.

כמו כן, היא מלבישה ליעקב את "בגדי החמודות" של עשו. היו אלו בגדים מיוחדים, שעימם היה עשו משמש את אביו, ועימם אף היה יוצא לצוד ציד, ובזכותם היה מנצח וגובר על אויביו. ומאין היו לו בגדים מיוחדים אלו? היו אלו למעשה הבגדים שעשה הקב"ה בכבודו ובעצמו לאדם הראשון ולאשתו! [שנאמר (בראשית ג כא): "וַיַּעַשׂ ה' אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כְּתִנּוֹת עוֹר וַיְלַבֵּשֵׁם"]. בגדים מיוחדים אלו, מסרם אדם הראשון לתנוך, חנוך מסרם למתושלח, ומתושלח - לנח. כאשר יצאו נח ומשפחתו מן התיבה, לקחם חס בן נח, והוריש אותם לנמרוד, שהיה מבני בניו. ובשעה שהיה נמרוד לובש אותם, היה מצליח בצידו, וכל בהמה חיה ועוף שרוצה לצוד היו נופלים לפניו בקלות. חמד אותם עשו בליבו, הרג את נמרוד ולקחם ממנו. והיה עשו מפקיד את בגדים אלו בידיה של אימו, ולא בידי נשיו,

כיון שהיה חושד בהן שיגנבו אותם. ומאת ה', באותו יום השאיר עשו את
הבגדים ולא לקחם עימו. (ספר הישר. פרקי דרבי אליעזר כד. עיין פסחים נד ורש"י שם)

נותנת רבקה בידי יעקב את המטעמים ואת הלחם אשר עשתה, ומלווה
אותו עד הפתח. אמרה לו: עד כאן הייתי חייבת לעשות ולהשתדל למענך,
מכאן ואילך - בוראך יעזור לך!

בשעה שניגש יעקב אל יצחק אביו, היה שרוי בצרה גדולה, ופחד מאביו
שמה יתברר לו הדבר. התפלל לה' ואמר: "אֵל ה' בְּצַרְתָּהּ לִי... ה' הֲצִילָהּ
נַפְשִׁי מִשְׁפַּת שֶׁקֶר, מִלְשׁוֹן רַמְיָה!" (זוהר ח"א קמג ע"א) ואכן השתדל יעקב
להיזהר בדיבורו, ואמר: "אֲנֹכִי. עֲשׂוּ בְכַדְדָּךְ" - אנכי הוא המביא לך. ועשו
הוא בכורך. (רש"י)

כאשר אמר יצחק ליעקב: "גִּשָּׁה נָא וְאֶמְשָׁךְ בְּנִי", הזיע יעקב מרוב פחד,
והיה לבו רפה כמו שעוה. זימן לו הקדוש ברוך הוא שני מלאכי השרת,
אחד מימינו ואחד משמאלו, והיו אוחזים אותו במרפקו כדי שלא יפול.

כך סובב הקב"ה שינתנו הברכות ליעקב ולא לעשו, וכאשר נודע לעשו על
כך, צעק צעקה גדולה ומרה ואמר: לא לחינם נקרא שמו "יעקב" שהרי
- "וַיַּעֲקֹבֵנִי זֶה פַעַמִּים! אֶת בְּכֹרְתִי לָקַח, וְהֵינָה עֵתָה לָקַח בְּרַכְתִּי!". וכשמוע
יצחק שיעקב קיבל את הבכורה מאת עשו, הבין כי הברכות אכן מגיעות
ליעקב בצדק וביושר, כי הרי הוא באמת הבכור, ולכן אין הוא חוזר בו
מן הברכות שברך, אלא אדרבה - הוא "חותם" עליהן ומאשרן ואומר:
"גַּם בְּרוּךְ יְהִיֶה!". (בראשית רבה סז)

פטירתו וזכותו לדורות

"וַיְהִי יָמֵי יַצְחָק מְאֹת שָׁנָה וּשְׁמֹנִים שָׁנָה: וַיִּגְוַע יַצְחָק וַיָּמָת וַיֵּאָסֶף אֵל
עַמּוּי זָקֵן וְשִׁבְעַת יָמִים, וַיִּקְבְּרוּ אֹתוֹ עֲשׂוֹ וַיַּעֲקֹב בְּנָיו". (בראשית לה כח)

נקבר יצחק אבינו במערת המכפלה, כשהוא "זקן ושבע ימים" - שזכה
יצחק לראות קודם פטירתו את חלקו בגן עדן. (מדרש הגדול)

אמר רבי שמואל בר נחמני: לעתיד לבא יאמר הקב"ה לאברהם: "בניך
חטאו לי!" יאמר אברהם: "רבוננו של עולם, ימחו על קדושת שמך!"
יאמר הקב"ה, אלך אל יעקב, שהיה לו צער גידול בנים, אולי הוא ילמד
עליהם רחמים. יאמר הקב"ה ליעקב: "בניך חטאו לי!", יענה יעקב
ויאמר: "רבוננו של עולם, ימחו על קדושת שמך!" ילך הקב"ה ליצחק
ויאמר לו: "בניך חטאו לי!" יאמר לפניו: "רבוננו של עולם, אתה אומר לי
שבני חטאו, וכי לא בניך הם?! הלוא בשעה שנגלית אליהם בהר סיני,
והם הקדימו 'נעשה' לינשמע' - קראת להם 'בני בכורי', עכשיו אתה
אומר לי בני ולא בניך?! ועוד הלוא כמה הם שנותיו של אדם? - שבעים

שנה. הורד מהם עשרים שנה ראשונות, שהרי אין אתה מעניש עד גיל עשרים, נותרו חמישים. הורד מתוכם מחצית, שמחצית מן הזמן הם הלילות שאדם עייף וישן ואין זמן וכח לעשיית עבירות, נותרו 25 שנה. הורד מהם מחצית נוספת, שבה הם עסוקים בתפילות ובאכילה וביתר צרכיהם, ואז אינם חוטאים, נשארו שתים עשרה וחצי שנים. אם אתה מוכן לסבול את כל השנים הללו - מוטב, ואם לא - חצי עלי וחצי עליך. ואם תאמר שכולם עלי, הלוא הקרבתי את נפשי לפניך!". וכששומעים ישראל את בקשת הרחמים שמבקש עליהם יצחק, אומרים ליצחק: "כִּי אֶתָּה אָבִינוּ! כִּי אֶבְרָהָם לֹא יִדְעָנוּ, וְיִשְׂרָאֵל [יעקב אבינו] לֹא יִכְיָרוּנוּ" אומר להם יצחק: עד שאתם משבחים אותי, שבחו את הקב"ה. מיד נושאים ישראל את עיניהם למרום ואומרים: "אֶתָּה ה' אָבִינוּ גֹאֲלֵנוּ, מֵעוֹלָם שְׂמַד!"

(ישעיהו סג טז) (שבת פט ע"ב)

יעקב אבינו

יעקב בחיר האבות

יעקב אבינו - בחיר האבות הוא. (מדרש שכל טוב בראשית לג)

אמר רבי אבא: עד שלשה דורות לא פסקה זוהמה מאבותינו - אברהם הוליד גם את ישמעאל, יצחק הוליד גם את עשו, אולם אצל יעקב פסקה הזוהמה, וזכה להוליד י"ב שבטים שכולם קדושי עליון, ולא היה בהם שום דופי. (שבת קמו ע"א)

"יעקב - כולו קדושה" (שוחר טוב פא) "מיום שנברא אדם הראשון, לא היה גוף קדוש כגופו של יעקב. ותואר פניו של יעקב - מעין תואר פניו של אדם הראשון". (זוהר ח"ב קיא. בבא מציעא פד ע"א)

יעקב אבינו - עמוד התורה. אין לך אדם שהתייגע בתורה כיעקב אבינו. יוצא מבית מדרשו של שם, והולך לבית מדרשו של אברהם. (תנחומא ב וישלח ט) ובכל מקום שהיה יעקב - יושב ועוסק בתורה! (בראשית רבה צה ג) ארבע עשרה שנה שהיה יעקב בישיבת שם ועבר, בדרכו לחרון, לא טעם טעם שינה אלא היה יושב והוגה בתורה! (רש"י בראשית כח יא)

יעקב ועשו

"הלכה בידוע - שעשו שונא ליעקב!" (ספרי בהעלותך סט) רבי ברכיה אמר :
"שלא תאמר - משנולד יעקב ויצא ממעי אמו, הזדווג לו עשו והתחיל
להתנכל לו, אלא עוד כשהוא בתוך מעי אמו - מלחמתו נטושה נגדו!"
(בראשית רבה סג ו)

"וַיִּגְדְּלוּ הַנְּעָרִים, וַיְהִי עֵשָׂו אִישׁ יָדָע צִיד אִישׁ שֹׁדָה, וַיַּעֲקֹב אִישׁ תָּם יֹשֵׁב
אֲהָלִים". (בראשית כה כז) - שניהם הלכו לבית הספר, ולא היה אדם מבדיל
בין זה לזה, במשך חמש עשרה שנה. אמר רבי לוי : למה היו דומים? להדס
ולעצמוני [מין קוף], כל זמן שהם קטנים, אין אדם מבדיל ביניהם, אך
כאשר הם גדלים - זה מראה את קוציו, וזה מדיף את ריחו הטוב. כך
יעקב ועשו, כל זמן שהיו קטנים, לא היה אדם מבדיל ביניהם, גדלו -
"ויהי עשו איש יודע ציד, ויעקב איש תם יושב אהלים!" (תנחומא כי תצא ד)

שנאתו של עשו ליעקב גדלה ביותר כאשר מסר יצחק אביהם את ברכתו
ליעקב ולא לו. שנאמר (בראשית כז מא) : "וַיֹּאמֶר עֵשָׂו בְּלִבּוֹ, יִקְרְבוּ יָמֵי אָבִל
אָבִי, וְאַהֲרָגָה אֶת יַעֲקֹב אָחִי!" מה עשה עשו? הלך לו אל ישמעאל דודו,
אמר לו : "אין זו דרך ארץ שאהרוג אני את אבא יצחק, אלא אתה תהרוג
אותו, ואני אהרוג את יעקב, ואחר כך אני ואתה נירש את העולם כולו!".
כך היה עשו אומר בפיו, אבל בלבו היה חושב : לאחר שיהרוג ישמעאל
את אבא ואני את יעקב, אני בא אל ישמעאל ואומר לו : "למה הרגת את
אבא שלי?" ואז אני הורג את ישמעאל, ואני יורש את כל העולם כולו
לעצמי! (אגדת בראשית ב)

מכירת הבכורה

אותו יום שנפטר אברהם אבינו, היה יעקב מבשל עדשים, להביא לאביו
ולנחמו. ואילו עשו - באותו יום ממש, היה נמצא בשדה, ועבר על חמש
עבירות חמורות. כאשר חזר עשו מן השדה כשהוא עייף ורעב, נכנס וראה
את יעקב שהוא עומד ומבשל, ועיניו מתעשנות מן הבישול, אמר לו : כל
האנשים בעולם אוכלים מכל דבר שנמצא, דגים ושקצים ורמשים וכל
הבא ליד, ואתה כה טורח ומתייגע כדי לבשל קערה של עדשים?! אמר לו
יעקב : "ואם אנו עושים כמוהם ואוכלים מאכלים אסורים, היאך נגיע
לעולם הבא, לאותו יום שבו משלם הקב"ה שכר טוב לצדיקים, ונפסיד
את שכרנו?!" לגלג לו עשו : "וכי יש עולם הבא?! וכי יש תחיית המתים?!"
אמר לו יעקב : "אם אין עולם הבא, ואין תחיית המתים, לשם מה צריך
אתה את הבכורה?! מכור לי אותה!" (מדרש הגדול בראשית כה לא)

ומדוע כה היה חפץ יעקב לקנות את הבכורה? כי כל עוד שלא הוקם
המשכן, היו הבכורות מקריבים קרבנות. אמר יעקב : "היתכן שהרשע
הזה עשו, יהיה עומד ומקריב קרבנות לה?!" לפיכך נתן נפשו על הבכורה,
והשתוקק מאוד לזכות בה, אך לעומתו עשו שנא את הבכורה מתחילה,

והיה מחכה ליעקב שיקחה ממנו אפילו בלי כסף! (זבחים קיב ע"ב. בראשית רבה
סג. במדבר רבה ד. ח. זוהר ח"א קלט ע"א)

הסכים עשו למכור את הבכורה, בתנאי שיתן לו יעקב את נזיד העדשים שבישל. הוא פנה אליו ואמר לו: "הֲלֵעִיטְנִי נָא מִן הָאֲדָם הָאֲדָם הַזֶּה, פִּי עֵינֶיךָ אֲנֹכִי!" - עשו הרשע פער את פיו כמו גמל, ואמר ליעקב: "אני פותח את פי, ואתה שופך את התבשיל לתוך גרוני!" (בראשית רבה סג יב)

דרש עשו תמורת הבכורה, שיעקב יתן לו זהב אדום יקר. שילם לו יעקב ככל אשר דרש, ואף האכילו והשקהו כדי שימכור לו בעין טובה. ואכן עשו מכר לו את הבכורה בלב שלם, וגם לאחר שהשביע את רעבונו והתיישב יותר בדעתו, לא התחרט על המכירה, אלא בז לבכורה, כמו שכתוב: "וַיֹּאכַל וַיִּשְׂתֶּה וַיִּקַּם וַיֵּלֶךְ, וַיָּבֹז עֲשׂוֹ אֶת הַבְּכוֹרָה". (לקח טוב בראשית כה לד)

יעקב ועשו - היו ראויים יחד להעמיד את עם ישראל: עשו היה ראוי להעמיד מלכים, ויעקב - כהנים. אך כאשר מכר עשו את הבכורה, הפסיד את חלקו הרוחני, וקיבל זאת יעקב. ועל עשו נאמר: "וְלֹא חָפַץ בְּבְרָכָה, וַתִּרְחַק מִמֶּנּוּ". (מדרש שיר השירים עמוד יח. בראשית רבה סג)

זיווגו של יעקב

"וַיִּקְרָא יַצְחָק אֶל יַעֲקֹב וַיִּבְרָךְ אֹתוֹ, וַיִּצְוֵהוּ וַיֹּאמֶר לוֹ: לֹא תִקַּח אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנָעַן, קוֹם לֵךְ פְּדֵנָה אֲרָם... וְקַח לְךָ מְשָׁם אִשָּׁה מִבְּנוֹת לְבֶן אָחִי אֲמִיד". (בראשית כח א)

בשעה שאמר זאת יצחק ליעקב, עדיין לא היו ללבן בנות, אולם מפני שיצאו מפיו של הצדיק המילים "מבנות לבן", מיד התעברה אשת לבן, וילדה לסוף השנה שתי בנות תאומות - רחל ולאה. וכיון שידע יעקב אבינו על כך, לא הלך מיד אל פדן ארם, אלא הלך לבית המדרש של שם ועבר ללמוד תורה, ושהה שם ארבע עשרה שנה, עד שתגדלנה הבנות ותהיינה ראויות להביא ילדים. (בראשית רבתי לה יט)

כשהיה יעקב בדרך לבית לבן, רצה עשו אחיו להורגו, ושלח את אליפז בנו לרדוף אחריו. אמר לו יעקב: אנא ממך אל תהרגני. אמר לו אליפז: ומה אעשה לציווי של אבא? אמר לו יעקב: קח ממני את כל רכושי, והרי "עני - נחשב כמת". ואכן לקח ממנו אליפז את כל ממונו, ואפילו את בגדיו הסיר מעליו, וכך לא היה ליעקב אפילו בגד ללבוש. נכנס יעקב אל הנהר הסמוך, וידיו פרושות השמימה בתפילה. מיד זימן ה' פרש רוכב על סוס, נכנס לנהר וטבע. פשט יעקב את בגדי הפרש מעליו, כיבסם בנהר ולבשם ורכב על סוסו בדרכו ללבן. (מדרש אגדה בראשית כח כ. ספר הישר)

בבואו לחרון, הגיע יעקב אל באר המים, וראה שם את רועי הצאן יושבים סביב הבאר, והם אינם מצליחים להסיר את האבן שעל פי הבאר מחמת כובדה. בעודו משוחח עימם, הגיעה אל הבאר אף רחל בתו של לבן, כשהיא רועה את צאנו של אביה. ניגש יעקב והסיר את האבן בקלות רבה בידו האחת, כמו שמסירים פקק מפי הבקבוק! ועלו המים לפניו, והשקה את צאן לבן אחי אימו, ומאז היתה באר המים שוטפת ושופעת מים במשך עשרים שנה! וכשראה שהמים עולים לפניו, אז ידע שמכאן יזדמן לו זיווגו. (תרגום יונתן בראשית כ"ט י. זוהר ח"א קנב ע"א)

אמר יעקב לרחל: תנשאי לי? אמרה לו: כן, אלא שאבא שלי רמאי הוא, ולא תוכל להסתדר איתו. אמר לה: אל דאגה, אחיו אני ברמאות, יודע אני כמוהו לרמות. אמרה לו: האם מותר לצדיק להתנהג ברמאות? אמר לה: כן, "עם עיקש - תתפתל!" אמר לה, במה יכול הוא לרמות אותי? אמרה לו: יש לי אחות גדולה ממני ושמה לאה, ולא ישיא אותי לפניו. מה עשה יעקב? מסר לרחל סימנים, כדי שבליל החתונה יכיר בה שהיא רחל. (מגילה יג ע"ב)

פנה יעקב ללבן ואמר לו: "אֶעֱבְדָךָ שְׁבַע שָׁנִים, בְּרַחֵל בְּתֶדֶק הַקְּטָנָה". אמר יעקב ללבן: יודע אני שאנשי המקום רמאים הם, ולכן אני מברר היטב על עסקי עימדך. "ברחל" - ולא בלאה. "בתך" - שלא תביא לי אשה אחרת מן השוק ששמה רחל, "הקטנה" - שלא תחליף את שמות בנותיך זו בזו, וללאה תקרא רחל, ולרחל תקרא לאה. (בראשית רבה ע"ז)

לאחר שעבד יעקב שבע שנים, מה עשה לבן? אסף את כל אנשי מקומו ואמר להם: "יודעים אתם שעד עכשיו היינו דחוקים למים, וכאשר הגיע הצדיק הזה לכאן, נתברכו המים". אמרו לו: "ומה נוכל לעשות עכשיו?" אמר להם: "אם תעזרו לי, אני ארמה אותו ואתן לו את לאה, ומכיון שהוא אוהב מאוד את רחל, הוא יעבוד כאן עוד שבע שנים, וכך נרוויח שנמשיך להתברך בזכותו". אמרו לו: "הטוב בעיניך - עשה!" אמר להם: "חושש אני שאחד מכם יגלה את כוונתי ליעקב, וכך כל התוכנית שלי תתקלקל, לכן אני דורש שתתנו לי משכונות, שיהיו מופקדים בידי עד אחר החתונה, כדי שאף אחד מכם לא יפרסם את הדבר". הסכימו ונתנו לו משכונות, אך לבן ברמאותו לקח את המשכונות וקנה בהם בשר, יין ושמן, וכל צורכי סעודת החתונה. ערך לבן משתה גדול, וכל אנשי המקום היו שרים ושמחים ורוקדים לכבוד החתן והכלה. אמר להם יעקב: "מדוע אתם כל כך גומלים עימי חסד, ומשמחים אותי?" אמרו לו במתק שפתיים: "הלוא אף אתה גמלת עימנו חסד, שבזכותך התברכו המים, ויש לנו הכרת הטוב אליך". והיו כולם משוררים בקולם בקולות וקריאות של שמחה וחגיגה: "הא-לייאה-לייאה", כמתכוונים לומר לו: "היא לאה, היא לאה", [כדי שיוכלו לאחר מכן לומר לו שגילו לו שהיא לאה]. בלילה,

הביאו את הכלה וכיבו את כל הנרות. אמר להם יעקב: "מדוע אתם מכבים את הנרות?" אמרו לו: "מה אתה חושב, שאנו פרוצים כמו במדינתכם? אצלנו עורכים הנישואין בהצנע!", וכך הביאו לו את לאה. ויעקב לא הרגיש בכך, כי רחל מסרה לה את הסימנים כדי שלא תתבייש. (בראשית רבה ע"ט)

כך סיבב הקב"ה את הדברים, כדי שיעקב ישא גם את לאה וגם את רחל, ומהם יעמיד שנים עשר בנים קדושים וצדיקים.

שהה יעקב בבית לבן 20 שנה, שבהם התנכל אליו לבן ורימה אותו שוב ושוב. אמרו חז"ל: כל הסכם שהיה לבן מתנה עם יעקב, היה חוזר בו מדיבורו עשר פעמים! (בראשית רבה ע"ט) ועוד, אם היה פועל מקבל עשרה מטבעות ליום, היה נותן לבן ליעקב חמישה מטבעות. ואם סבל מקבל ששה מטבעות, היה נותן לבן ליעקב שלושה מטבעות. (בראשית רבה ע"ד)

ואולם הקב"ה נתן ליעקב ברכה במעשי ידיו, "וַיַּפְרֹץ הָאִישׁ מְאֹד מְאֹד, וַיְהִי לוֹ צֶאֱן רְבוֹת, וַשְּׁפָחוֹת וְעֶבְדִים וְחֲמָרִים". צאנו היה פרה ורבה ביותר, והיו אומות העולם באים ונותנים ליעקב כסף וזהב בשביל לקנות בהמות מצאנו המבורך. (תנחומא וישלח יא)

התמהמה יעקב אבינו בבית לבן, ולא רצה ללכת מעימו אלא רק כאשר תלד רחל, שמא יאמר לו לבן: "הואיל שלא ילדה לך רחל במשך כל השנים הללו, השאר אותה כאן". (אגדת בראשית נה) ואולם כאשר נולד יוסף, אז ידע יעקב כי הגיע הזמן ללכת. כעת גם יש בידו את הכח לעמוד מול עשו, שהרי "כיון שנולד יוסף, נולד שטנו של עשו". (בראשית רבה ע"ה)

אמר הקדוש ברוך הוא ליעקב: "חמיך אינו מסביר לך פנים, ואתה יושב כאן?! שוב אל ארץ אבותיך, ואהיה עמך!" (בראשית רבה ע"ב), ואכן ברח יעקב מחרון, וששים ריבוא מלאכים [600,000] היו שמחים ורוקדים לפני יעקב אבינו בצאתו מבית לבן. (שיר השירים רבה ז א)

והנה לאחר שברח יעקב, באו הרועים אל הבאר ולא מצאו מים כמקודם. המתינו שלושה ימים אולי יתגברו המים, אך המים לא התגברו. חששו שמא יצא יעקב מן המקום, הלכו ללבן, ואז התברר להם שאכן יעקב ברח! (תרגום יונתן בראשית לא כב)

רדף לבן אחריו, והשיג אותו ביום השביעי. לאחר דין ודברים, הסכימו לכרות ביניהם ברית שלום. "וַעֲתָה לָכֶה נְכַרְתָּה בְרִית אֲנִי וְאַתָּה, וְהָיָה לְעֵד בֵּינִי וּבֵינֶךָ. וַיִּקַּח יַעֲקֹב אֶבֶן וַיְרִימָהּ מִצֵּבָה... וַיִּקְרָא לוֹ לָבֶן יָגֵר שְׁהֵדוּתָא וַיַּעֲקֹב קָרָא לוֹ גְלַעַד".

אמר רבי שמואל בר נחמן: אל יהא לשון פרסי הזה קל בעיניך, שבתורה, בנביאים, ובכתובים מצינו שהקב"ה חולק לו כבוד! [בתורה: ויקרא לו לבן

יגר שהדותא". בניאים: "כְּדָנָה תִּאמְרוּן לְהוֹם...". בכתובים: "וַיִּדְבְּרוּ הַכַּשְׂדִּים לְמִלְךָ אֶרְמִית". [בראשית רבה עד יד]

רֵאשִׁיתְךָ מִצֶּרַח וְאַחֲרֵיתְךָ יִשְׁגָּה מְאֹד

נפרד יעקב מלבן - וכבר תכפו עליו צרות נוספות, בזו אחר זו: אחיו עשו הרשע יצא לקראתו, עם צבא מזויין, כדי להורגו. בדרכו אף נפגש יעקב עם מלאכו של עשו אשר נאבק עימו. לאחר מכן באה עליו צרת דינה, אשר שכם בן חמור חטף אותה. ועל כולם - עלתה צרת יוסף, אשר נמכר לעבד במצרים. במשך 22 שנה היה יעקב שרוי באבל עצום ומאן להתנחם, "מיום שנגנב יוסף, נסתלקה רוח הקודש ממנו, רואה ואינו רואה, שומע ואינו שומע". (בראשית רבה צא ו) אמר יעקב: "כמה יגעתי להעמיד שנים עשר שבטים, הרי נפרצה ברית השבטים!" (ילקוט שמעוני וישב קמג)

רק בסוף ימיו זכה לישוב בשלוח כשהוא רואה את כל בניו הולכים בדרך ה'. "שבע עשרה שנה חי יעקב בארץ מצרים, בשמחה וביקר ובשלמות כללית". (זוהר ח"א קפ ע"א) עליו נאמר הפסוק (איוב ח ז): "וְהָיָה רֵאשִׁיתְךָ מִצֶּרַח, וְאַחֲרֵיתְךָ יִשְׁגָּה מְאֹד", שהצדיקים תחילתם צער וסופם שמחה לעולם, שנאמר (ישעיה לה י): "וְשִׂמְחַת עוֹלָם עַל רֵאשִׁים". (מדרש הגדול)

פְּטִירַת יַעֲקֹב אֲבִינוּ עָלֵינוּ הַשְּׁלוֹם

"וַיְהִי יָמֵי יַעֲקֹב שְׁנַי תְּמִינָה שָׁבַע שָׁנִים וְאַרְבָּעִים וּמָאתַיִם שָׁנָה. וַיִּקְרְבוּ יָמָיו וַיִּשְׂרָאֵל לְמוֹת...". (בראשית מז כח-כט)

עד שנפטר יעקב, כיצד היו בני האדם נפטרים? - היו מתעטשים ונפשם יוצאת, בשוק או בדרך! בא יעקב וביקש מהקב"ה שיביא חולי על האדם לפני שהוא נפטר. אמר לפניו: "רבון העולמים, אם אדם מת בלא חולי, אינו מספיק ליישב בין בניו ולצוות עליהם את דבריו האחרונים. על ידי שהוא חולה שניים או שלשה ימים קודם פטירתו, הוא יכול ליישב בין בניו. אמר לו הקדוש ברוך הוא: חייך, דבר טוב תבעת, וממך הוא מתחיל!" (בראשית רבה סה ט. ילקוט שמעוני לך לך עז)

ואכן בעת שחלה יעקב אבינו, קרא לכל בניו, ובירך אותם אחד אחד, בזה אחר זה. והקב"ה הסכים עימו על כל ברכה וברכה. (אוצר המדרשים רכט)

רצה יעקב אבינו לגלות לבניו את הקץ [זמן ביאת המשיח], ונתכסה ממנו הדבר. משל לאוהבו של מלך, שבא להיפטר מן העולם, והיו בניו סובבים את מיטתו, אמר להם: בואו ואגלה לכם את סתרי המלך, ובאומרו כך נשא את עיניו והנה ראה את המלך, אמר להם: "היו זהירים בכבודו של המלך!". כך יעקב אבינו, נשא את עיניו וראה שכינה עומדת על גביו, אמר

להם: היו זהירים בכבודו של הקדוש ברוך הוא! אמרו לו בניו: "שָׁמַע יִשְׂרָאֵל, ה' אֱלֹהֵינוּ, ה' אֶחָד!" , ואף הוא ענה ואמר להם: "ברוך, שם כבוד מלכותו, לעולם ועד!" . (בראשית רבה צח)

עם פטירתו של יעקב אבינו, היה אבל כבד בכל מצרים. כולם הוקירו את יעקב, אשר בזכותו פסק הרעב, והיה שפע טובה וברכה. כעת התאבלו על פטירתו, ובכו אותו במשך 70 יום.

נשאו בניו את ארונו בכבוד גדול אל ארץ ישראל כדי לקבורו במערת המכפלה. כששמעו על כך בני עשו ובני ישמעאל, רצו לצאת נגדם למלחמה. ואולם כאשר ראו הם את כתרו של יוסף הצדיק תלוי על הארון, נטלו כל אלופי עשו ונשיאי ישמעאל את כתריהם ותלו אותם אף הם על ארונו של יעקב, וכך היה הארון מוקף בשלושים ושהה כתרים, וכולם ספדו שם מספד גדול וכבד מאוד.

כאשר הגיעו אל מערת המכפלה, בא עשו ורצה למנוע מהם מלקבור את יעקב. אמר להם: "הלוא שני קברים נותרו במערת המכפלה שאותם ירשנו מאבינו יצחק, ומאחר ויעקב קבר את אשתו לאה במערה, בכך קיבל את חלקו, ואם כן הקבר האחרון שנוותר - מגיע לי!" אמרו לו: "הלוא אתה מכרת את חלקך לאבינו יעקב!" אמר להם: "הראו לי את שטר המכירה!" ואמנם שטר המכירה היה במצרים, ושלחו את נפתלי ללכת ולהביאו, כי היה קל רגליים מאוד כאיילה שלוחה. בינתיים שכולם ממתינים, היה שם חושים בנו של דן שהיה חרש, ולא שמע את כל השיחה עם עשו. תמה ואמר: "מדוע מתעכבים מלקבור את סבי יעקב?! " הצביעו לו על עשו ואמרו לו: "זה מעכב אותנו. כעת מחכים עד שישוב נפתלי מארץ מצרים ויביא את שטר המכירה". אמר להם: "ועד שיגיע נפתלי מארץ מצרים, יהא אבי אבא מוטל בבזיון?! " מה עשה? לקח אבן וזרקה על ראשו של עשו, בא יהודה ערף את ראשו ומת, ונפלו עיניו לרגליו של יעקב. פתח יעקב את עיניו וחייד! כמו שנאמר: "ישמח צדיק כי חזה נקם, פעמיו ירחץ בדם הרשע". (סוטה יג ע"א. תוספות גיטין נה ע"ב)

כך נקבר יעקב אבינו במערת המכפלה, זכותו תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן.

לידת משה

בשנת מאה ושלושים לרדת ישראל מצרימה, ופרעה חולם, והנה הוא יושב על כסא מלכותו. וישא עיניו וירא זקן אחד עומד כנגדו ובידו מאזנים. ויקח האיש הזקן את המאזנים ויתלם לפני פרעה. ויקח את כל זקני מצרים, שריה וגדוליה ויאסרם ויתנם יחד בכף מאזנים האחת. ואחר כן לקח טלה קטן אחד ויתנהו בכף המאזנים השנית, ויכריע הטלה את כולן. ויתמה פרעה על החזון הנורא ההוא מדוע יכריע הטלה את כולם? וייקץ פרעה והנה חלום. וישכם בבקר ויקרא לכל עבדיו ויספר להם את החלום, וייראו האנשים יראה גדולה. ויען סריס אחד מסריסי המלך ושמו בלעם, אין זה כי אם רעה גדולה אשר תצמח למצרים באחרית הימים, כי יולד ילד בישראל ויחריב את כל ארץ מצרים. אם על המלך טוב יצא דבר מלכות מלפניו ויכתב בדתי מצרים, אשר כל זכר הילוד בעברים יהרג, למען תחדל הרעה הזאת מארץ מצרים, ויצו המלך כן, ויצא כרוז בכל מדינת מצרים: "כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו".

אך על אף כל המאמצים של מצרים להרוג את הזכרים שנולדו, על ידי הטבעתם ביאור, שמר הקב"ה על תינוקות אלו, ורובם ניצלו ולא מתו. כיצד? ציוה הקב"ה לגלים לפולטם למדבר, והיה בא מלאך משמי מרום ומנקה אותם ומשפר אותם כיוולדת שמשפרת את הולד, ונותן להם שני עיגולים אחד של שמן ואחד של דבש, שנאמר (דברים לב יג): "ויניקוהו דבש מסלע, ושמן מחלמיש צור".

למעלה משנתיים ימים זורקים המצריים ליאור את תינוקות ישראל הזכרים, כדי למעט אותם. ומאז חלומו של פרעה, היו עוקבים ביתר שאת ודקדוק. המעקב אחרי הילודים מחריף. ומנגד - בשעה זו צריך להיוולד מושיעם של ישראל. האם יוכל מושיעם של ישראל, גם במצב קשה זה, להוולד ולהשרד, למרות הרדיפות הקשות? השתלשלות הדברים המדהימה, רצופת השגחה פרטית מופלאה, מלמדת אותנו בלי ספק כי "אין עצה ואין תבונה נגד ה'!!! איך וכיצד התרחשו הדברים?

גזירת עמרם ועצת מרים

עמרם גדול הדור היה, ואשתו היתה יוכבד. ראה עמרם כי גזר פרעה לזרוק ליאור את הזכרים הנולדים, אמר: 'לשוא אנו עמלים', לשוא אנו מביאים ילדים לעולם. מה עשה? גרש את אשתו יוכבד. כשראו בני ישראל את גדול הדור עושה כך, למדו ממנו וגרשו כולם את נשותיהם. מרים, בתו קטנה בת ה-5, אשר כבר מקטנות שרתה עליה רוח נבואה, וידעה כי עתיד מושיעם של ישראל להיוולד מהוריה, באה לפני אביה ואמרה לו: אבא! הגזרה שלך קשה יותר מהגזרה של פרעה. פרעה גזר רק על הזכרים, ואילו אתה גזרת גם על הזכרים וגם על הנקבות. שמע עמרם

לעצת בתו, והחזיר מיד את אשתו. ראו בני ישראל כי גדול הדור החזיר את אשתו, מיד החזירו כולם את נשותיהם.

הצפנת משה

יוכבד, שהיתה כבר בגיל 130 שנה (!!!), התעברה, וילדה את משה בחודש השישי להריונה ביום ז' באדר. כאשר נולד משה נתמלא כל הבית אורה. אולם יחד עם זאת דאגו עמרם ויוכבד: מה לעשות כדי שהמצרים לא יתפסו את הרך הנולד וישליכוהו ליאור? כיון שנולד משה בחודש השישי, יכלו להצפינו שלושה חודשים בביתם, כי המצרים מנו ליוכבד 9 חודשים מזמן שעמרם החזיר אותה. אכן בשלושת החודשים הראשונים הצליחו להסתיר את משה בבית.

באותם שלושה חודשים בהם הוצפן משה בביתו, שוד ושבר היה במצרים. על מה ולמה? באותו יום שנולד משה הודיעו החוזים בכוכבים לפרעה: "היום נולד מושיעם של ישראל, ואין אנו יודעים אם הוא נולד מבני ישראל או מן המצרים. עוד רואים אנו כי עתיד הוא ללקות במים". כששמע זאת פרעה, מיד ציוה ללא רחמים כי ביום זה יזרקו ליאור את כל התינוקות הנולדים, גם מבני ישראל וגם מן המצרים. למחרת, אמרו האצטגננים לפרעה כי המושיע של ישראל עדיין לא הושלך ליאור, ועדיין הם רואים את הסימן שלו - שילקה במים. הכריז פרעה כי הגזירה שגזר אתמול עדיין בתוקפה. וכך היה במשך שלושה חודשים, שכל עוד שלא הושלך משה ליאור, עדיין ראו האצטגננים את הסימן שלו בכוכבים, ונמשכה הגזירה על כלל האוכלוסיה במצרים. ומה קורה בתום שלושה חודשים?

ביום ו' בסיון, כתום שלושה חודשים מיום הולדת משה, הבינו עמרם ויוכבד כי לא יוכלו יותר להצפינו בביתם, כי המצריים כבר יחפשו אחריו. בלית ברירה, הם מנסים להצילו בדרך אשר סיכויי הצלחתה נראים אבודים מראש. הם יוצרים לו תיבת גומא קטנה ומכניסים אותו לתוכה. את התיבה שמים ביאור. האם אכן לא יגלו המצרים את התיבה? וכיצד יתקיים הילד ללא מזון ושתייה? ואולי חס ושלום תטבע התיבה הקטנה ביאור הגדול? אכן השלכתו של משה ליאור נעשתה בלב כבד מלא חששות.

מה נסתרות הן דרכי ה'! דווקא על ידי פעולה אבסורדית זו, ניצל משה רבנו! כשהושלך משה ליאור, באו האצטגננים ואמרו לפרעה: הנה, כעת אנו רואים בכוכבים כי מושיעם של ישראל כבר לקה במים והושלך אל היאור. מששמע זאת פרעה, ביטל מיד את הגזירה של השלכת הבנים ליאור, בחושבו שמטרתו כבר "הושגה".

בתיה 'מאמצת' את משה

באותו בוקר, יצאה בתייה בת פרעה לרחוץ ביאור. לשם מה ירדה לטבול דווקא ביאור? יש אומרים שרצתה להטהר מעבודה זרה של בית אביה ולהתגייר. ויש אומרים שהיתה מצורעת, ורצתה לשכך את כאביה על ידי טבילה במימיו הקרירים והמבריאים של היאור. והנה באותו רגע נראתה תיבת משה לפנייה. היא הושיטה את ידה כדי לתופסה. כיון שראו שפחותיה שהיא רוצה להציל תינוק מן המים, אמרו לה: "גבירתנו, מנהגו של עולם, אם מלך גוזר גזרה, גם אם כל העולם לא מקיימים אותה - בניו ובני ביתו מקיימים אותה. ואת, בתו של פרעה, עוברת על מצות אביך?!" בא המלאך גבריאל וחבט אותן בקרקע. הושיטה בתייה את ידה, והתארכה ידה לאורך של 12 אמה - ששה מטר (ויש אומרים 16 אמה, ויש אומרים 60 אמה). וראה זה פלא! מיד כשנגעה ידה בתיבה, נתרפא גופה כליל מן הצרעת.

מרים אחות משה, עומדת כל הזמן מן הצד ורואה את מה שנעשה. היא ממשיכה לעקוב ורואה כי בתייה מנסה לחפש למשה אשה שתניק אותו, אך התינוק לא מוכן לאכול בשום אופן מאף אשה. ואז היא ניגשת אל בתייה ומציעה לה שהיא תתן לה אשה מניקה מן העבריות. בתייה הסכימה ומרים הביאה את יוכבד אם התינוק שתניק את בנה. בתייה כמובן לא יודעת כי קיים קשר בין התינוק לבין האשה המניקה. כך מיניקה יוכבד את משה במשך שנתיים תמימות עד היגמלו.

פלאי פלאים!!! למעלה משלוש שנים גזירת פרעה בתוקפה - להשליך ליאור כל בן ישראל שנולד. מעת לידת משה, זורקים אפילו את התינוקות המצריים ליאור, אלפי תינוקות נזרקים בשביל תינוק אחד - משה. והנה באותו יום שבו מודיעים אצטגניני פרעה כי לקה מושיעם של ישראל במים, חוזרת הביתה בתו של פרעה מאושרת, נקיה מן הצרעת, ובחיקה מציאה - ילד שברצונה לאמץ. הילד, כך נראה, נולד לפני מספר חודשים. הוא מהול! קטן שאינו סר למשמעתם, ואינו רוצה לינוק ממצריות, רק מאשה עברית!! ברור שהוא לא ילד רגיל. השם "משה" שניתן לו, מזכיר שוב ושוב את העובדה שהוא משוי מן המים. המסקנה המתבקשת היא שיתכן מאוד מאוד שהוא מושיעם של ישראל!!! אבל הנסיכה מבקשת מפרעה להחיות את הילד. הוא מסכים לאמצו בביתו, מכניסו לארמונו, והוא בעצמו מחבקו ומנשקו! האיש המתקרא אויב מצרים, המבוקש מספר אחד, גדל בתוך בית המלוכה! "עוצו עצה ותופר, דברו דבר ולא יקום, כי עמנו אל"!!!

יותר מכך - יוכבד אם הילד מקבלת את בנה אל חיקה למשך שנתיים תמימות ומניקה אותו, ואף מקבלת על כך משכורת נכבדה מאת המלך. כך יכלו עמרם ויוכבד לחנכו בדרך ה', ואף כשגדל משה היה לו תרוץ טוב

לבוא מפעם לפעם לביקורים בבית אביו עמרם, ללמוד ולקבל ממנו תורה וידיעת ה'.

משה בארמון פרעה

גדל משה בבית המלך כשהוא לבוש בבגדי ארגמן, וכל מנעמי ארמון המלוכה לפניו. בכל זאת היה יוצא לראות בסבלות אחיו בני ישראל אשר עבדו בטיט, והיה בוכה ואומר: חבל לי עליכם, מי יתן מותי עליכם. והיה נותן כתפיו ומסייע לבני ישראל. אמר הקב"ה: אתה הנחת את השררה והגדולה והלכת לראות בצערם של ישראל, ונהגת בהם מנהג אחים, חייך שאני מניח את העליונים והתחתונים ובא לדבר עמך.

ראה משה שאין מנוחה לעם ישראל, הלך ואמר לפרעה: מי שיש לו עבד, אם אינו נח יום אחד בשבוע הוא מת, ואלו עבדיך אם אין אתה מניח להם יום אחד בשבוע הם מתים. הסכים עמו פרעה, ותיקן להם משה את יום השבת לנוח.

כאשר היה משה בגיל 12, יצא אל אחיו וראה איש מצרי מכה ומבקש להרוג איש עברי מאחיו. אחרי שבדק ברוח קדשו וראה שלא יצא מהמצרי במשך הדורות איש שעתידי להתגייר, הרג אותו על ידי שם המפורש וטמן אותו בחול. הלך משה ושב לבית המלך, והאיש העברי שב לביתו. למחרת יצא משה וראה שני אנשים עבריים [דתן ואבירם] רבים. הרים האחד את ידו כדי להכות את רעהו. עמד משה והוכיח את הרשע: "למה תכה רעך?" הם כעסו על משה והלכו והלשינו לפרעה שאתמול הרג איש מצרי.

כששומע על כך פרעה, החליט כי יש לשים קץ ל"תעלוליו" של משה. עד עכשו שתק על סרבנותו ועל כל מיני מעשים שעשה, אך כעת כשהגיע לידי שפיכות דמים לא ישתוק עוד, אלא יעשה מעשה. מיד אמר לעבדיו: תפסו והרגו אותו. אולם כשתפסוהו והכו בחרב על צוארו, נעשה צוארו כשיש. כאשר ניסו שוב ושוב, נהפכה החרב על ההורג והרגה אותו. רצו להורגו במיתה אחרת, אבל אז נתן הקב"ה בלב משה שיברח. צעק פרעה: "תפסוהו!!" עשה הקב"ה את חלק מהשרים חרשים, ולא שמעו את קריאת המלך. לעומתם, השרים ששמעו נעשו סומים ולא ראוהו כשעבר לפניהם. ואותם שרים שגם שמעו וגם ראו, אך לא היו די קרובים כדי לתפוס אותו, נעשו אילמים ולא יכלו לצעוק לאחריים שיתפסו אותו. בתוך כל המהומה הזאת, ברח משה ונמלט לנפשו.

משה במדין

להיכן ברח משה? לארץ מדין. שם, ליד הבאר, ראה את רועי הצאן של מדין מתנכלים לבנותיו של יתרו. חילץ אותן משה מן הרועים ואף עזר להן לדלות מים מן הבאר. הזמין יתרו את משה לביתו, ונתן לו את בתו ציפורה לאשה. למשה נולד בן, אשר נקרא בשם "גרשום", כי אמר: "גר הייתי בארץ נכריה".

כל אותן שנים היה משה רועה את צאן יתרו. ברכת ה' ליוותה אותו שהתרבה הצאן מאוד, ומעולם לא טרפה חית השדה מן הצאן. יום אחד, כשהיה משה רועה את צאן יתרו במדבר חורב, ברח גדי אחד מן העדר. רדף משה אחריו, והנה הגיע הגדי אל בריכת מים ועמד לשתות. כשהגיע משה אליו, אמר: לא ידעתי שרץ היית מפני הצמא. כעת בודאי עייף הנך. הרכיבו על כתפו והיה מהלך. אמר הקב"ה: יש לך רחמים לנהוג את הצאן, ראוי לך להיות רועה את צאני ישראל.

התגלות ה' למשה

עוד באותו יום נגלה הקב"ה אל משה. הולך משה במדבר והנה הוא רואה סנה - שיח קוצני מאוד, הגדל בתוך מים. הסנה היה בוער באש, אך הפלא ופלא! הסנה אינו נשרף! והמים שתחתיו אינם מכבים את האש!

מתוך הסנה אמר ה' למשה כי צעקת בני ישראל, עוניים ומכאובם, לא נעלמו ממנו, וכעת הגיע זמן הגאולה. בוחר הוא בו, במשה, שילך ויושיע את ישראל. 7 ימים מסרב משה העניו מכל האדם, שלא הוא יהיה השליח להוציא את בני ישראל, אלא אהרון אחיו הגדול. הרי אהרון מנהיג כעת את עם ישראל במצרים, ואיך הוא משה יבוא לתפוס את מקומו?! אולם הבטיח הקב"ה למשה שאהרון ישמח בכל לבו בראותו בגדולתו. מלבד זאת גם הוא ישתתף עם משה בהצלת בני ישראל. אתה תדבר אליו ותשים את הדברים בפיו, ואני אהיה עם שניכם ויורה לכם מה תעשו. הקב"ה מורה למשה ללכת למצרים כשמטה האלוקים בידו, כדי לעשות בו אותות ומופתים לעיני בני ישראל ולעיני פרעה.

משה חוזר למצרים

בשעה שאמר הקב"ה למשה במדין "לך שוב מצרימה", נחלק דיבורו של הקב"ה לשני קולות. משה שומע "לך שוב מצרימה", ואהרון שומע "לך לקראת משה המדברה". יצא משה ממדין לכיוון מצרים, ואהרון יצא לכיוון המדבר. "מה' מצעדי גבר כוננו" - למרות שלא קבעו שום סימן ביניהם, הם נפגשו בתוך המדבר הגדול. ראה אהרון את משה בגדולתו ושמח מאוד. בזכות השמחה ששמח בכל ליבו, זכה בעתיד לבגד מיוחד - חושן - על ליבו.

”וַיִּלֶךְ מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן וַיֹּאסְפוּ אֶת כָּל זִקְנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיְדַבֵּר אַהֲרֹן אֶת כָּל הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה וַיַּעַשׂ הָאֱתֹת לְעֵינֵי הָעָם: וַיֶּאֱמֹן הָעָם וַיִּשְׁמְעוּ כִּי פֶקֶד ה' אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְכִי רָאָה אֶת עֲנָנִים וַיִּקְדּוּ וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ.”

כאשר שמעו בני ישראל את משה, מיד האמינו לו כי הוא שליח מאת ה', וכדי לחזק יותר את ליבם, עשה משה לעיניהם 3 אותות, שציוה אותו ה' לעשות. א. זרק משה את מטהו על הארץ, והנה נהפך המטה לנחש. ב. הכניס משה ידו אל חיקו, והנה נעשתה היד מצורעת כשלג. וכאשר הכניס אותה שוב בחיקו - שבה ידו ונרפאת. בכך הראה הקב"ה לעם ישראל שהוא הממית והמחיה. בדברו נהפך המטה הדומם והמת ליצור חי, ובדברו המית ה' את ידו של משה ועשה אותה מצורעת. ג. משה שפך מים על הקרקע, ונהפכו המים שבקרקע לדם.

לאחר שהעבירו משה ואהרון לעם ישראל את בשורת הגאולה, הם אוספים את 70 זקני העם, והולכים כולם יחד אל ארמונו של פרעה. ארמונו של פרעה היה כעין מבצר ענק ומפחיד. כאשר התקרבו אל הארמון נגלה לעיניהם מחזה מזעזע: ערימה גדולה של גויות בני אדם אשר נהרגו בגזירת פרעה. לצד הערימה היה מין 'מחנה' של בני אדם קטועי ידים ורגלים, לצידו 'מחנה' של בני אדם צלובים, ולצידו 'מחנה' של בני אדם אשר רמסו אותם בטיט. הזדעזעו הזקנים מן המחזה הנורא ונשמטו אחד אחד. כשהגיעו אל פתח הארמון נותרו רק משה ואהרון, כולם ברחו. אמר משה לאהרון: הללו אינם מצווים מפי הקב"ה, אנו מצווים מפי הגבורה, נלך ונעשה שליחותינו אפילו הורגים אותנו.

איש לא עמד בפניהם

כאשר ראו משה ואהרון את השמירה סביב ארמונו של פרעה, הזדעזעו אף הם. גודלו של הארמון היה ענק, והיו לו 400 פתחים! 100 מכל כיוון. מרוב פחדו של פרעה שמא יהרגוהו, העמיד ליד כל פתח גדוד שלם של 60,000 גיבורים. בנוסף לחיילים, היו על כל פתח ופתח אריות, דובים וחיות רעות, המונעים את הכניסה לארמון. למרות השמירה המעולה, הצליחו משה ואהרון להכנס ללא בעיה! כאשר נכנסו ראו לפניהם שני כפירי אריות אסורים בכבלי ברזל. כל מי שנכנס אל הארמון, היו האריות פותחים את פיהם ומנהמים ושואגים, ונפשו יוצאת מפחד האריות. לקח משה את מטהו והניפו על האריות, והנה השתחררו האריות מכבליהם, ובאו לקראת משה ואהרון בשמחה. כמו שני כלבים נאמנים ליוו אותם עד בואם לפני פרעה, גם חיות נוספות התלוו אליהם. כאשר הגיעו לפני פרעה, כעס פרעה על השומרים, כיצד נתנו להם להכנס?! מיד העניש אותם פרעה: את חלקם הרג, חלקם הלקה, וחלקם פיטר מתפקידם ושם אחרים תחתיהם.

טיפול עליהם אימתה ופחד

אותו יום היה יום שמחתו של פרעה. היה זה יום המלכתו, והוא סבר שזהו בעצם יום יצירתו כאלוהים. הוא לבש בגדי מלכות, וישב על כסאו. הגיעו אליו מלכים מכל קצוות תבל, הביאו לו דורונות, ועטרו אותו שיהיה השולט בכיפה על כל המלכים. נשלחו משה ואהרון דווקא ביום זה, כדי שיתקדש שמו של הקב"ה ברבים.

נכנסו משה ואהרון לפני פרעה כשהם עטופים, ומקלותיהם בידיהם. לא נתנו לו שלום ולא כיבדוהו. באותה שעה היתה לו בושה גדולה. כראות פרעה את משה ואהרון, נבהל מאוד מפניהם, כי היה תארם כתואר מלאכי השרת, ורום קומתם כארזי הלבנון, וגלגלי עיניהם דומים לגלגלי החמה, וזיו פניהם כזיו החמה, ומטה האלוהים בידם, ודיבור פיהם כאש שלהבת. וכל מלכי מזרח ומערב כשראו אותם נפל פחדם עליהם. זיע ורתת וחלחלה אחז את פרעה וכל היושבים לפניו, והסירו כתריהם מעל ראשיהם והשתחוו להם.

באותה שעה הוצרך פרעה לנקביו. איזה בושות!! הרי הוא עשה עצמו אלוה שאיננו צריך לנקביו! וכאשר עשה צרכיו הזדמנו לו 12 עכברים והיו נושכים אותו בכל צד מושבו, וצעק צעקה גדולה ומרה, עד ששמעו כל גדולי המלכות את צעקותיו. אולם מיד לאחר מכן חיזק פרעה את לבו וישב על כסאו, כאילו לא קרה כלום.

דין ודברים בין משה לפרעה

אמר פרעה למשה ואהרון: מה אתם רוצים? מי אתם? מנין באתם? מי שלח אתכם אלי? אמרו לו: "ה' אלוקי העברים נקרא עלינו". אמר להם: וכי יש אלוה לעבריים, והלוא למעלה ממאה שנה הם מתענים תחת ידי, ומפני מה לא הציל אותם עד היום? שקרנים אתם! אם היה האלוהים שלהם מצטער על כך שהם נמצאים פה, לא היה מעכב אותם כל כך הרבה זמן, שהרי בשביל לילה אחד שערכב אבימלך את שרה, מיד נגלה אליו והוכיחו. כל שכן בעם שלם, שהיה עליו להתגלות.

אמרו לו: דע לך שיש לעבריים אלוה, אלא שהוא הניח לך עד עכשיו, כדי להפרע ממך על הכל בבת אחת.

אמר להם: וכי אלוהיכם - יש לו כח וגבורה יותר ממני, או גדולה ומלכות יותר ממני? בכמה מדינות הוא שולט? בכמה עיירות הוא מולך? כמה מדינות לכד? כמה ארצות כבש? כמה מלחמות עשה וניצח? כמה חיילות ופרשים יש עימו בצאתו למלחמה?

אמרו לו: אלוקינו אינו במושגים שאתה מדבר עליהם, אלא כוחו וגבורתו מלא עולם, קולו חוצב להבות אש, דיבורו מפרק הרים, קשתו אש, חיצי שלוהבת, רמחיו לפיד, מגיניו עננים, חרבו ברק, חניתותיו ניצוצי אש, לוחם הוא בלי עשייה, נוצח ולא ביגיעה. הוא יצר את כל העולם כולו, ברא שמים וארץ, יוצר הרים וגבעות, ימים וכל אשר בהם. על פיו יחיו וימותו. צר את העובר במעי אימו, ומוציאו לאויר העולם. והוא זן ומפרנס את כל העולם כולו, הוא מסיר מלכים וממליך מלכים, ומלכותו לא תיפסק לעולם ולעולמי עולמים.

אמר להם: הואיל ואתם אומרים כך, המתינו לי עד שאחקור בבית גנזי בספרים שלפני. לפי שאין מלך בעולם שלא שיגר לי כתב ודורון, ואם אמת אתם אומרים עכשיו, אמצאנו באגרות שלי. מיד ציוה והוציאו לפניו כל אגרות וספרים שהיו בבית גנזיו, ונתנם ל-70 סופרים המבינים ב-70 שפות. בדקו ופשפשו, וכיון שלא מצאו שם אמר להם: לכו לעמיכם. לא ידעתי את ה' ולא שמעתי עליו מעולם. אין אני צריך לו, שאני בראתי את עצמי, ויש לי נילוס נהר שמשקה את ארצי.

אמרו לו: שוטה, אלוהות אלו שאתה אומר מתים הן, אבל ה' אלוקים אמת הוא, אלוקים חיים ומלך עולם. הוא היה עוד לפני שנברא העולם והוא יהיה בסוף כל העולמים. הוא ברא אותך ברחם אמך, נתן בך רוח חיים, גידל אותך והושיב אותך על כסא מלכות מצרים. והוא יקח את רוחך ונפשך ממך וישיב אותך אל האדמה שממנה לוקחת!

כעס פרעה על דבריהם, וגרש אותם מלפניו.

למחרת, שוב נכנסו משה ואהרן לפני פרעה ללא רשות. מיד קרא לשומרים וצעק עליהם: איך נכנסו אלו לארמון? אמרו לו: איננו יודעים, כנראה מכשפים הם, ודרך הפתח לא נכנסו. נשא פרעה עיניו וראה אותם עם המטה, אמר: הכלב אני, כי באו אלי הללו במקל? ושוב הקשה את ליבו ולא רצה לשמוע לדבריהם, ובעקבות זאת הקשה את עבודת הפרך על עם ישראל יותר ויותר.

כשראה משה את המצב הקשה, חזר חזרה למדין, ואמר: "אֲדֹנָי, לָמָּה הִרְעַתָּה לְעַם הַזֶּה, לָמָּה זֶה שְׁלַחְתָּנִי: וּמָאֵז בְּאֵתִי אֶל פְּרַעֲה לְדַבֵּר בְּשִׁמְךָ הִרַע לְעַם הַזֶּה וְהֵצִל לֹא הֵצִילֹתָ אֶת עַמְּךָ."

ענה לו ה': לו יצויר שילחם חלש שבחלשים מלמעלה בחזק שבחזקים מלמטה, מי ינצח? החלש ינצח, כיון שהוא נלחם מלמעלה. עכשיו - שגבור שבגבורים נלחם מלמעלה, והחלש מלמטה - על אחת כמה וכמה!

שלושה חודשים שהה משה במדין, ואז חזר בציווי ה' חזרה מצרימה. הוא ניסה לעודד את עם ישראל בהזכירו להם את הברית שכרת ה' עם

האבות הקדושים. אולם עם ישראל מרוב העבודה הקשה והלחץ הגדול, לא היטו אוזן לדבריו.

הפיכת המטה לתנין

הלכו משה ואהרון שוב אל ארמונו של פרעה ושוב נכנסו אליו ללא רשות. אמרו לו: ה' שלח אותנו לומר לך שתוציא את בני ישראל ממצרים. אמר להם פרעה: תעשו לי מופת, שעל פיו אבחן את חוזקו ויכולתו של האלוקים שלכם. אהרון, שקבל על כך הכנה מוקדמת, זרק מיד את מטהו ארצה. לאחר שהושלך המטה לארץ, אמר משה "יהי לתנין", ומיד נהפך המטה לתנין. כך ראו כולם שהתנין נוצר על ידי דיבורו של משה.

באותה שעה התחיל פרעה משחק עליהם ומקרקר אחריהם כתרנגולת, ואומר להם: כך אותותיו של אלוהיכם?! האם באתם לצחוק עלי? בנוהג שבעולם - אדם מביא סחורה למקום שבו יש מחסור, ולא למקום שיש בו שפע גדול מאותה הסחורה. הנה אתה בא לעשות לי כאן כשפים, וארץ מצרים מלאה כשפים!!! האם אין אתם יודעים שכל הכשפים ברשותי הם? מיד שלח פרעה והביא ילדים קטנים בני 4-5 ולקחו אף הם מקלות והפכו אותם לתנינים. קרא גם לאשתו, ואף היא עשתה כן.

אמר משה: אדרבה, אם רוצים לבחון סחורה אם היא משובחת או לא, מביאים אותה דווקא למקום שהיא מצויה בו, ואז השבח שלה ניכר יותר. שהיא טובה יותר מכל האחרים. עכשיו תווכח לראות כי מעשיו של האלוקים גדולים מכל כשפי מצרים.

מה עשה אהרון? לאחר שחזרו כל התנינים להיות מקלות, לקח הוא את מטהו, והנה בלע מטה אהרון את מטותיהם של כל חרטומי מצרים. ואף על פי שבלע מטות רבים מאוד, נשארה צורתו כמקודם ולא השתנתה. ויותר מכך - דרך הכישוף, שלאחר שפג הכישוף, חוזר הכל להווייתו הראשונה כמו שהיה קודם, כי אינו אלא "אחיזת עיניים", ואילו כאן בליעת המטות היתה מציאות שגם לאחר מעשה נשארו מטות החרטומים בלועים במטה אהרון. מיד נזדעזע פרעה וכל גדולי המלכות, ופרעה תמה והתיירא: מה יקרה אם יאמר אהרון למטהו 'בלע את פרעה וכסאו', עכשיו הוא בולע אותי?!

אך שוב חיזק פרעה את ליבו, ולא אבה לשמוע לדברי משה ואהרון. בכל פעם אחרי שמשה יצא מאצל פרעה, היה פרעה אומר: אם יבוא אלי בן עמרם אני הורגו ואני שורפו. וכשהיה משה נכנס, היה נעשה פרעה כמו בול עץ ולא יכל לפגוע במשה. חשב פרעה כי הוא יכול לעשות כל מה שעולה בלבו, הוכיח לו בורא עולם, שאפילו על גופו עצמו אינו שולט.

יציאת מצרים

כאשר סרב פרעה לשלוח את ישראל, הביא הקב"ה עליו ועל כל מצרים עשר מכות - יסורים קשים ומרים, כמבואר בהרחבה בחוברת "חג הפסח בהלכה ובאגדה", ובסופם הסכים פרעה לשלח את בני ישראל ממצרים.

בשנת 2,448 לבריאת העולם, ביום חמישי, בחמשה עשר לחודש ניסן, יצאו בני ישראל ממצרים. "בעצם היום הזה" - בחצות היום. לא בלילה, כדרך הגנבים. אמר הקב"ה הריני מוציאם בחצי היום, וכל מי שיש בו כח למחות - יבוא וימחה.

ואומנם לא היה מי שעכב ואפילו לא מי שימחה. אפילו הכלבים המכושפים של מצרים כיבדו את בני ישראל, ולא פערו את פיהם ולא נבחו, למרות שכל אותו הלילה של מכת בכורות, היו נובחים הכלבים ומוציאים את כל הבכורות שמתו בעבר מקבריהם. המצרים גם הם לא עיכבו בעדם ולא מחו אלא ביקשו מהם שילכו. ופרעה בעצמו ליוה אותם מעט, וביקש שיתפללו עליו ויבקשו עליו רחמים.

מחנה ענק של למעלה מ-3,000,000 אנשים, כשאליהם מתלויים גם "ערב רב" וכן צאן ובקר, גמלים וסוסים, בכמות שאינה ניתנת לתיאור - כולם יוצאים יחד.

היה זה מחזה מרהיב עין. בני ישראל, מיליוני אנשים, יצאו על צבאותם, כל שבת ושבת מסודר לפי דגלו בסדר נפלא, כאילו התאמנו בצורת עמידה זו חודשים ארוכים. הסדר היה מופתי על אף עשרות מיליוני הבהמות שהיו עמוסות מכל טוב מצרים. עיני המצרים התרחבו מהתפעלות כשראו את בני ישראל, עבדיהם לשעבר, שהיו משועבדים בטיט ובלבנים, חונים לדגליהם בטקסי המלכים, כולם לבושים בבגדים מפוארים, ומקושטים בתכשיטים יקרים שקבלו מהמצריים. וכך הוציא הקב"ה את בני ישראל ממצרים, בזרוע נטויה וביד רמה!

גדול הנביאים

בורא העולם מעיד על משה רבנו (במדבר יב): **בְּכָל בְּיָתֵי נְאֻמָּן הוּא. פֶּה אֶל פֶּה אֲדַבֵּר בּוֹ, וּמְרֹאֶה וְלֹא בְחִידוֹת, וּתְמִנַת ה' יְבִיט.** (שמות לג יא): **וְדַבֵּר ה' אֶל מֹשֶׁה פָּנִים אֶל פָּנִים, כְּאִשֶּׁר יְדַבֵּר אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ, וְשָׁב אֶל הַמַּחֲנֶה.** (דברים לד ט): **וְלֹא קָם נְבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה, אֲשֶׁר יְדָעוּ ה' פָּנִים אֶל פָּנִים.**

וזה תוכן דברי הרמב"ם (הלכות יסודי התורה פי"ז): הפרש יש בין נבואתו של משה רבנו רבן של כל הנביאים, לשאר כל הנביאים, שכל הנביאים מקבלים את הנבואה בחלום, ומשה רבנו מתנבא והוא ער ועומד, שנאמר

"ובבוא משה אל אהל מועד לדבר אתו, וישמע הקול מדבר אליו". כל הנביאים על ידי מלאך, ומשה רבנו לא על ידי מלאך, שנאמר "פה אל פה אדבר בו", ונאמר "ודבר ה' אל משה פנים אל פנים", ונאמר "ותמונת ה' יביט", כלומר שאין שם משל אלא רואה הדבר על בוריו, הוא שהתורה מעידה עליו "במראה ולא בחידות". כל הנביאים יראים ונבהלים ומתמוגגים מפחד, ומשה רבנו אינו כן, הוא שהכתוב אומר, כאשר ידבר איש אל רעהו, כלומר כמו שאין אדם נבהל לשמוע דברי חברו, כך היה כח בדעתו של משה רבנו להבין דברי הנבואה והוא עומד על עומדו שלם. כל הנביאים אין מתנבאים בכל עת שירצו, ומשה רבנו אינו כן, אלא כל זמן שיחפוץ, רוח הקודש לובשתו, ונבואה שורה עליו, ואינו צריך לכוון דעתו ולהזדמן לה, שהרי הוא מכוון ומזומן ועומד כמלאכי השרת, לפיכך מתנבא בכל עת, שנאמר "עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם". ע"כ.

משה רבנו לא ליקק דבש

מהלכים היו עם ישראל במדבר ארבעים שנה בהנהגתו של משה רבנו, אך אל לנו לחשוב שמשה רבנו שהיה מלך עליהם ליקק דבש כל הזמן, כי היו רבים שציערו אותו, וכמו שאמר (דברים א יב): "אֵיכָה אֲשָׂא לְבַדִּי טָרְחָכְסִי וּמִשְׁאָכְסִי וְרִיבְכֶם: הָבֹו לְכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וְנִבְנִים וַיְדַעִים לְשִׁבְטֵיכֶם וְאֲשִׁימֶם בְּרִאשֵׁיכֶם". אמרו חז"ל: "משאכס" - מלמד שהיו בהם אפיקורסים, שהיו מדברים ומרננים אחריו. הקדים משה לצאת, אמרו: מה ראה בן עמרם לצאת? שמא אינו שפוי בתוך ביתו. [כלומר, שמא יש לו ריב בבית עם בני ביתו]. איחר לצאת, אמרו: מה ראה בן עמרם שלא לצאת? מה אתם סבורים שאכל ושתה וישן? לא, אלא יושב הוא ויועץ עליכם עצות רעות וחושב עליכם מחשבות רעות. דבר אחר, הקדים משה לצאת, אמרו ראו בן עמרם שהקדים לצאת ללקוט את החלק הגדול [של המן]. איחר לצאת, אמרו ראו בן עמרם שאכל ושתה וישן לו. היה מהלך באמצע הדרך, אמרו: ראו בן עמרם מהלך באמצע [מאחר ורוצה כבוד]. היה מהלך לצדדים, אמרו: ראו בן עמרם מהלך לצדדים, כדי שלא נעמוד מפניו. מצוה קלה שבידנו "מפני שיבה תקום, והדרת פני זקן", הוא מבקש לעקור ממנו. אמר להם עשיתי כך וכך, ולא קיבלתם עליכם. עשיתי כך וכך, ולא קיבלתם עליכם. אם כן הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידועים לשבטיכם, אולי הם ימצאו חן בעיניכם. (מדרש תנאים לדברים א יב)

"והביטו אחרי משה עד בואו האוהלה" - רבי חמא אמר, לגנאי היו אומרים: רָאָה צוואר, רָאָה שוקיים, אוכל משלנו, ושותה משלנו, וכל מה שיש לו משלנו הוא! וחברו משיבו: אדם ששלט על מלאכת המשכן, והגיעו לידי אוצרות כה גדולים, אין אתה חושב שיהיה עשיר? כיון ששמע משה כך, אמר להם: חייכם משהמשכן נגמר, אני עושה עמכם חשבון, שנאמר "אלה פקודי המשכן". (תנחומא פקודי ד)

וישמע משה ויפול על פניו. מה שמע? אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן, מלמד שחשדוהו באשת איש, שנאמר (תהלים קו) ויקנאו למשה במחנה. אמר רב שמואל בר יצחק אמר רב, מלמד שכל אחד קינא לאשתו ממשה, [שהזהיר אותה שלא תתייחד עם משה רבנו]. ה' ירחם. (במדבר רבה יח כ)

מכאן יש ללמוד לכל מנהיג ציבור, קהילה וכיוצא, שאם רואה שמרננים אחריו ומרכלים עליו ומצערים אותו, שלא יחלש ולא יפול ברוחו חס ושלוש, כי הלוא אפילו על משה רבנו בחיר כל נברא, שעשה ניסים כה רבים לעם ישראל: עשר המכות, יציאת מצרים, קריעת ים סוף, הוריד את המן, קיבל את התורה מידיו של בורא עולם, עלה לשמים שלוש פעמים ארבעים יום וארבעים לילה, מסר נפשו להצילם בעגל ובמרגלים ועוד ועוד, ועם כל זאת דברו עליו דברים כה חמורים, אם כן מה יאמר כל מנהיג אחר. וכבר אמרו חז"ל למנהיגי הציבור (הוריות י ע"א): וכי שררה אני נותן לכם? עבדות אני נותן לכם! על כן, אשריו ואשרי חלקו של אותו מנהיג, שנושא בעול הציבור באמונה, ומוכיחם בדברי נועם באהבה וחיבה, ועל ידי זה מזכה אותם גם בעולם הזה וגם בעולם הבא.

פטירתו של משה רבנו עליו השלום

אמר רבי יוחנן, עשר פעמים נגזר על משה רבנו שלא יכנס לארץ ישראל אך לא נחתם דינו, עד שנגלה עליו בית דין הגדול ואמר לו: גזירה היא מלפני שלא תעבור, שנאמר: כי לא תעבור את הירדן הזה. ודבר זה היה קל בעיניו של משה, מפני שאמר, ישראל חטאו חטאות גדולות כמה פעמים, וכיון שבקשתי עליהם רחמים מיד קיבל ממני, שנאמר: "הרף ממני ואשמידם", ולאחר מכן "וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות לעמו". וכן "אכנו בדבר ואוריחנו", ולאחר מכן "ויאמר ה' סלחתי כדברך". אם כן אני שלא חטאתי מנעורי, לא כל שכן כשאתפלל על עצמי שיקבל ממני?! כיון שראה הקב"ה שקל הדבר בעיניו של משה ואינו עומד בתפלה, מיד קפץ עליו ונשבע בשמו הגדול שלא יכנס לארץ ישראל, שנאמר: "לכן לא תביאו את הקהל הזה, אל הארץ אשר נתתי להם". כיון שראה משה שנחתם עליו גזר הדין, גזר על עצמו תענית, ועג עוגה קטנה [חקק צורת מעגל] ועמד בתוכה, ואמר איני אז מכאן עד שתבטל אותה גזירה. באותה שעה מה עשה משה? לבש שק, ונתעטף שק, ונתפלש באפר, ועמד בתפלה ובתחנונים לפני הקב"ה, עד שנזדעזעו שמים וארץ וסדרי בראשית, ואמרו שמא הגיע רצונו של הקב"ה לחדש את עולמו? יצאה בת קול ואמרה, עדיין לא הגיע רצונו של הקב"ה לחדש את עולמו. מה עשה הקב"ה באותה שעה? הכריז בכל שער ושער של רקיע ורקיע ובכל בית דין ובית דין, שלא יקבלו את תפלתו של משה, ולא יעלו אותה לפניו, מפני שנחתם עליו גזר הדין. כיון שגבר קול תפלתו של משה, קרא הקב"ה בבהלה ואמר להם למלאכי השרת, רדו בבהלה ונעלו כל שערי רקיע ורקיע, שגבר קול תפלתו כלפי מעלה, ובקשו לעלות את הרקיע מפני קול תפלתו, שהיתה תפלתו דומה לחרב שהוא קורע וחותך ואינו מעכב.

באותה שעה אמר משה לפני הקב"ה: רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך יגיעי וצערי שהצטערתי על ישראל עד שיהיו מאמינים לשמך, כמה צער הצטערתי עליהם במצוות עד שקבעתי להם תורה ומצוות, אמרתי כשם שראיתי בצרתם, כך אראה בטובתם, ועכשיו שהגיע טובתם של ישראל, אתה אומר לי לא תעבור את הירדן הזה? זו היא שילום עבודה של ארבעים שנה שעמלתי עד שיהיו עם קדוש ונאמן?!

כיון שהגיע קיצו של משה, אמר לו הקב"ה: הן קרבו ימיך למות, אמר לו: רבונו של עולם, לשווא דשו רגלי בערפל?! [שנאמר: ומשה נגש אל הערפל אשר שם האלהים], לשווא רצתי לפני בניך כסוס, שאהיה רמה ותולעה?! אמר לו: כבר קנסתי מיתה על אדם הראשון. אמר לו: אדם הראשון ימות, שמצוה קלה צוית אותו ועבר עליה, ואולם אני לא אמות. אמר לו הקב"ה: הרי אברהם שקידש שמי בעולם, אף הוא מת? אמר משה: אברהם יצא ממנו ישמעאל שזרעו מכעיס לפניך. אמר לו: הרי יצחק שפשט צווארו על גבי המזבח, אף הוא מת? אמר לו: יצחק יצא ממנו עשו שהחריב את בית המקדש ושרף את היכלך. אמר לו: הרי יעקב שיצאו ממנו שנים עשר שבטים ואין בהם דופי, ואף הוא מת? אמר לו: יעקב לא עלה לרקיע, ולא דשו רגליו בערפל, ולא היה כמלאכי השרת, ולא דברת עמו פנים אל פנים, ולא קיבל את התורה מידך. אמר לו הקב"ה: רב לך, אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה.

אמר משה: רבונו של עולם, שמא יאמרו הדורות הבאים, אם לא שמצא הקב"ה במשה דברים רעים, לא היה מסלקו מן העולם? אמר לו: כבר כתבתי בתורתך "ולא קם נביא עוד בישראל כמשה". אמר משה: אם רצונך, אכנס לארץ ישראל ואהיה שם שתיים או שלוש שנים ואח"כ אמות? אמר לו: גזירה היא מלפני שלא תכנס שם. אמר: אם לא אכנס בחיי, אכנס לאחר מיתתי? אמר לו: לא בחיך ולא לאחר מותך. אמר לו: כל הכעס הזה עלי למה? אמר לו הקב"ה: על אשר לא קידשתם אותי בתוך בני ישראל כשהוצאתם מים מן הסלע. אמר משה: רבונו של עולם, אני יחיד וישראל שישים רבוא, הרבה פעמים חטאו לפניך, ובקשתי עליהם רחמים ומחלת להם, לשישים רבוא מחלת, ולי אינך מוחל? אמר לו, אינו דומה גזירת יחיד לגזירת צבור... אמר לו, רבונו של עולם, עמוד מכסא דין ושב על כסא רחמים ולא אמות, ועוונותי יהיו נמחלים בייסורים שתביא בגופי, ואל תתנני בחבלו של מלאך המות. אם אתה עושה כך, אגיד שבחך לכל באי עולם.

כיון שראה משה שאין משגיח בו, הלך אצל שמים וארץ, חמה ולבנה, כוכבים ומזלות, הרים וגבעות, שיבקשו עליו רחמים, אמרו לו: עד שנבקש רחמים עליך, נבקש עלינו. הלך אצל הים הגדול, אמר לו הים: בן עמרם, מה היום מיומים? לא אתה בן עמרם שבאת עלי במטך והכיתני וחלקתני לשנים עשר חלקים, ולא יכולתי לעמוד לפניך מפני שכינה שמהלכת לימינך, ועכשיו מה עלתה לך? כיון שהזכיר הים למשה, מה עשה בנערותו, צעק ובכה ואמר, בשעה שעברתי לפניך הייתי מלך בעולם,

ועכשיו אני משתטח ואין משגיחים בי. מיד הלך לו אצל מלאך שר הפנים, אמר לו בקש עלי רחמים, אמר לו: משה רבי, טורח זה למה?! כבר שמעתי מאחרי הפרגוד, שאין תפילתך נשמעת בדבר זה! הניח משה ידיו על ראשו והיה צועק ובוכה, ואמר אצל מי אלך לבקש רחמים?

אמר הקב"ה למשה: שתי שבועות נשבעתי, אחת שתמות ואחת לאבד את ישראל. לבטל את שתיהן אי אפשר, אם תרצה אתה לחיות ויאבדו ישראל, מוטב. אמר לו משה: רבונו של עולם, בעלילה אתה בא עלי, יאבד משה ואלף כיוצא בו, ואל יאבד אחד מישראל. ובכל זאת המשיך משה להתחנן ואמר: רבונו של עולם, רגליים שעלו לרקיע וקבלו את השכינה, וידיים שקבלו את התורה מידך, ילחכו עפר?... אמר לו הקב"ה למשה, כל הצער הזה שאתה מצטער, למה? אמר לו: מתיירא אני ממלאך המות. אמר לו הקב"ה, איני מוסרך בידו. אמר לו: רבונו של עולם, יוכבד אימי שהצטערה עלי בחייה, עוד תצטער במיתתי? אמר לו: כך עלתה במחשבה, וכך מנהגו של עולם, דור דור ודורשיו, דור דור ופרנסיו, דור דור ומנהיגיו, עד עכשו היה חלקך לשרת לפני, ועכשו נטלת אתה חלקך, והגיע שעה של יהושע תלמידך לשרת.

אמר משה: רבונו של עולם, מפני מה אני מת? אם בשביל כבודו של יהושע, יכנס יהושע לשררה ולגדולה ואני אצא. אמר לו הקב"ה: האם תעשה לו כמו שהיה עושה לך? אמר לו: כן. מיד הסכים משה והלך אחר יהושע, וקרא לו 'רבי יהושע'. נתיירא יהושע מאד, אמר, ולי אתה קורא רבי?! אמר לו משה ליהושע, רוצה אתה שאחיה ולא אמות? אמר לו כן. אמר לו, וכי לא טוב לך שאחיה באופן שאתנהג כתלמידך? ואם יקשה לך איזה דבר בתורה, אני מלמדך, אבל קבל עליך שאחיה ואעשה לך כמו שהיית עושה לי. אמר לו יהושע: משה רבי, כל מה שתגזור עלי אני מקבל, בשביל שאראה פניך. התחיל משה רבנו עליו השלום לעשות ליהושע את כל הכבוד שהיה עושה לו יהושע.

בבוקר עמד משה והשכים, והיה יהושע יושב ודורש, עמד משה וכפף קומתו, והניח ידו על פיו, ונתעלמו עיניו של יהושע ולא ראה אותו. הלכו ישראל אצל פתחו של משה ללמוד תורה, שאלו: משה רבנו היכן הוא? אמרו להם, השכים לפתחו של יהושע, הלכו ומצאוהו בפתחו של יהושע, והיה יהושע יושב ודורש, ומשה עומד. אמרו לו ליהושע, מה זה שמשה עומד ואתה יושב? כיון שהרים עיניו וראהו, מיד קרע את בגדיו וצעק ובכה, אמר רבי רבי אדוני אבי, למה אתה מחייבני ומענישני. אמרו ישראל למשה: משה רבנו, למדנו תורה. אמר להם: אין לי רשות. אמרו לו: אין אנו עוזבים אותך. יצאה בת קול ואמרה להם: למדו מיהושע. קבלו עליהם לישב וללמוד מיהושע. ישב יהושע בראש, ומשה מימינו, ובני אהרן משמאלו, והיה יהושע יושב ודורש בפני משה.

אמר רבי יונתן: בשעה שאמר יהושע, ברוך שבחר בצדיקים, נָטְלוּ כָלְלִי החכמה ממשה ונתנו ליהושע, ולא היה יודע משה, מה יהושע דורש. אחר

שעמדו ישראל מהישיבה, אמרו לו: משה, באר לנו את התורה, אמר להם: איני יודע מה להשיב לכם. והיה משה רבנו עליו השלום, נכשל ונפל. באותה שעה אמר משה: רבונו של עולם, עד עכשיו בקשתי חיים, עכשיו הרי נפשי מסורה בידך. כיון שהשלים נפשו למיתה, התחיל הקדוש ברוך הוא מפייסו, אמר לו: בעולם הזה הנהגת את בני, אף לעתיד לבא - על ידיך אני מנהיג אותם.

עד כאן נשארה למשה שעה אחת לחיות. אמר הקב"ה למלאך גבריאל: גבריאל צא והבא נשמתו של משה. אמר לפניו: רבונו של עולם, מי שהוא שקול כנגד שישים רבוא, איך אני יכול לראות במותו? ומי שיש בו דברים אלו, איך אני יכול לעשות לו קצף? אמר הקב"ה למיכאל: צא והבא נשמתו של משה. אמר לפניו: רבונו של עולם, אני הייתי לו רב והוא היה לי לתלמיד, ולא יכול אני לראות במותו. אמר הקב"ה לס"מ הרשע, צא והבא נשמה של משה. מיד לבש כעס וחגר חרבו ונתעטף אכזריות, והלך לקראתו של משה. כיון שראה את משה שהוא יושב וכותב שם המפורש, וזוהר מראהו דומה לשמש, והוא דומה למלאך ה' צבאות, אחזתו חיל ורעדה, אמר: ודאי שאין המלאכים יכולים ליטול נשמתו של משה, ולא מצא פתחון פה לדבר עם משה.

אמר לו משה לס"מ: אין שלום אמר ה' לרשעים, מה אתה עושה כאן? אמר לו: ליטול נשמתך באתי. אמר לו: מי שלח אותך? אמר לו מי שברא את כל הבריות. אמר לו: אין אתה נוטל נשמתו. אמר לו: כל באי העולם נשמתם מסורים לידי. אמר לו: יש בי כח יותר מכל באי העולם. אמר לו: מה כחך? אמר לו: אני בן עמרם שיצאתי ממעי אמי מהול, ובו ביום שנולדתי הייתי מדבר, והלכתי ברגלי, ודברתי עם אבי ואמי אפילו שעדיין לא ינקתי חלב. וכשהייתי בן שלשה חדשים התנבאתי שעתיד אני לקבל תורה מתוך להבי אש. וכשהייתי מהלך בחוץ, נכנסתי לארמונו של מלך, ונטלתי כתר מעל ראשו. וכשהייתי בן שמונים שנה, עשיתי אותות ומופתים במצרים, והוצאתי שישים רבוא לעיני כל מצרים, וקרעתי את הים לשנים עשר קרעים, והפכתי מי מרה למתוק, ועליתי לשמים, והתווכחתי עם המלאכים, וקבלתי תורה של אש, ודרתי תחת כסא אש, ודברתי עם הקב"ה פנים בפנים, ונצחתי בפמליא של מעלה, וגליתי סודותיהם לבני אדם, וקבלתי תורה מימינו של הקב"ה, ולמדתי אותה לישראל, ועשיתי מלחמה עם סיחון ועוג שני גיבורי עולם, שכשירד המבול לא הגיעו המים לקרסוליהם מפני גובהם, והעמדתי חמה ולבנה ברום עולם, והכיתים במטה שבידי והרגתים, מי יש בבאי עולם שיכול לעשות כן? לך רשע מכאן, לך ברח מלפני, איני נותן נשמתו לך. מיד חזר ס"מ והשיב דבריו לפני הקב"ה. א"ל הקב"ה לס"מ: לך והבא נשמתו של משה, מיד שלף חרבו מתערה, ועמד על משה. מיד קצף עליו משה, ונטל את המטה בידו, שחקוק בו שם המפורש, ופגע בו בס"מ בכל כוחו, עד שברח ס"מ, ורץ אחריו משה בשם המפורש ונטל קרן הודו מבין עיניו, ועיור את עיניו. [יש בדברים סודות עמוקים ואינם כפשוטם.]

יצאה בת קול ואמרה למשה: הגיעה השעה שתפטר מן העולם. אמר: המתינו לי שאברך את ישראל, שלא מצאו ממני קורת רוח כל ימי, מפני אזהרות ותוכחות שהייתי מוכיחם. התחיל לברך כל שבט ושבט בפני עצמו, וכיון שראה שנתקצרה השעה, כללם כולם בברכה אחת. אמר להם לישראל: הרבה ציערתי אתכם על התורה ועל המצוות, ועכשיו מחלו לי. אמר לו: אדוננו רבנו מחול לך. אף ישראל אמרו לו: רבנו משה, הרבה הכעסנוך והרבינו עליך טורח, מחול לנו. אמר להם: מחול לכם. אמרה לו בת קול: הגיעו רגעים שאתה נפטר בהם מן העולם, אמר: ברוך שמו חי וקיים לעד ולעולמי עולמים. אמר לישראל: בבקשה מכם, כשתכנסו לארץ זכרו אותי ואת עצמותי. אמרו ישראל: אוי לו לבן עמרם שרץ לפנינו כסוס, ונפלו עצמותיו במדבר.

עד כאן נשאר למשה עוד רגע לחיות, יצתה בת קול ואמרה: הגיע סוף מיתתך. אמר משה לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם, זכור אותו היום שנגלית עלי בסנה ואמרת לי, לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים. זכור אותו היום שהייתי עומד על הר סיני ארבעים יום וארבעים לילה, בבקשה ממך אל תמסרני ביד מלאך המות. יצאה בת קול ואמרה לו: אל תתיירא, אני בעצמי מטפל בך ובקבורתך! באותה שעה עמד משה, וקידש עצמו כשרפים, וירד הקדוש ברוך הוא משמי שמים העליונים, ליטול נשמתו של משה, ושלושה מלאכי השרת עמו, מיכאל וגבריאל וז-ג-ז-ג-א-ל. מיכאל הציע מיטתו של משה, וגבריאל פרס בגד של בוץ [מין פשתן] מראשותיו, וז-ג-ז-ג-א-ל מרגלותיו. מיכאל מצד אחד, וגבריאל מצד אחד, אמר הקב"ה למשה: משה, השקף עיניך זה על גב זה, והשקיף עיניו זה על גב זה. אמר לו, הנח ידך על החזה, והניח ידו על החזה. אמר לו, הקף רגליך זה על גבי זה, הקיף רגליו זה על גבי זה. באותה שעה קרא הקב"ה לנשמה מתוך גופו, אמר לה: בתי, מאה ועשרים שנה קצבתך היותך בגופו של משה, עכשיו הגיע קצך לצאת, צאי אל תאחרי. אמרה לפניו: רבונו של עולם, יודעת אני שאתה אלוה כל הרוחות וכל הנפשות, נפש החיים והמתים מסורים בידך, ואתה בראתני, ואתה יצרתני, ואתה נתתני בגופו של משה מאה ועשרים שנה. ועכשיו, יש גוף טהור בעולם יותר מגופו של משה, שלא נראה בו רוח סרוחה מעולם, ולא רמה ותולעה? לכן אני אוהבת אותו, ואיני רוצה לצאת ממנו. אמר לה הקב"ה: נשמה, צאי אל תאחרי, ואני מעלה אותך לשמי השמים העליונים, ואני מושיבך תחת כסא כבודי אצל כרובים ושרפים וגדודים. אמרה לפניו: רבונו של עולם, בבקשה ממך, תניחני בגופו של משה. באותה שעה נשקו הקב"ה, ונטל נשמתו בנשיקת פה.

ולא נתעסק איש בקבורתו, לא ישראל ולא אחד מהמלאכים, אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו שנאמר: ויקבור אותו בגיא בארץ מואב. ומפני מה נקבר בחוצה לארץ? כדי שבזכותו, גם המתים שבחוצה לארץ יחיו. ואימתי נפטר משה? ב-ז' באדר, זכותו תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן. (מדרש רבה דברים, ואתחנן. אוצר המדרשים ערך משה)

אהרון הכהן

מזכה הרבים

בנביא מלאכי (ב ו) נאמר: "תורת אמת היתה בפייהו, ועולה לא נמצא בשפתיו, בשלום ובמישור הלך אפיו, ורבים השיב מעון". "תורת אמת היתה בפייהו", זה אהרון שלא טימא את הטהור ולא טיהר את הטמא. "ועולה לא נמצא בשפתיו", זה אהרון שלא אסר את המותר ולא התיר את האסור. "בשלום ובמישור הלך אפיו", זה אהרון שלא הרהר אחר מידותיו של הקב"ה, כדרך שלא הרהר אברהם אבינו. "ורבים השיב מעון", זה אהרון שהשיב את הפושעים ללימוד התורה. היה אהרון קושר חבל של ברזל במותניו, ומחזר על כל פתחי ישראל, וכל מי שאינו יודע לקרות קריאת שמע, לימדו קריאת שמע. ומי שאינו יודע להתפלל, לימדו תפלה. ומי שאינו נכנס בגופה של תורה, היה מלמדו. [ולא אהרן בלבד, אלא כל המלמד תורה ברבים לישראל לשם שמים, ואינו נושא פנים לעשיר ולעני, אלא מלמד את כולם כאחת, מתוך כך הקב"ה מרחם עליו, ונותן בו רוח חכמה ובינה ודעה והשכל, ונותן חלקו עם שלשה צדיקים אברהם יצחק ויעקב.] (ספרא שמיני פרשה א. ילקוט שמעוני פרשת אחרי תקעט. תנא דבי אליהו יד)

אוהב שלום ורודף שלום, אוהב את הבריות ומקרבן לתורה

שפל רוח היה אהרון, מניין? שאין לך שפל רוח יותר ממי שהוא רודף שלום. חשוב בדעתך, היאך אדם רודף שלום, אם אינו משפיל רוחו והולך?! הא כיצד, אם היה אדם מקלל את אהרון, היה אהרון אומר לו שלום. אם היה אדם מריב עמו, היה שותק. אם רבו שני אנשים, הוא משפיל רוחו והולך אצל זה ומרצה אותו על זה, וכן לזה, שכך היתה אומנותו של אהרון הצדיק, כששמע על שניים שהיו רבים זה עם זה, הולך אצל האחד, ואומר לו שלום עליך רבי, והוא אומר לו שלום עליך רבי ומורי. מה מבקש מורי כאן? והוא אומר: "פלוני חברך שלח אותי אליך לפייסך, הוא כה מתחרט על מה שעשה לך! ושרוי הוא בצער גדול ואומר: אוי לי, איך אשא את עיני בחברי, בושתי ממנו, שהרי אני הוא שפגעת בו וחטאתי כנגדו! הלוואי ויסכים להשלים עימי ולסלוח לי!" כך היה אהרון יושב אצלו עד שהיה מוציא כל קנאה והקפדה שיש בלבו על רעהו.

מיד אותו האיש היה מהרהר בדעתו, וכי כזה צדיק בא אלי לפייסני. היה אומר לאהרון, רבי, אני הוא שציערתי את חברי. לאחר מכן, היה אהרון הולך אצל החבר, ואומר לו גם כן כדברים הללו, עד שאף הוא היה מוחל וסולח בלב ונפש. וכשנפגשו השניים זה עם זה, מיד חיבקו ונשקו זה לזה, ושב השלום לשרור ביניהם.

אם שמע אהרון על בעל ואשתו שעשו מריבה ביניהם, היה הולך אצל הבעל ואומר לו, שמעתי שהיה לך ריב עם אשתך, אם אתה מגרש אותה, ספק תמצא כמותה ספק לא תמצא. וגם אם אתה מוצא כמותה, אם תריב איתה, היא תאמר לך, כך עשית גם לראשונה. וכך היה נעשה שלום ביניהם, וכשנולד להם בן, היו קוראים אותו 'אהרון' על שמו. ועל זאת היו כל ישראל אנשים ונשים אוהבים אותו. (כלה רבתי פרק ג הלכה א. ילקוט שמעוני מלאכי ב תקפח)

כאשר היה אהרון מהלך בדרך, היה מאיר פנים לכולם. גם כאשר נפגש עם אדם רע או רשע, היה אומר לו 'שלום' בסבר פנים יפות. וכאשר אותו אדם רשע היה מתאוה ללכת ולעבור עבירה, היה אומר לעצמו: אוי לי, היאך אשא את עיני ואראה את אהרון?! מתבייש אני ממנו, שהרי הוא כה מתעניין בשלומי! וכך היה אותו האיש מונע את עצמו מלעבור עבירה. זה שנאמר: ורבים השיב מעוון, שהשיב פושעים לתורה. (אבות דרבי נתן יב ג. ספרא שמיני א)

כך זכו עם ישראל בזכותו של אהרון הכהן, שהיתה אהבה ואחוה שרויה ביניהם, והקב"ה בכבודו ובעצמו הלך עימם והשרה עליהם את שכינתו.

אהבת אחים אמיתית

כבר מקטנותו של אהרון, אהב את משה אחיו, כדברי המדרש: "והנה נער בוכה" - נער זה אהרון, מלמד שהיה אהרון עומד ובוכה, בשעה שלקחו את משה אחיו ליאור. (ילקוט שמעוני שמות קסו)

בשעה שציוהו הקב"ה למשה במדין, לך שוב מצרים ותבשרם על הגאולה, סרב משה, שלא הוא יהיה השליח להוציא את בני ישראל, אלא אהרון אחיו הגדול. שהרי אהרון מנהיג כעת את עם ישראל במצרים, ואיך הוא יבוא לתפוס את מקומו?! אולם ידע בורא עולם שאין אהרון מיצר כלל ואדרבה שמח הוא, והרגיע הקב"ה את משה והבטיחו שאהרון ישמח בכל לבו בראותו בגדולתו, שנאמר: "וראך ושמח בלבבו". ועל טוב וטוהר לבו של אהרון ששמח בגדולת אחיו, זיכהו הקב"ה ללבוש אורים ותומים, שנאמר: "והיו על לב אהרון". (שמות רבה פרשה ג)

"וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה וְאֶל אֶהֱרֹן בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לֵאמֹר: דַּבְּרוּ אֶל כָּל עַדְתֵּי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר" - (שמות יב א) אמר רבי ישמעאל: וכי שניהם מדברים היו, ומה תלמוד לומר דברו? אלא כשהיה משה מדבר, היה אהרון מרכין אוזנו

לשמוע באימה, ומעלה עליו הכתוב כאילו שומע מפי הקב"ה. רבי שמעון בר יוחאי אומר: משה היה חולק כבוד לאהרן ואומר לו: למדני. ואהרן היה חולק כבוד למשה ואומר לו: למדני. והיה הדיבור יוצא מביניהם כאילו שניהם מדברים. (מכילתא דרבי ישמעאל בא - מסכת דפסחא פרשה ג)

חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמנין, זה משה, שנאמר: "אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה, ויעש האותות לעיני העם". וכי מי ראוי היה לדבר משה או אהרן? משה, שהרי משה שמע מפי הגבורה, ואהרן שמע מפי משה. אלא כך אמר משה: אפשר שאדבר במקום שאחי גדול ממני עומד שם? לפיכך אמר לו לאהרן: דבר. לכך נאמר: "וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה". (אבות דרבי נתן פרק לז)

פטירתו של אהרן הכהן עליו השלום

אמר הקב"ה למשה: עשה טובה ואמור לו לאהרן על מיתתו, מפני שאני בוש לומר לו. מה עשה משה? השכים בבוקר, והלך לו אצל אהרן, התחיל קורא: אהרן אחי. ירד אליו אהרן. אמר לו אהרן: מה ראית להשכים ולבוא אלי היום? אמר לו משה: הלילה למדתי איזה דבר בתורה והתקשיתי בו, לכך השכמתי ובאתי אצלך לדבר עמך בזה. אמר לו, ומהו הדבר שהתקשית בו? אמר לו: איני יודע מה היה הדבר, אלא אני יודע שבספר בראשית הוא, הבא אותו ונקרא בו. לקחו ספר בראשית וקראו בו, ועל כל קטע אמר: יפה עשה ויפה ברא הקב"ה. וכיון שהגיעו לבריאת אדם הראשון, אמר משה: מה נאמר לאדם הראשון, שהביא מיתה לעולם? אמר לו אהרן: משה אחי, לא תאמר כן, שנראה חלילה שאין אנו מקבלים עלינו גזרת אלוקים! והלוא אפילו אדם וחוה, שיצירי כפיו של הקב"ה הם, והקב"ה השיאם יחד, ועשה להם י"ג חופות בגן עדן, עם כל זה נאמר להם למות, שנאמר "כי עפר אתה ואל עפר תשוב". אמר לו משה: וכי אנחנו לא הגענו למעלות גדולות, שאני שלטתי במלאכי השרת במתן תורה, ואתה שלטת במלאך המות ועצרת את המגפה, ולא סופנו להיות כך?! ועדיין לא היה אהרן מבין את הרמז. והיה משה מתבייש לומר לאהרן, הגיע זמנך להפטר מן העולם. אמר משה: אהרן אחי, רצונך לבאר לי מה שנאמר באברהם אבינו? אמר לו כן. אמר לו, נאמר באברהם: "ואתה תבוא אל אבותיך בשלום, תקבר בשיבה טובה". ועדיין לא היה אהרן מבין.

אמר לו משה: אהרן אחי, אם יבוא הקב"ה ויאמר לך כי בעוד עשרים שנה תמות, היית מקבל את הדברים באהבה? אמר אהרן: צדיק הדיין, נאמן הוא עלי. אמר לו משה: ואם יאמר לך, כי אין לך לחיות אלא עוד חמש עשרה שנה, מה היית אומר? אמר לו: צדיק הוא וצדיק דינו. הוסיף ושאל: אם היה אומר לך כי נותרו לך עוד עשר שנים? עוד חמש שנים? עוד שנה אחת? השיב אהרן וענה: צדיק הוא וצדיק דינו! אמר לו משה:

ואם יאמר לך הקב"ה כי היום הזה אתה מת? אמר אהרון: צדיק הוא וצדיק דינו, ברוך הגוזר. אז אמר לו משה: אהרון אחי, אחרי שקבלת גזירת המיתה בחפץ לב, נעלה אל הר ההר. מיד הרגישו עצמותיו של אהרון, אמר לו אהרון: שמא בשבילי הוא הדבר? אמר לו: כן, מיד נגרעה קומתו. אמר לו משה: מקובל עליך למות? אמר לו כן. מיד עלו משה, אהרון ואלעזר להר ההר לעיני כל ישראל.

"אילו היו יודעים ישראל שעולה אהרון למות, לא היו מניחים אותו לעלות, והיו מבקשים עליו רחמים". כיון שעלו להר ההר נפתחה להם מערה, ומצאו שם מיטה העשויה בידי שמים, ומנורה של שבעה קנים למראשותיה.

התחיל משה להפשיט את בגדי הכהונה שעל אהרון מקרסוליו, כדי להלביש בהם את אלעזר. וכשהיה משה מפשיטו, היה ענן הכבוד עולה ומכסה אותו. אמר לו משה: מה אתה רואה? אמר לו איני רואה כלום אלא שענן הכבוד מלביש את אברי שאתה מפשיט. הפשיטו עד ירכו, ועלה ענן הכבוד וכסה אותו. הפשיטו עד צווארו, אמר לו: אהרון אחי מה אתה רואה? אמר לו עד עכשיו לא ראיתי כלום, אלא שעלה ענן הכבוד וכיסה אותי עד צווארי. כיון שהפשיט את כולו כסה הענן את כולו, והיה משה קורא: אהרון אחי, מה היא מיתתם של צדיקים? היכן אתה? אמר לו איני כדאי לומר לך, אלא הלוואי שקודם זמן הייתי בא לכאן. אחר כך ירד הקב"ה ונטל נשמתו בנשיקה, שנאמר: "על פי ה'", והיו משה ואלעזר מנשקים את אהרון, משה על לחיו אחד, ואלעזר על לחיו אחד. כשראה משה היאך מת אהרון, נתאוה משה למיתתו.

וכיון שמת אהרון ונתעלם מהם, ירדו משה ואלעזר, והיו כל ישראל עומדים וחרדים ומצפים לראות את אהרון, מפני שהיה אוהב שלום ורודף שלום. נכנס השטן ביניהם, והתסיס את כל ישראל על משה ואלעזר. תפשו כל ישראל, אמרו היכן הוא אהרון? אמר להם משה: גנזו הקב"ה לחיי העולם הבא. אמרו: אין אנו מאמינים לך, היאך יכול מלאך המות לפגוע באדם שעמד נגד מלאך המות ועצרו?! שמא אמר לך דבר שלא כהוגן, וגזרת עליו מיתה? אם אתם מביאים אותו, מוטב, ואם לאו, אנו נסקול אתכם! באותה שעה נחלקו ישראל לשלש כתות, אחת אומרת: משה הרג את אהרון, מפני שהיה מתקנא בו. ואחת אומרת: אלעזר בנו הרגו, מפני שהיה מבקש לרשת את הכהונה הגדולה. ואחת אומרת: דרך שמים מת. באותה שעה עמד משה בתפלה ואמר: רבונו של עולם, הוציאנו מן החשד. מה עשה הקב"ה? אמר למלאכי השרת, פתחו את המערה והוציאו את מיטתו של אהרון אוהבי, והגביהו אותה ברומו של עולם, כדי שידעו ישראל ולא יזיקו את משה ואת אלעזר. הגביהו מלאכי השרת את מיטתו ברומו של עולם, והקב"ה הולך לפני המיטה ומספיד עליו, ומלאכי השרת עונים אחריו: תורת אמת היתה בפיהו וכו'. וכיון שראו ישראל את מיטתו ברומו של עולם, והקב"ה ומלאכי השרת מספידים אותו, מיד עמדו כל ישראל מגדולם ועד קטנם וספדו עליו

מספד גדול, ובכו עליו בכיה גדולה, שנאמר: "ויבכו את אהרון שלושים יום כל בית ישראל", אפילו נשים. ולא נשים בלבד, אלא היו נותנים טיט ועפר בילדים הקטנים ובוכים, לקיים מה שנאמר: כל בית ישראל. אמרו: 80,000 בחורים קרואים בשם 'אהרון', יצאו אחר מיטתו, מאהבתם אל אהרון, שבאו לעולם בזכותו שעשה שלום בין אביהם ואמם.

וכיון שראה משה כבודו ושבחו של אהרון, שמיטתו נתונה ברומו של עולם והקב"ה ומלאכי השרת מקיפים אותו ומספידים אותו מספד גדול, היה יושב ובוכה, אמר אוי לי שנותרתי לבדי, כשמת אהרון התעסקנו בו אני ובנו, ועמדנו לפני מיטתו, אני מה תהא עלי? מי יעמוד עלי בשעת מיתה? לא אב ולא בן, לא אח ולא אחות, מי יבכה עלי? באותה שעה השיבו הקב"ה, ואמר לו: אל תירא, הריני עומד בעצמי וקוברך בכבוד גדול, שנאמר: "ויקבור אותו בגיא". וכשם שלא שלט מלאך המות באהרון אלא מת בנשיקה, כך אתה לא ישלוט בך מלאך המות, ותפטר בנשיקה. מיד התיישבה דעתו של משה. אשריהם הצדיקים שהקב"ה בעצמו מאספם, שנאמר: "וכבוד ה' יאספך". ולא עוד אלא שמלאכי השרת יוצאים לקראתם, ושמחים בהם, ומקבלים אותם בסבר פנים יפות, ואומרים להם: בואו לשלום. (ילקוט שמעוני חקת תשסד, מסעי תשפז. כלה רבתי פרק ג הלכה א. מעם לוועז)

פטירתו של אהרון הכהן עליו השלום, היתה ביום ראש חודש אב, זכותו תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן.

יוסף הצדיק

הבן יקיר לי

רחל אמנו עליה השלום היתה עקרה כמה שנים, עד שפנתה אל ה' בתפילה ותאמר: "ה' אלוקים זכרני נא ופקדני, שמע נא את תחינתי לפניך, וראית את עניי ונתת לי בנים כאחת השפחות, ולא אשמע חרפתי עוד". וישמע אלוקים בקול רחל, ותלד את יוסף, ותאמר: יוסף ה' לי בן אחר.

אהב יעקב אבינו את יוסף יותר מכל בניו, מאחר ונולד לעת זקנתו, וגם כי היה זריז וחכם כמותו, ועל כן, כל ההלכות שלמד בבית מדרשם של שם ועבר מסרן לו. גם ריחם עליו, מאחר והתייתם מאמו בהיותו בגיל

שמונה שנים, לכן הוסיף לו אהבה על אהבתו ועשה לו כתונת פסים, שפסי היד היו עשויים מבד משי מיוחד.

התייחסותו המיוחדת של יעקב אבינו ליוסף בנו, גרמה ריחוק בין יוסף לשאר האחים. אף שני חלומותיו של יוסף, הוסיפו לאחיו קנאה ושנאה עליו. כי בחלמו הראשון חלם, שכל האחים אוספים אלומות של חיטים בשדה, ופתאום קמה וניצבה אלומתו, וכל האלומות השתחוו לאלומתו. ובחלמו השני חלם, שהשמש והירח ואחד עשר כוכבים משתחוים לו, הבינו אחיו כי מחשבותיו שהוא ימלוך עליהם, והם יהיו לו לעבדים וישתחוו לו, כמו שנאמר: "וַיֹּאמְרוּ לוֹ אָחָיו, הַמֶּלֶךְ תִּמְלֹךְ עָלֵינוּ, אִם מְשׁוֹל תִּמְשָׁל בָּנוּ, וַיֹּסְפוּ עוֹד שֵׁנָא אֹתוֹ, עַל חֲלֻמֹתָיו וְעַל דְּבָרָיו". אך כשיעקב שמע את חלומותיו, אמנם גער ביוסף בפני אחיו, כמו שכתוב: "וַיִּגְעַר בּוֹ אָבִיו, וַיֹּאמֶר לוֹ: מָה הַחֲלוֹם הַזֶּה אֲשֶׁר חֲלַמְתָּ, הֲבֹא נְבוֹא אֲנִי וְאִמִּי וְאֶחָיִךְ לְהִשְׁתַּחֲוֹת לְךָ אַרְצָה". אבל בלבו שמר את הדברים, והמתין לראות אימתי יתקיימו החלומות, כי ראה ברוח הקודש שעתידי הם להתקיים.

עילת העילות וסיבת הסיבות

"מה גדלו מעשיך ה', מאד עמקו מחשבותיך!" - מבקש היה הקב"ה לקיים את דבריו אשר אמר לאברהם בברית בין הבתרים (בראשית טו יג): "יִדְעַ תִּדְעַ כִּי גַר יִהְיֶה זְרָעָךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם...". וכדי לקיים גזירה זו היו חייבים יעקב ובניו לרדת למצרים, אפילו כשהם כפותים בשלשלאות של ברזל ובקולרים, ואולם לא עשה הקב"ה כך, אלא חשב היאך להורידם בכבוד, והביא עלילה שיאהב יעקב ליוסף יותר משאר בניו, וישנאוהו אחיו, וימכרוהו לישמעאלים, ויורידוהו למצרים, וישמע יעקב שיוסף חי במצרים, ואז ירדו יעקב ובניו בשבילו.

למה הדבר דומה? לפרה שמבקשים להוליך אותה עם המחרשה שתעבוד בשדה, אך היא מסרבת ומונעת את העול מצווארה. מה עשו? נטלו את בנה ולקחו אותו למקום החרישה בשדה, והיה העגל גועה. שמעה הפרה את בנה גועה, מיד הלכה בעל כורחה בשביל בנה. כך הקב"ה היה מבקש לקיים גזירת "ידוע תדע", והביא עלילה לכל אלו הדברים, ועל ידי כך ירדו למצרים ופרעו את החוב. (תנחומא וישב ג-ד)

בבית פוטיפר

כשהגיע יוסף למצרים, מכרוהו לעבד לפוטיפר. ויבוא יוסף אל בית פוטיפר וישרת אותו באמונה, ולא היה זו שמו של הקב"ה מפיו של יוסף. וכשהיה נכנס לשמשו, היה אומר בלחש: "רבון העולם אתה הוא בְּטַחוּנִי, אתה הוא פְּטְרוּנִי, תנני לחן ולחסד ולרחמים בעיניך, ובעיני כל רואי,

ובעיני פוטיפר אדוניי". ופוטיפר שאלו: מה אתה לוחש, שמא כשפים אתה עושה לי? והוא משיבו: לא, אלא אני מתפלל לה' שאמצא חן בעיניך. אמר לו פוטיפר: מבקש אני לראותו, אמר לו יוסף, הרי החמה היא אחד מכמה שמשים שלו, ואין אתה יכול להסתכל בה, והיאך תוכל להסתכל בכבודו? אמר לו הקב"ה ליוסף, בשביל כבודך אני מראה לו את השגחתי שיבין שאין זה כישוף, שנאמר: "וירא אדוניו כי ה' אתו".

כשהיה יוסף מוזג לאדונו קונדיטון, הוא אומר לו מה מזגת לי? הוא אומר קונדיטון, אומר לו אדונו, פסינתטון [משקה אחר משובח יותר] אני רוצה, ופתאום היה נהפך הקונדיטון לפסינתטון. הוא אומר יין אני רוצה, ונהיה יין. הוא אומר יין מבושל אני רוצה, ונהיה מבושל. וכן על המים, וכן על כל דבר ודבר, שנאמר: וכל אשר הוא עושה, ה' מצליח בידו. כיון שראה אדונו כן, מסר את כל המפתחות בידו, ולא היה בודק ועוקב אחריו כלל. אך כיון שראה יוסף את עצמו שהוא ברשות עצמו ועושה את כל אשר יחפוץ, התחיל אוכל ושותה ומסלסל בשערו, ואומר: ברוך המקום שהשכיחני בית אבי. אמר לו הקב"ה: אביך מתאבל עליך בשק ואפר, ואתה אוכל ושותה ומסלסל בשערך? הרי אני מגרה בך את הדוב, זו זליכה, אשת פוטיפר שתהא מצירה לך.

יוסף הצדיק עומד בניסיון גדול

ותשא אשת אדוניו את עיניה אל יוסף, ותבוא לפתותו יום יום במשך שנה שלימה, וכשהיתה מדברת עמו, היה מרכין את פניו למטה לארץ, כדי שלא להביט בה. מה עשתה? לקחה ברזל והניחה מתחת לזקנו, שאם ירכין פניו יהא הברזל מכהו, ואעפ"כ לא שמע אליה. אמרה לו למה אין אתה שומע לי, וכי בגלל שאשת איש אני, הרי אין אדם יודע בנו? אמר לה: אפילו הפנויות שלכם אסורות לנו ליהודים, קל וחומר שאת אשת איש שאסורה. והיתה משדלתו בכל יום ויום בדברים, ומחליפה שלוש חליפות בגדים בכל יום, בגדים שלבשה בבוקר, לא לבשה אותם בחצי היום, ובחצי היום לא לבשה בערב, כדי שיתן עיניו בה. פעם אחת נתקבצו המצריות ובאו לראות את יופיו של יוסף, מה עשתה אשת פוטיפר? לקחה אתרוגים וכיבדה לכל אחת ואחת מהן, ונתנה סכין לכל אחת, וקראה ליוסף שיעמוד לפניהן. מרוב שהיו שקועות ביופיו של יוסף, לא שמו לב שהיו חותכות את ידיהן והתמלאו דם. אמרה להן, ומה אתן בשעה אחת כך, אני שבכל שעה רואה אותו על אחת כמה וכמה.

"אין אתה מוצא נאמן גדול מיוסף, שהוא בן שבע עשרה שנה ולא נחשד על העריות".

מנהג היה לאנשי מצרים, שכאשר נהר הנילוס עולה על כל גדותיו ומשקה את מצרים, אותו היום, מביאים כלי שיר וזובחים בהמות לנילוס, והמלך והשרים וכל העם הולכים לשם. אך יוסף מה לו ולעבודה זרה, לכן נשאר

בביתו. ניצלה זליכה הזדמנות זו, ואמרה להם שהיא חולה ואינה יכולה לבוא, ונשארה בבית. שוב ניסתה לפתותו, אך יוסף לא שמע לה. כשראתה כן, תפשהו בבגדו, אך מיד ברח ממנה ויצא החוצה. כיון שראתה שלא שמע לה, התחילה להקים צעקות, ראו מה עשה לי העברי הזה. וכשבא בעלה פוטיפר, אמרה לו: בא אלי העבד העברי, וכשצעקתי, עזב את בגדו אצלי וברח החוצה. כששמע פוטיפר כך, רצה להורגו, אמרה לו אשתו אל תפסיד את ממונך, תניח אותו בבית הסוהר עד שתמכרהו לעבד, ותקח את ממונך. אך כל זה לא עשתה אלא כדי שישאר יוסף חי ואולי יתרצה בה. אז ציוה פוטיפר את אנשיו להכות את יוסף מכות נמרצות, ויצעק יוסף אל ה' ויאמר: "ה' אלוקים אתה ידעת כי אני נקי מכל הדברים האלה, למה אמות היום על שקר בידי הערלים הרשעים האלה". שמע ה' את תפלתו ויעשה לו נס.

תינוק היה לפוטיפר בגיל 11 חודש, ויפתח ה' את פיהו, וידבר לפני אנשי פוטיפר, ויאמר להם: "מה לכם באיש הזה, ועל מה תעשו לו את הרעה הזאת, שקר אימי זליכה דוברת וכזב תאמר, וכך וכך היה הדבר". וישמעו האנשים את דברי הילד ויתמהו מאוד, ויכל לדבר וידום. ופוטיפר נכלם מאוד מדברי בנו התינוק, ויצו שלא להכות עוד את יוסף. ויקחהו לשופטים, וישפטו את יוסף לחובשו בבית האסורים.

אך בכל זאת לא חדלה אשת פוטיפר מדבר אליו, גם בהיותו בבית האסורים. והיתה מאיימת עליו: הריני מעוורת את עיניך, והוא אומר לה: ה' פוקח עיורים. הריני כופפת את קומתך, והוא אומר לה: ה' זוקף כפופים. כאן תהא מיתתך בכבלים, והוא אומר לה: ה' מתיר אסורים. אני מוכרת אותך בארץ רחוקה, הוא אומר לה: ה' שומר את גרים. ואף נתנה לו אלף ככרי כסף, ולא רצה לשמוע אליה. (תנחומא וישב ה, ח, ט. במדבר רבה יד. מדרש שכל טוב בראשית לז. ספר הישר. יומא לה ע"ב)

לאחר שתיים עשרה שנה שקצב הקב"ה ליוסף להיות בבית האסורים, חלם פרעה מלך מצרים שני חלומות שכל חרטומי מצרים לא הצליחו לפותרם, עד שקראו ליוסף והוציאוהו מבית האסורים ופתרון לפרעה, ככתוב בתורה בפרשת מקץ. וכאשר התפעל פרעה מדבריו של יוסף, שהיה בן 30 שנה בלבד, מינה אותו למשנה למלך. כמו שכתוב (בראשית מא לט): וַיֹּאמֶר פְּרֹעֶה אֶל יוֹסֵף הוֹדִיעַ אֵלֶיחִים אוֹתְךָ אֵת כָּל זֹאת, אֵין נָבוֹן וְחָכֵם כְּמוֹךָ: אֵתה תְּהִיָּה עַל בֵּיתִי, וְעַל פִּיךָ יִשְׁק כָּל עַמִּי, רַק הַכֶּסֶף אֶגְדֹּל מִמֶּךָ: וַיֹּאמֶר פְּרֹעֶה אֶל יוֹסֵף, רְאֵה נִתְּתִי אֵתְךָ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרָיִם: וַיֹּסֶר פְּרֹעֶה אֶת טַבַּעְתּוֹ מֵעַל יָדוֹ וַיִּתֵּן אֹתָהּ עַל יַד יוֹסֵף, וַיִּלְבֹּשׂ אֹתוֹ בְּגָדֵי שֵׁשׁ, וַיִּשֶׂם רֶבֶד הַזָּהָב עַל צַנְאוֹ: וַיַּרְכֹּב אֹתוֹ בְּמֶרְכָּבַת הַמִּשְׁנָה אֲשֶׁר לוֹ, וַיִּקְרָאוּ לְפָנָיו אֲבָרָה, וַנִּתּוֹן אֹתוֹ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרָיִם: וַיֹּאמֶר פְּרֹעֶה אֶל יוֹסֵף אֲנִי פְּרֹעֶה, וּבִלְעָדֶיךָ לֹא יָרִים אִישׁ אֶת יָדוֹ וְאֶת רִגְלוֹ בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם.

שילם הקב"ה ליוסף שכרו, מדה כנגד מדה, כיצד? הוא שלט ביצרו, לפיכך נעשה שליט, שנאמר: וַיֹּסֵף הוּא הַשְּׁלִיט. הוא לא שמע לה, לפיכך

המליכו הקב"ה על מצרים כולה, והיו כולם נשמעים לדבריו, שנאמר: **לְכוּ אֶל יוֹסֵף, אֲשֶׁר יֹאמַר לָכֶם תַּעֲשׂוּ. פִּיּוֹ לֹא נִשְׁקַב בְּעֵבְרָה, לְפִיכֶם: וְעַל פִּיךָ יִשְׁקַב כָּל עַמִּי.** הוא אמר לה, אין גדול בבית הזה ממני, כדי להדיחה מעליו, לפיכך: **אַתָּה תִּהְיֶה עַל בֵּיתִי.** הוא לא תפשה בידיו, לפיכך: **וַיֹּסֶר פְּרָעָה אֶת טַבַּעְתּוֹ מֵעַל יָדוֹ, וַיִּתֵּן אֹתָהּ עַל יַד יוֹסֵף.** הוא עזב בגדו בידה, לפיכך: **וַיִּלְבָּשׁ אֹתוֹ בְּגָדֵי שֵׁשׁ.** הוא לא הרכין צווארו לעבירה, לפיכך: **וַיִּשָׂם רֶבֶד הַזָּהָב עַל צְוָארוֹ.** הוא לא רכב עמה, לפיכך: **וַיִּרְכַּב אֹתוֹ בְּמַרְכָּבַת הַמִּשְׁנָה אֲשֶׁר לוֹ.** היא קראה לאנשי ביתה על כך, לפיכך: **וַיִּקְרְאוּ לְפָנָיו אַבְרָהָם.** הוא ניתן לבית הסוהר על כך, לפיכך: **וַנִּתֵּן אֹתוֹ עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם.**

יוסף אף התברך בברכה מיוחדת במינה: **"בן פורת יוסף, בן פורת עלי עין"** - הוא שולט על העין, ואין העין שולטת בו. גם בניו התברכו: **"וידגו לרוב בקרב הארץ"** - כשם שהדגים שבים, המים מכסים אותם, ואין העין שולטת בהם, אף זרעו של יוסף, אין עין הרע שולטת בו. זכינו שנתברכנו כל עם ישראל בזכותו של יוסף, גם מי שלא בא משבט יוסף, שהרי נאמר בתהילים: **"גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה"** - כל עם ישראל נקראים בני יעקב ויוסף, כיון שיעקב הוליד, ויוסף כלכל את אחיו ואת כל בית אביו.

ומדוע זכה יוסף לברכה זו? התשובה בהמשך הפסוק: **"בנות צעדה עלי שור"** - שבשעה שעלה יוסף לגדולה והומלך על מצרים, היו בנות מצרים עולות על החומה ומסתכלות בו, וכל אחת היתה זורקת לעברו תכשיטים ואבנים טובות כדי שיסתכל בה, אך הוא שמר את עיניו ולא הסתכל באף אחת מהן. **"עין שלא רצתה לזון במה שלא שלה, עין הרע לא תשלוט בה"**.
(בראשית רבה צ ג. במדבר רבה פרשה יד)

"יוסף ירד למצרים, וגדר עצמו מן הערוה, נגדרו ישראל בזכותו". (ויקרא רבה לב ה)

יוסף נתן לכל יהודי ויהודי את העוז והכוח להתגבר על יצרו ולהיות קדוש. כפי שציונו הקב"ה: **"קדושים תהיו, פי קדוש אני ה' אלהיכם"** (ויקרא יט ב) - מפרש רש"י: **"קדושים תהיו, היו פרושים מן העריות"**. הקב"ה מצפה מכל אחד מבניו שיהיה קדוש, וישתמש בגופו בקדושה ובטהרה, כיאה לבנו של מלך מלכי המלכים, הקדוש ברוך הוא!

וכן אמרו חז"ל: **"יוסף מחייב את הרשעים"**, כלומר: אין אדם שיכול להצטדק שיצרו תקפו, שהרי יוסף כבר נתן את הכח לכל יהודי שלא לתת ליצרו לשלוט עליו. תעמוד לנו זכותו של יוסף, שנזכה תמיד לעבוד את ה' בקדושה ובטהרה, אמן.

דוד המלך

נתיב של יסורים

דוד המלך - מילים אלו מעוררות בנו רגש טמיר של כיסופים וקדושה, של שירה וזמרה, ודבקות לקב"ה. "כָּרַתִּי בְרִית לְבַחֲרֵי נְשִׁבְעֹתַי לְדָוִד עֲבָדִי" (תהלים פט ד) - כך אומר הקב"ה. דוד הוא המלך הנבחר ביותר בעיני הקב"ה, אשר למענו מבטיח לנו הקב"ה כי ישלח לנו את משיח צדקנו. וכך אנו מתפללים שוב ושוב: "בְּעֶבֶר דָּוִד עֲבָדְךָ אֶל תָּשֶׁב פְּנֵי מְשִׁיחְךָ". (תהלים קלב י)

אולם האם יודעים אנו, איזו דרך עבר דוד עד שנוכחו כולם לראות במעלתו? באלו ניסיונות התנסה? אלו יסורים ורדיפות עברו עליו עד שהגיע למלוכה, וגם במשך תקופת ממלכתו, עד שהעיד על עצמו (תהלים סט ה): "רַבּוּ מְשֻׁעְרוֹת רֵאשִׁי שְׁנְאֵי חַנָּם".

ננסה לעמוד על מעט מקורות חייו המאלפים של דוד המלך, נעים זמירות ישראל.

ישי - ירא חטא

בבית לחם גר איש מורם מעם, גדול בתורה וביראת שמים, הלוא הוא ישי, בנו של עובד, נכד לבועז ורות. ששה בנים נולדו לישי, ואין כמותם צדיקים בכל בית לחם, גבורים במלחמתה של תורה, ויראי ה'. עיני ישראל כולם היו נשואות לבית זה, שבודאי ממנו תצא המלוכה לעם ישראל.

ישי - ירא חטא היה. ומגודל חרדתו מפני כל שמץ של חטא, עלה בלבו ספק לעת זקנתו. אמר: שמא חס ושלום לא כיוונו בועז ובית דינו אל ההלכה, וחס ושלום לא היתה ראויה סבתי רות לבוא בקהל ה'. אם אכן כך - מואבי אני, ואיך דר אני עם אשתי, שבת ישראל כשרה היא? כאשר עלתה מחשבה זאת בלבו, מיד החליט לפרוש מאשתו.

כעבור מספר שנים, בהם היה פרוש מאשתו, אמר ישי: אין נאה לאדם לשהות בלא אשה. מה עשה? לקח שפחה כנענית שהיתה בביתו, ואמר לה: הרי את משוחררת על תנאי: אם כשר אני לבוא בקהל ה' - הרי את משוחררת וגיורת, ותהיי לי לאשה כדת משה וישראל. אך אם פסול

ומואבי אני - הרי אינך משוחררת, ונשארת את שפחה כנענית, המותרת להנשא למואבי.

מוזר הייתי לאחי

אשת ישי, נצבת בת עדיאל, שהיתה צדיקה מאוד, הצטערה צער רב על שצדיק זה, בעלה, פרש ממנה, והיתה רוצה להעמיד ממנו עוד ילדים. ראתה השפחה בצער האשה, פנתה ואמרה לה: עשי כמו המעשה שעשתה לאה, שנישאה ליעקב תחת רחל אחותה ללא ידיעת יעקב. אף את תבואי במקומי, מבלי שישי ידע על כך.

אכן עשתה אשת ישי כעצת שפחתה, והתחלפה עמה ללא ידיעתו של ישי כלל. התעברה אשת ישי, וכעבור תשעה חודשים ילדה בן. הצטער ישי צער רב, הוא חשב כי בן זה ממזר הוא חס ושלום, שהרי פרוש הוא מאשתו כבר כמה שנים, וכיצד נולד הבן הזה?!

ששת הבנים של ישי קנאו את קנאת ה' ורצו להרוג את הבן ה"ממזר". אמר להם ישי: הניחו לו, ולא תוציאו לעז עליכם. אולם יהיה הולד מאוס ועבד לכם, ועל ידי כך לא יתערב בעם ישראל, ולא יבוא בקהל ה'.

אותו בן, מי הוא היה? - לא פחות ולא יותר מאשר דוד המלך.

הוא שאמר דוד בתהילים: (סט ט) : "מוזר הייתי לאחי ונכרי לבני אמי".

הרחקת מידעי ממני

תינוק היה דוד, וכבר עמד על דעתו וידע את כל אשר אתו. עוד כשהיה תינוק בעריסה לחשה לו אמו: טהור אתה בני, קדוש מרחם. אל יפול לבך עליך ביסורים המצפים לך. קבל אותם באהבה והישען על ה'!

גדל דוד מעט, ועיניו ראו את המחיצה המבדילה בינו לבין יתר אחיו. אמרו חכמים: ישי גדול בכל עמו היה, וכל מקום שהיה מגיע אליו, היו אנשים רבים יוצאים לקראתו ומלווים אותו בכניסתו וביציאתו. כל בניו חשובים היו כמוהו, אף הם היו מכובדים בעיני העם. רק דוד הקטן, רחוק היה מכולם ומאוס.

ראו כל העם שאחי דוד מרחקים אותו, אמרו: ודאי יש דברים בגו. שמועות רבות הילכו על דוד הקטן, ועלילות רבות טפלו עליו. "ישִׁיחוּ בִּי יִשְׁבִּי שָׁעַר וּנְגִינֹת שׁוֹתֵי שֶׁכָּר" (תהלים סט יג). תחילה היו העלילות רק בגדר ספק, אולם כאשר ראו כי אין אחי דוד מכחישים אותן, הפכו העלילות לודאיות. כל איש ישראל "ידע" על "חסרונותיו" ו"מעשיו הרעים", וכבר

לא היה איש חושש לפגוע בכבודו. אמרו כולם: הכלמתו של דוד - זהו כבודו של בית ישי. אם מקורביו מואסים בו, אנו ודאי צריכים למאוס בו ולרחק אותו. את "קלקלתו" היו תולים כולם במקור קדמון: הרי מרות המואביה הוא בא! כנראה כל צדקתו של בועז יצאה בישי וששת בניו, וכל ה"פסולת" של רות - דבקה בדוד.

ידע דוד על שום מה מרחקים אותו, והבין כי כוונתם לשם שמים. אמר: לא אותי הם מתעבים, כי אם את העוון. הוא לא נטר להם שנאה, ואף הוסיף עליהם אהבה בסתר לבבו.

צמאה נפשי לאלוקים

לא מצאו אחיו ובית אביו מנוחה מדוד, עד שהחליטו כי הטוב ביותר הוא, שילך לרעות את צאן אביהם במדבר.

מרוחק מביתו ומבודד מכל עמו, מצא דוד פורקן לנפשו במדבר הצחית. שם, רחוק מקרבת בני אדם, יצא לבקש לו קרבת אלוקים. אדם הנמצא בתוך חברת אנשים - פעמים שקשה לו להתענג על דבקות בה'. תמיד טרוד הוא באהבת הבריות, שואף הוא למצוא חן בעיניהם, מוטרד הוא מאותם אלה ששונאים אותו ומתנכלים לו. אולם דוד - פנוי הוא מטרדות אלה. כל ליבו ובשרו מרננים לאל חי, "ואני קרבת אלוקים - לי טוב!"; כל תענוגות העולם הזה - נחשבים בדעתו כאין וכאפס לעומת ההתענגות האמיתית על ה'. "טוב לי כי עוניתי - למען אלמד חוקיך" - שמח דוד ביסוריו ומודה עליהם, שבלעדיהם לא היה זוכה לדבקות כה גדולה באלוקים חיים.

שאול מלך ישראל

ובינתיים - מה קורה ב"דרג המדיני" של ישראל? באותה תקופה היה שאול מולך על ישראל. הוא נבחר למרות שלא היה משושלת המלכות של שבט יהודה, אלא משבט בנימין. ומדוע? רצה הקב"ה שיקום מלך משבט בנימין וילחם בעמלק. כי עמלק מזרעו של עשו היה, ובשעה שהשתחוו יעקב אבינו ובניו לעשו, בנימין עדיין לא נולד ולא השתחווה לרשע הזה. אמר הקב"ה: יבוא שאול הבא מבנימין, וילחם בעמלק הבא מעשו. אף יעקב אבינו ברך את בנימין: "בְּנֵימִין יָאֵב יִטְרָף" - ממנו יצא המלך שאול, שילחם בעמלק.

מצות מחיית עמלק

ואכן פונה שמואל הנביא אל שאול ואומר לו (שמואל א טו א - ג):

"אתי שלח ה' למִשְׁחָךְ לְמֶלֶךְ עַל עַמּוֹ עַל יִשְׂרָאֵל. וְעַתָּה שְׁמַע לְקוֹל דְּבָרֵי ה': כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת פְּקֻדֹתַי אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה עִמָּלְךָ לְיִשְׂרָאֵל... עַתָּה לֵךְ וְהִפְיֵתָה אֶת עַמְּלֶךָ וְהִחַרְמָתָם אֶת כָּל אֲשֶׁר לוֹ, וְלֹא תַחְמַל עָלָיו וְהִמַּתָּה מֵאִישׁ עַד אִשָּׁה מְעוֹלָל וְעַד יוֹנֵק מְשׁוֹר וְעַד שָׂה מְגֻמָּל וְעַד חֲמוֹר".

שאול מצטווה להילחם בעמלק ולמחותו כליל, עד שלא ישאר לו שום זכר. אולם שאול החטיא את המטרה: "וַיַּחְמַל שְׂאוּל וְהָעָם עַל אֲגָג וְעַל מֵיטֵב הַצֹּאן וְהַבְּקָר" (שם ט) - שאול מרחם על הצאן והבקר ומותיר אותם, ואף את אגג מלך עמלק הוא מותיר בחיים.

קריעת המלוכה מעם שאול

בעקבות כך, פונה הקב"ה אל שמואל הנביא ואומר לו (שם יא): "נְחַמְתִּי כִּי הִמְלַכְתִּי אֶת שְׂאוּל לְמֶלֶךְ, כִּי שָׁב מֵאַחֲרַי וְאֶת דְּבָרֵי לֹא הִקִּים". ובציווי ה', פונה שמואל אל שאול ואומר לו (שם כח): "קִרַע ה' אֶת מַמְלְכוֹת יִשְׂרָאֵל מֵעַלְיָךְ הַיּוֹם וּנְתַנְּהָ לְרַעְדָּה הַטּוֹב מִמֶּךָ" - בעקבות כך שלא קיימת את דבר ה' במלואו, תם תפקידך כמלך, ותחתיך יושב אדם הראוי למלוכה יותר ממך.

לאחר מעשה זה, ממשיך שאול עדיין להיות מלך בפועל, אולם הקב"ה מכין כבר את מלכותו של המלך הנבחר, מושלת המלכות של שבט יהודה. מיהו אותו מלך נבחר, אשר אותו ראה ה' כראוי למלוך על עמו ישראל תחת שאול?

מלך ממשפחת ישי

זאת מגלה הקב"ה לשמואל הנביא מיד בהמשך (שמואל א טז א): "וַיֹּאמֶר ה' אֶל שְׂמוּאֵל: עַד מָתַי אֶתָּה מְתַאַבֵּל אֶל שְׂאוּל וְאֲנִי מְאַסְתִּיו מִמֶּלֶךְ עַל יִשְׂרָאֵל. מֵלֵא קִרְנָה שָׁמֹן וְלֵךְ אֲשַׁלְחֶךָ אֶל יְשִׁי בֵּית הַלְחָמִי, כִּי רָאִיתִי בְּבָנָיו לִי מֶלֶךְ".

אכן, חושב שמואל, ראויה היא משפחתו החשובה של ישי, שממנה תצא מלכות לישראל. שבעת ילדיו מוכתרים בתורה וביראת שמים ובכל מידה טובה, ודאי ראויים הם למלוכה.

הולך שמואל הנביא אל העיר בית לחם, כשבידו "קרן השמן". היה זה כלי מיוחד, שהיה שמור במשכן באוהל מועד, ומיועד למשיחת מלכי יהודה. אולם שמואל חושש ששאול ישמע על המלכת המלך החדש, ויתפוס אותו כ"מורד במלכות", ולכן בעצת ה' הוא לוקח עמו עגלת בקר, ומודיע לאנשי בית לחם כי הוא בא לעירם כדי לזבוח זבח לה'.

האדם יראה לעיניים

אל הזבח מזמין שמואל את ישי ובניו. כל הבנים מגיעים חוץ מדוד, כמובן. דוד נמצא במדבר, רועה את הצאן, ואף אחד לא חושב לרגע כי יש להביא את הבן המאוס והמרוחק למעמד נכבד זה. מיד כשמגיעים הבנים, רואה שמואל את אליאב הבכור, שהיה בעל קומה והדרת פנים של מלכות. אמר שמואל בלבו, בודאי הוא ההגון ביותר למלוכה, ורצה להמליכו.

אמר רבי יצחק: נטל שמואל את קרן השמן, ובא ליצוק על ראש אליאב. וברח השמן לאחריו! אמר הקב"ה לשמואל: "אַל תִּבְטֹא אֶל מְרֵאָהוּ וְאֶל גְּבֻהַ קוֹמָתוֹ, כִּי מְאֹסְתִיהוּ... כִּי הָאָדָם יִרְאֶה לְעֵינָיִם וְה' יִרְאֶה לְלֵב!" - לא באליאב חפצתי לי למלך! כי האדם מתרשם ממה שרואות עיניו, אולם הקב"ה רואה דווקא את פנימיות הלב, ויודע מיהו הראוי באמת.

מעביר ישי את בנו השני - אבינדב - לפני שמואל, אולם גם אבינדב לא נבחר. לאחריו עבר הבן השלישי שמעא, ולאחריו כל אחיו, אולם באף אחד מהם לא בחר ה'. פונה שמואל אל ישי ושואל אותו: "הֲתִמּוּ הַנְּעָרִים?" "האם אין לך בן נוסף, הרי הקב"ה אמר לי בפרוש שאחד מבניך יבחר! עונה ישי ואומר: "עוֹד שָׁאֵר הַקָּטָן, וְהִנֵּה רֹעֶה בְּצֹאן" - אכן "נשאר" לי עוד בן, נחשב הוא כמו "שיריים" [שאריות], אינו חשוב הוא כמו כל אחיו, רועה הוא את הצאן במדבר.

ויקחהו ממכלאות צאן

"וַיֹּאמֶר שְׁמוּאֵל אֶל יְשִׁי: שְׁלַחָה וְקָחְנוּ כִּי לֹא נֹסֵב עַד בָּאוּ פֹה" - שמואל, ששומע כי הקטן הוא רועה צאן, מבין כי אכן ראוי הוא להיבחר, כיון שהוא מבודד מהבלי העולם הזה, ומתבודד עם אלוקיו בשדות.

אמרו רבותינו: אין הקב"ה נותן גדולה לאדם, עד שהוא בודקו בדבר קטן. דוד רועה צאן היה לאביו, ומסר את נפשו כדי לשמור על צאנו. מה היה עושה? בשעה שהיה מגיע זמן המרעה, היה כולא וסוגר את הצאן. תחילה היה משחרר את הגדיים הקטנים והחלשים, והם היו אוכלים את ראשי העשבים, שהם החלק הרך ביותר. לאחר מכן היה מוציא את התיישים הזקנים שיאכלו את אמצעם של העשבים, שהם חלק קשה יותר בעשב. ולבסוף היה מוציא את הצעירים והחזקים, להם הותר את העשב הקשה ביותר. אמר הקב"ה: מי שהוא יודע לרעות את הצאן, ולדאוג לכל אחד כפי כוחו, יבוא וירעה את צאני - עם ישראל. וזהו שנאמר בתהלים (עח ע): "וַיִּבְחַר בְּדָוִד עֶבְדוֹ וַיִּקְחֵהוּ מִמִּכְלֹאת צֹאן... לְרֻעוֹת בְּיַעֲקֹב עַמּוֹ וּבְיִשְׂרָאֵל נִחַלְתּוֹ".

אדמוני עם יפה עיניים

מיד שלחו להביא את דוד מן המדבר. רואה אותו שמואל והנה הוא "אֲדֹמוֹנִי עִם יִפֶּה עֵינָיִם וְטוֹב רֵאִי" (שמואל א טז יב). היו בדוד שתי תכונות מנוגדות: מצד אחד - "אדמוני", ומצד שני - "יפה עיניים וטוב רואי". האדמוניות היא תכונה של שפיכות דמים, ואילו "יפה עיניים" היא תכונה של טוב לב ומידות נאצלות. לכן הפסוק מכנה את דוד בשם: "עֲדִינוּ הָעֶצְנִי". שבשעה שהיה יוצא למלחמה, היה מקשה את עצמו כעץ. ובשעה שהיה יושב ועוסק בתורה, היה מעדן את עצמו כתולעת רכה.

היה שמואל חושש שמא דוד הוא שופך דמים כמו עשו, שגם עליו נאמר "אדמוני". אמר לו הקב"ה: "עם יפה עיניים" - שכל מה שהוא עושה, הכל לפי דעת תורה. לפני כל מלחמה היה נועץ בסנהדרין, שהם "עיני העדה".

ועל כן "קום מִשְׁחָהוּ כִּי זֶה הוּא!" מה שנראה אינו אלא בגלוי, אבל אני בוחן ליבות וכליות יודע שכל מעשו ותכונותיו מופנים ומפועלים לשם שמים, ויש לו פנימיות וכוחות נסתרים.

בְּשֶׁמֶן קֹדֶשׁי מְשַׁחְתִּיו

מיד לקח שמואל את קרן השמן, ובא ליצוק על ראש דוד. והנה, אומרים חז"ל, השמן רץ מעצמו וניצוק בראש דוד! נקראו טיפות השמן על ראשו, ונצצו כאבנים טובות ומרגליות. ובתום המשיחה, חזר קרן השמן להיות מלא כבתחילה. אותה שעה עמדה 'נצבת' אשת ישי וגילתה את הסוד, וידעו כולם כי דוד כשר וישר והגון למלכות.

באותה שעה אמר דוד (תהלים קיח כא): "אֹדֶדְךָ כִּי עֲנִיתָנִי, וַתְּהִי לִי לִישׁוּעָה" - אותם עינויים שהתענית עד כה, היו לי לבסוף לישועה ונחמה. ישי, שהבין עכשיו למפרע את כל מה שקרה, אמר: "אָבֶן מְאֹסוֹ הַבּוֹנִים - הִיְתָה לְרֹאשׁ פֶּנֶה!". אחי דוד אמרו: "מֵאֵת ה' הִיְתָה זֹאת, הִיא נִפְלְאת בְּעֵינֵינוּ". ושמואל בשמחתו, שהתנבא שיושיע דוד את ישראל מיד אויביהם, אמר: "זֶה הַיּוֹם עָשָׂה ה' נְגִילָה וְנִשְׁמָחָה בּוֹ!".

"וַתִּצְלַח רוּחַ ה' אֶל דָּוִד" - מהיום ההוא התעוררה בדוד רוח מיוחדת של קדושה, נבואה וגבורה. רוח הקודש שרתה עליו, ובהשראתה גם התחיל דוד לשורר את מזמורי התהילים.

"וְרוּחַ ה' סָרָה מֵעַם שְׂאוֹל וּבִעֲתָתוֹ רוּחַ רָעָה מֵאֵת ה'" - אין שני מלכים משמשים בכתר אחד! כיון שנמשח דוד למלך, הוסרה משאול רוח ה', ובאה עליו רוח בער. אותה רוח ה' קפצה ועברה משאול אל דוד. התחיל

דוד לעלות מעלה מעלה, ושאל החל לרדת. על דוד צלחה רוח נבואה, ומשאל סרה ונסתלקה השכינה.

דוד מנגן לפני שאול

כשראו עבדי שאול את מצבו הרע, חיפשו עצה לעזור לו ולרפאתו. אמרו לו: יביאו לפני המלך איש מנגן בכינור, ובעת שתהיה על המלך רוח רעה, ינגן המנגן לפניו, ובכך ייטב למלך. הסכים שאול לעצתם, וביקש כי יחפשו לו איש מיטיב לנגן.

"ויען אחד מן הנערים ויאמר: הנה ראיתי בן לישי בית הלחמי, יודע נגן וגיבור חיל, ואיש מלחמה ונבון דבר, ואיש תואר וה' עימו" (שמואל א' י"ח) - אמרו חז"ל: אותו נער שדיבר היה שמו "דואג", וכל דבוריו לא היו אלא בלשון הרע. הוא שיבח את דוד שבחים רבים, שאינם שייכים לנגינה, כשכוונתו לרעה, להכניס קנאה בלב שאול. ואכן כששמע שאול על מעלותיו של דוד נחלשה דעתו והתקנא בו.

שולח שאול לישי שישלחו לו את דוד, "ויבוא דוד אל שאול ויעמוד לפניו ויאהבהו מאוד... והיה בהיות רוח אלוקים אל שאול, ולקח דוד את הכינור וניגן בידו... וסרה מעליו רוח הרעה". לא הכינור בלבד היטיב את רוח שאול, אלא גם דוד עצמו, על ידי חן מעלותיו ואור נפשו, היה מנעים זמירות ה' לפני שאול, שאין לאדם להתיימש בשום מצב, אלא להישען על קונוהו ורועו - "ה' רועי לא אחסר, בנאות דשא ירביצני, על מי מנוחות ינהלני". כך הביא דוד נחמה ועידוד לשאול, והתחבב מאוד בעיניו.

גלית הפלישתי

שמעו הפלשתים, אויבי ישראל, על מצבו וחולשתו של המלך שאול, והחליטו לנצל את ההזדמנות. הם נאספו למלחמה, אולם הפעם רצו להעמיד פנים כאילו אינם מעוניינים בשפך דמים. הם שלחו את גיבורם - גלית: "וַיַּעֲמֵד וַיִּקְרָא אֶל מַעֲרֶכֶת יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר לָהֶם לָמָּה תִצְאוּ לַעֲרֹךְ מִלְחָמָה הַלּוֹא אֲנֹכִי הַפְּלִשְׁתִּי וְאַתֶּם עֲבָדִים לְשָׂאוּל פְּרוּ לָכֶם אִישׁ וַיֵּרֶד אֲלֵי" - תבחרו לכם גבור שילחם בי, ואם הוא ינצח אותי - נהיה כולנו עבדים לכם. אך אם אני אנצח אותו - תהיו אתם לנו לעבדים.

במשך ארבעים יום, בוקר וערב, יוצא גלית ומשמיע דברי חירופים ועזות נגד הקב"ה. רואים ישראל את מראהו הנורא והמבעית - בריון בגובה למעלה משלושה מטרים, חמוש כולו מכף רגל ועד ראש, ומזויין בכלי זין. שומעים הם את דבריו הנועזים - "וויחתו ויראו מאוד". לאחר שסרה רוח ה' משאול המלך, אחז את העם פחד וחלחלה, ולא היה בהם איש שהעז להילחם נגד גלית.

דוד בשדה המערכה

והיכן היה דוד כל אותו הזמן? האם לא שמע את דברי הנאצה והחוצפה? אכן דוד לא היה במערכה באותם ימים. בזמן שהיה שאול בשופי ובצלילות הדעת, היה דוד הולך חזרה לאביו לרעות את הצאן ולשמשו. גם בימי מלחמה אלו שהה הוא עם אביו ועם הצאן, כי המנהג בישראל היה שמכל משפחה יוצאים הגדולים להלחם, ואילו הקטנים נשארים עם אביהם, בפרט אם הוא זקן.

"ודוד הוא הקטן, ושלושה הגדולים הלכו אחרי שאול" - אף על פי שכבר נמשח דוד למלך, לא גבה ליבו ולא רמו עיניו. דוד הוא הקטן, שהיה מקטין עצמו תמיד.

כעבור ארבעים ימי מלחמה, שיער ישי כי כלתה הצידה מכליהם של בניו הנמצאים בשדה הקרב, ולכן שלח את דוד לספק לאחיו מזון. מיד מילא דוד את שליחות אביו, הוא הפקיד את הצאן ביד שומר נאמן, ומיהר ללכת אל אחיו.

עוד הוא מדבר עם אחיו ודורש בשלומם, והנה יוצא גלית כמידי יום, ומתחיל לחרף ולגדף מערכות אלוקים חיים. מזדעזע דוד מן העזות והחוצפה של גלית, ורוח קנאת ה' בוערת בליבו. הוא שומע את אנשי הצבא של ישראל אומרים זה לזה בפחד: הראיתם את האיש הזה, שעולה לחרף את ישראל?! אפילו שאול פוחד ממנו, והוא הבטיח כי האיש אשר יכנו - יעשיר אותו המלך עושר רב, ויתן לו את בתו לאישה, ואף ישחרר את כל בית אביו ממסי המלך.

דוד, שרצה שיביאו אותו לפני שאול, כדי להציע לו להילחם בגלית, עשה את עצמו כאילו הוא מתעניין בכרוז שהוציא המלך. הוא הלך מאיש לאיש, שאל שאלות והראה התעניינות. ואכן, עוברת השמועה כי דוד מעוניין להלחם בגלית, והוא מובא לפני שאול.

גם את הארי גם את הדוב הכה עבדך

עומד דוד לפני שאול ומספר לו: רועה צאן אני, ובאחד הימים באו אל העדר אריה עם שני גוריו יחד עם דוב ושני גוריו. הם לקחו שה מן העדר, ואני מיד רדפתי אחריהם, תפסתי ושיסעתי אותם, וגם את האריה תפסתי בזקנו והכיתי אותו, וכך הצלתי את השה מבין שיניהם. ואם כן בקשתי שטוחה לפניך: "והיה הפלשתי הערל הזה כאחד מהם, כי חרף מערכות אלוקים חיים!"

ובאמת כיצד היה בכוחו של דוד להילחם באריה ובדוב? את כוחו קבל הוא מכח הנבואה ורוח ה' ששרתה עליו לאחר משיחתו בשמן.

כשאירע לדוד מעשה זה עם הארי והדוב, אמר: וכי מה אני חשוב, שהכיתי את החיות הרעות האלה? אלא ודאי מאת ה' היתה זאת, לרמוז לי שעתידה לבוא צרה על "שה פזורה ישראל", והם עתידים להינצל על ידי דוד בענוותנותו לא גילה את הדבר לאיש, אלא שמר זאת בלבו, ואף עשה לעצמו תזכורת תמידית: כששחט דוד את אותו השה, הפשיט את עורו ועשה ממנו בגד, והיה לבוש בו תמיד. רק עכשיו בהתייצבו לפני שאול, הוצרך דוד לספר ולגלות את הסיפור, כשהוא מראה לשאול את כנף בגדו שעשוי מעור השה.

לא בחיל ולא בכח

כששומע שאול את דבריו האמיצים של דוד, הוא אומר לו: "לך, וה' יהיה עמך!". הוא הלביש את דוד בבגדי המלחמה שלו - כובע נחושת, שריון וחרב. היו אלו בגדים שניתן להרחיבם ולהצירם כפי הצורך. ניגש שאול אל דוד להתקין עליו את המדים באופן שיתאימו למידתו, אבל להפתעתו ראה שאין צורך בזה - הבגדים התאימו בדיוק למידתו של דוד. ראה זאת שאול, וקנאה עברה בלבו. הוא חשש שמא יש כאן רמז שאף כתרו הולם אותו, והכניס בדוד עין הרע.

הרגיש דוד בדבר, ולכן הסיר מיד את הבגדים. הוא אמר לשאול: "לא אוכל ללכת באלה, כי לא נסיתי" - אינני מלומד בכלי קרב ובמדי מלחמה, נוח לי יותר בבגדי הרגילים. דוד אף ראה בלבישת בגדים אלו - חסרון בבטחון בבורא עולם. הפלישתים סומך על כלי זינו ושריונו, ואילו הוא דוד ילבש עוז וגבורה ובטחון בה'.

לוקח דוד את מקלו בידו, בוחר לו חמשה אבני נחל חלקות מאוד ושם בתרמילו, וכך הוא פונה להילחם בפלישתים הענק.

באבוד רשעים רינה

רואה גלית הפלשתי והנה נער מתקרב לקראתו. והנער אינו מזויין ואינו משוריין, רק מקל בידו, ותרמיל רועים על שכמו. חרה לו מאוד על כך שעושים ממנו "צחוק" לעג וקלס ומהתלים בו, והוא פונה אל דוד בכעס: "הכלב אנוכי כי אתה בא אלי במקלות?!" אמר לו דוד: "אֵתָה בָּא אֵלַי בְּחָרֵב וּבְחִינִית וּבְכִידוֹן, וְאֵנְכִי בָּא אֵלֶיךָ בְּשֵׁם ה' צְבָאוֹת אֱלֹהֵי מַעֲרְכוֹת יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר חֲרַפְתָּ: הַיּוֹם הַזֶּה יִסְגְּרֶךָ ה' בְּיָדֵי וְהִכְתִּיךָ וְהִסְרַתִּי אֶת רֹאשְׁךָ מֵעֲלֶיךָ וְנָתַתִּי פָּגֶר מַחֲנֵה פְּלִשְׁתִּים הַיּוֹם הַזֶּה לְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְחַיֵּי הָאָרֶץ וַיִּדְעוּ כָּל הָאָרֶץ כִּי יֵשׁ אֱלֹהִים לְיִשְׂרָאֵל!"

גלית נבוך מאוד למשמע הדברים. הוא כבר התרגל לתגובות של פחד ומורד לב מצד ישראל, ונדהם והתבלבל מול אומץ לבו של דוד. או אז לקח דוד אבן בידו, והשליך אותה בכח רב על מצחו של גלית. אמרו חז"ל: חמש האבנים התווכחו ביניהן, כל אחת אמרה: אני אהרוג את הפלשתי. עשה הקב"ה נס: אמר דוד המלך חמש מילים מן הפסוק "שמע ישראל" כנגד חמש האבנים: "שמע ישראל ה' אלוהינו ה'", ולאחר מכן אמר "אחד" ואז נתאחדו כל האבנים לאבן אחת.

כשהגיעה האבן אל מצחו של גלית, נחסמה על ידי כובע הנחושת. אמרו במדרש, שהנחושת לא רצתה להיבקע. אמרה לה האבן: הבקעי לפני, ובשכר זה תזכי שימולו מעתה בברזל, במקום שהיו מלים עד אז בצור [אבן חדה מאוד]. אכן נכנסה האבן במצחו של גלית, וכל כך גדול היה כח הקליעה, עד שהאבן טבעה במצחו. נפל גלית על פניו, ודוד לקח את חרב גלית, ערף את ראשו, והביא אותו אל שאול. לאחר מכן סבב עימו בכל מחנה ישראל לבשר לכולם על התשועה הגדולה.

נרדף למוות

מכאן ואילך מתחבב דוד מאוד בעיני העם. בחזרתו משדה הקרב שרו הנשים ואמרו: "הכה שאול באלפיו ודוד ברבבותיו". היה דוד בכל דרכיו משכיל וה' עימו. אולם כאן לא תמה מסכת ייסוריו. הצלחתו הגדולה היתה לצנינים בעיניו של שאול. "ויחר לשאול מאוד וירע בעיניו הדבר הזה, ויאמר נתנו לדוד רבבות ולי נתנו האלפים, ועוד לו אך המלוכה" (שמואל א יח ח) רק חסר שימליכו אותו במקומי למלך. לא ידע שאול כי בעצם כבר נמשח דוד למלך על ידי שמואל.

במשך הזמן דן שאול את דוד למיתה כ"מורד במלכות", וניסה בדרכים שונות להורגו. בתחילה בסתר, ואחר כך בגלוי. הוא ניסה להטיל בדוד את חניתו, תוך כדי שהוא מנגן לפניו. כשלא הצליח בכך, ניסה לחבל תחבולה והתנה עמו תנאי שאם יצא למלחמה בפלשתים ויביא לו מאה עורלות פלשתים, יתן לו את בתו מיכל לאשה. כך קיווה שימות בקרב. כשגם זה לא עזר, ודוד חזר מן המלחמה עם 200 עורלות פלשתים, התחיל שאול להתנכל לדוד בדרכים גלויות. הוא שלח שומרים לביתו של דוד כדי לתופסו ולהורגו, אולם כאן נחלצה לעזרה מיכל בת שאול, אשת דוד, והבריחה אותו בחכמה. כך היה דוד נרדף למוות, עד שהוא זועק ואומר: (תהלים סט ב) הוֹשִׁיעֵנִי אֱלֹהִים כִּי בָאוּ מִיָּם עַד נַפְשׁ.

מאת ה' היתה זאת

חז"ל מאירים את עינינו להבין, כי שאול לא עשה את מעשיו מתוך רשעות חס ושלום. אדרבה, שאול מתואר בנביא ובחז"ל כאישיות

מרוממת מעם, עניו, צדיק וחסיד. אלא מאת ה' היתה זאת להפיח בלבו של שאול רוח קנאה בלתי טבעית ובלתי נשלטת, כמו שנאמר: "ותהי רוח ה' רעה אל שאול" - רוח הקנאה היתה מאת ה', כדי שירדוף אחרי דוד.

גם לאחר מות שאול, כאשר היה דוד למלך ישראל בפועל, לא תמו צרותיו ויסוריו. נרדף היה תמיד על ידי אנשים שונים שהתנכלו להורגו, וביניהם אף בנו - עצמו ובשרו - אבשלום. היו רבים אשר אף דאגו תמיד להזכיר לו את יחוסו ה"מעורער" ולהטיל בו דופי. כה רבים היו רודפיו וצריו, עד שאומר דוד לפני הקב"ה: "רבו משערות ראשי שונאי חינם!" - דברים כפשוטם. אדם יש לו בראשו 20,000 שערות- 30,000 ואולי יותר. ושונאי חינם של דוד - רבים יותר!

כך גזרה חכמתו יתברך, שיהא דוד נרדף כל ימיו, ותדבק נפשו באלוקים. הודה דוד לה' על יסוריו ומכאוביו, קיבל אותם באהבה ובשמחה, ומצא בהם מקור השראה לשורר את מזמורי התהלים, שירי כיסופים וערגה להקב"ה, שירי אמונה ובטחון, שירי תפילה ותחנונים, אותם הנחיל לנו לדורות עולם.

כה שמח היה דוד ביסוריו, עד שאמרו חז"ל: מוניטין [מטבע] של דוד - היה מצוייר בו מקלו ותרמילו מצד אחד, ומגדל דוד מצד שני. שאפילו בימי גדולתו לא רצה לשכוח את מצבו הקודם, שעל ידו זכה בדבקות כה מופלאה בבורא עולם.

פטירת דוד המלך ע"ה

אמרו חז"ל: היה דוד משתוקק לדעת כמה שנים יחיה, וביקש מה': "הוֹדִיעֵנִי ה' קְצֵי וּמִדַּת יָמֵי מַה הִיא אֲדַעָה מָה חֵדֵל אָנִי!" (תהלים לט ה). אמר לו הקב"ה: גזירה היא מלפני, שאין מודיעים קיצו של בשר ודם. הוסיף דוד וביקש: הודיעני לפחות את היום בשבוע שבו אמות. אמר לו הקב"ה: בשבת תמות. הצטער דוד ולא רצה למות בשבת, שבו המת מוקצה וישאר מונח כך עד לאחר השבת ללא קבורה. לכן ביקש שיוסיף לו הקב"ה יום נוסף, כדי שימות ביום ראשון. אמר הקב"ה: כבר הגיעה מלכות שלמה בנך, ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלוא נימה. אמר דוד: אם כן תפחית לי יום מחיי, שאמות ביום שישי. אמר לו הקב"ה: "כִּי טוֹב לִי יוֹם בְּחַצְרֵיךָ מֵאֶלֶף בְּחַרְתֵּי הַסְּתוּפֵף בְּבֵית אֱלֹהֵי". (תהילים פד יא) - טוב לי יום אחד שאתה יושב ועוסק בתורה, יותר מאלף עולות שעתיד שלמה בנך להקריב לפני על גבי המזבח!

ראה דוד כי אין חכמה ואין תבונה ואין עצה נגד רצון ה', מה עשה? כל יום השבת היה יושב ועוסק בתורה בלי הפסקה, כיון שהתורה מגינה על האדם, ובשעה שאדם עוסק בתורה, אין מלאך המות יכול לשלוט עליו. כאשר תמה השבת, היה דוד המלך עורך סעודה של שמחה והודיה לבורא

עולם שהוסיף לו שבוע נוסף של חיים. [לכן סעודה רביעית, סעודת "מלווה מלכה" במוצאי שבת קודש, נקראת על שמו של דוד המלך: "דא היא סעודתא דדוד מלכא משיחא".]

כאשר הגיע עתו של דוד המלך להפטר מן העולם, היתה זו שבת שחל בה חג השבועות. עמד מלאך המות מנגדו, ולא היה יכול ליטול את נפשו, כיון שלא הפסיק רגע אחד מלימוד התורה. אמר, מה אעשה לו? היה לו לדוד גן מאחורי ביתו, הלך מלאך המות ונענע את האילנות. חשב דוד שבא איזה אדם לקטוף בשבת, והלך להוכיחו כשעדיין פיו לא פוסק מלימוד התורה. אך כשעלה במדרגות לגן, נשמטה המדרגה מתחתיו. נשתתק דוד מלימודו לרגע אחד, ואז מיד עלתה נשמתו לגנזי מרומים.

כיון שנפטר דוד המלך בשבת, היתה גופתו מוטלת, ולא ידעו כיצד לנהוג בה, שהרי היא אסורה בטלטול. שלח שלמה בנו לבית המדרש לשאול: אבא מת ומוטל בחמה, מה אעשה? שלחו לומר לו: הנח על אביך כיכר לחם או תינוק, ואז תהיה הגופה מותרת בטלטול. מה עשה שלמה? קרא לנשרים ופרסו עליו כנפיהם, כדי שלא תיקוד עליו השמש.

מיד לאחר השבת קברו את דוד המלך ב"עיר דוד" - בירושלים. רצה דוד להיקבר בירושלים דוקא, כי מעלה גדולה בירושלים, ששמה ישבו כסאות למשפט, כסאות לבית דוד, ובירושלים מלך והנהיג את ישראל. זכותו תגן עלינו ועל כל ישראל, אמן.

ההלכה

שער

תשרי

חדש

מן התורה

נאמר בתורה (דברים טז יג): "חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים באספה מגרנד ומיקבד", ונאמר (ויקרא כג מב-מג): "בסוכות תשב שבעת ימים, כל האזרח בישראל ישבו בסוכות: למען ידעו דרתיכם, כי בסוכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים, אני ה' אלהיכם".

לימוד הלכות החג

על כל אדם להשתדל ללמוד את הלכות חג הסוכות היטב קדם החג, לבל יפשל בקיום המצוות שלא כהלכה חס ושלום, ויש לשים לב לזה, כי על פי רב מצוי שלומדים בחדש אלול את הלכות ראש השנה ויום הכפורים, ומזיחים את הלכות חג הסוכות, ונמצא שמקימים את מצוות החג כפי ההרגל מימי הקטנות מבלי ידיעה הלכתית ברורה. והאמת, שרבו פרטי המצוות בחג הסוכות, אם במצות הישיבה בסוכה, ואם במצות נטילת ארבעת המינים ועוד. על כן טוב ונכון לשלב את הלכות חג הסוכות עם שאר למונדי משלשים יום קדם החג [י"ד באלול]. (רשי"י סוכה ט ע"א, הריטב"א, המאירי, המהרש"א, פרי חדש, הבי"ח, חק יעקב, מטה יהודה עייאש, פרי עץ הדר ח"א לו, ועוד. סב)

מנהג טוב נהגו בבתי כנסת רבים לאחר תפלת ערבית של ליל כפור, ללמוד בצבור את הלכות חג הסוכות. ובפרט ביום הקדוש הזה, שחשוב להוסיף כמה שיותר זכיות ומליצי ישר על עם ישראל, ואין לה רבוי זכיות כלמוד התורה. וכל המזכה את הרבים, אין חטא בא על ידו. אשריו בעולם הזה, וטוב לו לעולם הבא.

ימי שמחה לישראל

אין אומרים 'ודוי' מיום שלמחרת יום הכפורים עד סוף חדש תשרי, לפי שכל אותם הימים הם ימי שמחה וששון לעם ישראל.

והבאור בזה, כי הנה הימים שבין כפור לסוכות, ימי שמחה הם, זכר לחנכת בית המקדש הראשון שבנה שלמה המלך שהיתה בימים אלו. ועוד, כי עסוקים אנו בהם בהרבה מצוות, כבניית הסכה, ארבעת המינים, ושמחה גדולה היא לנו. (קצוש"ע קלג סעיף לא) ולאחר מכן שמונת ימי החג עד אסרו חג, שהוא כ"ג בתשרי. ומיום כ"ד בתשרי עד סוף החדש, כתב הגאון החיד"א (שו"ת חיים שאל חלק ב סימן לה אות ב) על פי מדרש ילקוט שמעוני (פרשת פנחס): "אמר רבי לוי, בכל חדש וחדש בקש הקדוש ברוך הוא לתן מועד לישראל, בניסן נתן להם פסח, באדר נתן להם פסח קטן, בסיון נתן להם שבועות. בתמוז היה בדתו לתן להם מועד גדול, אד מאחר ועשו את העגל, בטל המועד של תמוז וגם המועדים של אב ואילול, ובא תשרי ופרע להם שלש מועדים כנגדם: ראש השנה, כפור וסוכות. אמר הקדוש ברוך הוא: חדש תשרי לאחרים הוא פורע, ואת שלו אינו נוטל! תן לו יומו! לך נאמר 'ביום השמיני עצרת תהיה לכם'". ויתכן שפדי להראות שאנו שמחים גילה ורגון על המועדים שהחזיר לנו הקדוש ברוך הוא, לך תתקנו גאוני הדורות שלא לומר ודוי עד סוף החדש, כי בשמחת החג אינו נפר פרט זה, כי הגם שמרבים בשמחה, אד נראה שהוא על החג ולא על חזרת המועדים.

(תפז)

עכ"ד.

נשמה טהורה

דרשו חז"ל (מדרש תנחומא) על הפסוק "ולקחתם לכם ביום הראשון" [שהוא יום ט"ו בתשרי] - יום הראשון לחשבון עוונות. והינו, כי מאחר וביום הכפורים נמחלו כל עוונותינו, ובימים שבין יום הכפורים לסוכות אין שחות כל כך לעשות עברות, ששרי אנו עסוקים בהרבה מצוות, כבניית הסכה, קניית ארבעת המינים וכך צרכי החג - נמצא שהיום הראשון שאנו פנויים בו, הוא היום הראשון של החג, וכבר יכולים חס ושלום להפשיל באיזו עברה, לך הוא היום הראשון לחשבון העוונות. אשר על כן, על כל אדם להזהר, בפרט בימים אלו, שלא ללכלך את נשמתו החדשה והטהורה שקבלה במוצאי כפור, ובפרט יתגבר מאד שלא יכעס, שאמרו חז"ל: כל הכועס פאלו עובד עבודה זרה, וכך מיני גיהנם שולטים בו. (נדרים כב ע"א. רמב"ם פ"ב מהלכות דעות)

תיקון חצות

אומרים 'תקון חצות' בחדש תשרי ובחל המועד סכות, אלא שמדלגים
'תקון רחל' ואומרים רק 'תקון לאה'. (בן איש חי, כף החיים ועוד)

הסוכה

בנית

מחיל אל חיל

מפנה רבה להתחיל במוצאי יום הכפורים בבנית הסכה, כדי לצאת
ממפנה למפנה, כמו שנאמר (תהלים פד ח): "יילכו מחיל אל חיל", וזריזים
מקדימים למצוות. (הרמ"א סימן תרכד. צט)

בניה על ידי תלמיד חכם

אף על פי שתלמידי חכמים אין להם להתעסק במלאכה בפני אנשים
זרים, מפל מקום, מאחר ובנית הסכה היא בניה של מפנה - יתעסקו בה,
כי זהו כבודם - להתעסק במצוות ה' יתברך אף בגלוי, ומהם יראו אחרים
וכך יעשו. (שערי תשובה סימן תרכה. חזו"ע שבת א יז)

"מצוה בו יותר מבשלוcho"

מי שזקן ותשש כחו וקשה עליו לבנות את הסכה, ימנה אדם אחר להיות שלוחו לבנות לו את הסכה, ויאמר לו: "שלוחי אתה לבנות לי את הסכה". ומכל מקום ישתדל גם הוא להשתתף בבניית הסכה כפי יכולתו, כהנחת הסכה וכיוצא, כי "מצוה בו יותר מבשלוcho", ו"לפנים צערא אגרא". דהינו, כפי הצער והמאמץ של האדם לקיים המצוות, כך שפרו גדול ונשגב יותר אצל הקדוש ברוך הוא. (צט. חזו"ע שבת א יז)

בניה על ידי גוי

מי שקשה לו לבנות את הסכה, מן הדין רשאי לומר לגוי שיבנה לו את הסכה, והסכה כשרה ללא ספק. [וישתדל הוא להניח לפחות מעט סכה, טפח על טפח (8 ס"מ)]. אך טוב יותר שימנה אדם יהודי שיהיה שלוחו לבנות לו את הסכה, כי מאחר וקדשתה של הסכה חמורה מאד, לא נאה ולא יאה שתבנה על ידי גוי. (נו, סב)

סוכה ישנה

אם בנה את הסכה עד שלשים יום לפני החג [עד י"ג באילול], ולא אמר שבניתו לשם מצוה, ישתדל קדם החג להניח לפחות מעט סכה לשם מצוה. (סב)

בניה על ידי אשה

מִתֵּר לְכַתְחֵלָה לְאִשָּׁה לְבָנוֹת אֶת הַסֵּכָה, וְאִין צָרִיךְ שְׂדוּקָא אִישׁ יְנִיחַ אֶת הַסֵּכָה. וְלִבְנֵי אֲשֻׁכְנֵי עָדִין שְׂלִכְתְּחֵלָה יִתֵּן הָאִישׁ אֶת הַסֵּכָה. (סד)

בניה על ידי קטן

מִתֵּר לְכַתְחֵלָה לְקָטָן לְבָנוֹת סֵכָה, וְאִין צָרִיךְ שְׂדוּקָא הַגָּדוֹל יְנִיחַ אֶת הַסֵּכָה. (סד)

בניה בערב שבת

אִין לְבָנוֹת אֶת הַסֵּכָה בְּיוֹם שְׁשִׁי לְאַחַר זְמַן 'מִנְחָה קְטָנָה' [בְּעֶרְךָ בְּשַׁעַה 15:00], כְּדִין כָּל עֶרֶב שַׁבַּת שְׁאֲסוּר לַעֲשׂוֹת מְלָאכָה מִזְמַן זֶה. אוּלָם אִם הָיָה טְרוּד וְלֹא הִסְפִּיק לְבָנוֹתָהּ עַד עֶרֶב הַחֹג, וְשָׂאִי לְבָנוֹתָהּ עַד זְמַן כְּנִיסַת הַחֹג, מְאַחַר וְעוֹסֵק בְּמְלָאכָה שְׁהִיא לְצָרְךָ הַחֹג. (שֶׁלַח עֶרֶךְ סִימָן רנא, בְּכוּרֵי יַעֲקֹב וְעוּד. ק)

בנית סוכה בחול המועד

אִם לֹא עָשָׂה סֵכָה קִדְם הַחֹג, מִתֵּר לוֹ לְבָנוֹתָהּ בְּחֹל הַמוֹעֵד. וְרָשָׂאִי גַם לְהִבִּיא בְּעַל מְקָצוֹעַ יְהוּדִי שְׁיִבְנֶה לוֹ אֶת הַסֵּכָה, וְיִתֵּן לוֹ שְׂכָרוֹ, מְאַחַר וְהוּא דָּבַר מְצוּנָה. (מט)

בְּפֶעַם הָרֵאשׁוֹנָה שְׁיִוָּשֵׁב בְּסִכְתּוֹ הַנִּיִּל בְּחֹל הַמוֹעֵד, יִבְרָךְ גַּם 'שְׁהַחֲיִינוּ'. וְהִטְעַם בְּזֶה, כִּי מְאַחַר וְגַם עַל עֲצָם בְּנֵי הַסֵּכָה הָיָה צָרִיךְ לְבָרַךְ 'שְׁהַחֲיִנוּ' קִדְם הַחֹג, אֲלָא שְׁאֲנוּ פּוֹטְרִים זֹאת בְּבִרְכַּת 'שְׁהַחֲיִנוּ' שְׁמִבְרָכִים בְּקִדּוּשׁ בְּלִיל הַחֹג, אֲבָל כָּאוּ, שְׁהַסֵּכָה עָדִין לֹא נִבְנְתָה בְּלִיל הַחֹג, יִבְרָךְ עֲתָה עַל בְּנֵינָהּ, אֲף שְׁכָבֵר בְּרָךְ בְּלִילָהּ הָרֵאשׁוֹן בְּסֵכָה אַחֲרָת. (עֵיין שו"ע וּרְמ"א סִימָן תרמא. הַבֵּית, מִשְׁאֵת מִשָּׁה, רוּעֵי יִשְׂרָאֵל קַצִּין. נא)

מיקום הסוכה

אין בונים את הסוכה אלא תחת כפת השמים, ואם בנה את הסוכה תחת גג המרפסת וכיוצא - הסוכה פסולה. וכן יש להזהר שלא לבנות את הסוכה תחת אילן המחבר לקרקע. ובפרט יש להזהיר בזה את בעלי המסעדות הבונים סכה ברחוב, ומחמת חסר מקום פעמים שנמצאת סכתם תחת אילן, וסכתם פסולה. (שו"ע סימן תרכו ס"א. יא)

אין לבנות את הסוכה במקום שיש שם ריח לא טוב, כמו בסמוך לפחי האשפה שברחוב וכיוצא, כי שמא לא יוכל לישב שם, ויצא מן הסוכה. (שו"ע סימן תרמ ס"ד)

הגר במקום שמצויים שם גוויים, וחושש שאם יעשה סכתו קבע לאכילה ושנה, יפרצו גנבים לביתו - הריהו פטור מן הסוכה. (קצו)

בניית סוכה בבית הכנסת

על גבאי בתי הכנסת היקרים המשרתים את הצבור באמונה, להשתדל בבניית סכה בבית הכנסת, מפאת הבאים ללמד שם, שפעמים אוכלים איזו עוגה וכיוצא, וצריכים סכה, ובפרט בליל 'הושענא רבה' שלומדים כל הלילה, וצריכים לאכל מדי פעם כדי להתחזק בלמוד. ומכל מקום, את התפלות לא יתפללו בסכה, אלא בבית הכנסת, שאין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת. (קמז)

בניית סוכה ברחוב

מי שאין לו מרפסת או חצר לבנות בה את סכתו, מתר לו לבנותה על יד ביתו ברחוב, רק שיזהר ככל היותר שלא יפריע לעוברים ושבים. (נב)

סיוע לזה אנו מוצאים בנביא נחמיה, שמספר על אבות אבותינו כשעלו מגלות בבל לבנות את בית המקדש השני, ובנו את סכותיהם ברחובות העיר ירושלים, שנאמר (נחמיה ח טו-יז): "וְאִשֶּׁר יִשְׁמִיעוּ וְיַעֲבִירוּ קוֹל בְּכָל עָרֵיהֶם וּבִירוּשָׁלַיִם לֵאמֹר, צֵאוּ הֵרָר וְהִבִּיאוּ עִלַי זֵית וְעִלַי עֵץ שִׁמֹן וְעִלַי חֲדָס וְעִלַי תְּמָרִים וְעִלַי עֵץ עֵבֶת לַעֲשֹׂת סִכַּת כַּכְתוּב: וַיֵּצְאוּ הָעָם וַיְבִיאוּ, וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם סִכּוֹת אִישׁ עַל גִּגּוֹ וּבַחֲצֵרֵיהֶם, וּבַחֲצֵרוֹת בֵּית הָאֱלֹהִים, וּבַרְחוֹב שַׁעַר הַמַּיִם, וּבַרְחוֹב שַׁעַר אֶפְרַיִם: וַיַּעֲשׂוּ כָל הַקְּהָל הַשְּׂבִיִּים מִן הַשְּׂבִי סִכּוֹת, וַיֵּשְׁבוּ בַסִּכּוֹת כִּי לֹא עָשׂוּ מִימֵי יְשׁוּעָה בֶן נוּן כִּן בְּנֵי יִשְׂרָאֵל עַד הַיּוֹם הַזֶּה, וַתְּהִי שִׂמְחָה גְדוֹלָה מְאֹד". וכן פסקו האליה רבה, מאמר מרדכי, פנות תמרים, היעב"ץ, בית השואבה, בכורי יעקב, מהר"ח אבולעפ"א, שואל ומשיב, בית מאיר, תועפות ראם, מאורי אור, מקור חיים לגאון מליסא, חיות זאיר, בגדי ישע, ועוד רבים מהפוסקים. וכתב בהליכות שלמה אוירבך, שבירושלים, עוד בימי שלטון הטורקים, קבלו רשות מאת המושלים על בנית סכות ברשות הרבים, ואחר כך קבלו רשות בימי שלטון המנדט הבריטי, ואף היום יש רשות מראשי העיר, רק שיזהר ביותר שלא להפריע להלכוז הרבים. (נב)

לא תגנב

אדם שעבר וגזל עצים לצורך בנית הסכה - אם התחרט על מעשהו הרע והחליט בדעתו לשלם את הכסף לבעל העצים, אף אם עדין לא הספיק לשלם - סכתו כשרה, ומברך עליה. אך אם עדין עומד ברשעו ואין בדעתו לשלם - אין לו לברך על סכה כזו. (סימן תרלו ס"ג, משני"ב ס"ק טו. נז)

"תקנת השבים"

יש להבהיר, כי מן הדין, הגוזל עצים ובנה בהם בית או סכה, אינו חייב להחזיר את העצים עצמם, שכן תקנו חכמים כדי להקל על הגנבים הרוצים לשוב בתשובה, כי אם יהיו חייבים להחזיר את העצים עצמם שגנבו, קיים חשש שיהיו גנבים שיתחרטו מלשוב בתשובה ולא יחזירו כלל, מאחר שצריכים הם לפרק את מה שבנו מאותם עצים כדי להשיבם לבעלים, ולכן די בכך שישלמו לבעל העצים את תמורתם. ומכל מקום, אם בא לשלם לאחר החג, צריך להחזיר את העצים עצמם, ולא את הכסף, הואיל ולא שנה כלום בעצים ולא בנאם ממש בבנין. (שו"ע חושן משפט סימן שס ס"א)

אסור לקחת עצים מייערות 'קרן קיימת לישראל' או מעצים הנטועים ברחובות העיר, אלא אם כן קבל רשות מפרשת מהממנים. (נז)

כְּאִשֶׁר קוֹנִים סִכָּךְ, יֵשׁ לְבָרֵר שֶׁהִסְכֵּךְ שִׁיךְ לְמוֹכֵר מִמֶּשׁ, וְאִינוּ גְזוּל חֵס וְשָׁלוֹם מִקְרָקְעוֹת שֶׁל אֲנָשִׁים פְּרֻטִיִּים אוֹ חֲבֵרוֹת מְסִימֹת. (פסקי תשובות שנת. שיט)

הַגְזוּל עֲצִים מִחֲבֵרוֹ, אִם אֵם דַּעְתוֹ לְהַחְזִירָם לְאַחַר הַחֵג, לֹא יִבְרָךְ עַל סִפָּה כְּזוֹ. (נז)

וַיֵּשׁ לְהַבִּין, הֲרֵי לְעִיל בְּאַרְנוֹ, שֶׁאִם בְּדַעְתוֹ לְשַׁלֵּם אֶת דְּמֵי הָעֲצִים, אִם שֶׁעֲדוֹן לֹא שָׁלֵם - סִפָּתוֹ כְּשֶׁרָה וַיְכּוּל לְבָרֵךְ עָלֶיהָ. וְאִם כֵּן, בְּמִקְרָה זֶה, שֶׁדַּעְתוֹ לְהַחְזִיר אֶת הָעֲצִים לְאַחַר הַחֵג, אִם שֶׁעֲדוֹן לֹא הַחְזִיר, לָמָּה לֹא יוּכַל לְבָרֵךְ עָלֶיהָ? וְצָרִיךְ לומר, שֶׁבְּמִקְרָה הַנִּי"ל, כִּינּוּ שֶׁבְּדַעְתוֹ עֲכָשׁוּ בְּחָג לְהַחְזִיר אֶת הַכֶּסֶף - כִּבְרַעַתָּה מִתְקַן הוּא אֶת גְּזוּלָתוֹ, וְהַתִּירוּ לוֹ חֲכָמִים לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בְּעֲצִים מִפְּנֵי "תִּקְנַת הַשְּׂבִים", וּמִמֵּילָא יִבְרָךְ עַל הַסִּפָּה. לֹא כֵן בְּמִקְרָה זֶה שֶׁדַּעְתוֹ לְהַחְזִיר אֶת הָעֲצִים רַק לְאַחַר הַחֵג, נִמְצָא שֶׁעַתָּה בְּחָג הוּא גְזוּלָן גָּמוּר, מֵאַחַר וְאִינוּ רוֹצֵה לְהַחְזִיר עִתָּה בְּחָג לֹא עֲצִים וְלֹא כֶּסֶף, וְדִינוֹ כְּגִזְלוֹן שֶׁלֹּא רוֹצֵה לְשַׁלֵּם כָּלֵל, וְלִגְזוּלָן כְּזֶה לֹא עָשׂוּ חֲכָמִים תִּקְנָה שְׂוִיָּהּ רִשְׁאֵי לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בְּעֲצִים כְּבִשְׁלוֹ, וְנִמְצָא שְׂוִיָּשׁ בְּסִפָּה גְזוּלָה, וְהִיאָךְ יִבְרָךְ עַל יְשִׁיבָתוֹ בְּהָ?!

אֵין פֶּטוּר

יֵשׁ לִידַע אֶת הַצְּבוּר הַרְחָב, כִּי חוּבָה בְּכָל בַּיִת לְבָנוֹת סִפָּה לְאַכִּילָה וְשִׁנָּה לְמִשְׁךְ שֶׁבַעַת יְמֵי הַחֵג, וְלֹא יִתְעַצְלוּ בְּמַצּוֹה יִקְרָה זוֹ, אֶלָּא יֵאָזְרוּ עַז וַיְבַנו אֶת הַסִּפָּה בְּרַב פֶּאֶר וְהִדָּר. וְזִכּוֹת מַצּוֹה זוֹ תִּגַּן עָלֶיהֶם אֶלֶף הַמַּגֵּן, וַיִּזְכּוּ לְכָל מֵלֵי דְמִיטָב.

וְהָא לָךְ מִדְּבָרֵי מֶרֶן הַרְבַּ עוֹבְדֵי יוֹסֵף שְׁלִיט"א לִפְנֵי כְּשִׁשִׁים שָׁנָה, בְּבוֹאוֹ לְכַהֵן כָּאֵב בַּיִת דִּין בְּקִהִיר שֶׁבְּמַצָּרִים: וְהִנֵּה בְּבוֹאֵי לְשִׁרְתָּ בְּקִדְשׁ בְּעִיר קֹהִיר, רָאִיתִי שֶׁעֲרוּרָה בְּפֶרֶס הַחֵג תִּשְׁרִי תַש"ט, כִּי רַק אֶחָד מֵאֶלֶף עוֹשֵׂה סִפָּה בְּדַת, וְאֵלוּ כָּל שְׂאֵר הַמּוֹן הָעַם אֵינָם עוֹשִׂים סִפָּה כָּלֵל. וְתִמְהָתִי מֵאִד עַד הֵיכָן מְגִיעָה בּוֹרוֹתָם, כִּי לֹא יָדְעוּ וְלֹא יָבִינוּ שֶׁיֵּשׁ מַצּוֹת עֲשֵׂה בְּאַכִּילַת פֶּת בְּלִילָה הַרְאִשׁוֹן, וּבְהַתְנַהֲגוּתָם מִרְאִים זְלוּזֵל בְּמַצּוֹה יִקְרָה זוֹ. וְעוֹד, שֶׁבְּכָל יְמֵי הַחֵג אוֹכְלִים וְשׁוֹתִים חוּץ לְסִפָּה, וְלֹא יִשִּׁיתוּ אֶל לֶבָם שֶׁזֶהוּ נֶגֶד הַתּוֹרָה. וְדַרְשֵׁתִי בְּרַבִּים בִּישִׁיבַת 'אַהֲבָה וְאַחֻוּה', וּבְרַחוּב הַיְהוּדִים בְּמִדְרַשׁ רִשְׁבִּי"י, לְהוֹדִיעַם גְּדוּל מַצּוֹת סִפָּה, וְשֶׁכָּל אֶחָד חַיָּב לַעֲשׂוֹת סִפָּה לוֹ וּלְבָנָיו בְּרִאשׁוֹ גָּזוּ, כִּי גְבַה הַבְּתִים אִינוּ אֶלָּא אֲרַבְעֵ אוֹ חֲמִשׁ קוֹמוֹת לְכָל הַיּוֹתֵר, וְהַגָּרִים בְּקוֹמוֹת הָעֲלִיוֹנוֹת עוֹלָם וַיּוֹרְדִים בְּכָל יְמֵי הַשָּׁנָה וְלֹא מְרַגְּשִׁים טְרַחָה וְעִצְבוֹת, וּמִדוּעַ לֹא יִטְרִיחוּ עֲצָמָם לַעֲלוֹת לְרִאשׁ הַגָּז לְקַיֵּם מַצּוֹת ה' יִתְבָּרַךְ! וְאַנְשִׁים יְרָאִי שְׂמִים עָשׂוּ כְּדַבְּרֵי וְזָכוּ בְּמַצּוֹה, אִךְ שְׂאֵר הַמּוֹן הָעַם נִשְׂאָרוּ בְּמִנְהַגָם הַקְּלוּקָל. וּמִכָּה יְשִׁנָּה הִיא, שֶׁמַּצִּינוּ לְרִיבִישׁ בְּתַשׁוּבָה (סִימָן שַׁד) שֶׁכְּתִב: חֵי נַפְשֵׁי שְׂרָאִיתִי בְּעִירָנוּ זֹאת רַבִּים מְעַמִּי הָאֶרֶץ שְׂאִינָם עוֹשִׂים סִפָּה לְחָג, וְכָל יְמֵי הַחֵג אוֹכְלִים וְשׁוֹתִים בְּבֵיתָם חוּץ לְסִפָּה... רָאָה עִתָּה אֵיךְ הֵם טוֹעִים בְּמַצּוֹה מִפְּרֻסְמַת כְּזֹאת, וְאֵין אֵין חֲפֵץ לְסַפֵּר בְּגִנוּתָם שֶׁל יִשְׂרָאֵל. עִישׁ. וְאֵין בְּעֵנֵי בְּהִיוֹתִי בְּמַצָּרִים עֲשִׂיתִי סִפָּה בְּגַג הַבַּיִת, וְהִיִּיתִי עוֹלָה לְגַג לְקַיֵּם מַצּוֹת הַסִּפָּה כְּהַלְכָתָה, וְלֹא הַרְגֵּשְׁתִּי לֹא טְרַח וְלֹא עֲמָל, כִּי אֵין דְּבַר עוֹמֵד בְּפְנֵי הַרְצוֹן. ע"כ. יִשְׁמַע חֲכָם וַיּוֹסֵף לְקַח.

שלוש דפנות

הסכה צריכה להעשות משלש דפנות, דהינו שלש מחיצות, ועליהן מניחים את הסכך. ואם עשה רק שתי דפנות - הסכה פסולה. (א)

עמידה בפני הרוח

דפנות הסכה מתר לעשותן מכל דבר, פאבנים, ברזלים, עצים וכיוצא, ובלבד שהדפן תהיה ראוייה לעמד בפני רוח מצויה. אך אם הדפן נדה ברוח אפלו נדנוד פלשהו, אינה נחשבת כמחיצה, ופסולה היא לדפן לסכה. על כן, סדינים המנחים כדפן לסכה, הרי סכה זו פסולה, מפנין שהסדינים נעים ונדדים ברוח. כן פסקו רש"י, הרמב"ם, הרא"ה, הריטב"א, המאירי, מהרי"ל, מחצית השקל, קהלות יעקב מקרליו, עמק ברכה, משנה ברורה, שלמת חיים זוננפלד, הליכות שלמה אורבך, הגרי"ש אלקשיב, משנה הלכות ועוד. וכתב האגרות משה: ומה שרואים במדינתנו באמריקה שמוכרים סכות שנעשו דפנותיהם מיריעות, פשוט שלא היה זה על פי הוראה. (א)

גם אם יקשר היטב את הסדינים לעמודים, אין להתיר, לפי שפעמים מתנתקים הם ברוח ואינו שם על לבו, ונמצא שהאוכל בה מברך ברכות לבטלה, ונחשב גם פאוכל חוץ לסכה. על כן, מה שמצוי היום בכמה מסעדות שבונים סכה בפתח החנות והדפנות עשויות מסדינים, יש לידע אותם שסכתם פסולה, ומכשילים הם את הצבור בברכה לבטלה ובאכילה חוץ לסכה. (א) [וען להלן את הפתרון לסכות אלו].

אם הדפן השלישית היא דלת שפותחים וסוגרים אותה תמיד - כשרה הסכה, ובלבד שיקפיד שבשעה שאוכל וישן תהיה הדלת סגורה. ומתר גם לפתח ולסגר דלת זו בשבת ויום טוב, כי מאחר ועשויה היא לפתח ולסגר תמיד, אין היא נחשבת כמחיצה המתרת שסכור לעשותה

מדות הסוכה

גבה הסכּה צָרִיךְ לִהְיוֹת לֹא פָחוֹת מֵעֶשְׂרֵה טֶפָחִים [הֶטָפַח = 8 ס"מ. עֶשְׂרֵה טֶפָחִים = 80 ס"מ]. וְאָרְכָּהּ וְרָחְבָּהּ לֹא פָחוֹת מִשִּׁבְעָה טֶפָחִים [56 ס"מ] עַל שִׁבְעָה טֶפָחִים. אֲבָל בְּפָחוֹת מִשְׁעוֹר זֶה, בֵּין בְּגִבְהַת בֵּין בְּאָרְצָהּ בֵּין בְּרָחֵב, הֵרִי הִיא פְּסוּלָה. כּוּ פִּסְקוּ מִדּוֹת אֵלוֹ, הִרְמִיעַ מִפְּאֵנּוֹ, הִמְהַרְשִׁים, דִּבְרֵי יִשְׁשַׁכְר, רַבִּי אִיסֵר זִלְמוֹן מְלָצֵר, מִסְגֵּרַת הַשְּׁלַחַן, אֶפְרַיִם שְׁלֵמָה, הַגְּרָא"ח נָאֵה וְעוֹד. (ט)

סִכָּה שֶׁהִיא גְבוּהָהּ לְמַעַלָּה מֵעֶשְׂרִים אַמָּה [הָאֵמָה = 48 ס"מ. עֶשְׂרִים אַמָּה = 9.60 מֵטֵר], הֵרִי הִיא פְּסוּלָה. וְאִם מַעֵט אֶת גְּבוּהָהּ, הֵרִי הִיא כְּשֵׁרָה. (יא)

אִם הַדְּפָנוֹת גְּבוּהוֹת עֶשְׂרֵה טֶפָחִים [80 ס"מ], אֲפֹלוּ שְׂאִינָן מִמְּשִׁיכוֹת עַד גְּבוּהַ הַסֶּכֶד, וְיֵשׁ מְרַחֵק רַב בֵּינֵיהֶן - הַסֶּכֶה כְּשֵׁרָה. מִכֵּיּוֹן שֶׁקִּבְּלָהּ בְּיַדֵּינוּ יְהִלְכָה לְמוֹשֶׁה מִסִּינַי: "גּוֹד [תְּמִשָּׁד] אֲסִיק [וְתַעֲלָה] מְחִיצָתָא [אֶת הַמְּחִיצָה]" דְּהִינּוּ, מְחִיצָה שֶׁעֲשׂוּיָהּ כְּדִין, כְּשֵׁשׁ צֶרֶף, אָנוּ מְתַיַּחֲסִים אֵלֶיהָ כְּאֵלוֹ הִיא מִמְּשִׁיכָה וְעוֹלָה עַד לְמַעַלָּה לְסֶכֶד. וְאִמְנָם, יֵשׁ לְשֵׁים לֵב שֶׁהַסֶּכֶד לְמַעַלָּה יִהְיֶה מְכוּן כְּנֶגֶד הַדְּפָנוֹת לְמִטָּה, וְאִם אֵינוֹ מְכוּן מִמֶּשׁ כְּנֶגֶדוֹ - אִם הוּא בְּתוֹךְ שְׁלֹשָׁה טֶפָחִים [24 ס"מ] כְּנֶגֶד הַדְּפָנוֹת, הַסֶּכֶה כְּשֵׁרָה. (יב)

דְּפָנוֹת שֶׁהֵנִיחוּן בְּמֶרְחָק שֶׁל שְׁלֹשָׁה טֶפָחִים [24 ס"מ] מִהָאָרֶץ - פְּסוּלוֹת, בֵּינָן שֶׁכָּל שְׂכִיבֵי לְהַכְנִס גְּדֵי דָרָךְ הַמְּחִיצָה מִלְּמִטָּה, אֵינָה נִחְשָׁבֶת כְּמְחִיצָה. (יב)

דפנות מעמודים

עֲמוּדִים רְצוּפִים, שֶׁבֵּין עֲמוּד לְעֲמוּד יֵשׁ מְרַחֵק שֶׁל פָּחוֹת מִשְׁלֹשָׁה טֶפָחִים [24 ס"מ], הֵרִי הֵם כְּשֵׁרִים לְדְפָנוֹת. מִכֵּיּוֹן שֶׁקִּבְּלָהּ בְּיַדֵּינוּ יְהִלְכָה לְמוֹשֶׁה מִסִּינַי: "שְׁלֹשָׁה טֶפָחִים, כְּלָבוּד [כְּמַחְבֵּר] דְּמִי [דוּמָה]" דְּהִינּוּ, כְּשֶׁהַמְּרַחֵק הוּא פָּחוֹת מִשְׁלֹשָׁה טֶפָחִים בֵּין אֶחָד לְשֵׁנִי, אָנוּ מְחַשְׁבִּים שֶׁהַכָּל חֲבוּר אֶחָד, וְכֵאלּוֹ אֵין מְרַחֵק בֵּינֵיהֶם כָּלָל. (ה)

על כן, מרפסת שיש בה סורגים, ובין עמוד לעמוד יש פחות משלשה טפחים [24 ס"מ], הרי סורגים אלו נחשבים כדפן, ובלבד שיהיה גבהם עשרה טפחים [80 ס"מ]. ואז רשאי יהיה להעמיד ארבעה עמודים גבוהים מן הצדדים ולספד עליהם, אף על פי שיש מרחק בין הדפנות לספד, וכמבאר לעיל. (ו)

וכיוצא בזה, הרוצה לבנות ספה בקלות, יעמיד ארבעה עמודים מארבעה צדדים, ובין עמוד לעמוד בשלשה צדדים ימתח חוט אחד, ויקפיד שהחוט יהיה בגובה של פחות משלשה טפחים [20 ס"מ] מהקרקע, ולמעלה ממנו ימתח עוד חוט אחד בתוך שלשה טפחים לחוט הקודם, וכך ימתח עוד שני חוטים לגבה, עד שהחוט הרביעי יגיע לגבה של עשרה טפחים [80 ס"מ]. והעקר שיקפיד שבין חוט לחוט יהיה מרחק של פחות משלשה טפחים, והרי זה מועיל כאלו עשה גדר ממש של עשרה טפחים. מאחר ויהלכה למשה מסיני: שכל שסמוך חוט אחד לשני בפחות משלשה טפחים, נחשב כאלו הכל חבור אחד, ונמצא שיש כאן מחיצה של עשרה טפחים.

ויש לציין, כי יצא זה ממלצת מאד לבעלי מסעדות, ויכולים כן לבנות ספה בקלות. ופשוט, שלאחר שנתנו את החוטים הנ"ל, רשאים לתת סדינים מסביב לעמודים, אף שהסדינים נעים ברוח, מאחר והדפנות כבר עשויות בהכשר גמור.

סדר בנית הסוכה

לכתחלה יבנה קדם את הדפנות, ואחר כך יניח עליהן את הספד, ומכל מקום, אם לא עשה כן, אלא ספד על גבי עמודים ואחר כך עשה את הדפנות - הספה כשרה. וכל שכן אם בנה את הספה כהגון ולאחר מכן נפלו הדפנות, שבוודאי די שיעמיד את הדפנות שוב, ואינו צריך לפרק את הספד כדי שהדפנות יעשו קדם. (לח, מ)

תנאי הכשר הסכך

ישנם שלשה תנאים להכשר הסכך: א. שיהיה גדולו מן הארץ. ב. שיהיה תלוש מהקרקע. ג. שלא יהיה ראוי לקבל טמאה. [דהיננו, שאם יגע בו טמא, הוא לא יטמא].

אי לכך, אין מספכים במיני מתכות, פלסטיק, ניילון, זכוכית וכיוצא, מאחר ואין גדולם מן הארץ. וכן אין מספכים בענפי אילן המחבר לקרקע, מאחר ואינו תלוש. וכן אין מספכים במאכלים או בכלי עץ, כיון שראויים הם לקבל טמאה. (יד, טו, כא)

כלי עץ, בארץ, מגרה וכיוצא, הרי הם מקבלים טמאה מן התורה, מאחר ויש להם בית קבול. ואם נשברו, אף על פי שעתה אינם מקבלים טמאה, אין לסכך בהם. שפיון שראויים היו לקבל טמאה מהתורה, גזרו חכמים שמהם יטעה ויסכך בפלים שנשברו רק מעט, שעדין ראויים לקבל טמאה. (יז)

אולם, כלי עץ שטוחים, שאין להם בית קבול, כמו שלחן, מדף, דלת וכדומה, מאחר והם מקבלים טמאה רק מדרבנון - אם נשברו, מתר לסכך בהם. (יט)

רחב הקורה

קורת עץ שרחבה ארבעה טפחים [32 ס"מ], אסרו חכמים לסכך בה, משום "גזרת תקרה". דהיננו, בזמננו היו בונים את תקרות הבית מקורות כאלו רחבות, וקיים חשש שיטעה האדם ויאמר: 'מה ההבדל אם אסכך בקורות אלו או שאשב תחת תקרת ביתי?' והרי התורה אמרה לישב בסכה, ולא בבית של כל השנה. (סימן תרכט סעיף יח. ל)

גם קורות שרחבות פחות מארבעה טפחים, נהגו שלא לסכך בהן כלל. אולם אם אין לו סכך אחר, רשאי לסכך בהן. (סימן תרכט סעיף יח. לא)

המנהג פשוט לסכך בקרשים דקים [פלפונים] שרחבם פחות מטפח [8 ס"מ], שהרי אף בזמננו לא היה דרך לעשות תקרה מקרשים אלו כלל. כן פסקו

דבר המעמיד

מִן הַדִּין מֵתָר לְהַנִּיחַ אֶת הַסֵּכֶף אֶף עַל דְּבַר הַפְּסוּל לְסִכּוּף, כְּעֲמוּדֵי בְּרֹזֶל וְכִיּוֹצָא, אֶלְא שְׁטוֹב וְנִכּוֹן לְהַחְמִיר וְלִתֵּת עֲלֵיהֶם אִיזָה עַץ, וְעֲלִיו נִינִיח אֶת הַסֵּכֶף.

וְהַטַּעַם בְּזֶה, כִּי הֵנָּה בְּגִמְרָא (סוּכָה כ"א ע"ב) מְבֹאָר, שֶׁלְדַעַת חֲכָמִים אֵין שׁוּם אֲסוּר לְהַעֲמִיד אֶת הַסֵּכֶף עַל גְּבֵי דְבַר הַפְּסוּל לְסִכּוּף. וּבְדַעַת רַבֵּי יְהוּדָה נִחְלְקוּ בְּגִמְרָא אִם יֵשׁ אֲסוּר אוֹ לֹא. וְרַב הַגָּאוֹנִים פָּסְקוּ כְּחֲכָמִים, וְכֵן דַּעַת הַרְמַב"ם, הַרְז"ה, הַרְי"צ גְּאוֹת, רַבְנּוּ יִשְׁעִיָּה מְטָרְאֵנִי, שֶׁבְּלִי הַלְקָט, הַרְאֲבִי"ה וְעוֹד. (עֵיין מִשְׁנ"ב וְשַׁעַר הַצִּיּוֹן סִימָן תַּרל ס"ק ס) וְאַף הַפּוֹסְקִים כְּרַבֵּי יְהוּדָה כְּתָבוּ, שֶׁלְרַבֵּי יְהוּדָה מֵתָר לְהַעֲמִיד בְּדְבַר הַפְּסוּל לְסִכּוּף, [וּמִחֲלָקְתוֹ עִם חֲכָמִים הִיא בְּעִנְיָן אַחֲרַי, וְכֵן דַּעַת הַרְי"ף, הַרְא"ש, הַתּוֹסְפוֹת בְּשֵׁם הִירוֹשֶׁלַמִי, תְּרוּמַת הַדָּשָׁן וְעוֹד. וְכֵן מְבֹאָר בְּבֵית יוֹסֵף וּבִשְׁלַחַן עֲרוּף (סִימָן תַּרל סַעִיף יג). וּבְגִמְרָא אֶמְרוּ, שֶׁאִם מֵתָר לְהַעֲמִיד בְּדְבַר הַפְּסוּל לְסִכּוּף, מִמִּילָא אִם נֶעַץ שְׁפּוּדִים שֶׁל בְּרֹזֶל וְסִכּוּף עֲלֵיהֶם מִמֶּשׁ, כְּשֶׁרָה הַסֵּכָה לְלֹא כָּל חֶשֶׁשׁ. וְכַתֵּב הַמְהַר"ל שֶׁכֵּן נֶהֱגוּ כָּל רַבּוֹתֵינוּ לְהַקְלֵ, וְאֵין בְּזֶה סִפְק. וְכֵן דַּעַת הַט"ז, הַגְּר"א, הַגְּר"ח פְּלֶאָגִי, שְׁעָרֵי רַחֲמִים, זְרַע אֶמֶת, אֲבִנֵי נֶזֶר וְעוֹד. וְכַתֵּב הָעֲרוּף הַשְּׁלַחַן, מֵאַחֲרֵי וּרְבִנּוּ הַבֵּית יוֹסֵף פָּסַק כְּהַרְי"ף וְהַרְא"ש לְהַקְלֵ, וְזוֹהִי דַּעַת הִירוֹשֶׁלַמִי וְרַב רַבּוֹתֵינוּ הַפּוֹסְקִים וּבְעֲלֵי הַשְּׁלַחַן עֲרוּף, לָמָּה לָנוּ לְהַחְמִיר? ע"כ"ד. אֶלְא שְׁטוֹב לְחַוֵּשׁ לְדַעַת הַרְמַב"ן וְהַר"ן שֶׁאֲסָרוּ לְהַעֲמִיד בְּדְבַר הַפְּסוּל לְסִכּוּף, גְּזֵרָה שְׁמָא יִסְכּוּ בּוֹ, וְלָכֵן יִתֵּן אִיזָה עַץ עַל הַבְּרֹזֶל, וְעֲלִיו יִתֵּן אֶת הַסֵּכֶף, אֲבָל יוֹתֵר מִזֶּה אֵין צְרִיךְ לְהַחְמִיר. וְעַל כֵּן רִשְׁאֵי לְכַתְּחֵלָה לְתַקֵּעַ בְּמַסְמָרִים אֶת הָעֵץ שֶׁעֲלִיו הוּא מַעֲמִיד אֶת הַסֵּכֶף, וְכֵן מְפָרֵשׁ בְּמֵאִירֵי, הַר"ן וְהַרְי"ט ב"א. וְכֵן כְּתָבוּ הַפְּרִי מְגִדִים, מְגֵן אֲבָרְהָם, הַגָּאוֹן רַבְנּוּ זְלָמֵן, חַיֵּי אֲדָם, הַגְּר"א, רַב פְּעָלִים, בְּגִדֵי יִשְׁעֵי, וְכָל הָאֲחֵרוֹנִים. וְכַתֵּב הַמְשֻׁנָּה בְּרוּרָה (תַּרְכַּט ס"ק כו) שֶׁהִתֵּר זֶה הוּא לְכָל הַפּוֹסְקִים. וְהֵנָּה הַגָּאוֹן הַחֲזוֹן אִישׁ זְצ"ל הַחְמִיר גַּם בְּזֶה. אֶף בְּשׁוֹי"ת חֲלָקַת יַעֲקֹב כְּתָב, וְזוֹ לְשׁוֹנוֹ: "וַיֵּשׁ לְהַתִּיר בְּזֶה לְכַתְּחֵלָה, וְדִלָּא כְּהַחֲזוֹן אִישׁ שֶׁהַחְמִיר נֶגֶד הַשְּׁלַחַן עֲרוּף וְרַב כָּל הַרְאֵשׁוֹנִים, וְכֵלּוּ בְּדְבַר שֶׁאֵין חֶשֶׁשׁ אֶלְא מְדַרְבְּנּוּ, וְכָל רְאִיוֹת הַחֲזוֹן אִישׁ אֵינּוּ מְכַרְחוֹת כְּלָל". ע"כ"ל. וְכֵן כְּתָב בְּשׁוֹי"ת שֶׁבֶט הַלּוֹי: "וּבְאֶמֶת קִשָּׁה בְּיוֹתֵר לְחַלֵּק עַל הַמְּגֵן אֲבָרְהָם וְכָל הַפּוֹסְקִים, שֶׁכֵּלֵם הַתִּירוּי". ע"כ"ל. וְכֵן כְּתָב בְּהַלִּיכוֹת שְׁלֵמָה אֹיִרְבֶּז: "חֲמֵרַת הַחֲזוֹן אִישׁ תְּמוּהָה, מְכִינּוּן שֶׁאֲסוּר מַעֲמִיד הוּא מְשׁוּם גְּזֵרָה, אִם כֵּן, בְּמַעֲמִיד דְּמַעֲמִיד, הוּא גְּזֵרָה לְגְזֵרָה שֶׁלֹּא גּוֹזְרִים, וְכִשֶּׁר אֶף לְכַתְּחֵלָה". (מֵד. וְעֵיין עוֹד בְּשׁוֹי"ת שְׁמַע שְׁלֵמָה ח"ד סִימָן כ וְתַרוּהָ נַחַת.)

סֶכֶד לְנֶצַח, הָעֲשׂוּי מִדִּיקָטִים דְּקִים וְאָרוּג בְּחוּטֵי צָמֵר גָּפֹן, כָּשֶׁר לְסֶכֶד בּוֹ לְכַתְחֻלָּה.

וְהַטַּעַם בָּזֶה, שֶׁהָרִי אֵינוֹ כָּאֵן סֶכֶד רָחֵב אֲרֻבָּעָה טַפָּחִים שֶׁפְּסוּל מְשׁוּם "גְּזֵרַת תַּקְרָה", שֶׁהָרִי נֶכֶר שֶׁהוּא מְחַבֵּר מִכְּמָה דִּיקָטִים, וְגַם אֵינוֹ מִגֵּן מִהֶגְשָׁמִים כָּלֵל, וְגַם הוּא מִתְקַפֵּל. (ערוך השלחן, אבני נזר, חלקת יעקב, אבן יקרה, שבט הלוי, הליכות שלמה, אז נדברו, נטעי גבריאל, חכו ממתקים, מציון אורה ועוד) וְאֵף לְמַחְמִירִים לְהַעֲמִיד בְּדָבָר הַפְּסוּל לְסֶכֶד כְּנִ"ל, הִנֵּה לְשִׁיטַת הַתּוֹסְפוֹת וְרַבְּנֵנוּ יִשְׁעִיָּה מִתֵּר אֶפְלוּ לְסֶכֶד בְּצָמֵר גָּפֹן. וְאֵף הַרְמַב"ם וְהַרְאָב"ד שֶׁפְּסוּלוֹהוּ מִדְּרַבָּנֵנוּ, כְּבָר כָּתַב הָרִיטְב"א שֶׁמִּתֵּר לְהַעֲמִיד בְּסֶכֶד פְּסוּל מִדְּרַבָּנֵנוּ, דְּגִזְרָה לְגִזְרָה לֹא גוֹזְרִים. וְכֹן פָּסְקוּ הַגְּר"א, הַגְּר"ח פְּלֶאָגִי, בֵּית הַשּׁוֹאֵבָה, יְמֵי שְׁלֹמֹה, שְׁדֵי חֲמֹד וְעוֹד. (כג, כה)

קשירת הסכד

מִכָּל הַנִּזְכָּר לְעֵיל, מְבֹאָר שֶׁמִּתֵּר מִן הַדִּין לְקַשֵּׁר אֶת הַסֶּכֶד עֲצָמוֹ אוֹ אֶת הַמְּחַצְלָאוֹת בְּחוּטֵי נִילוֹן אוֹ בְּרִזָּל אוֹ אֲזִיקוֹנִים הָעֲשׂוּיִים מִפְּלֶסְטִיק, לְבַל יַעֲוּפוּ בְּרוּחַ. אֵד הַמְּחַמֵּיר לְקַשֵּׁר בְּחוּטֵי פֶשֶׁת אוֹ דְּקָל וְכִיוּצָא, תְּבֵא עֲלֵיו בְּרִכָּה. (כג, כו, מד)

סכד פסול בין הסכד הכשר

סֶכֶד פְּסוּל [כְּגוֹן מוּט בְּרִזָּל] שֶׁהֵנַח בֵּין הַסֶּכֶד הַכָּשֶׁר, אִם יֵשׁ בְּרַחְבּוֹ אֲרֻבָּעָה טַפָּחִים [32 ס"מ] - נִפְסָלָה הַסֶּכֶה, אֵד בְּפִחוֹת מֵאֲרֻבָּעָה טַפָּחִים - כְּשֶׁרָה הַסֶּכֶה, וּמִתֵּר גַּם לְאָכַל וְלִישׁוֹן תַּחְתָּיו. עַל כֵּן, מֵה שֶׁמְצוּי בְּאֵלוֹ מְרַפְסוֹת, שִׁישְׁנָם בְּרִזָּלִים תְּקוּעִים לְמַעַלָּה בְּמִקוֹם הַסֶּכֶד - אֵינָם פּוֹסְלִים, מֵאַחַר וְרַחְבָּם מוּעָט, וּמִתֵּר לְאָכַל וְלִישׁוֹן תַּחְתָּיהֶם. וְאֶפְלוּ אִם בְּכִמָּה מִקוּמוֹת יֵשׁ סֶכֶד פְּסוּל בֵּין הַסֶּכֶד הַכָּשֶׁר - כְּשֶׁרָה, וּבְלֶבֶד שִׁיָּהִיָּה הָרֵב מִהַסֶּכֶד הַכָּשֶׁר. וְכֵן זֶה דוּקָא כִּשְׁהַסֶּכֶד הַפְּסוּל שְׂרוּחְבוֹ אֲרֻבָּעָה טַפָּחִים, הוֹלֵךְ עַל פְּנֵי כָל אֹרֶךְ אוֹ רֹחַב הַסּוּכָה, אֲבָל אִם הוּא בְּמִקוֹם מְסוּיָם, אֵינוֹ פּוֹסֵל אֲלָא תַּחְתּוֹ בְּלֶבֶד. (שו"ע תרלא ס"ח, תרלב ס"א, ורמ"א ס"ב ומשני"ב ס"ק ב' וט"ז)

חבלי כביסה

סִפְּהָ שְׁנַעֲשִׂית תַּחַת חֲבָלֵי כְּבִיסָה - הַסִּפְּהָ כְּשֶׁרָה, וְאַפְּלוּ אִם יִשְׁנֶם בְּגָדִים תְּלוּיִים עַל הַחֲבָלִים, אִין חֲשֵׁשׁ בְּזָה. וְאַף אִם בֵּין חֲבָל לְחֲבָל אִין מְרַחֵק שֶׁל שְׁלֹשָׁה טְפָחִים [24 ס"מ] - כְּשֶׁרָה הַסִּפְּהָ, כִּי הִגֵּם שֶׁבְּאַרְנוּ לְעִיל שְׁעַד שְׁלֹשָׁה טְפָחִים נְחֻשֵׁב הַכֹּל כְּחִבּוּר אֶחָד ["שְׁלֹשָׁה טְפָחִים כְּלָבוּד דְּמִי"], מִכָּל מְקוֹם אִין אֲוִמְרִים זֹאת כְּדִי לְהַחְמִיר וּלְפַסֵּל. וְאַף לְשִׁיטַת הַחוֹלְקִים, מִכָּל מְקוֹם, כָּל שֶׁאִם נִצָּרַף אֶת כָּל הַחֲבָלִים לֹא יִגִּיעוּ לְשַׁעוֹר סָךְ פְּסוּל [אַרְבָּעָה טְפָחִים] - הֵרִי זֶה כְּשֶׁר. (תוספות, ט"ז, מאורי אור, מאמר מרדכי, בית יהודה עייאש, זרע אמת, פנים מאירות בקונטרס אחרון, בגדי ישע, חמד משה, ערוך השלחן, בית השואבה, משנ"ב תרלב ס"ק כ, מקראי קודש, מנחת שלמה, הגר"י פלקסר, אבן ישראל פישר ועוד. פסקי תשובות שיג. סט)

פּרָגוּלָה

מִתֵּר לְכַתְּחֵלָה לְתַת אֶת הַסָּכָךְ עַל הַפְּרָגוּלָה, אִף שֶׁהַפְּרָגוּלָה מְחַבֵּרַת לְקִיר בְּבִרְגִים. (פסקי תשובות שיד. ועל פי המבואר לעיל)

אוֹתָם שֵׁיִשׁ לָהֶם מַעֲשֵׂה רֶשֶׁת עַל הַפְּרָגוּלָה, דְּהִינוּ עֲצִים דְּקִים דְּבוֹקִים יַחַד בְּדָבֵק חֲזָק בְּצוּרַת שְׁתֵּי וְעָרַב, וּמִנִּיחִים אוֹתָם עַל הַפְּרָגוּלָה - מֵאַחַר וְעֲשׂוּיָה הַרְשֵׁת כָּל הַשְּׁנָה לְצַל, מִן הַדִּין הֵרִי זֶה סָכָךְ כְּשֶׁר, אִךְ טוֹב שֶׁיִּנְעֲנַע אֶת הַרְשֵׁת לְשֵׁם מְצוּהָ.

וְאַף לְמַחְמִירִים בְּמַעֲמִיד - כָּאן, שֶׁהַמַּעֲמִיד הוּא דְּבֵק שֶׁאִינוּ נִכָּר לְעִין כָּלֵל, לֹא הַחְמִירוּ בְּזָה, וּבְפֶרֶט שֶׁלֹּא שִׁיךְ לְסָכָךְ בְּדָבֵק לְבַד. (שבט הלוי, שמע שלמה ח"ה סימן ה. מה) וְגַם אִין לְפַסֵּל מִדִּין נִסָּר הַרְחֵב אַרְבָּעָה שָׁנָיו בּו "גְּזֵרַת תְּקָרָה" כְּנִי"ל, שֶׁהֵרִי רֶשֶׁת זוֹ אֵינָה עֲשׂוּיָה לְכַסוֹת בְּהַ בְּתִים דָּרָךְ בְּנֵן וְתִקְרָה, אֶלָּא לְצַל בְּלָבַד. וְגַם נִכָּר שֶׁהֵם מְחַבְּרִים מִכְּפָה נִסָּרִים. וְאַף הַרְשֵׁב"א, שֶׁפִּקֵּק לְהַחְמִיר בְּזָה בְּשֵׁם אֶחָד מְרֻבּוֹתָיו, לֹא פָּסַק לְהַחְמִיר בְּהַחְלֵט, שֶׁהֵרִי סִיָּם: "וַיִּשׂ שְׁחָלְקוּ עָלָיו לְהַתִּיר, וְכִינּוּן שֶׁנִּהְיָו הַתֵּר, הֵנַח לָהֶם". וְגַם אֶפְשֶׁר שֶׁהַרְשֵׁב"א יוֹדֵה בְּרֶשֶׁת, שֶׁאִינוּ דוֹמָה לְנִסָּר, שֶׁהִנְסָר מִגֵּן תַּחְתּוֹ מִפְּנֵי הַגְּשָׁמִים, אֶבֶל הַרְשֵׁת אִף תַּחְתּוֹ אִינוּ מִגֵּן. (אבן יקרה ח"ג ס"ס קמז. אז נדברו י"ב עמ' פא. אבני נזר תעג אות ה. הליכות שלמה קכח. כד) וְאַין לְפַסֵּל מִחֲמַת שְׁדָר שֵׁם כָּל הַשְּׁנָה, וְאִם כֵּן לֹא נִכָּר עֲתָה שֶׁלְשֵׁם סִפְּהָ דָר שֵׁם, מֵאַחַר וְגַם בְּמִשְׁךְ הַשְּׁנָה אִין עָקֵר דִּירְתוֹ שֵׁם בְּשֵׁנָה וְאַכִּילָה, וְרַק עֲתָה בְּסִכּוֹת אוֹכֵל וַיִּשָּׁן שֵׁם, אִם כֵּן נִכָּר שְׁדָר שֵׁם לְשֵׁם סִפְּהָ. (סוכה ח ע"ב. רש"י, הר"ן, המאירי, שבלי הלקט ועוד. בית יוסף ושו"ע סימן תרלו ס"ב. אבני נזר תעד אות ב. וכן פסק הגאון רבי זלמן נחמיה גולדברג בספר אלה הם מועדי עמוד תפ. ועיין אמרי יוסף יב. ברכת יצחק סוכה פא. שערי יושר ח"א סימן כח וח"ג סימן פט)

וְאוּלָּם, אִם הַרְשֵׁת הַנִּי"ל תִּקְוָעָה בְּמִסְמְרִים לְפְרָגוּלָה, טוֹב וְנִכּוֹן שִׁיּוּצִיא אֶת הַמִּסְמְרִים, וַיִּנְעֲנַע אֶת הַרְשֵׁת לְשֵׁם מְצוּהָ. (עיין שמע שלמה ח"ה סימן ה. ועל פי המבואר לעיל. סב)

אור בסכך

אם יש רוח אור של שלשה טפחים [24 ס"מ] בין עץ לעץ בסכך, ורוח האור הולך על פני כל ארץ או רחב הסכה - הסכה פסולה. אך בפחות משלשה טפחים - הסכה פשרה, אך לא יאכל ולא יישן תחתיו. (סח) ואם הוא פחות מטפח, אין חשש בזה, וכמו כל הנקבים הקטנים שיש בסוכה. אבל ביותר מטפח, אם ראשו או רובו תחת האור, לא יאכל ולא יישן שם. (תרלב ס"ב ורמ"א)

"דופן עקומה"

סכך פסול שמנח בצדדי הסכה, אינו פוסלה, אלא אם יש ממנו ארבע אמות [1.92 מטר], אבל בפחות מארבע אמות, הסכה פשרה, רק שלא יאכל ולא יישן תחתיו. (סו)

למשל: מרפסת המקרה בגגון נפתח, ומניחים את הסכך במקום הגגון, אך בצדדי המרפסת אין הגג נפתח, אזי מאחר ואין בגגון ארבע אמות [1.92 מטר] מהקיר [הדפן] לסכך הפשרה - הסכה פשרה, ובלבד שלא יישן תחת הגגון הנשאר סגור. ואם הגגון פחות מארבעה טפחים [32 ס"מ], מתר אף לאכל ולישן תחתיו. (סימן תרלב סעיף א)

והטעם בזה, כי קבלה בידינו הלכה למשה מסיני: "דפן עקומה". דהינו, במקרה שבצד הסכה יש פחות מארבע אמות בסכך הפסול, אף על פי שבפעל אין הדפן מגיעה לסכך הפשרה, מכל מקום רואים אנו כאלו הדפן מתעקמת ומגיעה עד הסכך הפשרה, ונחשב הסכך הפסול כחלק מהדפן, והסכה פשרה, אך אין לישן תחת הסכך הפסול. (סימן תרלב סעיף א)

יש לצנו שדין זה של "דפן עקומה" הוא באפן שנשאר בסכה שעור של סכך פשרה, דהינו שבעה טפחים [56 ס"מ] על שבעה טפחים, אך אם הסכה קטנה מאד, ולא נשאר כשעור זה, אין להכשיר מדין דפן עקומה, וכל שיש בה שלשה טפחים [24 ס"מ] של סכך פסול, בין בצד ובין באמצע - הריהי פסולה. אבל בפחות משלשה טפחים, הריהי פשרה, ואף ישנים ואוכלים תחתיו. (סימן תרלב סעיף א)

כמות הסכך

נותן סכך על הסכה בכמות כזו שצ'ל הסכה יהיה יותר מחמתה, דהינו
שהסכך יהיה מרבה יותר מהרוחחים, אבל אם הרוחחים מרבים מהסכך -
הסכה פסולה. (עב)

לכתחלה יסכך באפן שיראו הכוכבים דרך הסכך. ובדיעבד שנתן סכך
הרבה עד שאפלו הגשמים אינם יכולים לרדת לתוכה - פשרה הסכה,
ומכרד עליה. (לד)

שלג - אם נפל שלג רב על הסכך עד שנעשה כמין תקרה, כמו שמצוי בחוץ לארץ במקומות
מסוימים - פשרה הסכה. שפיון שהשלג עתיד להיות נמס מאליו, הרי הוא עתה כמי שאינו.
(לו)

נפל הסכך

סכך שנפל ביום טוב או בשבת של חג הסכות ונפסלה הסכה, מתר לומר
לגוי להחזיר את הסכך על הסכה כדי שיוכל לקיים מצות סכה כדיו. (מח)

משיב הרוח

אם נשבו רוחות חזקות והתרומם הסכך לגבה ונפל שוב על הסכה -
פשרה. כי אף אם התרומם הסכך למעלה מגבה של שלשה טפחים, שבוזה נפסלת הסכה
מאחר והנח שוב הסכך שלא לשם צל - מכל מקום, כיון שמתחלה נעשתה הסכה בהכשר,
שוב אינה נפסלת. (עב)

”זה אלי ואנוהו”

מצוה לעטר ולקשט את הסכה בקשויטים נאים וחשובים, כפי שדרשו חז”ל (שבת קלג ע”ב) על הפסוק ”זה אלי ואנוהו”: התנאה לפניו במצוות; עשה לפניו סכה נאה, לולב נאה, ציצית נאה, ספר תורה נאה. כי פאשר עושה האדם את המצוות בצורה נאה ומכבדת, מראה את אהבתו וחבתו להקדוש ברוך הוא, שאין הוא כאדם העושה מחמת שאין לו ברירה, אלא עושה מחמת שצוהו ה’ לתברך ושמח הוא לעשות את צויו על הצד הטוב ביותר.

וכיוצא בזה כתב הרמב”ם (סוף הלכות איסורי המזבח): הקדיש דבר לה’ - יקדיש מן היפה שבנכסיו. האכיל עני - יאכילהו מן הטוב והמשבח שבשלחנו. כסה ערום - יכסהו מן הטוב והיפה שבבגדיו. וכו’ הנותן צדקה לעני - יתן לו מטבעות טובים וקלים להוצאה, [כסף מזמן ולא ציק דחוי]. (עד)

עוד טעם יש לנתינת הקשויטים בסכה - מכיון שצויה התורה שאדם ישב בסכתו כדרך שישב בביתו, וכמו שבבית מופה אדם את ביתו להנעים לו את ישיבתו, כך ייפה את סכתו, שתהיה ערבה עליו, ותשרה חדוה וקרת רוח לכל היושב בה. (רשב”א. עד)

כל המרבה לנאות ולגפנות את סכתו, הרי זה משבח. (השליה הקדוש. עד)

פרוכת הקדש

יש נוהגים לקשט את הסכה בפרכת של ארון הקדש, וכמו שמצוי בסכות של בתי הכנסת. ואין כאן חשש שמורידים מקדשת הפרכת, כי מאחר שנהגו בו, נחשב שנתרמו מתחלה על דעתו. ובלאו הכי, לב בית דין מתנה עליהם, כדי שלא יפלו. (תרומת הדשן)

ועוד.

סכך נאה

מתר לעטף את עצי הסכך בנר צבעוני יפה כדי ליפותם. וכן מתר לצבוע את הקרשים שמסכך בהם כדי ליפותם. וכמו שהעיד הגרי"מ חר"פ על הגאון בעל אמרי בינה, שהיה נוהג לסכך את סכתו בעצים העטופים בנר יפה, לנוי והדור מצוה. (טז, לב)

סדין נאה

מתר לכתחלה לפרס סדין או נילון נאה ומצוה תחת הסכך כדי ליפותו, ובלבד שיפרסהו בתוך ארבעה טפחים [32 ס"מ] לסכך. והוא הדין שמתר לפרס סדין נאה, כשמטרתו גם לנוי וגם להגן עליו מפני השמש. אולם אם תלה את הסדין למטה מארבעה טפחים - פסולה. פי דוקא כשהסדין בתוך ארבעה טפחים לסכך, הוא נחשב נוי לסכך, ומתבטל לסכך. לא כן כשהוא רחוק ארבעה טפחים מהסכך, אינו נחשב נוי לסכך, אלא נוי לסכה, ואם כן אינו מתבטל לסכך, ונמצא שיושב תחת סדין ולא תחת סכך פשוט. (הריטב"א. פד)

גובה הקשויים

הקשויים שתולים בסכך, כשרשראות נר וכדומה, ישתדל שיהיו בתוך ארבעה טפחים [32 ס"מ] לסכך, ומכל מקום, אם יורדים הם למטה מזה - כשרה הסכה, מאחר ואינם רחבים ארבעה טפחים. וגש מקלים אפלו בקשויים רחבים ארבעה, ובלבד שיתחיל הקשוי בתוך ארבעה טפחים לסכך, אף שיורד למטה מזה. (אמת ליעקב קמינצקי, ועיין לגאון עוזנו רבנו יוסף חיים בספרו 'בן איש חי' פרשת האזינו הלכה ב. עו)

מנורה

מנורת חשמל - יתלה בסך בַּתוֹךְ אַרְבַּע טַפְחִים, וּמִתַּר לְאֹכֵל וְלִישׁוֹן תַּחְתֶּיהָ, מֵאַחַר וְאִין בְּרַחֲבָה אַרְבַּע טַפְחִים. (עו) וּמִכָּל מְקוֹם, אִם תִּלְה מְנוֹרָה מִיַּחַד צְבֻעוֹנִית כְּדִי לִיפּוֹת אֶת הַסֵּפֶה, דִּינָה כְּדִין הַקְּשׁוּטִים, כְּמִבְאֵר לְעִיל.

הנאה מהקשויטים

קשויטים או רמונים שֶׁתִּלְה אֹתָם בְּסֵפֶה לְנוֹי, הֵרִי הֵם מְקַצָּה, וְאִסוּר לְטַלְטֵלָם בְּיוֹם טוֹב אוּ בְשִׁבְתַּת שֶׁל סִכּוֹת, וְאִפְלוּ אִם נָפְלוּ, לֹא יִטְלַטֵּל אֹתָם. וּמִכָּל מְקוֹם, בְּחַל הַמּוֹעֵד מִתַּר לְטַלְטֵלָם, אִךְ אִסוּר לְאֹכֵל מֵהֵם אוּ לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בָּהֶם עַד לְאַחַר הַחֵג.

וְהַטַּעַם בָּזֶה - כִּי כָּל בְּיַדֵּנוּ בְּהַלְכוֹת מְקַצָּה: כָּל דְּבַר שֶׁל מְצֻנָה שְׁאִסוּר בְּשִׁמּוּשׁ בְּשִׁבְתַּת מַחֲמַת מְצֻנָתוֹ, הֵרִי הוּא "מְקַצָּה מַחֲמַת מְצֻנָה", וְאִסוּר לְטַלְטֵלוֹ אִפְלוּ לְצַרְךָ גּוּפוֹ אוּ מְקוֹמוֹ. וְכַגּוֹן: קְשׁוּיֵי הַסֵּפֶה, הַסֵּכָךְ, הַדְּפָנוֹת, אַרְבַּעַת הַמִּינִים, וְכִיּוֹצֵא בָהֶם.

לֹא רַק בְּשִׁבְתַּת יְמֵי חַג הַסִּכּוֹת הַקְּשׁוּיֵי הֵם מְקַצָּה, אֲלָא גַם בְּיוֹם הַשְּׂמִינִי, שֶׁהוּא יוֹם טוֹב "שְׂמִינַת תּוֹרָה", הֵרִי הֵם מְקַצָּה. וְלָכֵן, אִם נָפְלוּ הַרְמוֹנִים מִהַסֵּפֶה בְּחַג שְׂמִינַת תּוֹרָה, אִסוּר לְאֹכֵל מֵהֵם עַד מוֹצָאֵי הַחֵג. וְהַטַּעַם לְדַבָּר - כִּי אִף עַל פִּי שְׂאִין מְצוֹת סִכָּה בְּיוֹם הַשְּׂמִינִי, מִכָּל מְקוֹם עֲדִין נֶחְשָׁבִים הֵם "מְקַצָּה מַחֲמַת מְצֻנָה", לְפִי הַכֹּל: "מִגּוֹ [מִתּוֹךְ] דְּאִתְקַצְּאִי [שֶׁהַקְּצָה] בְּבִין הַשְּׂמִשׁוֹת, אִתְקַצְּאִי [הַקְּצָה] לְכֹלֵי יוֹמָא [לְכֹל הַיּוֹם]". וְכִיּוֹן שֶׁהֵם הִיוּ מְקַצָּה בְּבִין הַשְּׂמִשׁוֹת שֶׁל עֶרֶב יוֹם טוֹב שְׂמִינַת תּוֹרָה, נִשְׁאַרוּ מְקַצָּה לְכֹל הַיּוֹם טוֹב. וְכַמְבָּאֵר בְּהַרְחֵבָה בְּחוּבְרַת 'הַשְּׂבִיבָה בְּהַלְכָה וּבְאַגְדָּה' חֵלֶק ב', עִין שָׁם.

הקשויטים

על

תנאי

יְשֻׁנָה אֲפֻשְׁרוֹת, שְׂאִם יִרְצָה לְאֹכֵל מִהַפְּרוֹת שֶׁהֵנִיחַ בְּסֵפֶה לְנוֹי יוֹכֵל לְאֹכֵל מֵהֵם, עַל דִּי שְׂעִיעֶשָׁה תַּנְאִי לְפָנֵי חַג הַסִּכּוֹת, וְיֹאמֵר: "אֲנִי מִתְּנֶה עַל נוֹי הַסֵּפֶה, שְׂאִינִי מְסַלֵּק אֶת דְּעִתִּי מֵהֵם כָּל זְמַן בֵּין הַשְּׂמִשׁוֹת". וְאִזּוּ יִהְיֶה רְשָׁאִי לְאֹכֵלָם בְּכָל עֵת שִׁירְצָה, כִּיּוֹן שֶׁלֹּא נַעֲשׂוּ מְקַצָּה בְּבִין הַשְּׂמִשׁוֹת בְּעֶרֶב הַחֵג, שֶׁהֵרִי גַם בְּבִין הַשְּׂמִשׁוֹת, אִם הִיָּה רוֹצֵה, הִיָּה רְשָׁאִי לְהוֹצִיאָם וּלְאֹכֵלָם. אוּלַם אִם הִתְנָה בְּלִישׁוֹן אַחֲרָת וְאָמַר: "אֲנִי מִתְּנֶה לְאֹכֵל אֶת הַפְּרוֹת כְּשִׁיפְלוּ" - אִין זֶה מוֹעִיל, וְאִסוּר לוֹ לְאֹכֵלָם כְּשִׁיפְלוּ, כִּיּוֹן שֶׁבְּבִין הַשְּׂמִשׁוֹת הַפְּרוֹת הִיוּ מְקַצָּה, שֶׁהֵרִי עֲדִין לֹא נָפְלוּ, וְהוּא אִמֵּר שָׂרַק בְּשִׁיעָה שְׂעִיעֶשָׁה יִהְיֶה רְשָׁאִי לְאֹכֵלָם.

והדפנות

מהסכה

הנאה

הסכה והדפנות של הסכה גם הם מקצה, ואסור להשתמש בהם אף בחל המועד, כגון לקחת איזה קיסם מעצי הסכה כדי לחצץ בו את שניו וכדומה. ולא מועיל להתנות מערב החג, שאינו מסלק את דעתו מהם כל בין השמשות, כמו שמועיל להתנות בנוי סכה פני"ל, כיון שעל עצי הסכה חל שם שמים שבעה ימים, ואסורים הם בהנאה, [שנאמר: "חג הסכות שבעת ימים להי". כשם שחל שם שמים על החגיגה, כך חל שם שמים על עצי הסכה.] (סוכה ט ע"א. סימן תרלח סעיפים א, ב, עז, פג)

ירדו גשמים

אם יש חשש שיירדו גשמים ויקלקלו את הקשויטים, מתר להוציאם מהסכה. וגם אם לא עשה תנאי קדם החג שאינו מקצה דעתו מהם, מכל מקום, מאחר שכן מנהג העולם להוציא את הקשויטים מפני הגשמים, נחשב כאלו התנה עליהם מראש. (הרמ"א, רבנו זלמן, הגרש"א. צב)

שביעית

של

אתרוג

אתרוג שיש בו קדשת שביעית, מתר לתלותו לנוי בתוך הסכה, אך לא יתחב בו איזו מחט או חפץ אחר, שבכך מפסיד את פרות שביעית. וטוב שיתנה קדם החג, ויאמר: "איני מסלק את דעתי מהאתרוג כל בין השמשות של שמונת ימי החג". ובזה לא יהיה האתרוג מקצה במשך ימי החג, ויהיה ראוי לאכלו גם בחג. כמבאר בחוברת "מצוות הארץ" הלכות שביעית. (שו"ת להורות נתן. ילקו"י שביעית תנד)

כתיבת פסוקים לקישוט

הפותבים פסוקים על גבי נר צבעוני כדי לקשט בהם את הסכה, יש להעיר למשמע אונם, שאינם נוהגים נכון על פי ההלכה הפסוקה בשלחן ערוך (יורה דעה סימן רפג ס"ג), שאסור לכתב מלים מהתורה יותר משלש מלים בשורה אחת. ולכן אין לכתב פסוק "ברוך אתה בראש וברוך אתה בצאתך" או פסוק "בסכות תשב שבעת ימים", כל שפותבם בשורה אחת. כן פסקו הרמב"ם, התשב"ץ, הט"ז, מגן אברהם, מהרי"ט, גנת ורדים, השל"ה, באר היטב, מאורי אור, מטה אפרים, משנה ברורה (תרלח ס"ק כד) ועוד. ומכל מקום, פסוקים שפבר נכתבו לקישוט, מתר לקנותם ולקשט בהם את הסכה, כמו שכתב הרב גנת ורדים, שמוטב שיתלו אותם בסכה לנוי, לכבוד ולתפארת, ממה שיגנוז אותם. (צב)

מי המקשט

אף על פי שמצות ספה היא על האנשים ולא על הנשים, מכל מקום, מכיון שהאיש מצוה גם על מצות למוד תורה, הנכון הוא שיתן לבנותיו שהן תקשטנה את הספה - והוא יעסק בתורה, שאין לה מעלה טובה ממנה. אולם, אם לא זכה לעסק בתורה כל כך, עדיף שהיא יקשט ויכין את צרכי הספה, מכיון שגדול המצוה ועושה יותר ממי שאינו מצוה ועושה. (בית השואבה).

החג

ערב

לשמוח ולשמח

נאמר בתורה (דברים טז יד-טו): "ושמחת בחגך אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך, והלוי והגר והיתום והאלמנה אשר בשעריך: שבעת ימים תחג לה' אלהיך במקום אשר יבחר ה', כי יברכך ה' אלהיך בכל תבואתך ובכל מעשה ידך, והיית אדם שמח". וכתב הרמב"ם (פ"ו מהלכות יום טוב הלכה יז): חייב אדם בחג להיות שמח וטוב לב, הוא ואשתו ובני ביתו וכל הנלוים אליו. ומצוה שישמח לכל אחד כפי הראוי לו, כיצד? הקטנים נותן להם קליות ופאגוזים וממתקים; והנשים קונה להן בגדים ותכשיטים נאים כפי ממונו; והאנשים אוכלים בשר ושותים יין. ע"כ. (החינוך מצוה תפח)

והעיד רבי חיים ויטאל על רבנו האר"י ז"ל (שער המצוות לו ע"ב), וזו לשונו : בענין מדת הנדיבות והותרנות ראיתי למורי ז"ל, שלא היה חושש בעצמו להתכבד במלבושים נאים יותר מדי, גם במאכלו היה אוכל דבר מועט מאד, אבל במלבושי אשתו היה זהיר מאד לכבדה ולהלבישה, והיה מפיק כל רצונה, אף אם לא היתה ידו משגת כל כך. עכ"ל. ופשוט וברור, שכל מה שצריך להשתדל להפיק את רצון האשה, הוא במלבושים צנועים ההולמים את ההלכה, ולא חס ושלוס בגדים צמודים וכיוצא בהם, שהלובשת אותם עוברת על אסורי תורה חמורים, ומכשילה את הרבים באסור התורה "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם". ודי בזה למבין.

כתב הרמב"ם: "וכשאוכל ושותה בחג, חייב להאכיל לגר, ליתום ולאלמנה עם שאר העניים האמללים, אבל מי שנועל דלתות ביתו ואוכל ושותה עם בניו ואשתו ואינו מאכיל ומשקה לעניים ולמרי נפש, אין זו שמחת מצוה, אלא שמחת כרסו".

אין שמחה גדולה ומפארה אצל הקדוש ברוך הוא אלא "לשמח לב עניים ויתומים ואלמנות וגרים, שהמשמח לב האמללים האלו, דומה לשכינה, שנאמר: 'להחיות רוח שפלים ולהחיות לב נדכאים'". (הלכות מגילה פרק ב הלכה יז)

אשרי משכיל אל דל

ספר רבי מאיר רפאל זצ"ל מינזד: כשעליתי לירושלים בשנת תרפ"ג, דרתי באותה חצר יחד עם הרב אברהם עדס זצ"ל, הרב היה גר למעלה - ואני למטה. פעמים היה קורא לי לעשות לו איזו עבודה בביתו, והיה משלם לי שכר כפלים. והייתי אומר לו: אדוני הרב, זה יותר מדי, השכר שנתת לי. והיה משיב לי: כתוב בתורה, "ונאבתם את הגר", ומה הגר שפא במקלו ובתרמילו כל כך צריך לאהבו - אנחנו, בני אברהם יצחק ויעקב, ואתה, ששמת נפשך בכסף ובאת מחוץ לארץ לארץ ישראל ולירושלים, לא כל שכן?! ותמיד היה ממציא לי איזו עבודה שלא שנה אפלו שני גרוש, והיה משלם חמשה גרוש.

פעם, בערב סכות, לא היתה לי פרוטה בפיס אפלו כדי לקנות ירק, והייתי עומד ברחובות נע ונד, זה קונה וזה מוכר, וזלגו עיני דמעות בסתר. הרב עבר בדרך וקרא אותי: "מאיר, מאיר, בא". נגשתי אליו, ואמר לי: "בא לביתי ונעשה חשבון כמה כסף אני חייב לך". השבתי לו: "אדוני הרב, אין לי שום חשבון, יען מה שעבדתי לך שלמתי לי כפלים!" אמר לי: "לא, יש לנו חשבון, בא אלי לבית". הלכתי איתו ונתן לי עשרים וחמשה גרוש, ואמר לי: "לך תעשה הוצאות יום טוב הקדוש". אמרתי לו: "אדוני, מדוע תתן לי? הלא אינך חייב לי כלום!" השיב לי: "לך תקנה מצרכים לכבוד יום טוב!"

אז הרגשתי בודאי שהרב יש לו רוח הקדש, והיו בעיני עשרים וחמשה גרוש אלו כעשרים וחמש לירות [פי מאה], ושמחתי כמוצא שלל רב. (מעייך המועד שכא)

בזמן בית המקדש הייתה מצוה על ישראל לשמח את הכהנים הלויים [שנאמר: "ושמחת בחגך אתה... והלוי"], מפני שהיו עובדים בבית המקדש ומורים הוראות בישראל, שנאמר: "יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל". ובזמננו, שאין עבודת בית המקדש, מצוה לשמח את האברכים שלומדים תורה יומם ולילה, ומורים הוראות בישראל, שהם במקום הכהנים הלויים, כמו שאמרו חז"ל (מנחות קי ע"א): תלמידי חכמים שעוסקים בתורה, מעלה עליהם כאלו עוסקים בעבודת בית המקדש. (בנין שלמה להגר"ש הכהן מוילנא. חזו"ע יו"ט ט)

ויש להשתדל תמיד לשמח ולסייע את הזקוקים, ובפרט בחג הספות, כמבאר בזהר הקדוש (פרשת אמור דף קג ע"ב), וזה תכן דבריו בתרגום: וישמח את העניים, משום שחלק האשפיזין [האורחים הקדושים, שהם: אבות העולם, משה, אהרן, יוסף ודוד, כמבאר להלן], שהאדם מזמין לספתו, הוא החלק של העניים, ואם מזמין את האשפיזין ואינו נותן את חלקם לעניים, הם קמים מספתו ואומרים עליו (משלי כג ו): "אל תלחם את לחם רע עין, ואל תתאיו למטעמתי". כי שלחן זה אינו שלחן של הקדוש ברוך הוא, אלא של רע עין, ואוי לו לאותו אדם בשעה שהאורחים האלו, קדושי עליון, עוזבים את שלחנו ואומרים עליו דברים חמורים מאד, כמבאר שם בזהר, ה' יצילנו.

אבל האדם הדואג לעניים, ונותן להם, ואחר כך לבני ביתו, ומשמח את לבם של העניים - הקדוש ברוך הוא שמח עמו, וכל האשפיזין מברכים אותו כדלהלן: **אברהם אבינו** מברך אותו (ישעיה נח יד): "אז תתענג על ה', והרפבתיך על בתי ארץ, והאכלתיך נחלת יעקב אביך". **יצחק אבינו** מברך אותו (תהלים קיב ב-ג): "גבור בארץ יהיה זרעו, דור ישירים יברך. הון ועשר בביתו, וצדקתו עמדת לעד". **יעקב אבינו** מברך אותו (ישעיה נח ח-י): "אז יבקע פשח ארץ, וארכתך מהרה תצמח, והלך לפניך צדקך, כבוד ה' יאסף. אז תקרא וה' יענה, תשוע ויאמר הנני, אם תסיר מתוךך מוטה, שלח אצבע ודבר און. ותפק לרעב נפשך, ונפש נענה תשביע, וזרח בחשך ארץ, ואפלתך בצהרים". **משה רבנו**, **אהרן הכהן ויוסף הצדיק** מברכים אותו (ישעיה נח יא-יב): "ונחך ה' תמיד, והשביע בצחצחות נפשך, ועצמתך יחליץ, והיית כגן רוח וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו. ובנו ממך חרבות עולם, מוסדי דור ודור תקומם, וקרא לך גדר פרך, משבב נתיבות לשבת". **ודוד המלך** מברך אותו (ישעיהו נד יז): "כל כלי יוצר עליו לא יצלח, וכל לשון תקום אתך למשפט, תרשיעני". אשרי חלקם ומה נעים גורלם, של אותם בני אדם שזוכים לכל הברכות האלו מפי צדיקי עולם, שבעה אשפיזין עלאין קדישין. עד כאן מדברי הזמר הקדוש.

אדם שיש באפשרותו להזמין את העניים אליו לביתו, תבא עליו ברכה. אך אם אין באפשרותו, וכגון שהם משפחה ברוכת ילדים ואין לו מקום בספתו, או שיש חשש כלשהו שהם התבישו כאשר יבאו אליו, אזי ישלח

את המאכלים לביתם, או שיתנו להם מפספופ בעין יפה ונדיבה עבור
הוצאות החג. (פסקי תשובות שפז)

וטוב שיחלק את פסח הצדקה לשבעה חלקים, ויאמר בפיו: יזה לצדקה
בשביל חלק אברהם אשפיזא קדישא, וזה בשביל חלק יצחק אשפיזא
קדישא, וכן הלאה. וכל חלק יהיה סכום יפה ונכבד, כיד ה' הטובה עליו.
(הגר"ח פלאגי, פלא יועץ, פסקי תשובות שפז)

מקוה טהרה

מנהג חשוב לטבל במקוה טהרה בערב החג. ומי שיכול גם במשך השנה
לטבל בכל ערב שבת, תבא עליו ברכה, וזוהי בזה לטהר את נפשו
ומחשבותיו. (חזו"ע יו"ט קב)

חג הסוכות לארץ עושים "יום טוב שני של גלויות", לכך אפשר שיחול אצלם היום טוב השני
של חג הסוכות, והיום טוב השני של שמחת תורה ביום ששי, וצריכים להניח בערב החג [יום
רביעי] קדם השקיעה 'ערוב תבשילין', כדי שיהיה מתר לבשל מיום טוב [יום ששי] לשבת.
כמו כן, אפשר שבחול לארץ יחול היום טוב השני במוצאי שבת, ויש כמה פרטי דינים בכל
אלו, כמבאר בסיעתא דשמאי בחוברת 'חג השבועות בהלכה ובאגדה', קחנו משם.

אכילה בערב החג

לא יאכל לחם או עוגה בערב החג משעה עשירית של היום [בערך: 14: 30],
מאחר וצריך לאכל את כזית הלחם בסכה בלילה לתאבון. ובמקום צריך
יש להקל לאכל עד 50 גרם ולא יותר. ואמנם פרות וירקות, בשר, דגים
וכדומה, רשאי לאכל, ובלבד שלא ימלא פרום מהם, כדי שיאכל בלילה
לתאבון. (קכא)

הכנת נר דלוק

אָסרו חֲכָמִים לְהַדְלִיק אֵשׁ חֲדָשָׁה בְּיוֹם טוֹב, כְּמוֹ מִקְפָּסֶת גְּפוּרִים אוֹ מִמְצִית וְכדוּמָה, וְהִתִּירוּ לְהַדְלִיק מֵאֵשׁ הַדְּלוּקָה מֵעֶרֶב יוֹם טוֹב. אִי לְקַד, יֵשׁ לְשִׁים לֵב בְּעֶרֶב יוֹם טוֹב קֹדֶם כְּנִיסַת הַחַג לְהַכִּין יֵנֶר נְשָׁמָה' הַדּוּלֵק 24 שָׁעוֹת, כְּדִי שְׁאֵם יִצְטָרֵף לְבִשְׁל וּלְהַדְלִיק אֶת הַגִּזּוּ בְּיוֹם טוֹב, יִהְיֶה לוֹ מֵהֵיכָן לְקַחַת אֶת הָאֵשׁ. וְזֶהוּ הַנְּקָרָא 'הַדְּלָקָה מֵאֵשׁ לְאִשׁ', דְּהֵינּוּ שְׁאֵנִי מִדְּלִיק מֵאֵשׁ שֶׁהִיְתָה דְּלוּקָה מִלְּפָנֵי יוֹם טוֹב, לְאֵשׁ שֶׁעֲכָשׁוּ מִתְחַדָּשֶׁת. וְאִמְנָם, יֵשׁ לְהִזָּהֵר שֶׁלֹּא לְכַבּוֹת אֶת הַגְּפוּרִים שֶׁבְּאִמְצָעוֹתָו מֵעֲבִיר אֶת הָאֵשׁ בְּיוֹם טוֹב, אֶלָּא יִנִּיחַ אוֹתוֹ שְׂיִכְבֶּה לְבַד.

הדלקת נרות החג

טוֹב שֶׁהַנְּשִׂים יְדַלְּקוּ אֶת נְרוֹת הַחַג לְפָנֵי הַשְּׂקִיעָה כְּבָכֵל עֶרֶב שַׁבָּת. אֶלָּא שְׂיִישׁ נְשִׂים נוֹהֲגוֹת לְהַדְלִיק בְּלֵיל יוֹם טוֹב קֹדֶם הַקְּדוּשָׁה, וְיֵשׁ לָהֶן עַל מַה שְׂיִסְמְכוּ. (ר)

יֵשׁ נוֹהֲגִים לְהַדְלִיק בְּסִפָּה שְׁבָעָה נְרוֹת, לְכַבּוֹד שְׁבָעָה אֲשֶׁפִּיזִין עֲלָאִין קְדִישִׁין הַבָּאִים לְסַפְתָּנוּ. (הַחִיד"א. ר)

מקום ההדלקה

אִם הַסִּפָּה גְּדוּלָה, טוֹב וְנִכּוֹן לְהַדְלִיק אֶת נְרוֹת הַחַג בְּתוֹךְ הַסִּפָּה, שְׁשָׁם הוּא מְקוֹם הָאֲכִילָה, אוֹלָם אִם יֵשׁ חֲשָׁשׁ כְּלָשְׁהוּ לְשַׁרְפָּה חֵס וְשָׁלוֹם, יְדַלְּקוּם בְּבֵית. (עו, ר)

הברכה

קדם ההדלקה תברך האשה: "ברוך אתה ה', אלהינו מלך העולם, אשר קדשנו במצותיו וצונו להדליק נר של [בשבת: [שבת ה]] יום טוב", ואחר כך תדליק.

ואף על פי שבערב שבת נוהגות רב בנות אשכנז לברך לאחר שמדליקות את הנרות, מכל מקום, בערב יום טוב אף הן יברכו על הנרות ואחר כך ידליקו. מכיון שכל מה שנוהגות הן להדליק ואחר כך לברך, הוא רק מחשש שמקבלות שבת בהדלקה, והיא ידליקו לאחר מכן? אף ביום טוב שמתר להדליק מאש לאש, נמצא שאף לשיטה שמקבלות את החג בברכה, רשאיות להדליק, אף יזקרו שלא לכבות את הנר שבו הן מדליקות. (משנ"ב רסג ס"ק כז. רט)

"שהחינו"

לא תברכנה הנשים ברפת 'שהחינו' בהדלקה, כיון שמברכים ברכה זו לאחר מכן בקדוש של ליל יום טוב. (אור זרוע בשם הירושלמי, תרומת הדשן ועוד) נמצא שהמברכות נכנסות לחשש הפסק בין הברכה להדלקה, ולכן טוב להעיר להן בנחת שיפסיקו ממנהגן. וכתבו הגאון יעב"ץ, יפה ללב, חסד לאלפים ועוד, שמנהג נשים זה אין לו יסוד בהלכה וישגגה הוא.

ואמנם נשים המברכות 'שהחינו' בהדלקה, אין להן לענות 'אמן' על ברפת 'שהחינו' ששומעות בקדוש, מחשש הפסק בין ברפת 'הגפן' לטעימת היין. ואולם, בנות אשכנז רשאיות לענות 'אמן' בקדוש של החג, אף לא בחג השבועות. (שבט הלוי ח"ג סימן ט. קנא, ריג)

הכניסה לסוכה

כְּאֲשֶׁר נִכְנַס כָּל אָדָם לַסֻּכָּה, יַעֲמֹד בְּפֶתַח הַסֻּכָּה מִבְּפָנָיִם, וַיִּזְמֵן אֶת הָאֲשֵׁפִיזִין, כַּמּוּבָא הַנֶּסֶח בְּסִדּוּרֵי. וְכָתוּב בְּזֵהר הַקְּדוּשׁ, שְׂכַאֲשֶׁר רַב הַמְּנוּנָא סָבָא הָיָה נִכְנַס לַסֻּכָּה, הָיָה שֹׁמֵחַ, וְעוֹמֵד בְּפֶתַח הַסֻּכָּה מִבְּפָנָיִם, וּמִזְמֵן אֶת הָאֲשֵׁפִיזִין וְאוֹמֵר: "בְּסֻכַּת תִּשְׁבּוּ שְׁבַעַת יָמִים". תִּיבּוּ אֲשֵׁפִיזִין עַלְאִין תִּיבּוּ, תִּיבּוּ אֲשֵׁפִיזִי מִהֵימְנוּתָא תִּיבּוּ", אָרִיס יְדוּי וְחָדִי וְאָמַר: "זַכָּאָה חוּלְקָנָא, זַכָּאָה חוּלְקָהוֹן דִּישְׂרָאֵל, דְּכָתִיב: 'כִּי חֶלֶק ה' עִמּוֹ, יַעֲקֹב חָבַל נִחְלָתוֹ'", וְהָוּה יְתִיב. תְּרַגּוּם: "שְׁבּוּ אוֹרְחִים עַלְיוֹנִים שְׁבּוּ, שְׁבּוּ אוֹרְחֵי הָאֲמוּנָה שְׁבּוּ". הָרִיס יְדוּי וְשֹׁמֵחַ וְאָמַר: "אֲשֵׁרִי חֶלְקֵנוּ, וְאֲשֵׁרִי חֶלְקֵם שֶׁל יִשְׂרָאֵל, כְּמוֹ שֶׁנֶּאֱמַר: 'כִּי חֶלֶק ה' עִמּוֹ, יַעֲקֹב חָבַל נִחְלָתוֹ'", וְהָיָה יוֹשֵׁב. (זוהר פרשת אמור דף קג ע"ב)

לא רק בלילה הראשון יזמין את האשפזין בנסח הכתוב, אלא בכל יום שניכנס לסוכה יזמין את האשפזין, כי בלא הזמנה אינם באים. (השלי"ה. פסקי תשובות שפז)

קידוש

מְקַדְּשִׁים עַל הַיַּיִן בְּסֻכָּה, וּמְבָרְכִים אַרְבַּע בְּרָכוֹת: 'בוֹרָא פְּרִי הַגֶּפֶן', 'מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמַנִּים', 'יֹשֵׁב בְּסֻכָּה' וְ'שֶׁהַחֲיָנוּ'. וְאִם שָׂכַח לְבָרֵךְ 'שֶׁהַחֲיָנוּ', רִשְׁאֵי לְבָרֵךְ בְּמִשְׁדָּךְ כָּל שְׁבַעַת יְמֵי הַחֵג. (צ"ח, קע"ד)

יש להזכיר לבנות ספרד, שלא תענינה 'אמן' אחר ברכת 'יֹשֵׁב בְּסֻכָּה' שְׂמִבְרַךְ הַמְּקַדֵּשׁ, כִּי מֵאַחַר וְהַנְּשִׂים פְּטוּרוֹת מִמִּצְוַת סֻכָּה, אִם כֵּן, עֲנִית 'אמן' נחשבת להן כהפסק בין הקדוש לטעימת היין. אבל בנות אשכנז רשאיות לענות 'אמן', כדלהלן. (קמ"ט)

סעודת החג - דיני אכילת הפת בליל החג, יתבארו להלן בדיני האכילה בסוכה.

מים אחרונים

בסיום הסעודה יטלו ידים למים אחרונים, וצריך לתן מים עד קשרי האצבעות. (כן דעת רבנו האר"י, הרש"ש, הגר"א, כף החיים סופר סימן קפא ס"ק יז. פסקי תשובות אות ט. הליכות עולם חלק ב עמוד מה)

כוס של ברכה

בכל השנה פאשר יש זמון, מצוה לברך על כוס יין. וכבר האריכו רבותינו בתועלת הרוחנית העצומה למברך על הכוס, וזוהי לתקן את פגם הברית, וגם להעלות את השכינה לרום המעלות ומתברכת על ידו, וזוהי שנסמתו תאיר באור התורה. [נספר הרה"ג רבי בן ציון מוצפי שליט"א, שאמר לו אביו רבי סלמן זצ"ל, ששמע מהגאון רבנו יוסף חיים ורבנו יהודה פתיה זצ"ל, כי מעלת המזמן על הכוס יותר ממעלת מי שעולה אלה עליו ששי לספר תורה בשבת קדש]. (שיבת ציון חלק א עמוד רפז)

לאחר ששתה המזמן את היין, ישלח את הכוס לאשתו, שתטעם ממנו ותתברך מכוס של ברכה. וטוב שיתן לכל הנמצאים שם, כדי שתחול הברכה על כלם. (ברכות נא ע"ב. זוהר. רבנו האר"י. סימן קפג סעיף ד ומשנ"ב ועוד)

יש לשים לב, שכאשר נותן המזמן לטעם מכוס של ברכה, שייכנו להוציאם ידי חובה בברכת 'בורא פרי הגפן'. ואם לא כן, ישימו לב לברך קדם הטעימה.

קדם הזמון ישטף את הכוס מבחוץ וישפשוף בידיו מבפנים. ימזג בכוס יין, ויקבל המזמן את הכוס בשתי ידיו מאדס אחר שיתן לו גם כן בשתי ידיו. ובברכה יאחז את הכוס בידו הימנית ללא סיוע מידו השמאלית, ויגביהו מעל השלחן טפח [8 ס"מ]. ואם קשה לו להגביהו כל זמן הברכה, ישתדל להגביהו לפחות בברכה הראשונה, ולאחר מכן יאחז בו כשהוא מנח על השלחן. (חזו"ע פסח קיד. שיבת ציון ח"א רצג)

בְּנֶסֶח הַזְּמַן אֹמֵר: "בְּרִשׁוֹת מַלְכָּא עֲלָא קְדִישָׁא, [וּבְרִשׁוֹת שְׁבֵת מַלְכְּתָא,]
וּבְרִשׁוֹת יוֹמָא טְבָא אֲשֵׁפִיזָא קְדִישָׁא, וּבְרִשׁוֹת שְׁבַעָה אֲשֵׁפִיזִין עֲלָאִין
קְדִישִׁין". (שיבת ציון ח"א רצו)

ברכת המזון

יְבָרַךְ בְּרַכַּת הַמְּזוֹן בְּשִׂמְחָה גְּדוֹלָה וּבְכֹונֶת הַלֵּב. וְכָתוּב בְּזֵהר הַקְּדוֹשׁ,
שֶׁכָּל שְׂיִכּוֹן יוֹתֵר בְּבְרַכַּת הַמְּזוֹן, וּיְבָרַךְ יוֹתֵר בְּשִׂמְחָה, כִּי יִזְכֶּה לְקַבֵּל
מִשְׁמַיִם שְׁפַע טוֹבָה וּבְרָכָה יוֹתֵר, וְיִזְכֶּה גַם כֵּן לְדַרְגוֹת גְּבוּהוֹת מְאֹד
בְּרוּחָנִיּוֹת. (כף החיים סופר סימן קנז ס"ק כג)

יְשִׁים לֵב לּוֹמֵר 'יַעֲלֶה וְיָבֵא' בְּבְרַכַּת הַמְּזוֹן. וְאִם טַעַה וְלֹא אָמַר - אִם נִזְכַּר
כְּשֶׁאָמַר 'בְּרוּךְ אַתָּה ה', קִדְּם שְׁסִימִים 'בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם', יֹאמֵר 'לְמַדְנֵי חֻקֵּיךְ',
שְׂיִרְאֶה כְּאוֹמֵר פְּסוּק, וְיִחְזֹר לּוֹמֵר 'יַעֲלֶה וְיָבֵא'. וְאִם נִזְכַּר אַחַר שְׁחַתְּם
'בּוֹנֵה יְרוּשָׁלַיִם', יֹאמֵר בְּשֵׁם וּמַלְכוּת:

"בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר נָתַן [בשבת:]שְׁבֵתוֹת לְמַנוּחָה לְעַמּוֹ
יִשְׂרָאֵל בְּאַהֲבָה לְאוֹת וּלְבְרִית [] יָמִים טוֹבִים לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל לְשָׁשׂוֹן וּלְשִׂמְחָה,
אֵת יוֹם חַג הַסֻּכּוֹת הַזֶּה, אֵת יוֹם טוֹב מְקַרָּא קְדוֹשׁ הַזֶּה, בְּרוּךְ אַתָּה ה'
מְקַדֵּשׁ [בשבת:]הַשְּׁבֵת [] יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמַנִּים".

וְהוּא הַדִּין אִם הִתְחִיל בְּרָכָה רְבִיעִית וְאָמַר 'בְּרוּךְ אַתָּה ה' אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ
הָעוֹלָם, וְנִזְכַּר קִדְּם שְׁאָמַר 'לְעַד הָאֵל אֲבִינוּ...'. שְׂיֹאמֵר שֶׁם אֵת הַנֶּסֶח
הַקּוֹדֵם 'אֲשֶׁר נָתַן...'. אִךְ אִם נִזְכַּר אַחַר שְׁאָמַר תְּבֵת 'לְעַד...'. חוֹזֵר
לְתַחֲלַת בְּרַכַּת הַמְּזוֹן.

וְהוּא הַדִּין לְאֲשֶׁה שְׁשִׁכְחָה לּוֹמֵר 'יַעֲלֶה וְיָבֵא', אֶלָּא שְׂאִם נִזְכַּר אַחַר
שְׁאָמַר תְּבֵת 'לְעַד', אֵינָה חוֹזֵר לְתַחֲלַת בְּרַכַּת הַמְּזוֹן, אֶלָּא מְמַשִּׁיכָה אֵת
הַבְּרָכָה עַל הַסֵּדֵר.

אִם שָׁכַח לּוֹמֵר 'יַעֲלֶה וְיָבֵא' לְמַחֲרָת בְּסְעוּדַת הַבֶּקֶר, דִּינּוּ כְּדִין הָאֲשֶׁה
שְׁשִׁכְחָה.

אִם לְאַחַר שְׁבָרַךְ בְּרַכַּת הַמְּזוֹן הִסְתַּפֵּק אִם אָמַר 'יַעֲלֶה וְיָבֵא' אוֹ לֹא - אֵינּוּ
חוֹזֵר, מְאַחַר וּקְדִשְׁת הַיּוֹם גּוֹרְמֵת לוֹ לְזַכֵּר שְׁהַיּוֹם חַג וּמִן הַסֵּתֵם אָמַר
'יַעֲלֶה וְיָבֵא'. וְהוּא הַדִּין בְּמַסָּפֵק אִם אָמַר 'רְצָה וְהִחְלִינֵנִי בְּשִׁבְתָּ, שְׂאֵינּוּ חוֹזֵר. (קז)

משניות

נהגו ללמוד משניות מסכת ספח לאחר הסעודה, כי דבר בעתו מה טוב. (משלי טו כג) ועל כל פנים עדיף ללמוד מספר משניות בהבנה מאשר לקרוא את כל המסכת ללא הבנה, כי בקריאת דברי תורה בלי הבנה כלל, אינו מקיים מצות תלמוד תורה. (מג"א סימן נ סק"ב)

בסכה

הישיבה

ענני כבוד

נאמר בתורה (ויקרא כג מב): "בסכת תשבו שבעת ימים, כל האזרח בישראל ישבו בסכת: למען ידעו דרתיכם כי בסכות הושבתי את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים".

סכות אלו שהושיב הקדוש ברוך הוא את אבותינו, הם ענני כבוד שהקיפם בהיותם ארבעים שנה במדבר, לבל יכס שרב ושמש. ואמרו במדרש בספרי: שבעה עננים היו; ארבעה מארבע רוחות העולם, ענן למעלה וענן למטה, וענן אחד מלפניהם, מנמיד את ההרים, ומגביה את השפלות, כדי שלא יצטרכו בני ישראל לטרוח לעלות ולרדת. וכמו כן היה הורג את הנחשים והעקרבים שבמדבר, ומכבד ומסדר לפניהם. (צה)

כל רגע - מצוה!

בְּכֹל רֵגַע שְׁשׂוּהָה בְּסִפְּהָ, מְקַיֵּם מִצְוֹת עֲשֵׂה מִן הַתּוֹרָה, שְׁנֹאמֵר: "בְּסִפְּתָה תִּשְׁבּוּ שְׁבַעַת יָמִים". וְטוֹב שְׂיִכְוֹן שְׁצֻנְוֹ הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לִישֵׁב בְּסִפְּהָ זְכָר לִיצִיאַת מִצְרַיִם, וְזָכָר לְעֻנְיֵי כְבוֹד שְׁהַקִּיף הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא אֶת אֲבוֹתֵינוּ, וּבִפְרָט יִכְוֹן כּוֹן כְּשִׂאוֹכֵל אֶת כְּזִית הַפֶּת בְּלִילָה הַרְאִשׁוֹן בְּסִפְּהָ. (צ"ה)

חֲבִיבוֹת הַמִּצְוָה

סִפְּר הַגָּאוֹן הַחֵיד"א זצ"ל, מְעַשֶׂה בְּחֻכְם אֶחָד, מִשֶּׁה הַרְרֵי שְׁמוֹ, שְׂאֲכֹל אֶת סְעוּדָתוֹ בְּסִפְּהָ בְּלִילָה הַרְאִשׁוֹן, וְאַחַר שְׁהַלְךְ לִישׁוֹן, הַתְּעוֹרֵר וְנִזְכָּר שֶׁלֹּא כְּוֹן כְּשִׂאֲכֹל בְּסִפְּהָ "זְכָר לְעֻנְיֵי הַכְּבוֹד". מִיָּד קָם מִמְּטָתוֹ, נָטַל אֶת יָדָיו, וְאֲכָל שׁוֹב לְחֵם - "זְכָר לְעֻנְיֵי הַכְּבוֹד". (אוֹצְרוֹת הַסּוּכָה)

יִשְׁתַּדֵּל לְשִׁהוֹת בְּסִפְּהָ כְּכֹל הַיּוֹתֵר, שְׂיִישׁ אוֹמְרִים שְׂאֵם שׁוּהָה חוּץ לְסִפְּהָ בְּלֵי הַכְּרַח, מְבַטֵּל מִצְוֹת עֲשֵׂה שֶׁל יִשְׁיבָה בְּסִפְּהָ, מֵאַחַר וְצוּתָה הַתּוֹרָה "בְּסִפְּתָה תִּשְׁבּוּ שְׁבַעַת יָמִים", כְּדֶרֶךְ שְׂאֲדָם דָּר בְּתוֹךְ בֵּיתוֹ כֹּל הַשָּׁנָה, אִם לֹא שְׂיִישׁ לוֹ אִיזָה עֻנְיֵן לְצִאֲתָה. (הַרִיב"ש, אֲבוֹדְרָהִם, מַהֲרִי"ל, יַעֲב"ץ, חַתָּם סוֹפֵר, חֲסֵד לְאַבְרָהָם, יִסוּד וְשׁוֹרֵשׁ הָעֵבֶדְוָה, מַחֲזֵה אֲבֵרָהִם וְעוֹד. פִּסְקֵי תִשׁוּבוֹת שְׁסָד)

שבעה אושפיזין

בְּזֵהָר הַקְּדוֹשׁ מוֹבָא, שְׁהוּד קְדֻשַׁת שְׁבַעָה אֲשֶׁפִּיזִין עֲלָאִין קְדִישִׁין [אוֹרְחִים עֲלִיזֻנִּים וְקְדוֹשִׁים], שְׁהֵם: אֲבוֹת הָעוֹלָם, אֲבָרָהִם, יִצְחָק, יַעֲקֹב, מִשֶּׁה רַבְּנֵנוּ, אֲהָרֹן הַכֹּהֵן, יוֹסֵף הַצְּדִיק וְדָוִד הַמֶּלֶךְ - נִמְצָא בְּסִפְּהָ. וּבְשַׁעָה שְׁהוּא יוֹשֵׁב בְּסִפְּהָ, שְׁהִיא צֵל הָאֱמוּנָה, הַשְּׂכִינָה פּוֹרֶסֶת כְּנֻפִיָּה עֲלִיו מְלֻמְעָלָה, וְשְׁבַעָה הָאֲשֶׁפִּיזִין שׁוֹכְנִים עִמוֹ. וְיִשְׁמַח בְּכֹל יוֹם בְּפָנִים מְאִירוֹת, בְּאוֹרְחִים הָאֱלוֹ שְׁנִמְצָאִים עִמוֹ. ע"כ. (זוהר פרשת אמור דף קג ע"ב)

סגולה להצלחה

על כן עלינו לשבת בספכה בכבוד והדר כפיאות לפני אורחים מכבדים כאלו. ובמיחד יש להזהר שלא לכעס ולא להקפיד כלל בספכה. וכן לא ירים את קולו על בני ביתו, מפאת כבוד האורחים רמי המעלה. והמשתדל שלא לדבר בספכה כי אם בדברי תורה, ה' יתברך ישפיע עליו שפע קדשה וטהרה משבעה אשפיון עלאין קדישין, ויצליח בכל דרכיו. (קמז)

כסא מפואר

יש להביא לספכה כסא מפואר לכבוד האשפיון, כמו שמביאים כסא לאליהו הנביא זכור לטוב בשעת המילה, ונהגו לעטפו במפה יפה ולתן עליו ספרי קדש. (החיד"א. ריד)

דבר בעתו מה טוב

נוהגים לומר בכל יום מימי החג דברי תורה מענין האשפיון של אותו יום: ביום הראשון ממדת החסד של אברהם אבינו, שהיה מכניס אורחים במסירות נפש; ביום השני ממדת היראה של יצחק אבינו, שעקד עצמו על גבי המזבח, וכן הלאה בכל יום ויום, וכמבאר בהרחבה לעיל בישער האגדה, קחהו משם ותרוה נחת. (פסקי תשובות שפז)

דירת קבע לשבוע

בְּכֹל שִׁבְעַת יָמֵי הַחֹג עוֹשֶׂה אָדָם אֶת סִפְתּוֹ קָבַע וְאֶת בֵּיתוֹ עָרָא, שְׁנֵאָמַר:
”בִּסְכַּת תִּשְׁבוּ שִׁבְעַת יָמִים”, וְדָרְשׁוּ חֲז”ל: ”תִּשְׁבוּ כְּעֵין תְּדוּרוֹ”. דְּהֵינּוּ,
כְּדָרְךָ שְׂאֵדָם רְגִיל לְדוּר כָּל הַשָּׁנָה בְּבֵיתוֹ, כְּדָרְךָ יְדוּר שִׁבְעָה יָמִים בִּסְכָה. עַל
כֵּן יֵשׁ לְהַשְׁתַּדֵּל לְהַכְנִיֵס לְסִכָּה אֶת הַשְּׁלֶחַן וְהַכְּסָאוֹת הַיְפִיִּים וְהַמְּכַבְּדִים
בְּיוֹתֵר שְׂיֵשׁ לוֹ, וְכֵן אֶת הַמְּצָעִים הַנָּאִים שְׂיֵשׁ לוֹ, כִּי זֶהוּ כְּבוֹד הַמְּצָנָה -
לְיִפּוֹתֶיהָ וּלְנֵאוֹתֶיהָ כָּכֵל הַיּוֹתֵר. (קכז)

כלי אכילה ושתייה

כְּלֵי שְׁתִּיָּה כְּכוֹסוֹת וְקַנְקָנִים, מִתֵּר לְהַכְנִיֵס לְסִכָּה. אוֹלָם כְּלֵי אֲכִילָה
כְּסִירִים וּמַחְבֵּתוֹת שְׁמִבְשָׁלִים בָּהֶם אֶת הַמֶּאֱכָל, לֹא יִכְנִיֵס לְסִכָּה, שְׂאִין
זֶה מְכַבֹּד הַסִּכָּה, אֶלָּא יִנִּיחַ אֶת הַמֶּאֱכָל בְּקַעֲרָה מְרֻכְזִית, וְכָל אֶחָד
מֵהַמְּסַבִּים יִקַּח וְיִתֵּן לְצִלְחַת שְׁלוֹ. (בה”ג, רש”י, רבנו תם, מרכבת המשנה, מהראנ”ח,
מהר”ש הלוי, ברכי יוסף, לב שלמה, חכמה ומוסר, משנה ברורה ועוד) וְיֵשׁ לְהִזָּהֵר בְּזֶה, כִּי לְדַעַת כְּמָה
מֵהַרְאִשׁוֹנִים, בְּשָׁעָה שְׂכָלֵי הָאֲכִילָה נִמְצָאִים בִּסְכָה, הַסִּכָּה פְּסוּלָה. (ראב”ד ושכן דעת הרי”ף,
רבנו מנוח ושכן דעת הרמב”ם. קכז)

בְּסִיּוּם הָאֲכִילָה נִכּוֹן לְהוֹצִיא אֶת הַצִּלְחוֹת וְהַסְּכּוֹ”ס חוּץ לְסִכָּה, כְּדָרְךָ
שְׂרָגִיל כָּל הַשָּׁנָה בְּבֵיתוֹ, שְׂאִינוֹ מִשְׂאִיר אֶת כְּלֵי הָאֲכִילָה עַל הַשְּׁלֶחַן. (קכח)

אִין לְהַדִּיחַ קַעְרוֹת וְצִלְחוֹת בִּסְכָה, אֲבָל מִתֵּר לְהַדִּיחַ כְּלֵי שְׁתִּיָּה כְּמוֹ כּוֹסוֹת
וְכִיּוֹצֵא. וְכֵן מִתֵּר לְטַל יָדַיִם בִּסְכָה. (קכט, קל)

יְדַעְנוּתוֹ שֶׁל בּוֹר

מַעֲשֵׂה בְּשֵׁנֵי אַחִים, הָאֶחָד - שָׁקַד עַל תְּלִמּוּדוֹ, עָלָה וְהִתְעַלָּה בְּתוֹרָה וּבִירְאָת
שָׁמַיִם וְנִעְשָׂה לְרַב נוֹדָע, מְכַבֵּד וְנִעְרָךְ, יְדוּעַ בְּדַקְדּוּק הַמְּצוּוֹת. הַשֵּׁנִי פָּנָה
לְמִסְחָר וְהָיָה בּוֹר וְעַם הָאָרֶץ. יוֹם אֶחָד שָׁאַל אֶת אֲשֶׁתוֹ: ”אֲמַרְי לִי, מִדּוּעַ
כָּלֵם חוֹלְקִים כְּבוֹד לְאַחִי, וְאֵינָם חוֹלְקִים לִי אוֹתוֹ כְּבוֹד?” אָמְרָה לוֹ: ”כִּי
הוּא רַב וְדָן, גָּאוֹן וּמְדַקְדֵק בְּמְצוּוֹת”. אָמַר לְעַצְמוֹ: אֲדַקְדֵק אִף אֲנִי כְּמוֹהוּ,
וּיִכְבְּדוּנִי.

הַלֵּךְ אֶל אַחִיו, לְהִתְחַקֵּת אַחַר מַעֲשָׂיו. רָאָה שְׂאֵשֶׁת אַחִיו מְבִיאָה לְפָנָיו
שְׂאֵלָה בְּעִנְיַן פְּשׁוּת הָעוֹף. הִסְתַּכֵּל הָרַב וְאָמַר: ”כִּשֶׁר, וּבְכָל זֹאת אֵינְנִי אוֹכֵל
מִמֶּנּוּ, כִּי אֵינְנִי אוֹכֵל מִבְּשָׂר שֶׁנִּשְׂאָלָה עָלָיו שְׂאֵלָה”.

אותו יום ערב ספות הָיָה, וְהַרְבֵּנִית הוֹדִיעָה לְרַב שְׁהַבְנִים בָּנוּ אֶת הַסֵּכָה כְּהַלְכָתָהּ. שָׁמַח הָרַב, וּבְדָרָךְ אָגַב הַזְכִּיר לְאַשְׁתּוֹ אֶת הַהִלְכָה, שְׂאִין מְכַנְיָסִים סִירִים לְסֵכָה מִפְּנֵי מַעֲלָתָהּ.

הַחֲלִיט הָאֵחַ הַבּוֹר שְׂדֵי לוֹ בְּכָךְ לְבִינְתִים. שָׁב לְבֵיתוֹ וְהוֹדִיעַ לְאַשְׁתּוֹ שְׂאִין לְהַכְנִיס סִירִים לְסֵכָה, וְעָלָה לְבֵית הַכְּנִסָּה לְהַתְפַּלֵּל תְּפִלַּת הַחֵג. כְּשֶׁשָּׁב לְבֵיתוֹ סָחָה לוֹ אֲשֶׁתּוֹ: "הִיּוֹדֵעַ אַתָּה? סִפְתָּנוּ כְּמַעַט נִפְסָלָה! הִבַּת הַכְּנִיסָה אִיזוֹ קִדְרָה. גְּעַרְתִּי בָּהּ, וְשָׁלַחְתִּי לְשָׂאֵל אֶת הָרַב הָאֵם נִפְסָלָה הַסֵּכָה בְּכָךְ, וְהִשִּׁיב שְׂלֵא נִפְסָלָה".

חֲרוּ פְּנֵי הָאִישׁ וְאָמַר בְּחִמּוֹה: "אַמֶּת שְׁהַסֵּכָה כְּשָׂרָה, אָבֵל מְדַקְדֵּק בְּמַצּוֹת אֲנִי, וְאִינִי אוֹכֵל מְדָבָר שֶׁנִּשְׂאָלָה עָלָיו שְׂאֵלָה - עַל כֵּן לֹא נֹאכֵל הַלֵּילָה בְּסֵכָה!" - וְעַל פִּי יִדְעֶנּוּתוֹ וְחִמּוֹתָיו, אָכְלוּ בַּלַּיְלָה הָרִאשׁוֹן שֶׁל סִפּוֹת בְּבֵיתָם... (מַעֲיָן הַמוֹעֵד שְׂדֵמ)

כבוד הסוכה

אִין לְהַחֲלִיף חַתוּל לְתִינּוֹק בְּסֵכָה, מֵאַחַר וְתִשְׁמִישׁ בְּזוּי הוּא. וְיֵשׁ מְקַפִּידִים גַּם שְׂלֵא לְהַכְנִיס גּוֹי לְסֵכָה. (קִבְט)

לֹא יִשְׁחַק בְּסֵכָה, שְׁמַחֲלֵל בְּזָה אֶת גְּדֹל קִדְשָׁתָהּ. (הַשְּׁלִי"ה, בְּכוּרֵי יַעֲקֹב, יַעֲרוֹת דַּבֵּשׁ וְעוֹד. קִמְז)

מִתֵּר לְעֵשׂוֹן סִיגְרִיּוֹת בְּסֵכָה. אוֹלָם יֵשׁ לְדַעַת וְלַהוֹדִיעַ, כִּי הָעֵשׂוֹן מְזִיק מְאֹד לְבְרִיאוֹתוֹ שֶׁל הָאָדָם, וְחֲשָׁשׁ גְּדוֹל שְׁעוֹבֵר עַל "וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד לְנַפְשֵׁיכֶם". (קֵל)

זָקֵן אוֹ חוֹלָה שֶׁיִּשְׁוֹן בְּסֵכָה וְהִצְרִיךְ לְצַרְכָּיו הַקְּטַנִּים, וְקִשָּׂה עָלָיו לְצֵאת חוּץ לְסֵכָה, מִתֵּר לוֹ לְהַטִּילָם בְּתוֹךְ כְּלֵי בְּהִצְנֵעַ, וְיִקְפִיד לְאַחַר מִכֵּן לְכַסּוֹת אֶת הַכְּלֵי כְּרִאוֹי וְלְהַנִּיחוֹ תַּחַת הַמַּטָּה. וְאִף שֶׁתְּלוּיִים בְּסֵכָה פְּסוּקִים וְדַבְּרֵי תוֹרָה - מִתֵּר, מֵאַחַר וְלֹא נִכְתְּבוּ לְלַמּוּד תוֹרָה, אֶלָּא לְקִשׁוּט בְּלִבָּד. (קֵלָא)

הלימוד בסוכה

ישתדל שלמודו יהיה בסכה, ובפרט כשלומד למוד קל שאינו צריך רכוש רב. אולם כאשר לומד בעיון וקשה לו להתרכז בסכה, ילמד חוץ לסכה, כדי שתהיה דעתו מישבת עליו כראוי. וכאשר מחבר ספר, ולצורך למודו צריך לעיין בהרבה ספרים כדי לברר את דעות הפוסקים, ויש לו טרח להביא את כל הספרים לסכה - ילמד בביתו כהרגלו בכל השנה. (קמז)

בית הכנסת

אם ישנה אפשרות לארגן מניין בסכה לתפלה - לכתחלה לא יתפללו אלא בבית הכנסת, שאמרו חז"ל (ברכות ו ע"א): אין תפלתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת. (קמז)

הפטורים מן הסוכה

כלל אמרו חכמים: "המצטער - פטור מן הסכה". דהינו, כל ישיבה בסכה שאדם מצטער בה, ואלו היה יושב באותו מצב בביתו היה משנה את מקומו - הריהו פטור מן הסכה. זאת מאחר שהתורה אמרה "בסכת תשב" - ודרשו חז"ל: "תשב" כעין תדורו" [דהינו, תשב בסכה כמו שאתה דר בדירתך]. ובמצב כזה אין אדם דר בסכה כדרך שדר בביתו. (קנב, ה)

נמצא אפוא, שאם יש בסכה זבובים או יתושים המטרידים אותו, או שנושאים קיסמים מהסכך עליו ועל שלחנו ומצטער מזה, או שיש שם ריח לא טוב וכיוצא - פטור הוא מהסכה, ויצא ויאכל בביתו. (קנב, קפה)

אם קר לו מעט, ישתדל ללבש בגדים חמים, ויאכל בסכה. וישים לב ללבש טוב, כדי שלא יחשב כמצטער, ויהיה חשש שברכתו לבטלה. אולם, אם בכל זאת קר לו ומצטער, פטור הוא מן הסכה וילך לאכל בביתו. (באור הלכה. קנג)

פשוט וברור, שלא על כל צער קטן יכול לומר אדם 'מצטער אני ויפטר את עצמו מן הסכה, כי רק בדבר שדרוך העולם להצטער ממנו הרי זה פטור. ומכל מקום, מי שיודע בעצמו שהוא מאניני הדעת, וכל מי שהוא מאניני הדעת כמוהו מצטער מדבר זה - הריהו פטור מן הסכה. (קצט)

המצטער בלילה הראשון

המצטער פטור מן הסכה אפלו בלילה הראשון של החג. לכן, אם ירדו גשמים בליל החג, או שישנם בסכתו יתושים המטרידים אותו - פטור הוא מלאכל בסכה. (הרמב"ם, רבנו יהודה מבעלי התוספות, הרשב"א, הראב"ד, סמ"ג, אור זרוע, המאורות, המגיד משנה, הריטב"א, וכן דעת השלחן ערוך, המבי"ט, היעב"ץ ועוד. ולדעת הגר"א לא יאכל בסוכה בעת שהגשמים יורדים, שאז אין שם סוכה עליה כלל, והריהו כאוכל חוץ לסוכה. קכב, קנד)

אולם אם יכול ללקת לאכל בסכת חברו ושם לא יהיה לו צער, יתאזר בכל פחו בשמחה ובטוב לבב לאכל בסכת חברו כדי לקיים את מצות הבוֹרֵא יתברך. אך אם יש לו טרחה גדולה ללקת לסכת חברו, יאכל בביתו. (קנד)

אם יורדים גשמים בלילה הראשון, אין לו להמנע משמחת יום טוב ולהמתין מלקדש ולאכל עד שיפסקו הגשמים, אלא יפנס לביתו ויקדש ויאכל סעודתו, אך כשיפסקו הגשמים, חייב ללקת לסכה ולאכל כזית פת כמצות התורה. (כן כתב מהרי"ל ושכן נהגו רבותיו. מגן אברהם, היעב"ץ ועוד. קכה)

ירדו גשמים ונכנס לביתו וקדש וברך 'שהחנינו', ולאחר מכן פסקו הגשמים ונכנס לאכל בסכה - לא יברך שוב בברכת 'שהחנינו', שספק ברכות להקל.

המצטער בשאר ימי החג

היה אוכל סעודתו בסכה וירדו גשמים [בכמות כזו שאם היו יורדים בביתו, היה יוצא לאכל בחדר אחר] - יצא מהסכה ויפנס לאכל בביתו. ואם לאחר מכן פסקו הגשמים, אינו חייב לחזור לסכה לסיים סעודתו.

וברכתו שברך 'לישב בספה', אינה ברכה לבטלה, מאחר ובשעה שברך, דעתו היתה לאכל בספה כדיון, אלא שלאחר מכן נאנס ולא לכל לאכל שם. ומכל מקום, אם רוצה להחמיר ולסיים סעודתו בספה, תבא עליו ברכה. (קפג) ונראה שאם אוכל עוד כביצה פת, יברך שוב 'לישב בספה', מאחר וכבר שנה את מקומו והסיח את דעתו מהספה, שהרי אין בידו שיפסקו הגשמים.

אם ירדו גשמים ונכנס לביתו לאכל, ולאחר זמן פסקו הגשמים - אף אם עדין לא ישב לאכל ממש, אלא רק נכנס לביתו, אין מטריחים אותו לחזור ולאכל בספה. (הרמב"ם, המכתם, שלחן ערוך, מאמר מרדכי, שפת אמת. רו)

גם אם התחיל לאכל בביתו מפאת הגשמים, ולאחר זמן פסקו הגשמים, אינו חייב לסיים סעודתו בספה. ואם רוצה להחמיר ולהכניס לספה, תבא עליו ברכה. (קעט, קפה) ונראה שלא יברך 'לישב בספה', אלא רק אם יאכל פת כביצה [גרס] בספה, אף בפחות מזה לא יברך.

מי שיש לו גגון על הספה להגן עליו מפני הגשמים, וכשהיה יושב בסעודתו סגר את הגגון מחמת הגשמים, וכשפסקו הגשמים חזר ופתח את הגגון, ועתה ממשיך הוא לאכל בסעודתו - אינו צריך לחזור ולברך 'לישב בספה', מכיון שאינו מסיח את דעתו מהברכה שברך תחלה, ומצפה כל רגע שיפסקו הגשמים ויפתח את גגו. (קפו)

אם במקום מושבו בספה יש מעליו סכך הרבה ואין הגשמים מטפטפים שם - יאכל בספה, ויברך 'לישב בספה'. (קפה) יש מתחשדים לאכל בספה כשמתריה בידם [בחל המועד], אף פשוט שאין לברך 'לישב בספה' על ישיבה כזו. וכן נהג הגרי"ז מבריסק זצ"ל. (שלמי מועד. פו)

הפטור מן הספה, כגון שמצטער בה, ורוצה דוקא לישב בספה, אינו אלא הדיוט ואינו מקבל שכר על כך. ואם ברח על הספה, ברכתו לבטלה. (הרמ"א סימן תרלט ס"ז. קפה)

כשיוצא מהספה מחמת גשמים וכדומה, יצא בהכנעה כעבד היוצא בבושה כאשר בא לשרת את פני המלך, וגרשו המלך, שאינו חפץ בשרותו. (הרמ"א סימן תרלט ס"ז. קפה)

פלאי פלאות

מורנו ורבינו רבי בן ציון אבא שאול זצ"ל, שקה שנה אחת בחג הסכות בלונדון, וכידוע כשהגשם יורד שם, הוא יורד בצורה חזקה מאד ולזמן ממשך, כבהרבה מקומות בחוץ לארץ, והיה קשה לצבור היאך יקיים הרב את מצות הספה כאשר הוא רגיל בארץ ישראל, שהאקלים בה נוח לקיום המצוה. וראה זה פלא - בכל פעם שרצה הרב זצ"ל להכניס לאכל בספה, פסקו הגשמים והרב נכנס ואכל בספה בנחת, ולאחר שיצא הרב מהספה, חזרו שוב הגשמים. זיע"א.

ועל זה יאות להליץ מה שרגיל היה לומר הגאון רבי שלמה זלמן אוירבך זצ"ל אודות הקשי בקיום מצות סכה בחוץ לארץ מפני הגשמים הרבים:

"וַיְהִי בְשָׁלֹם סוּכּוֹ - וּמְעוֹנָתוֹ בְּצִיּוֹן", שְׁלֵמוֹת קִיּוֹם מְצוֹת סֹכָה הִיא רַק
לְדָרִים בְּצִיּוֹן. (הַלִּיכוֹת שֶׁלֹּמָה קִבְּט)

חולה

חולה שָׁאִין בּוֹ סֹכָה, כְּגוֹן שֶׁחָשׂ בְּרָאשׁוֹ אוֹ בְּעֵינָיו וְכִיּוֹצֵא, וְקָשָׁה עָלָיו
לִישֵׁב בְּסֹכָה, הִרְיָהוּ פְטוּר. וְאִם מְשֻׁמְשׁוֹ פְטוּרִים בְּשַׁעַר שְׁהוּא צָרִיךְ לָהֶם.
אוֹלָם מְשֻׁמְשׁוֹ שֶׁל חוֹלָה שֶׁיֵּשׁ בּוֹ סֹכָה פְטוּרִים לְגִמְרֵי, כִּיּוֹן שֶׁצָּרִיכִים
לְהִשְׁגִּיחַ עָלָיו תְּמִיד. (תֵּרַם ס"ג. קנח)

אָבֵל - חַיֵּב בְּסֹכָה עִם בְּרָכָה, וְעָלָיו לִישֵׁב אֶת דְּעוֹתוֹ לְקִיּוֹם מְצוֹת סֹכָה, אָבֵל
הָאוֹנֵן שֶׁעֲדוֹן לֹא נִקְבַּר מִתּוֹ, פְטוּר מִן הַסֹּכָה, כְּשֶׁמֶשׁ שֶׁפְּטוּר מִשְׁאָר הַמְצוּוֹת.
(קנו)

ברית מילה

כִּכּוֹן מֵאֵד לַעֲשׂוֹת אֶת בְּרִית הַמִּלָּה בְּסֹכָה, וּבְלִבְד שְׁתִּהְיֶה הַסֹּכָה חֲזָקָה,
שָׁאִין חָשׂ לְנִפְלֵת קִיּוֹמִים מִן הַסֹּכָה, אוֹ שֶׁהִתְיַנּוֹק יִתְקַרֵּר וְכִיּוֹצֵא. (קסב)

סְעוּדַת בְּרִית מִלָּה חַיֵּבִים לְאָכְלָהּ בְּסֹכָה, עַל כֵּן יֵשׁ לְהִתְאַמֵּץ לְהַשִּׁיג סֹכָה
גְּדוֹלָה כְּדִי שֶׁתִּסְפִּיק לְכָל הַמְזֻמָּנִים. וּמִכָּל מְקוֹם, אִם יִשְׁנֶם אֲנָשִׁים שָׁאִין
לָהֶם מְקוֹם בְּסֹכָה וּמְכָרְחִים לְאָכְלָהּ חוּץ לַסֹּכָה, יִזְהָרוּ שֶׁלֹּא לְאָכְלָהּ מְאָכְלִים
שֶׁחַיֵּבִים לְאָכְלָם דְּיוֹקָא בְּסֹכָה, וְכַמְבָּאָר לְהַלּוֹן. (קסב)

שליחי מצוה

שליח לדבר מצוה, כגון שנוסע לקבל את פני רבו או שנוסע ממקום למקום כדי לגבות צדקה ליתומים ואלמנות - מאחר והוא עוסק בדבר מצוה, הריהו פטור מן הספה, ולכן רשאי לאכל או לישן בדרך ללא ספה. ואפלו אם הזדמנה לו ספה בדרך, הריהו פטור מלאכל או לישן בה.

והטעם בזה, שכלל בידינו: "העוסק במצוה, פטור מן המצוה". ואפלו באפן שיכול לקיים את שתי המצוות, מאחר והוא עוסק במצוה אחת, הרי שהמצוה השנייה נחשבת כרשות לגבי המצוה שעוסק בה. (הגאונים, הרי"ף, הרמב"ם, אור זרוע, הראב"ד, הרי"ן, המאירי, רבנו אברהם מן ההר, ראב"ה, שלחן ערוך, משנ"ב ועוד. קסג)

על כן, המארגנים נסיעה באוטובוס לקבל את פני רבם או פני גדולי הדור, ובדרך רוצים לאכל או לישן - רשאים לאכל ולישן באוטובוס. ואף אם הזדמנה להם ספה בדרך, כגון בחנייתם - אינם חייבים לאכל שם, ואם רוצים להחמיר ולאכל שם - תבא עליהם ברכה. ורשאים לברך 'לישב בספה', כי יש ספק ספיקא שמא הלכה כהראשונים, שאם יכול לקיים את שתי המצוות חיב, ואם תאמר שפטור, שמא הלכה שאשה מברכת אף שפטורה, והרי איש זה עדיף מאשה, שהיא פטורה בעצם והוא אינו פטור בעצם. וכיון שבמצוה מהתורה עושים ספק ספיקא, יכולים לברך. (עיין בי"א ח"ג סימן ו אות ח)

הולכי דרכים

הנוסע ממקום למקום לצורך פרנסתו או עסקיו, פטור מן הספה בשעת הליכתו, ורשאי לאכל או לישן ללא ספה. אולם בשעה שאינו בדרך, וכגון שעצר בליילה לנוח במקום מסוים - אם יש ספה במקום ההוא, חיב לאכל ולישן בה, אף אם אין שם ספה, הריהו פטור ולא מטל עליו לבנות ספה לעצמו.

והטעם שהקלו בהולך לעסקיו - כי אף על פי שאינו עוסק בדבר מצוה ממש, מכל מקום עוסק הוא בדבר שנוחשב צורך, ומאחר וגם בשאר זמנות השנה לא היה נמנע מלצאת מביתו לצורך עסקיו, גם בחג אינו צריך להמנע מלצאת מספתו לצורך זה, וכמו שנגמור 'בסכת תשבוי' - כעין תדורו, וכנ"ל. (קסו)

על כן, נהגי אוטובוסים הנוסעים מעיר לעיר, מתר להם לאכל חוץ לספה. אולם כשעוצרים בדרך להפסקה - אם ישנה שם ספה, יאכלו בה ויברכו 'לישב בספה'. (משנ"ב תרמ ס"ק מ. קסט)

טיולים

המטיל מעיר לעיר לתענוג, חזב בסכה, מאחר ואינו רשאי להפקיע את עצמו מהמצוה בדבר שהוא לתענוג בלבד ואין בו צורך ממש ויכול גם לעשותו בזמן אחר. (אגרות משה, הליכות שלמה. קסו)

אנשי בטחון

אנשי בטחון העסוקים בשמירה ביום, פטורים מן הסכה ביום. והעסוקים בשמירה בלילה, פטורים בלילה. וכן היוצאים למארכבים, או הנמצאים בעמדות - כל זמן שהם עסוקים בעבודתם, הרי הם פטורים מן הסכה. (סימן תרמ ס"ט. קצו)

נשים

הנשים פטורות ממצות סכה, שפך נאמרה 'הלכה למשה מסיני' לפטר את הנשים. ומכל מקום, אם יושבות בסכה, יש להן שחר כדן אדם שאינו מצוה על מצוה מסימת ומקימה, שיש לו שחר על זה.

ויש להבין, הרי כלל גדול בגדינו, שכל מצוות עשה שהזמן גרמא [שיש לה זמן קבוע], הנשים פטורות, כגון מצות ציצית, שזמנה ביום ולא בלילה, וכן תפילין מצותן בחל ולא בשבת, וכן שופר ולולב, וכל פיוצא בהן, שהנשים פטורות מחמת שזמנן קבוע ואינן נוהגות בכל זמן, [שלא כמצות ברפת המזון, שתמיד כשהאדם אוכל כזית לחם, חזב לברך ברפת המזון, בין ביום בין בלילה, בין בחל בין בשבת]. ואם כן, מדוע צריכים אנו ליהלכה למשה מסיני' ללמדנו שהנשים פטורות ממצות סכה? הלא בלאו הכי, כיון שסכה היא מצוה שזמנה קבוע, צריכות הנשים להיות פטורות?

שאלה זו היא שאלת הגמרא במסכת סכה (כח ע"ב), ועל כך ישב האמורא אביי, שהייתי חושב לחיב את הנשים בסכה מכיון שצותה התורה "בסכת תשבוי", ודרשו חז"ל "תשבוי כעין תדורוי", דהינו, כדרך שאדם דר כל השנה בביתו. מה בביתו אדם דר עם אשתו, כך בסכה

יהיה חיוב גם על אשתו. לְכַד בָּאָה הַלְכָה לְמִשְׁה מְסִינִי לְפִטְרָן. וְרָבָא יָשֵׁב, שְׁהֵינִי חוֹשֵׁב לְחַיֵּב אֶת הַנְּשִׂים מִגְזֵרָה שְׁנֵה מִחַג הַמִּצּוֹת, שְׁשֵׁם הַנְּשִׂים חַיְבוֹת בְּאֲכִילַת מִצָּה, אִף כָּאֵן יְהִי חַיְבוֹת בִּישִׁיבָה בְּסִפָּה. וְיֵשׁ מִהֶאֱחָרוֹנִים שֶׁיִּשְׁבּוּ, שְׁמֵאֲחַר וּמִצּוֹת סִפָּה הִיא זָכָר לְעֲנִי כְּבוֹד, וְאִף הַנְּשִׂים הָיוּ בְּנֵס זֶה שֶׁל עֲנִי כְּבוֹד, אִם כֵּן נִחְיָבוּ בְּמִצּוֹת סִפָּה זָכָר לְעֲנִי כְּבוֹד, לְכַד בָּאָה הַלְכָה לְמִשְׁה מְסִינִי לְפִטְרָן. (קמח)

נְשִׂים הַרוֹצוֹת לְהִזְרֵן וּלְאָכַל בְּסִפָּה, תְּבֵא עֲלֵיהֶן בְּרָכָה. אִךְ אִם הֵן מְבַנּוֹת סִפְרָד, אֲסוּר לָהֶן לְבָרֵךְ 'לִישֵׁב בְּסִפָּה', וְהַמְּבָרְכוֹת הָרִי הֵן נוֹשְׂאוֹת שֵׁם שְׁמִים לְבִטְלָה. כֵּן דַּעַת רִש"י, הַרְמַב"ם, הַרְאֲב"ד, הַסְמ"ג, אֹר זְרוּעַ, רַבְנּוּ אֶפְרַיִם, רַבְנּוּ יִשְׁעִיָּה וְנִכְדוֹ הַרִיא"ז, רַבְנּוּ מְנוֹחַ, הַמַּגִּיד מִשְׁנָה, מַחְזוֹר וִיטְרִי, מִהַר"י קוֹלוֹן, הַתְּשֵׁב"ץ, וּמְרֵן הַשְּׁלַחַן עָרוּךְ, וְעוֹד רַבִּים מִרְבוּתֵינוּ הָאֲחָרוֹנִים. (קמח)

יֵשׁ מְבַנּוֹת אֲשֶׁכְּנֹז הַנוֹהֲגוֹת לְבָרֵךְ עַל יִשִׁיבָתָן בְּסִפָּה, אִךְ הַרְבֵּה פּוֹסְקִים מְגַאֲוִי אֲשֶׁכְּנֹז כְּתָבוּ, שֶׁהַנְּכוֹן יוֹתֵר שֶׁלֹּא תְּבָרְכֶנָּה. (קמט)

הַגָּאוֹן חָכַם צָבִי הָיָה מוֹרָה לְנְשִׂים הָאֲשֶׁכְּנֹזוֹת שֶׁלֹּא תְּבָרְכֶנָּה, וְאִף הָיָה מוֹחָה בְּנְשִׂים הַמְּבָרְכוֹת. וְכֵן כְּתֵב הַגָּאוֹן יְשׁוּעוֹת יַעֲקֹב, שֶׁהַנְּכוֹן הוּא שֶׁהַנְּשִׂים לֹא תְּבָרְכֶנָּה. וְכֵן הִנְהִיג לְמַעֲשֵׂה הַגָּאוֹן רַבִּי חַיִּים מִצְאָנֹז, וְכֵן כְּתֵב הַגָּאוֹן יַעֲב"ץ, וְהַגָּאוֹן מִהַרְש"ג, וְאִף הַרְמ"א בְּדַרְכֵי מִשְׁה כְּתֵב (סִימֵן תַּקֶּפֶט), שְׁמוּטָב שֶׁהַנְּשִׂים לֹא תְּבָרְכֶנָּה עַל מִצּוֹת עֲשֵׂה שֶׁהִזְמֵן גְּרָמָא, וְכֵן כְּתֵב הַטוֹר (סִימֵן יז) שֶׁטוֹב יוֹתֵר שֶׁלֹּא יְבָרְכוּ. וְהַרְדְּב"י כְּתֵב שֶׁאֵין לָהֶן לְבָרֵךְ, וְכֵן כְּתָבוּ הַפְּרִי חֲדָשׁ, הַרְאֲשֵׁל"צ רַבְנּוּ יַעֲקֹב אֶלְגָּאֲזִי, מִהַר"י ט אֶלְגָּאֲזִי, רַבְנּוּ יוֹנָה נְבוֹן רַבּוֹ שֶׁל הַחִיד"א, הַרְב שְׁמ"ח גְּאֲגִין, כְּפִי אֶהְרֹן עֲזַרְיָאֵל, הַגְּר"י פְּלָאֲגִי בְּסִפְרוֹ יָפָה לְלֵב, בְּרַכַּת יוֹסֵף, מַעֲשֵׂה נְסִים, שְׁלַחַן גְּבוּהָ וְעוֹד. וְכְתֵב הַרְב מִשְׁה שְׁטַרְנְבוּךְ בְּתִשְׁבוֹבוֹת וְהַנְּהֲגוֹת, שֶׁרַק בְּלִילָה הַרְאֲשׁוֹן יֵצֵאוּ יְדֵי חוֹבְתָן כְּשִׁשׁוּמְעוֹת אֶת הַבְּרָכָה מִהַמְקַדָּשׁ, וְדִי בְּזָה, וּבְשָׂאֵר יָמֵי הַחַג לֹא יְבָרְכוּ. וְכֵן דַּעַת הַגָּאוֹן שׁוֹאֵל וּמְשִׁיב נְטוּנוֹן. וְכְתֵב הַיְשׁוּעוֹת יַעֲקֹב שֶׁמְנַהֲגִים בְּאֲשֶׁכְּנֹז שֶׁהַנְּשִׂים לֹא מְבָרְכוֹת, וְכֵן כְּתֵב בְּסִפְרָ חֲתָן סוֹפֵר שֶׁשְׁמַע מֵאֲמוֹ [בְּתוֹ שֶׁל הַגָּאוֹן הַחֲתָם סוֹפֵר], שְׁמַעוֹלָם לֹא יְבָרְכוּ הַנְּשִׂים בְּבֵית אֲבִיהָ עַל הַיְשִׁיבָה בְּסִפָּה. וּבְשׁוֹת דְּבָרֵי יַצִּיב כְּתֵב, שֶׁהַגָּאוֹן רַבִּי חַיִּים מִצְאָנֹז הָיָה אוֹמֵר, "שֶׁאֲשֵׁה שֶׁלֹּא תְּבָרֵךְ עַל הַסִּפָּה, אֲנִי מְבַטֵּחַ לָהּ שֶׁתִּזְכֶּה לְבָנִים הַגּוֹנִים". וְכֵן הִנְהִיג הַגְּרִש"י אוֹיִרְבֵּךְ זְצ"ל בְּבֵיתוֹ, שֶׁהַנְּשִׂים לֹא יְבָרְכוּ עַל הַיְשִׁיבָה בְּסִפָּה. וּמֵאַחַר וְאִף הַפּוֹסְקִים שֶׁכְּתָבוּ שֶׁהַנְּשִׂים מְבָרְכוֹת, אֵין דַּעַתָם שֶׁהַנְּשִׂים חַיְבוֹת לְבָרֵךְ, אֶלְאִי רַק שְׂרִשְׁאֵיֹת לְבָרֵךְ, אִם כֵּן, לָמָּה לָהּ לְהַכְנִיס אֶת עֲצָמָה לְמַחְלַקַת כֹּה גְדוֹלָה, שֶׁלְדַעַת רַבִּים מִהַפּוֹסְקִים בְּרַכְתָּה בְּרַכָּה לְבִטְלָה, וְעוֹבְרַת עַל 'לֹא תִשָּׂא אֶת שֵׁם ה' אֱלֹהֶיךָ לְשׁוֹאֵי', וְגַם הִלָּא כָּלל בְּיַדְנוּ 'סִפְק בְּרַכּוֹת לְהַקְלִי', וּבְפִרְטָ שֶׁהַמְּצִיאוֹת הִיא שֶׁהַנְּשִׂים אֵינֶן מְדַקְדְּקוֹת לְאָכַל בְּסִפָּה כְּפִרְטֵי הַהֲלָכָה הַמְחִיבָת בְּסִפָּה. (הַלִּיכוֹת שְׁלֵמָה אוֹיִרְבֵּךְ קַעַג) לְכַד יוֹתֵר נְכוֹן שֶׁתִּנְקֹט בִּישֵׁב וְאֵל תַּעֲשֵׂה עֲדִיף, וְלֹא תְּבָרֵךְ. וּמִכָּל מְקוֹם, בְּנוֹת סִפְרָד שֶׁקְּבָלוּ עֲלֵיהֶן הוֹרָאוֹת מְרֵן הַשְּׁלַחַן עָרוּךְ, אֲסוּר לָהֶן מִן הַדִּין לְבָרֵךְ, וְלִשְׁוֹמְעוֹת יִנְעַם, וְעֲלֵיהֶן תְּבֵא בְּרַכַּת טוֹב. (קמט)

מדיני האכילה בסוכה

אכילת פת בלילה הראשון

מצות עשה מן התורה לאכול כזית [גרם 27] פת בלילה יום טוב בסכה, אלא שלכתחלה לאכל פת בשעור מעט יותר מכביצה [כ-60 גרם, כביצה היא: 54 גרם], כבכל סעודת שבת ויום טוב, כי אין נחשבת סעודת קבע אלא באכילת מעט יותר מכביצה פת. [ונגם לצאת ידי חובת האומרים שמן התורה צריך לאכל בשעור זה בלילה החג בסכה]. (ק, קיד)

אדם הרגיש לאכילת קמח חטה, לאכל פת מקמח שבילת שועל. (חזו"ע פסח עו)

טוב לאכל כזית פת בלי שום לפתן ממש, כדג או סלט וכיוצא, אולם רשאי לכתחלה לטבולו ברטב או במרק חם וכיוצא. (קטו)

זמן האכילה

לכתחלה לאכל כל כזית [גרם 27] פת בתוך זמן של 4 דקות, ונמצא שכביצה [54 גרם] פת לאכל במשך 8 דקות. אך אם קשה לו לאכל תוך זמן זה, יקפיד שלא ישקה יותר משבע וחצי דקות לאכילת כל כזית. (קיב)

אם אינו יכול לאכל כביצה פת, לאכל לפחות כזית פת, ויברך לישב בסכה. אך ישים לב, שפשוטל את ידיו קדם הסעודה, לא יברך על נטילת ידים, שהרי אין מברכים על הנטילה אלא מאכילת כביצה פת, כמבאר בחוברת להלכות סעודה.

צריך לאכל את כזית הפת קדם חצות לילה [בערך: 30: 23]. ואם נאנס ולא אכל קדם חצות, וכגון שירדו גשמים ולא פסקו עד לאחר חצות - לאכל לאחר חצות, אך לא יברך לישב בסכה, אלא אם כן אוכל כביצה פת. (קח)

קידוש

בְּכֹל יְמֵי הַחֹג, כְּשֶׁמְקַדְּשִׁים עַל הַיַּיִן [בְּיוֹם טוֹב אוֹ בְּשַׁבַּת חַל הַמּוֹעֵד - בְּלִילָה וּבִבְקָר], יַעֲמִד בְּשַׁעַת הַקְּדוּשָׁה, וְלֵאמֹר מִן יְבִרְךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ, וְיֵשֵׁב בְּסִפְּךָ, וְיֵשֵׁב וְיִשְׁתֶּה. (שלחן ערוך, הרמ"א, שו"ת כנה"ג, הלבוש, ברכי יוסף, ה"ט"ז, כ"ח החיים. קעב) וּבְנֵי אֲשֶׁכְנֹז נִהְגוּ לְקַדֵּשׁ מִיֻּשֵׁב. (הרמ"א סימן תרמ"ג ס"ב)

מתי חייב לאכול בסוכה?

בְּכֹל יְמֵי חַג הַסֻּכּוֹת אֲסוּר לְאָכַל סְעוּדַת קִבֵּעַ חוּץ לְסִפְּךָ, וְסְעוּדַת קִבֵּעַ הִיא כְּשֶׁאֹכֵל פֶּת בְּשַׁעוֹר כְּבִיצָה [54 גרס. וְטוֹב שְׂיֵאָכֵל כֶּ-60 גרס], אֲךָ אִם אֹכֵל פֶּת פְּחוֹת מִשַּׁעוֹר כְּבִיצָה, אִף שְׂאֹכֵל מֵאֲכָלִים אַחֲרֵים כְּאֲרוֹז, בְּשָׂר וְכַדּוּמָה, רְשָׁאֵי לְאָכַל סְעוּדָתוֹ חוּץ לְסִפְּךָ. וְאִם מִחֲמִיר וְאֹכֵל בְּסִפְּךָ, לֹא יְבִרְךָ יְיָ לְיֹשֵׁב בְּסִפְּךָ. (קלב, קלג, קלד)

הִיא אוֹכֵל בְּסִפְּךָ וְלֹא הִיא בְּדַעְתּוֹ לְאָכַל אֶלָּא פְּחוֹת מִכְּבִיצָה פֶּת, וְלֵאמֹר מִן חֲזַר בּוֹ וְרוּצָה לְאָכַל כְּבִיצָה פֶּת וְמַעֲלָה - יְבִרְךָ עֲתָה יְיָ אֱלֹהֵינוּ, אִף שְׂמִפְּאֵן וְהִלָּא אֵינוֹ אוֹכֵל עוֹד כְּבִיצָה. (קלב)

זמן הברכה

לְאַחַר שֶׁנִּטַּל יָדָיו לְסְעוּדָה, בְּעוֹדוֹ עוֹמֵד, יְבִרְךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ, וְיֵשֵׁב, וְיִשְׁתֶּה וְיִבְרְךָ יְיָ מוֹצֵאֵינוּ. (זוהר, הרמב"ם, מהר"ם מרוטנבורג, בית יוסף, ראש יוסף, היעב"ץ, הגר"ח פלאגי, הגר"י פלאגי, בן איש חי ועוד. קעב) וְיֵשׁ מִבְּנֵי אֲשֶׁכְנֹז הַמְּבָרְכִים מוֹצֵאֵינוּ וְאַחַר כֵּן יֵשֵׁב בְּסִפְּךָ. (הרמ"א סימן תרמ"ג ס"ג)

אֲכִל וְשָׁכַח לְבִרְךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ - כָּל שֶׁעָדִין הוּא בְּסְעוּדָה וְאֹכֵל אוֹ שׁוֹתֶה מִשֶּׁהוּ, רְשָׁאֵי לְבִרְךָ יְיָ אֱלֹהֵינוּ וְכָל מֵאֲכָלוֹ וּמִשְׁקָהוּ בְּסְעוּדָה נְחַשְׁבִּים כְּאִילַת קִבֵּעַ, וְאֲסוּר לוֹ לְאָכַל חוּץ לְסִפְּךָ, כְּמִבְּאֵר לְהֵלֵךְ. אֲךָ אִם אֵינוֹ אוֹכֵל עוֹד כְּלוּם, אֵינוֹ רְשָׁאֵי לְבִרְךָ יְיָ. (קעח)

המספק אם ברך 'לישב בספה' או לא, אינו מברך. (קעה)

האוכל בספה מעמד, וכגון שאין לו כסא לשבת, מברך 'לישב בספה', מפניו
ש'לשון ישיבה אינה דוקא לשבת, אלא להתעכב במקום, כמו ש'נאמר: "ותשבו בקדש ימים
רבים"'. (קעה)

מיני דגן

האוכל עוגה או תבשיל ממיני דגן, [כ'אטריות, סיגרים, קופה, וכיוצא] משעור
כביצה ומעלה, חייב לאכל בספה, אך לא יברך 'לישב בספה', אלא אם כן
אוכל כשעור ג' ביצים [162 גרם]. (קלד)

והטעם בזה - כיון שיש מחלקת הפוסקים אם לברך על כביצה עוגה, ולהלכה אין אנו
מברכים, כי ספק ברכות להקל, אך כשאוכל שעור ג' ביצים, כיון שלדעת הרמב"ם ומרן הרי
זה שעור קביעות סעודה [ולדבריהם, בשעור כזה בעוגה, דינו כלחם ומברך 'המוציא וברכת
המזון'] - אף על פי שלדעת רש"י קביעות סעודה הוא ד' ביצים, מכל מקום יש לנו ספק ספיקא
לברך, ש'מא ה'לכה ש'על שעור כביצה צריך לברך, ו'ש'מא ה'לכה ש'קביעות סעודה הוא כשעור
ג' ביצים. ואף על פי שאין לברך לכתחלה על פי ספק ספיקא, מכל מקום, כ'שהמצוה מן
התורה, מברכים על פי ספק ספיקא. (קלד)

ולאור האמור, מה שמצוי כיום, ברוך ה', בהרבה בתי כנסת בשבתות
וימים טובים שמתפללים בגן החמה, ומקימים לאחר מכן שעור בהלכה
ובאגדה, וקדם השעור מקדשים על היין ואוכלים מיני מזונות - בימי החג
יקימו את השעור בספה, מאחר ובדרך כלל אוכלים מזונות בשעור
כביצה. (קמא)

אם רגילים להביא לקדוש קוגל ובורקס, נמצא ש'בקלות אפ'שר להגיע
לכמות של ג' ביצים [162 גרם], על כן יש לתן את הדעת מתחלה, ש'אם
אוכלים כמות כזו, על המקדש לקדש מעמד ולברך 'בורא פרי הגפן'
ו'לישב בספה'.

אם חשב ש'אכל מעט מזונות, ולאחר מכן נמלך בדעתו ורוצה לאכל
כשעור ג' ביצים - יברך עתה 'לישב בספה'.

שאר מאכלים ומשקים

האוכל פרות, ירקות, ארז, בשר וכל מיני מאכלים שאינם ממיני דגן, וכן השותה כל משקה שהוא, תה, קפה ואפלו יין - הריהו פטור מן הסכה, ואפלו אם קבע עצמו על מאכלים ומשקים אלו אינו חייב בסכה. ולכן, המבדיל על היין במוצאי החג או במוצאי שבת של חל המועד, אינו חייב להבדיל בסכה. (שו"ע ורמ"א תרלט ס"ב. קלז)

המחמיר על עצמו שלא לאכל ולא לשותות כלום חוץ לסכה ואפלו מים, הרי זה משבח ותבא עליו ברכה, אך יזהר שלא יברך 'לישב בסכה'. ומכל מקום, אפלו תלמיד חכם רשאי שלא להחמיר חמרה זו, ואינו נחשב כמי שאינו מדקדק במצוות.

שכן מצאנו לתנאים רבי אלעזר בן שמוע (יומא עט ע"ב) ורבי צדוק (סוכה כו ע"ב) שאכלו חוץ לסכה. (הר"ן ובית שמוע יוסף. קלט)

סוכת חברו

יש מבני אשכנז שנהגו לברך בכל פעם שנכנסים לסוכת חבריהם אף באפן שאינם טועמים שם כלום, אולם מנהג בני ספרד אינו כן, ואין לשנות. (כדעת העיטור, מחזור ויטרי, צרור החיים תלמיד הרשב"א, המגיד משנה, ארחות חיים, אבודרהם, המרדכי, טור, ערוך השלחן ושכן דעת הרמ"א, לחם יהודה עייאש, מזבח אדמה, פתח הדביר, מאמר מרדכי, כף החיים ועוד. קעז)

אכילה חוץ לסוכה באמצע הסעודה

בשאוכלים סעודת קבע בסכה, אסור לאכל או לשותות כלום חוץ לסכה, מאחר וכל טעימה שהיא בסעודה, נחשבת כאכילת קבע. על כן, היוצא באמצע הסעודה למטבח, יזהר שלא יטעם שם שום מאכל, ואפלו מים לא ישתה שם. והוא הדין שאסור לצאת מהסכה כשמאכל בפיו, אלא יגמר המאכל ואחר כך יצא. (קמה)

גם כְּשֶׁקוֹבַעַ עֲצָמוֹ עַל אֲכִילַת עוֹגוֹת בֶּסֶכָה, יִקְפִיד שֶׁלֹּא יִשְׁתַּה וְלֹא יֵאָכֵל כְּלוּם חוּץ לִסְכָה, מֵאַחַר וְעַתָּה הוּא כְּאוֹכֵל סְעוּדַת קִבְעָה.

אוהב מצוות

בְּכָל שִׁבְעַת יְמֵי הַחֵג, כְּשֶׁאוֹכֵל סְעוּדָה עִם פֶּת בֶּסֶכָה, מְקַיֵּם מִצְוָה בְּאֲכִילָתוֹ. (רבנו חננאל, הגר"א, סוכת דוד ועוד. קא) וְטוֹב לְאָכֵל סְעוּדַת פֶּת בְּבִקְרָה וּבְעֶרְבַּת בְּחוּל הַמּוֹעֵד. (מגן אברהם. חזו"ע יו"ט קסה)

הַהֲבִדֵל	בֵּין	מִצְוָה	לִסְכָה
וְיֵשׁ לְהַבִּין, מִדּוּעַ בָּחַג הַפֶּסַח אָנוּ מְבָרְכִים 'אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוֵּנוּ עַל אֲכִילַת מִצָּה' בְּלִילָה הָרִאשׁוֹן בְּלֵבָד, וְאֵלּוּ עַל הָאֲכִילָה בֶּסֶכָה אָנוּ מְבָרְכִים 'אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוֵּנוּ לִישֵׁב בֶּסֶכָה' בְּכָל שִׁבְעַת יְמֵי הַחֵג, וְהֵלֵא כִּשְׁם שֶׁבָחַג הַפֶּסַח אֵין חוּבָה מֵהַתּוֹרָה לְאָכֵל מִצָּה חוּץ מֵהַלִּילָה הָרִאשׁוֹן, כִּדְּגַם בָּחַג הַסִּפּוּת אֵין חוּבָה לְאָכֵל פֶּת חוּץ מֵהַלִּילָה הָרִאשׁוֹן? וְיֵשׁ לִישֵׁב, לְפִי שֶׁבְּפֶסַח יְכוּל אָדָם לְהִתְקַיֵּם בְּשֶׂאֵר הַיָּמִים בְּלֹא אֲכִילַת מִצָּה וְיִהְיֶה נִזוֹן בְּפִרְוֹת וְיִרְקוֹת, מֵהַ שְׂאִין כֵּן בֶּסֶכָה, שְׂאִין אָדָם יְכוּל לְהִתְקַיֵּם בְּלֹא שְׁנֵה שְׁלֵשָׁה יָמִים, וְאִם כֵּן, חֵיב הוּא לִישֵׁב בֶּסֶכָה, נִמְצָא שֶׁהוּא מְכַרְח לְקַיֵּם אֶת הַמִּצְוָה לְדוֹר בֶּסֶכָה. (הַרְזו"ה פִּסְחִים כו ע"ב, מֵהַר"ם חֲלוּוָה) אֶלֶּא שֶׁעַל הַשְּׁנֵה לֹא תִקְנֵנו חֲכָמִים לְבָרָד 'אֲשֶׁר קִדְּשָׁנוּ בְּמִצְוֹתָיו וְצִוֵּנוּ לִישֵׁב בֶּסֶכָה', מִחֲשָׁשׁ שֶׁמֵּא לֹא יִישֵׁב, לְכַד תִּקְנֵנו לְבָרָד עַל הָאֲכִילָה, וּבְזָה פּוֹטֵר גַּם אֶת הַשְּׁנֵה. (תוֹסֵפוֹת בְּרֻכּוֹת יא ע"ב. קצא)			

קטנים

קָטָן בְּגִיל חֲמֵשׁ אוֹ שֵׁשׁ שָׁנִים, חֵיבִים לְחַנְּכוֹ לְמִצְוֹת סְכָה, כְּדִי שֶׁיִּתְרַגֵּל בְּמִצְוָה לְכַשְׁיְגִדֵּל, וְעַל כֵּן יֵשׁ לְהַסְבִּיר לוֹ וּלְלַמְּדוֹ שֶׁלֹּא יֵאָכֵל חוּץ לִסְכָה. (קנב)

אֲסוּר לָתֵת לְיֵלֵד קָטָן לֶחֶם יוֹתֵר מִשְּׁעוֹר כְּבִיצָה [54 גָּרַם] שֶׁיֵּאָכֵל חוּץ לִסְכָה, מֵאַחַר וְכִלְל גְּדוּל בְּיָדֵינוּ שֶׁאֲסוּר לָתֵת לְקָטָן אֲסוּר בְּיָדֵים, וְכֹל שֶׁכֵּן כָּאֵן, שֶׁהוּא אֲסוּר מִן הַתּוֹרָה שֶׁל אֲכִילַת פֶּת כְּבִיצָה חוּץ לִסְכָה, שֶׁבּוֹדֵאֵי אֵין לָתֵת לוֹ. וְגַם הַנְּשִׁים, שֶׁאֵינָן חֵיבוֹת בֶּסֶכָה, אֲסוּר לָהֶן לָתֵת לְיֵלֵד קָטָן לְאָכֵל חוּץ לִסְכָה. (קנב)

חיוב השינה בסוכה

חובה גמורה מן התורה לישן בסכה בכל שבעת ימי החג, כמבאר במשנה, ברמב"ם ובשלחן ערוך ובכל הפוסקים. ואמנם, בארצות הקרות, שאדם מצטער לישן שם, הריהו פטור מלישן בסכה, אבל בארצות של ארץ ישראל, שלא קר כל כך ובקלות אפשר לישן בסכה, אין להתחמק מלישן בסכה, ולעבר על צווי התורה חס ושלום. (קצא)

אם קר לו מעט, ישתדל ללבש בגדים חמים, וישן בסכה. וישים לב ללבש טוב, כדי שלא יחשב כמצטער, שאז אינו מקיים מצוה כלל בשנתו בסכה. אולם, אם אף כשלוש טוב עדין קר לו ומצטער, ישן בביתו. (קנג, קצו)

במקומות הקרים מאד, מה טוב שיבנה את הסכה סגורה היטב מארבע דפנות, ויסכך היטב למעלה, וילבש ויתכסה טוב, ויכניס לסכה תנור חמום חשמלי או הסקה, [כמובו באפו שאין חשש סכנה] וישן בסכה. (קצו) וכן נהג הגאון החפץ חיים להכניס תנור חמום לסכה, מאחר והיה גר בארצו, שקר שם מאד, וכן נהג הגאון רבי חיים מבריסק זצ"ל. (פסקי תשובות שסו)

שנת עראי

חיוב השינה בסכה חמור יותר מחיוב האכילה בסכה, שאכילת עראי [פחות מ-54 גרם פת] מתרת חוץ לסכה, וכמבאר לעיל, אבל שנת עראי כלשהי אסורה חוץ לסכה. על כן, היושב בביתו וחש בעיפות, אסור לו אפלו להתנמנם חוץ לסכה, אלא יכנס לסכה וישן שם. והטעם שהחמירו חכמים בשנה יותר, כי פעמים נמנום מעט מספיק לו לאדם לצרף שנתו, ומתרענן פאלו שן הרבה.

נרדס חוץ לסוכה

הרואה את חברו שנגרדס חוץ לסוכה, טוב להעירו בנחת שילך לישן בסוכה, אולם אם העיפות גוברת עליו מאד וקשה לו לקום, יניח אותו ולא יעירהו. וכל שכן אם אין סכה בקרבת מקום, שאין צריך להעירו כלל. (רא)

נמצינו למדים, שהרואה את חברו בחג הסוכות נרדס בנסיעה באוטובוס וכיוצא, אין צריך להעירו, שמאחר ואין לו שם סכה, הרי הוא בגדר מצטער שפטור מהסכה. (פסקי תשובות שסז)

בן הרואה את אביו שנגרדס חוץ לסוכה, אין לו להעירו, מאחר ומן הדין אין חובה להעיר את הישן חוץ לסוכה, אם כן, אינו יכול לגזול את שנת אביו ולצערו בשביל חמרה שאינה מן הדין. אולם אם האב מבקש מבנו, שאם יראה אותו נרדס יעירהו, או שיודע הבן שהאב חפץ שיעירוהו אם נרדס חוץ לסוכה - מצוה על הבן להעירו, כי רצונו של אדם, זהו כבודו. (ילקוט יוסף כיבוד אב ואם ח"א עמוד תקא. רד)

על הגאון מוילנא זצ"ל מספר, שהיה כלוא איזה זמן בבית האסורים בחג הסוכות, ולא הייתה לו שם סכה, ועשה כל מיני פעולות לעורר עצמו, שלא תפל שנה על עיניו. (פסקי תשובות שסז)

סוכה קטנה

מי שסכתו קטנה ואינו יכול לישן שם בפשוט ידיו ורגליו, אינו בגדר מצטער שפטור מן הסכה, וחיב לישן בסכה בכפיפת גופו ורגליו. (הרמ"א תר"מ ס"ד. קצא)

מתהפך בשינה

מי ששכנתו קטנה, ורוב רחב מטתו נשארת חוץ לספה - רשאי לישן בחלק הקטן שבתוך הספה. ואף אם הוא רגיל להתהפך בשנתו מצד לצד, ויש חשש שיתהפך וישן חוץ לספה, מכל מקום לא גזרו חכמים בזה, מאחר ובתחלת השנה ישן כדיו. (קצא, קצט)

מצטער

הישן בספה והחלו גשמים לרדת, הריהו פטור מן הספה מיד, מאחר ויש צער אפלו בגשמים מועטים, ויכנס לישן בביתו. (רד)

ירדו גשמים ונכנס לביתו לישן, ולאחר זמן פסקו הגשמים, אינו חייב לחזור ולישן בספה. ואפלו אם לא שכב עדין במטתו - כל שלקח עמו את כלי השנה ונכנס לביתו, אין מטריחים אותו לחזור ולישן בספה. (הריטב"א, הרמב"ם, שלחן ערוך, מאמר מרדכי, בגדי ישע, לחם יהודה עייאש ועוד. רה)

הנכנס לביתו לישן מחמת הגשמים, ולאחר זמן התעורר ורואה שפסקו הגשמים, אינו חייב לחזור לישן בספה. אולם אם הגיע זמן עמוד השחר [בערך: 4: 30 בבקר] והתעורר מעצמו, מן הדין היה צריך לחזור ולישן בספה, מאחר והגיע היום, והיום אינו זמן שנה. אולם בזמננו, שרוב העולם ממשיכים לישן גם לאחר עמוד השחר, אפלו אם התעורר מעצמו לאחר עמוד השחר ורוצה להמשיך לישן, אין מטריחים אותו ללכת לישן בספה, מאחר וזקוק הוא עדין לשנה. (רי)

הישן ביום בספה, ונכנס לביתו לישן מחמת הגשמים, ולאחר זמן התעורר וראה שפסקו הגשמים, צריך לחזור לספה. ומכל מקום אינו חייב למנות מישהו שיעיר אותו בשעה שיפסקו הגשמים. (רי)

הרוצה לישן בספה, אף אורחים רבים נמצאים שם, ואי אפשר לבקש מהם לצאת מן הספה, הריהו בגדר מצטער שפטור מן הספה, ורשאי לישן בביתו. (הליכות שלמה אורבך קע. פסקי תשובות שפ)

מי שיש לו ילדים קטנים הרגילים להתעורר בלילה ולבכות, וצריך לטפל בהם, ורעיתו חלשה ואין ביכולתה לטפל בהם, ואם ישן בספה לא ישמע את בכיתם ולא ידע מתי לקום אליהם, רשאי לישן בבית. (רי)

אם האשה מפחדת לישן לבדה בבית, רשאי הבעל לישן בבית. (קצו)

טוב שגם האשה תישן בסכה, ובלבד שתהיה הסכה מיחדת להם בלבד, ואז מצוה גם לקיים עונה בסכה, ואין בזה חשש בזיון הסכה חס ושלום, כי מקיים את מצוות ה' ותברך, ואדרבה, הוא בכלל צווי התורה "בסכת תשב שבעת ימים", שדרשו חז"ל: "תשב פועל תדורו". דהיינו, כדרך שאדם דר בביתו כל השנה עם אשתו, כך ידור בסכתו. ואם ישנם פסוקים התלויים לקשויט בסכה, אין צריך לכסותם. ומכל מקום, התר זה הוא דוקא פשיט להם סכה פרטית שישנים בה הם בלבד, והכל נעשה בשקט ובצנעה מבלי שיחושו בהם, [ובפרט יש להזהר בזה בסכה הנמצאת בסמוך לסכת השכנים]. אך אם אין אפשרות כזאת, יכנס לביתו, ולאחר מכן אינו צריך לחזר ולישן בסכה כלל. (קל, קצד, קלא. וכמבואר בחוברת 'הטהרה בהלכה ובאגדה')

המינים

ארבעת

צווי התורה

על צווי לקיחת ארבעת המינים בחג הסוכות, נאמר בתורה (ויקרא כג מ): "ולקחתם לכם ביום הראשון, פרי עץ הדר, כפת תמרים, וענף עץ עבת, וערבי נחל, ושמתם לפני ה' אלהיכם שבעת ימים".

הלכה למשה מסיני

חז"ל קבלו איש מפי איש עד משה רבנו עליו השלום, כי 'פרי עץ הדר', הוא האתרוג. 'כפת תמרים' הוא הלולב. 'וענף עץ עבת', הוא ההדס. 'וערבי נחל', היא הערבה. ולהלן נבאר את פרטי דיניהם, בעזרת ה'. (שכח)

מצוות ארבעת המינים היא: אתרוג אחד, לולב אחד, שלשה הדסים ושתי ערבות. וכלם מעפפים זה את זה, שאם חסר לו אפלו מין אחד, לא קיים

זריז ונשכר

יזדרז כל אדם לקנות אתרוג ולולב לאחר יום הכפורים מיד, ולא ימתין לערב החג, ובפרט יזדרז בקניית האתרוג, שלא קל כל כך למצוא אתרוג מהדר. ואולם לא ימהר בקניית ההדסים והערבות, כדי שלא יתיבשו מהר.

(תוצאות חיים, החיד"א ועוד. ולקחתם לכם ז)

לא בחינם

ישתדל כל אדם לקנות את ארבעת המינים מכספו הפרטי, וכן בקניית המצוות, וכמובא בהר הקדוש (תחילת פרשת תרומה): "וישלים אדם שכר המצוות משלם בכל מה שיבקשו ממנו, בין רב בין מעט, ולא יעשה המצוה בשום פנים ואפן בחנם. כי העושה בחנם, הסטרא אחרא יונקת ממצותו ושורה עליו ומטמאת אותו. אך לעמת זאת, הקונה מכספו ומשלים שכר המצוה משלם ומתאמץ בחפץ לב למצוה - אם הולך בדרך הישר, זוכה שהשכינה שורה בו ומקדשת אותו, ומכניע את הסטרא אחרא, ומעביר ממנו מדות רעות, כמו פֶּעַס, גֶּאָוָה, תַּאֲוֹת אַסוּרוֹת, קִנְיָה, שִׁנְיָה, ועוד". עכת"ד. (זוהר הקדוש, חרדים ועוד. פרי עץ הדר א לה. ג ד. ד יט, כא)

אדם שקנה ארבעת המינים מכספו, וקבל גם ארבעת המינים במתנה מחברו - אף על פי שהמינים שקנה אינם מהדרים כמו אותם שקבלם במתנה, עדיף שיטל את המינים שקנה, ולא את המהדרים שקבלם במתנה. (חוות יאיר, תורה לשמה. ד כא)

הוצאות המצוה

ישתדל לקנות ארבעת המינים מהדירים, ובעקר שהאחרוג יהיה מהדר מאד, ואפלו אם המחיר רב, לא יחוס על כספו, כי ככל שיוסיף יותר - ישפיעו לו מן השמים שפע כפלים יותר, וגם יוסיפו לו ימים על ימיו. (שיטה מקובצת, החיד"א. א לד. ב א. ד כה)

לא יתנפח עם המוכר על מחירי המצוות, אלא יקנה בשכר משלם כל מה שיקשו ממנו, כמבאר בהר הקדוש הנ"ל. וכן העיד רבנו חיים ויטאל על רבנו האר"י ז"ל, וזו לשונו: "כשהיה קונה מורי ז"ל איזו מצוה, כגון תפלין או אחרוג, לא היה מקפיד לדעת כמה יתן במצוה ההיא, אלא היה פורע כל מה שהיו מבקשים ממנו בפעם הראשונה. והיה אומר למוכר: הרי המעות לפניך, קח כל מה שתראה!". (שער המצוות דף לו ע"ב. א לד)

טרחת מצוה

הטורח בקניית ארבעת המינים, זוכה לבנים צדיקים תלמידי חכמים שיש להם לב לתורה. וזוכה לאריכות ימים, פרנסה טובה, ותועלת גדולה לנפשו וגופו, ונצול הוא וכל אנשי ביתו מכל צרה ומכל גזרה רעה. (אליה רבה, הפלאה, סדר היום. ג ג. ד יז. ולקחתם לכם ז)

עשית המצוות בשמחה

כתב רבי חיים ויטאל בשם רבנו האר"י ז"ל, בספרו שער המצוות (דף א) וזו לשונו: דע כי העושה מצוה, אין מספיק לו במה שיעשה אותה. שהרי מצינו בדברי חז"ל (קידושין לט ע"ב) שאמרו, כל העושה מצוה אחת, מטיבים לו ומאריכים לו ימיו. וכיוצא בזה אמרו, כל המקיים מצוה פלונית, יש לו שכר כף וכף. והנה אנחנו ראינו כמה וכמה מצוות שעושים בני אדם ואינם מתקיימים דברי רבותינו חס ושלום בענין גדל שכרם אפלו בעולם הזה. אבל השרש שהכל נשען עליו הוא, שבעשית המצוה אל יחשב שהיא עליו כמשא, וממהר להסירם מעליו, אבל יחשב בשכלו כאלו בעשותו

אותה המצוה ירויח אֶלֶף אֶלְפִים דִּינָרֵי זָהָב, וַיְהִיָּה שְׂמֵחַ בַּעֲשׂוֹתוֹ אוֹתָהּ
הַמִּצְוָה בְּשִׂמְחָה שְׂאִין לָהּ קֶץ, מִלֵּב וּמִנֶּפֶשׁ וּבַחֲשֶׁק גָּדוֹל, כָּאֵלּוּ מִמֶּשׁ בַּפֶּעַל
נוֹתְנִים לוֹ אֶלֶף אֶלְפִים דִּינָרֵי זָהָב אִם יַעֲשֶׂה אוֹתָהּ הַמִּצְוָה וְכוּ'. וְכַפִּי גָדֹל
שְׂמֵחָתוֹ בְּאֵמֶת וּבטוֹב לֵבָב הַפְּנִימִי, כִּן יִזְכֶּה לְקַבֵּל אוֹר עֲלִיוֹן. וְאִם יִתְמַיֵּד
בָּזֶה, אִין סָפֵק שְׂיִשְׁרָה עָלָיו רוּחַ הַקֹּדֶשׁ. וְעַנְיָן זֶה נוֹהֵג בְּקִיּוּם כָּל הַמִּצְוֹת
כָּלֵם, בֵּין בְּעֵת שְׁעוֹסֵק בַּתּוֹרָה - שְׂיִהְיֶה בַּחֲשֶׁק גָּדוֹל נִמְרָץ בְּהִתְלַהֲבוֹת עֲצוּם
כָּאֵלּוּ עוֹמֵד לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ וּמִשְׁרַת לִפְנֵי בַּחֲשֶׁק גָּדוֹל לְמִצְאָה חוֹ בְּעֵינָיו, לְקַבֵּל
מִמֶּנּוּ מַעֲלָה יִתְרָה וּגְדוּלָּה. עכ"ל. (ד טו)

וְכַתֵּב עוֹד, וְדַע כִּי הַעֲצָבוֹת גּוֹרְמֵת מְנִיעֵת עֲבוֹדַת ה' וְקִיּוּם הַמִּצְוֹת, וּבטוֹל
עֶסֶק הַתּוֹרָה וְכוּנֵת הַתְּפִלָּה, וּמִבְטֵל מַחְשְׁבָה טוֹבָה לְעֵבֶד אֶת ה', וְהִיא שְׁעַר
הַתְּחִלַּת גְּרוּי הַסֵּתֶת הַיֵּצֵר הָרַע אֶפְלוֹ לְצַדִּיק, בְּהִרְאוֹתוֹ כִּי אִין לוֹ תוֹעֵלַת
בְּעֲבוּדָה אִם יִסּוּרִים בָּאוּ עָלָיו... וְכִשְׁעוֹבֵד אֶת ה' בַּעֲצָבוֹן, דּוֹמָה לְעֹבֵד
הָעוֹבֵד לְרַבּוֹ בְּפָנִים עֲצָבוֹת וְזוֹעֵפּוֹת. וְהַעֲצָבוֹן נִמְשָׁךְ מִזְהֵמַת ס"מ וְכוּ', וְעַל
יְדֵי כֶּף הַקְּדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא וְשִׁכְיֵנְתוֹ מִסִּתְּלָקִים מֵעָלָיו. אֲבָל לְהַפְּדֵי, בְּהִיּוֹתוֹ
עוֹבֵד אֶת ה' בְּשִׂמְחָה, מוֹסִיפָה לוֹ הַשְׂמֵחָה חֲשֶׁק רַב וְאַהֲבָה לְהַדְּבִק בּוֹ
יִתְבָּרֵךְ. ע"כ. (שערי קדושה לרבי חיים ויטאל עמוד כד)

עשית המצוה לכבוד ה' יתברך בלבד

גַּם אִם זָכָה לְקִנּוּת אַרְבַּעַת הַמִּינִים מִהַדָּרִים בְּיִתְרָה וְשִׁלְם בְּמִיטָב כֶּסֶף
בְּשִׂמְחָה, לֹא תִזְוַח דַּעְתּוֹ עָלָיו וַיִּתְגָּאֶה חֵס וְשִׁלּוּם, אֶלֶּא יוֹדֵה לְהַקְּדוּשׁ
בְּרוּךְ הוּא שְׁעֵזַר לוֹ וְזָכָהוּ לְקִיּוּם מִצְוֹתָיו בְּהַדָּר, וַיִּכּוֹן שֶׁהַכֹּל לְכַבוֹדוֹ
יִתְבָּרֵךְ, וְלֹא בְּשִׁבִיל שְׂיִרְאוּהוּ בְּנֵי אָדָם וַיִּשְׁבַּחוּהוּ, וְכַמְבָּאָר בַּשְּׁעַר הַמִּצְוֹת
(דף א ע"ב) בְּשֵׁם רַבְּנֵי הָאָר"י ז"ל, וְזוֹ לְשׁוֹנוֹ: "הַעוֹשֶׂה מִצְוָה, אִין דִּי לוֹ בְּעַצְם
הַעֲשִׂיָּה, אֶלֶּא צְרִיךְ שְׂיִכּוֹן שְׁעוֹשֶׂה אוֹתָהּ לְשֵׁם ה' יִתְבָּרֵךְ. לְמַשָּׁל: בְּעֵת
שְׂמִסְתַּפֵּר, לֹא דִי לוֹ בְּמָה שֶׁלֹּא יִשְׁחִית אֶת הַפְּאוֹת, אֶלֶּא צְרִיךְ שְׂיִכּוֹן שֶׁהוּא
מוֹנֵעַ עֲצָמוֹ מִלֵּהֲשַׁחִיתָם כְּדִי לְקִיּוּם מִצְוֹת בּוֹרְאוֹ שְׂצִוָהוּ עַל כֶּף. וְכִן בְּכָל
מִצְוָה וּמִצְוָה יְהִיָּה זְהִיר וְזָרִיז לְכּוֹן כְּוָנָה זוֹ, וְכִן בְּעֵת שְׂמִתְּפַלֵּל לִפְנֵי ה'
יִתְבָּרֵךְ עַל אִיזוֹ בְּקִשָּׁה כְּמוֹ מְזוֹנּוֹת, עֶשֶׂר, בְּנִים וְכִיּוֹצֵא, לֹא יִתְפַּלֵּל לְסִבַּת
עֲצָמוֹ שְׂצְרִיךְ לְבַקֶּשָׁה זוֹ, אֶלֶּא לְקִיּוּם מִצְוֹתוֹ יִתְבָּרֵךְ שְׂצִוָנוֹ לְהִתְפַּלֵּל אֶלָּו
בְּעֵת צְרוּתֵינוּ, לְהוֹרוֹת כִּי הוּא אֶלְקֵינוּ וְאַנְחֵנוּ עִמּוֹ וְעַבְדֵינוּ, וְאַלָּו עֵינֵינוּ
תְּלוּיּוֹת, כְּעֵינֵי עֲבָדִים אֶל יָד אֲדוֹנֵיהֶם, וְאִין לָנוּ שׁוּם עֶזֶר אִם לֹא מִמֶּנּוּ
יִתְבָּרֵךְ, וְיִשִּׁים כָּל בְּטַחוֹנוֹ עָלָיו". ע"כ.

כבוד אב

אם האב זקן תשוש או חולה ואינו יכול ללכת לטרח בעצמו בקניית ארבעת המינים, מצוה על הבן לטרח עבור אביו ולקנותם לו, ולא ישלם הבן מכספו הפרטי שלו, אלא מכספו של האב, כמבאר לעיל שלא נכון כלל לקיים את המצוות בחנם.

ואולם, כל זה במי שאביו זקן תשוש או חולה. אך בן שאביו, ברוך ה', בריא - אף על פי שכבוד אב ואם מצוה גדולה מאד, ורוצה הבן לכבד וליקר את אביו ולקנות לו במתנה - לא נכון לעשות כן, מאחר ומפסיד את אביו ממעלות כה גדולות שזוכה אדם בעצם ההכנה והטרח למצוה, על כן טוב יותר שילך אביו ויטרח במצוה בעצמו ויקנה מכספו. ואם אין אביו יודע ובקני הפרטי הדינים, ילך יחד עם אביו ויבחרו את המינים המהדרים ביותר, ויזכו יחד לכל המעלות שנקאמרו בזה לעיל.

אם יש למוכר שני אתרוגים טובים, אך האחד מהדר יותר מהשני, וגם האב וגם הבן חפצים לקנות את המהדר יותר - מן הדין רשאי הבן להוסיף מעות למוכר על מחיר האתרוג המהדר כדי לקנותו לעצמו, ואין בזה זלוול בכבוד אביו חס ושלום, מאחר ועל כל אדם לקיים בעצמו את המצוה שצוהו ה' בתורה בהדור ככל היותר. (עיין שערי תשובה ס"ח תרנח. לב חיים פלאג'י.)

(רסג)

דוגמא אישית

אין ספק, כי החנוך הגדול ביותר הוא הדגמא האישית של ההורים, על כן, בצאת האב לקנות את ארבעת המינים, יקח עמו את בניו הקטנים, כדי להקנות להם את שמחתו, חביבותו והדורו כלפי המצוות. (ראשית חכמה.)

(ט)

ד

ו

ג

מצות חינוך

קטן היודע לנענע לולב, חיב אביו לחנכו למצוה. ואם יש ביכלתו, יקנה לו ארבעת המינים, אך אין צריך שיהיו מהדרים כל כד, אלא די שיהיו כשרים. (ג.ו. תה)

אולם, מי שפניו גדולים, שחיבים במצוות, מצוה עליו לקנות להם ארבעת המינים מהדרים וטובים כיד הי הטובה עליו, ותבא עליו ברכת טוב. (שצ)

אין פטור

לפני פחמשים שנה היתה עניות גדולה בארץ, והיה מחסור גדול בארבעת המינים, על כן במקומות רבים לא קנו כל הצבור ארבעת המינים, אלא גבאי בית הכנסת היה קונה, ומזה היו נוטלים כלם. אך היום, ברוך ה', יש שפע טובה וברכה, ובכל מקום מצויים ארבעת המינים, על כן לא יסמך אדם שיקח מאחרים בבית הכנסת, אלא ילך ויקנה ארבעת המינים לעצמו מכספו הפרטי, כי זו תעודת עניות ובושה לו, שמוציא מכספו לכל עניניו הגשמיים, ואלו כמה שקלים למצוה כה יקרה, פעם בשנה, מתעצל ומקמץ מממונו. ודי למבין.

קניה בהקפה

הקונה ארבעת המינים בהקפה, וכגון שאין לו כסף לשלם עתה - יוצא ידי חובה בהם, וישים לב לזכר לשלם לאחר החג. (תו)

קניה מקטן

הנכון הוא שלא לקנות ארבעת המינים מילד קטן שלא הגיע לגיל בר מצוה. ומכל מקום, אם אי אפשר להשיג מאחר, וברור לנו שבאו לידו פדיון ולא בגנבה חס ושלום, מתר לקנות ממנו, ובלבד שאביו מסכים למעשיו. (חושן משפט סימן רלה ס"ב. שיט)

קדם שיצא האדם לקניית ארבעת המינים, נכון שישנן את הלכותיהם, כדי שידקדק וידע היטב מה הם המינים הפשרים והמהדרים, ויקים את המצוה פתקנה. (ג)

הבהרה: הן אמת כי רבו מאד פירטי ודיני ארבעת המינים, אך השתדלנו לכתב, בסיעתא דשמיא, את הדינים העקריים, לדעה מה יעשה ישראל. וכבר כתב מרן הגבית יוסף (סימן תכט): "כי הלולבים והאתרוגים, רבם פשרים", וכל שכן ההדסים והערבות שרבים ככלם פשרים.

האתרוג

תבנית האתרוג

באתרוג ישנם: חטם, פטמה [דד], שושנה, עקץ. והינו, כשנאחו את האתרוג ישר כלפי מעלה כדרך גדולו בעץ, החלק העליון של האתרוג שהולך בשפוע ונעשה צר כלפי מעלה, נקרא 'חטם'. בראש החטם למעלה, ישנם אתרוגים שיש בהם עץ קטן בולט, והוא הנקרא 'פטמה' או 'דד'. על הפטמה ישנו פרח עגל, והוא הנקרא 'שושנה'. [ישנם אתרוגים שאין להם פטמה כלל, כדרך האתרוגים התימנים]. בתחתית האתרוג ישנו עץ קטן הנקרא 'עקץ', שבו הוא מחבר לאילן.

כמו כן ישנם באתרוג: קלפה דקה, קלפה עבה, בשר האתרוג. והינו, שבמראה החיצוני שעל האתרוג ישנו קרום דק מאד שקוף כמו גילון,

והוא הנקרא 'קלפה דקה', [וכשקולפים אותו, נשארת הקלפה הירקה או הצהבה].
מתחתיו ישנה קלפה פנימית יותר, ירקה או צהבה, והיא הנקראת 'קלפה
עבה'. מתחתיה הוא גוף הפרי של האתרוג, עד הגרעינים, שהוא בצבע
לבן, והוא הנקרא 'בשר האתרוג'.

גוון האתרוג

אתרוג בגוון צהב או ירק בהיר, כשר לכתחלה, ואפלו ירק מאוד, אם
התחיל להצהיב מעט, הריהו כשר ומברכים עליו. (רנז)

ישנה עצה להצהיב את האתרוג הירק, על ידי שיניח תפוחים צהבים על
ידו, והאתרוג בטבעו שואב מהם את הצבע ונעשה צהב. אך יש להזהר
לכסות את עקץ האתרוג, כי עלול הוא לפל, מפאת שנחלש חבורו מריח
התפוחים. (רנח)

מתר להניח בשבת את התפוחים הצהבים על יד האתרוג, ואין בזה חשש
צובע, שהרי אף בלא נתינת התפוחים הוא עתיד להצהיב מאליו, ואינו אלא כמחיש
להצהיבו. וגם משום שכלל בידינו - אין צביעה באכלים. (רנח)

אם רב האתרוג הוא בצבע שחר [אפלו שחר בהיר], או לבן, או אדם חזק, או
חום חזק, הריהו פסול ליום הראשון, מאחר ואין זה הדר. (א נג. רנח)

אתרוג המנומר

אתרוג המנומר פסול ליום הראשון של החג, מכיון שאינו הדר. ומנומר
הינו, שיהיו בו ממראות הפוסלים בכמה מקומות, כשחר, לבן, אדם חזק, חום
חזק, פניל. ואפלו אם יהיו בו רק שתי נקודות קטנות מאוד ממראות אלו,
הריהו פסול, מאחר והם בשני מקומות. אך אם כל המראה במקום אחד,
אינו פוסל עד שיהיה ברבו. (רנח)

אין המראות פוסלים, אלא דוקא כשנראים הם לעין תכף ומיד, אבל אם צריך להתבונן בהם כדי שיוכל לראותם, וכל שכן אם אינם נראים אלא בזכות מגדלת, אינם פוסלים. (א. נ. רס, ער)

כמו כן, אין המראות פוסלים אלא כשמרחקים הם באפן שגבר לעין שהם שני מראות, אבל אם הם קרובים מאוד, ורק על ידי התבוננות נפר שהם שנים, אינם פוסלים. (א. נ.)

אם נמצא מראה פסול על החטם, אפלו נקדה אחת קטנה, הרי זה פסול ליום הראשון, לפי שמקום זה נפר לעין יותר משאר האתרוג. [נדוקא במראה שחר, לבן, חום חזק. אבל אדם חזק יש להקל בנקדה אחת בחטם, כי יש ספק ספיקא, שמא בפוסקים שאדם חזק אינו פוסל, ושמא אין זה מקום החטם, כי כמה שיטות בראשונים יש היכן מקום החטם.] (א. קנט. רסו)

אם נמצא מראה פסול על הפטמה, האתרוג פשר. שהרי אפלו אם נפלה הפטמה לגמרי, פשר. (מהרש"ם, מנחת פתים, חתם סופר ועוד. רסו)

ישנה אפשות להסיר את הנקדות הפוסלות על ידי שענה מיחדת, רק שיזהר להסירן בעדינות שלא יתקלף מהאתרוג עצמו, ואז יכשר האתרוג לכתחלה. (א. ס.)

אתרוג שהשתנה מראהו או שנעשה מנמר מחמת שמשמשו בו הרבה בשעת קיום המצוה, הרי זה פשר. אולם אם השתנה מראהו מחמת שמשמשו בו הרבה קדם החג, הרי זה פסול. (א. נג, נז. רנט)

שעור האתרוג

גדל האתרוג צריך להיות לא פחות משעור 'כביצה' [54 גרם], אך בפחות משעור זה, הריהו פסול, משום שלא נגמר עדין בשול הפרי. ויש אומרים משום שאינו הדר. (א. סא. ערה)

אתרוג שהיה פחות משעור 'כביצה', וימים מועטים קדם החג הזריקו באילן חמרים מסוימים והשקוהו הרבה עד שגדל האתרוג מהר, ובזמן קצר נעשה כשעור 'ביצה', הריהו פשר ואין בו חשש. (א. סח)

אתרוג שהיה בו שעור 'כביצה', אך במשך החג הצטמק ועתה אין בו כביצה, פשר.

שְׁהָרִי לְפִי הַטַּעַם שֶׁלֹּא נִגְמַר בְּשׂוּלוֹ, הָרִי כָּאֵן נִגְמַר בְּשׂוּלוֹ אֲלֵא שְׁאַחַר כֶּד הַצְּטַמְק. וְלַטַּעַם שְׁאִינוֹ הָדָר, אִינוֹ פָּסוּל בְּשָׂאֵר הַיָּמִים. וּבְלֵאוֹ הָכִי יֵשׁ סַפֵּק סְפִיקָא לְהַקֵּל, שְׁמָא כְּפִוסְקִים (ירושלמי, רב יהודאי גאון, רש"י בספר הפרדס, מחזור ויטרי, ראבי"ה, אור זרוע, הרוקח, ריא"ז ועוד) שְׁאַתְרוּג כְּשֶׁעוֹר אֶגְזוֹ כְּשֶׁר, וְשְׁמָא כְּפִוסְקִים שְׁאֵם הָיָה כְּבִיצָה וְהַצְּטַמְק, כְּשֶׁר. (שואל ומשיב, בית השואבה, חזון איש. א.עא. רעז)

הַאֲתְרוּג הַבֵּינוֹנִי הוּא הַמְּבַחַר בְּיוֹתֵר, שְׁבוּ יוֹכֵל לְקַיֵּם אֶת הַמְצָוָה וְהַנְּעֻנְעִים כְּדֵת עִם הַלּוֹלֵב [אֲתְרוּג בֵּינִים - יָפָה לְעֵינַיִם]. וּמְכַל מְקוּם, גַּם אִם הוּא גָדוֹל הַרְבֵּה כְּגֹדֶל אֲבֵטִיחַ, הָרִיחוּ כְּשֶׁר. וּמַעֲשֶׂה בְּרַבִּי עֲקִיבָא שֶׁבָא לְבֵית הַכְּנֶסֶת בְּחַג הַסְּכּוֹת, וּמֵרַב כְּבָדוֹ שֶׁל אֲתְרוּגוֹ, הִנִּיחוֹ עַל כְּתִפּוֹ וְנִכְנַס. (א) (עז)

צורת האתרוג

אֲתְרוּג הָעֵגֶל לְגַמְרֵי מְכַל צַד, כְּמוֹ כְּדוֹר, אֶף שְׁיֵשׁ לוֹ פְּטָמָה וְעֵקֶץ, הָרִיחוּ פָּסוּל לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן, מִשּׁוּם שְׁאִינוֹ "הָדָר", אֲדָ אִם אִינוֹ עֵגֶל לְגַמְרֵי אֲלֵא הוּא רָחַב לְמַעַלָּה וְצָר לְמַטָּה, כְּשֶׁר. (היראים, מחזור ויטרי, המגיד משנה, ריבב"ן, מטה יהודה עייאש, פרי מגדים, ביכורי יעקב ועוד. א.פב. רעט)

אֲתְרוּג שֶׁהוּא עָקָם וְכַפּוּף - כְּשֶׁר, אֶף שְׁאִינוֹ הָעֵקֶץ מְכַוֵּן כְּנֶגֶד הַפְּטָמָה, וּמְכַל מְקוּם טוֹב לְהָדָר שְׁיִהְיֶה הָעֵקֶץ כְּנֶגֶד הַפְּטָמָה. (א פז. רעט)

חסרון ונקב באתרוג

אֲתְרוּג שֶׁנֶּחְסַר מִמֶּנּוּ אֶפְלוּ כְּלָשָׁהּ, הָרִיחוּ פָּסוּל לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן, מִשּׁוּם שְׁנֵאָמַר: "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם", וְדָרְשׁוּ חַז"ל שֶׁתְּהֵא לְקִיחָה תַּמָּה, שְׁלֵמָה, וְכִיּוֹן שֶׁהוּא חָסֵר, אִינוֹ שָׁלֵם. אֲבָל בְּשָׂאֵר הַיָּמִים, אֶפְלוּ נִקְבוּהוּ עַכְבָּרִים, הָרִיחוּ כְּשֶׁר. (א קי. רסח)

אִם נִקְלָפָה קְלַפְתּוֹ הָעֵלְיוֹנָה הַדְּקָה, אִינוֹ נֶחְשֵׁב חָסֵר וְכֹדֵלְהֶלֶן, אֲבָל אִם נִקְלָפָה קְלַפְתּוֹ הָעֵבָה, אֶף שֶׁלֹּא נֶחְסַר מִבְּשָׂר הַאֲתְרוּג הַלְבָן כְּלוּם, הָרִי זֶה חָסֵר וְכִפּוּף לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן. (הרמב"ם, הר"ן, הרא"ה, הריטב"א, שלחן ערוך סימן תרמ"ח ס"ו ומשני"ב שם. א קנד)

נָקֵב שְׂאִינוּ נִכְרַ בְּרֵאִית הָעֵינָ לִבָּד, אֶלָּא בְּהִתְבּוֹנְנוֹת הַיָּטֵב, וְכָל שֶׁכֵּן אִם
אִינוּ נִכְרַ אֶלָּא עַל יְדֵי זְכוּכִית מְגִדְלָת, אִינוּ נִחְשָׁב נִקְבַּ וְאִינוּ פּוֹסֵל. (א קיט. ער)

אֶתְרוּג שְׂיֵשׁ עָלָיו סֶפֶק אִם הוּא חֶסֶר אוֹ לֹא, הִרְיָהוּ כְּשֶׁר וּמְבָרָךְ עָלָיו, מִטַּעַם
סֶפֶק סְפִיקָא, שְׂמָא כְּהִרְאָבִי"ד שְׁחֶסֶר אִינוּ פּוֹסֵל, וְשְׂמָא אִינוּ חֶסֶר. (ט"ז, חיי אדם, שואל ונשאל,
בית השואבה, בית כהונה, אשל אברהם, כף החיים. א קיח. רסח)

חזזית באתרוג

חֲזִזִית הִיא כְּמִין אֲבֵעֲבוּעוֹת שְׂלֵקָה הָאֶתְרוּג מְחַמֵּת שְׁהִתְעַפֵּשׂ, וְהוּא גְבוּהָ
מִשְׁאָר הָאֶתְרוּג וְנִכְרַ בְּמִשׁוֹשׁ, וּמִרְאָהוּ שׁוֹנָה מְכַל הָאֶתְרוּג. אִם עָלְתָה
חֲזִזִית עַל רֵב הָאֶתְרוּג, הִרִי זֶה פְּסוּל לַיּוֹם הָרֵאשׁוֹן, אֲבָל בְּמַעוּטוֹ כְּשֶׁר,
וּכְדִין מְנַמֵּר לְעִיל. (א קכה. רס)

אִם עָלוּ שְׁתֵּי נִקְדוֹת קִטְנוֹת שֶׁל חֲזִזִית, הִרִי זֶה פְּסוּל לַיּוֹם הָרֵאשׁוֹן,
וּבִתְנָאֵי שְׂאִין צָרִיךְ לְהִתְבּוֹנֵן בְּהֵן כִּי שְׂיִוֵּכַל לְרֵאוֹתוֹ, אֶלָּא נִרְאוֹת הֵן לְעֵין
תִּכְף וּמִדָּ, וְכֵן מְרַחֲקוֹת הֵן מֵעֵט אַחַת מֵהַשְּׂנֵי וְנִכְרַ שֶׁהֵן שְׁתֵּי, וּכְדִין מְנַמֵּר
לְעִיל. (א קלב. רס)

אִם עָלְתָה חֲזִזִית עַל הַחֶטֶם אוֹ עַל הַפֶּטְמָה, אֲפֹלוּ נִקְדָּה אַחַת קִטְנָה, הִרִי
זֶה פְּסוּל לַיּוֹם הָרֵאשׁוֹן, לְפִי שְׂמִקּוֹם זֶה נִכְרַ לְעֵין יוֹתֵר מִשְׁאָר הָאֶתְרוּג,
וּכְדִין מְנַמֵּר לְעִיל. (א קנט. רס)

עלים שעל האתרוג

פְּעָמִים שְׂמַחֲמַת שְׁהִיוּ הָעֲלִים שְׂבַעַץ מְנַחִים עַל הָאֶתְרוּג, עִכְבוּהוּ מִלְּהוֹצִיא
אֶת מִרְאָהוּ הַטְּבָעִי, וּמִמִּילָא נִרְאָה עַל הָאֶתְרוּג בְּמִקּוֹמוֹת מְסִימִים
"עֲלִים", שֶׁהֵם כְּמִין קְרוּם יָרֵק בְּהִיר מְאֹד - אֶתְרוּג זֶה כְּשֶׁר אֲפֹלוּ לַיּוֹם
הָרֵאשׁוֹן, וְאֲפֹלוּ אִם הָעֲלִים שָׁבוּ גְבוּהִים שְׂאֲפֶשֶׁר לְמִשְׁשָׁם, וְאֲפֹלוּ נִמְצְאִים
הֵם עַל הַחֶטֶם. (בית יוסף בשם תרומת הדשן שהמנהג להקל, הרמ"א, הגר"ז, דגול מרבבה, חתם
סופר, שואל ונשאל, ועוד. א קלו, קסו. רס)

ישנה אפשרות להסיר את ה"עלים" הנ"ל על ידי שְׁעוּה מִיַּחֲדָת, וְאִזּוּ יִהְיֶה
הָאֲתָרוּג לְמַהֲדָר, רַק שְׂיִזְהַר לְהַסִּיר בְּעֲדֵינוֹת שְׁלֵא יִתְקַלֵּף מִהָאֲתָרוּג
עֲצָמוֹ. (א קלח. רסב)

נשברה הפטמה

אם נחתכה השושנה, או שנחתכה הפטמה באֶפֶן שֶׁנִּשְׁאַר מִמֶּנָּה אֶפְלוּ
כְּלִשְׁהוּ עַל פְּנֵי הָאֲתָרוּג, הֲרִי זֶה כָּשֶׁר. אֲבָל אִם נִחְתְּכָה הַפְּטָמָה עַד פְּנֵי
הָאֲתָרוּג בְּשִׁנָּה - נִפְסַל הָאֲתָרוּג לְיוֹם הָרֵאשׁוֹן, וְכָשֶׁר לְשָׂאֵר הַיָּמִים. מְשׁוּם
שְׂאִין זֶה הֲדָר. וְיֵשׁ אֲמָרִים מְשׁוּם שְׂזָה חֶסֶר. (א קלח. רסב)

אם נשברה הפטמה עד פני האתרוג בשנה, אִךְ עֲדִין אַחוּזָה הִיא מְעַט
בְּאֲתָרוּג - כָּשֶׁר. שְׂמָא כְּפֹסְקִים (רַבְנֵי יַצְחָק הַלֹּוי הוּבָא בְּרַש"י, רַבְנֵי גְרִשׁוּם, וְהַרִי"ץ גְּאוֹת)
שְׂאֶפְלוּ נִשְׁבְּרָה הַפְּטָמָה לְגַמְרֵי כָּשֶׁר, וְשְׂמָא כְּמַתִּירִים בְּאַחוּזָה בְּאֲתָרוּג, שְׂאִין זֶה נֶחֱשֵׁב חֶסֶר.
(שְׁבוֹת יַעֲקֹב, קָרְבַּן נִתְנָאֵל, עִיקְרֵי הַד"ט. א קמ"ד)

אם נשברה הפטמה עד פני האתרוג בשנה, וְחִזָּר וְהִדְבִּיקָה יָפָה בְּדָבָק
וְכִיּוּצָא - כָּשֶׁר. שְׂמָא כְּפֹסְקִים הַנִּי"ל שְׂאֶפְלוּ נִשְׁבְּרָה לְגַמְרֵי כָּשֶׁר, וְשְׂמָא כְּמַתִּירִים כְּשִׁחְזָר
וְהִדְבִּיקָה יָפָה. (מַעֲשֵׂה רוֹקַח, שְׂאִילַת שְׁלוֹם, בֵּית יַעֲקֹב. א קמ"ה)

וּפְשׁוּט שְׂפָל דִּינִים אֵלוּ דְּנֹקָא בְּאֲתָרוּגִים הַגְּדִלִים עִם פְּטָמָה, אֲבָל
אֲתָרוּגִים הַגְּדִלִים לֹא פְטָמָה כָּלֵל, כְּדָרְךְ הָאֲתָרוּגִים הַתִּימְנִיִּים, אִין בְּהֵם
שׁוּם חֲשֵׁשׁ וְכָשֶׁרִים לְכַתְחֻלָּה, אִף שְׂאִין לָהֶם לֹא שׁוֹשְׁנָה וְלֹא פְטָמָה. (א קמ"א. רסב)

נשבר העקץ

אם נשבר העקץ שבתחתית האתרוג וְנַעֲשֶׂה מְקוֹמוֹ כְּמוֹ גֶמָה, הֲרִי הוּ פְּסוּל
לְיוֹם הָרֵאשׁוֹן, מְשׁוּם שְׂנַחֲסָר מִמֶּנּוּ. אוֹלָם אִם נִשְׁאַר מְעַט מִהֶעֱלֵקָה וּמְכֻסָּה
אֵת הַגֶּמָה, כָּשֶׁר הָאֲתָרוּג אֶפְלוּ לְיוֹם הָרֵאשׁוֹן. (א קמ"ו. רס"ז)

אם נשבר העקץ, אף עדין אחוז הוא מעט באתרוג, יש להקל. שמה פפוסקים (רבנו יעקב בר יקר רבו של רש"י, רש"י, ריבב"ן) שאפלו נשבר העקץ לגמרי, כשר, ושמה פמתירים באחוז עדין באתרוג, שאין זה נחשב חסר. (שבות יעקב, קרבן נתנאל, עיקרי הד"ט. א קמו)

אם נשבר העקץ לגמרי, וחזר והדביקו יפה בדבק וכיוצא, יש להקל. שמה פפוסקים הנ"ל, שאפלו נשבר העקץ לגמרי כשר, ושמה פמתירים פשהדביקו יפה. (שיטה במאירי בשם התוספתא, בית יעקב, יד אהרון, לקט הקמח, בנין ציון ועוד. א קמו)

נסדק

אתרוג שנסדק בקלפתו העבה, מראשו עד עקצו - אם נשאר מעט למעלה ומעט למטה שלא נסדק, הרי זה כשר, אבל אם לא נשאר, הרי זה פסול ליום הראשון. (א קט)

והוא הדין פשנסדק האתרוג לרחבו משני צדדיו, ונשאר משהו מהקלפה שלם מצד זה ומשהו מצד זה - הרי זה כשר. אבל אם לא נשאר משני צדדיו, הרי זה פסול ליום הראשון. (א קנא)

נקלף

אתרוג שנקלפה קלפתו העליונה הדקה, הרי זה כשר, שכל שלא נקלף מקלפתו העבה, אין זה נחשב חסר. אולם אם מחמת הקלוף השתנה מראהו למראה פסול, [שחר, לבן, חום חזק, אדם חזק], דינו באתרוג המנמר הנזכר לעיל, שאם ישנו שתי נקדות קטנות, הריהו פסול ליום הראשון, אבל במקום אחד אינו פוסל, אלא אם השתנה מראהו ברבו. (הראב"ד, מגן אברהם, מטה יהודה, זרע אמת, הגר"ז, חיי אדם, ערוך השלחן ועוד. א קנד, קנה)

אם נקלף האתרוג והשתנה מראהו מחמת משמוש הידים בעשית המצוה בחג, הריהו כשר. (א קנז, רנט)

”הדר”

בְּכֹל הָאָפְנִים שֶׁהִתְבָּאָרוּ לְעִיל, שֶׁהֶאֱתָרוּג פְּסוּל לַיּוֹם הָרִאשׁוֹן מִטַּעַם שֶׁאֵינוֹ
’הֶדְר’, הֵרִיחוּ כְּשֶׁר לְשֶׁאֵר הַיָּמִים. (כֵּן פִּסֵּק מֵרֶן בְּשׁוּ”ע סִימָן תִּרְמַט ס”ה, וְכַדְעַת הִירוּשָׁלַיִם,
הֶרְמֵב”ס, הַרְי”ץ גִּיאוֹת, תְּשׁוּבַת הַגְּאוּנִים, הַמְנַהֵיג, רִש”י, הַעֵיטוֹר, רַבְנֵי יוֹנָה, הֶרֶב הַמְגִיד, הַרְז”ה,
הֶרְמֵב”ן, הַרִיטְב”א, הַמַּכְתֵּם וְעוֹד. וְכ”פ הַרְדַּב”ז, הַט”ז, מֵאֵמֶר מֵרַדְכִי, מִטָּה יְהוּדָה. רַפ) אֹלָם בְּנֵי
אֲשַׁכְּנֹ מַחְמִירִים בְּזָה לְפָסֵל גַּם בְּשֶׁאֵר יָמֵי הַחֵג. (הֶרְמֵב”א שם)

אתרוג מורכב

אֲתָרוֹג הַמְּרַכֵּב עִם עֵץ לִימוֹן, הֵרִיחוּ פְּסוּל בֵּין בֵּיּוֹם הָרִאשׁוֹן וּבֵין בְּשֶׁאֵר
יָמֵי הַחֵג, וְהַמְּבָרָךְ עָלָיו הֵרִי הוּא נוֹשֵׂא שֵׁם שְׁמִים לְבִטְלָה, וְלֹא יֵצֵא יָדֵי
חוֹבֵת מִצּוֹת נְטִילַת אַרְבַּעַת הַמִּינִים. עַל כֵּן יֵשׁ לְהַקְפִּיד שֶׁלֹּא לְקַנּוֹת אֲתָרוֹג,
עַד שֶׁנִּדְעַ בְּבִירוֹר שֶׁאֵינוֹ מְרַכֵּב, וַיֵּשׁ לְהַתְיַעַץ בְּזָה עִם חֲכָם שֶׁבָקִי וַיִּוֹדַע הֵיטֵב
בְּעֵינֵינוּ אֵלּוּ, כִּי קִשָּׁה לְסַמֵּךְ עַל כָּל הַהַכְּשָׁרִים הַכּוֹתְבִים עַל קַפְסָאוֹת
הָאֲתָרוֹגִים: ”בְּחֻזְקַת בְּלִתֵי מְרַכְבִּים”, מֵאַחַר וְחֻלְק מֵהֶם הוֹרְעָה חֻזְקַתָּם,
וְהַרְבֵּה פְּעָמִים נִמְצָא בְּאֲתָרוֹגִים שֶׁלֹּא מִיָּצ, בְּדוּמָה לְלִימוֹן. וּבִפְרָט הַיּוֹם,
שֶׁהַחֻקְלָאִים הַמְּמַחִים לְהַרְכֵּב הַתַּחֲכָמוֹ לְהַצְמִיחַ אֲתָרוֹגִים מְרַכְבִּים
שֶׁנִּרְאִים בְּדִיוֹק כְּמוֹ הָאֲתָרוֹגִים שֶׁאֵינָם מְרַכְבִּים. (רַכָּג, רַמָּא)

אֲשֶׁר עַל כֵּן, יֵשׁ לְרַבָּנִים הַיְקָרִים, הִי עֲלֵיהֶם יַחֲיוּ, לְיַדַע אֶת הַקְּהָל הַרְחֵב
שֶׁלֹּא יִטְעוּ לְקַנּוֹת מִכָּל הַבָּא לְיָד, וְכִמוֹ שֶׁמִּצּוֹי הַיּוֹם שְׁתּוֹלִים מוֹדְעוֹת בְּבִתֵי
הַכְּנֶסֶת מֵאַרְגוּנִים שׁוֹנִים לְמַכִּירַת סֵט אַרְבַּעַת הַמִּינִים, וְהַרְבֵּה אֲתָרוֹגִים
מֵהֶם נִמְצָאוּ שֶׁהֵם מְרַכְבִּים, וּמְכַשְׁלִים אֶת הַצְּבוּר בְּבִרְכָה לְבִטְלָה וְאֵי
קִיּוֹם מִצּוֹת אַרְבַּעַת הַמִּינִים. (רַכָּג)

אֲתָרוֹגִים הַבָּאִים מִמְּרוֹקוֹ, כְּבָר הַעִידוּ עֲלֵיהֶם רַבָּנֵי וְגֵאוּנֵי מְרוֹקוֹ שֶׁאֵינָם
מְרַכְבִּים, וְגַם הֵם כְּשֶׁרִים וּמְהַדְרִים לְבִרְכָה, לֵלֵא חֲשֵׁשׁ וּפְקָפוּק כָּלֵל.

כֵּן כְּתִבּוּ הַגְּאוּן הַרְאִשְׁלִי”צ רַבֵּי חַיִּים דָּוִד חֲזָן, עֲרוּךְ הַשְּׁלַחַן וְעוֹד. וּבְשׁוּ”ת מִנְחַת יִצְחָק וְנִיס,
דְּחָה בְּשִׁתֵי יָדִים אֶת דְּבָרֵי הַמְּעַרְעָרִים עַל אֲתָרוֹגֵי מְרוֹקוֹ, וְכַתֵּב שֶׁנִּשְׁאֵי הַתְּאֻחָדוֹת הַרַבָּנִים
בְּאַרְצוֹת הַבְּרִית בְּקָרוּ שֵׁם, וְחִקְרוּ אֶת הַדְּבָר הֵיטֵב, וְלֹאֲחַר מִכֵּן פָּרְסָמוֹ, שֶׁאֵין שׁוּם חֲשֵׁשׁ
וּפְקָפוּק בְּכִשְׁרוֹתָם. וְכַתֵּב הַגְּאוּן בְּפִירוֹי יַעֲקֹב: ”וּבְשִׁנָּה הַזֹּאת קִבַּלְתִּי אֲתָרוֹג מִמְּרוֹקוֹ יִפָּה
וּמְהַדְרַת בְּכָל מִינֵי הַדּוֹר, וּבְכָל סִימָנֵי הַכְּשֶׁר, אֲשֶׁר עָדִין לֹא רָאִיתִי כְּמוֹהוּ”. ע”כ. וּבְאֵמֶת אֲתָרוֹגֵי
מְרוֹקוֹ נְחַמְדִּים לְמִרְאָה מְאֹד, וְהַמְּהַדְרִים לְבָרָךְ עֲלֵיהֶם, תִּבְאָ עֲלֵיהֶם בְּרָכָה. (רַלְח)

מהו האתרוג המהודר ביותר?

מצוה מן המבחר שיהיה האתרוג בגון צהב, עם בליטות ולא חלק כמו לימון. גדל בינוני, לא קטן מדי ולא גדול מדי. שיהיה העקץ כנגד הפטמה ולא עקם. שתחתית האתרוג תהיה יורדת מעט בשפוע, ותהיה בולטת סביב העקץ הבולט. שיהיה העקץ נפר קצת למעלה. וככל שהוא יותר נקי, ואין בו שום מראה שונה אפילו נקדה קטנה, ואין בו עלים כלל, הרי זה מהדר ביותר.

(א) (לו)

רוח רעה

אתרוג שהנח תחת המטה וישנו עליה, פשר האתרוג למצוה ולברך עליו. והטעם בזה, מאחר ואכל שישנו עליו, בדיעבד מתר באכילה. וגם יש אומרים, שהרוח רעה רק בקרקע עולם, אבל לא במרצפת, ושמר מצוה לא ידע דבר רע. (רעא)

אתרוג שאחזו בידיו קדם שנטל ידיו בקומו משנתו בבקר, פשר למצוה ולברך עליו. ונכון שישפך עליו מים שלש פעמים. (ערד)

ערלה. טבל.

אתרוג של ערלה או של טבל שלא הפרישו ממנו תרומות ומעשרות, הריהו פסול לכל ימי החג. לכן יקפיד לקנות אתרוג עם הכשר, שלא יפשל חס ושלום, כמבאר בחוברת "מצוות הארץ בהלכה ובאגדה" הלכות ערלה, ותרומות ומעשרות. (רמו, רנב)

הלולב

תבנית הלולב

הלולב, בעת צמיחתו, יוצא עם העלים שעליו, ולאחר זמן נפתחים העלים מעט מעט ומתרחקים זה מזה, עד שנעשים כענפים שמסככים בהם.

בלולב ישנם: שדרה [אחוריו], עלים [פניו], ותימת. השדרה היא חלקה כמקל, ומצדיה יוצאים העלים, ועולים לכוון מעלה. העלים גדלים שנים שנים, ודבוקים הם מגבם, וגב זה נקרא תימת, מלשון תאומים. (ג ח, קנ. רצה)

לולב כשרביט

מצוה מן המבחר לטל לולב שהעלים שלו עולים עם השדרה כשרביט אחד. ומכל מקום, גם אם היו העלים מפרדים ואינם עולים יחד עם השדרה, הרי זה כשר, אלא שטוב לקשרם ולאגדם יחד. אולם אם העלים נדלדלו כל כך עד שנתלים הם כלפי מטה, הרי זה פסול. (רצד)

ארץ הלולב

מן הדין די בלולב בארץ 27 ס"מ, שכן פסק מרן השלחן ערוך (סימן תרנ"א).
אולם טוב להדר שיהיה הלולב לפחות 32 ס"מ, ושעור זה הוא מתחלת
הלולב למטה עד סיום השדרה, ואינו כולל את גבה העלים היוצאים
מהשדרה. (שסב)

נפתחו העלים

לולב שנחלקה התלימת ברב העלים שבו, דהינו שנפתחו רב העלים מגבם
- הריהו פסול, ובלבד שנפתחו העלים לרב ארפס, אבל אם נפתחו
מקצתם, כשר. (ג קד)

אם יש עלה אחד ארוך בראש הלולב, ונחלקה כל התלימת שלו עד השדרה
או רב התלימת - הריהו פסול. וכן אם ישנם שני עלים בראש הלולב
ונחלקה התלימת של שניהם - פסול. אך אם נחלקה התלימת של אחד מהם
- כשר. (רצו)

נקטם ראשו

לולב שרב עליו העליונים [הגבוהים מהשדרה] נקטמו ברב כל עלה ועלה,
הריהו פסול. (סימן תרמה ס"ו. רצו)

יש להשגיח על העלה העליון שבראש הלולב שלא יתקל במשהו ויקטם, כי יש אומרים שאם
נקטם ממנו אפלו קלשהו, הריהו פסול. אולם מעקר הדין הריהו כשר. (ש)

לולב עקום

לולב שהתעקמה שדרתו מאמצעית השדרה כלפי פניו [לצד העלים], עד שנעשה כגבן או כמגל, הריהו פסול. וכן אם נעקמה השדרה כל כך לאחד הצדדים, הריהו פסול, מטעם שאינו "הדר". ויש אומרים מטעם שזה מום בלולב. אך אם נעקם מעט, כשר. ואם נעקם לאחוריו [לצד השדרה] אפלו הרבה, הרי זה כשר, שכן היא בריתו. ומכל מקום, לכתחלה יקח לולב שאינו עקם כלל. (ג קנא. קנא. שא)

לולב כפוף

לולב שראש שדרתו כפוף לגמרי - בין לפניו, בין לאחוריו, בין לצדדיו - הריהו פסול. אבל אם העלים שבראשו כפופים מעט, כמו שמצוי בהרבה לולבים, הריהו כשר. [ואין הכפוף דומה לעקם, כי עקם זה מתעגל כמגל, אבל כפוף הוא פעין שבירה, שנראה כמו שנכפפה השדרה לשנים]. (ג קלב, קנג. שא)

מהו הלולב המהדר ביותר?

מצוה מן המבחר לטל לולב שהעלים שלו עולים עם השדרה יחד ואינם מפרדים כלל. ושיהיה הלולב ישר כשרביט ללא שום עקמומית. ושהעלה העליון לא נחלק בתימת אפלו מקצתו, ולא נקטם ראשו של העלה העליון אפלו כלשהו. (רצד, רצו, שא)

יהי ממון חברך חביב עליך כשלך

הן אמת שחשוב מאוד לטל לולב מהדר כנ"ל, אולם יש לתן את הדעת על מה שישנם אנשים, שמחמת התלהבותם למצוה, פעמים ובחפזם אחר לולב מהדר, מקלקלים הם לולבים אחרים, על ידי שפוחים את העלים העליונים לראות שהעלה האמצעי לא נחלקה התימת שלו, וחיבים הם לשלם למוכר הלולבים, מאחר והפסידוהו. וכבר כתב להזיר על זה בספר מאמר מרדכי, וזו לשונו: "כמה פעמים ראיתי שמפרידים את העלים העליונים זה מזה, כדי לבדק אם נחלק העלה האמצעי, ועל ידי בדיקתם אחר העלה האמצעי אם נחלק גבו, הם מפרידים את שני העלים העליונים ופוסלים אותם. לכן לא יבדקו אלא בראיה בלבד. וכל שרואים שהם דבוקים על ידי דבר אדם [קורא], לא יגעו בו, כדי שלא יפרידו את העלים הדבוקים, שמן הסתם לא נחלק העלה האמצעי. ופשוט". עכ"ל.
(רחצ)

ערלה

עץ תמר שנטעוהו כדי לטל הלולבים למצוה, התמרים שבו חיבים בערלה, אכל הלולבים אין בהם דין ערלה, שהרי אינם פרי. (שכ. וכמבואר בחוברת "מצוות הארץ" הלכות ערלה)

ההדס

"ענף עץ עבת"

מה שאמרה תורה "ענף עץ עבת", הוא ההדס שעליו חופים [מכסים] את עצו.

תבנית ההדס

בהדס ישנם: עץ, עלים, שרש - עקץ. העץ, בו תלויים העלים הירוקים. ומקום חבור העלים בעץ, נקרא עקץ או שרש.

והחוט המשלש

לכל ארוך ההדס צריך שיהיו שלשה עלים על גבי שלשה עלים, אבל אם היו בו שני עלים על גבי שני עלים, הרי זה פסול. (שג)

בעגול אחד

צריך ששרשי [עקצי] שלשת העלים יהיו סמוכים זה לזה בשורה בעגול אחד, ואולם אין צריך שיצאו השרשים בשורה ממש, עד שלא יהיה זה גבוה מזה אפלו כחוט השערה, אלא די בזה שאפלו מקצת משרשיהם נפגשים זה עם זה בקו שורה. [חזון איש, קהלות יעקב קנייבסקי, הגר"ח גריינמן, הגר"ש אורבך, הגר"ש אלקשיב ועוד] אבל אם היו שני עלים סמוכים ואחד למעלה מהם או למטה מהם, הרי זה הדס שוטה, ופסול. (שג)

ארץ ההדס

מִן הַדִּין דֵּי בְּהַדְס בְּאַרְבָּע 20 ס"מ, שְׁכֹן פְּסֵק מְרוֹן הַשְּׁלֶחַן עָרוּךְ (סימן תרנ"א),
אוֹלָם טוֹב לְהַדֵּר שְׂיִהְיֶה הַהַדְס לְפָחוֹת 24 ס"מ. (שסב)

רבו ככלו

אִם בְּרַב הַהַדְס הָיוּ שְׁלֹשָׁה עָלִים עַל גִּבֵּי שְׁלֹשָׁה עָלִים, אֲבָל בְּמַעוֹטוֹ הָיוּ שְׁנֵי
עָלִים, אוֹ עֶלְהָ אֶחָד, אוֹ שְׁנַפְלוּ לְגַמְרִי, הִרְיָהוּ כְּשֶׁר. וְכֵן אִם בְּרַב הַהַדְס הָיוּ
שְׁלֹשָׁה עָלִים סְמוּכִים זֶה לָזֶה, וּבְמַעוֹטוֹ הָיוּ שְׁנֵי עָלִים סְמוּכִים וְאֶחָד
מֵעֲלֵיהֶם, הִרְיָהוּ כְּשֶׁר. וְאִין צָרִיךְ שְׂיִהְיֶה רַב הַשְּׁלוּשׁ יַחַד בְּקֻטְעַ רְצוּף, אֲלָא
גַּם אִם הֵם מְפֻזָּרִים, הִרְיָ זֶה כְּשֶׁר. (ב כז. שי)

וּמִכָּל מְקוֹם יִשְׁתַּדֵּל לְקַנּוֹת הַדְס שְׁכֵלוֹ מִשְׁלֵשׁ, כִּי לְבַד מִן הַהַדְס שְׂיִשׁ בְּזָה,
יְרוּיחַ שְׁגָם אִם יִשְׁרוּ מֵעַט מֵהָעָלִים בְּחָג, לֹא יִפְסֵל לוֹ הַהַדְס. (ב א)

עליו חופים [מכסים] את עצו

מִצְוָה מִן הַמִּבְחָר לְטַל הַדְס שְׂרָאשִׁי עָלָיו מְגִיעִים לְעֶקֶץ שֶׁל הָעָלִים
שְׂמַעֲלֵיהֶם, וּבְזָה נִמְצָא שְׂעָלָיו מְכַסִּים אֶת כָּל יַעֲצוֹ, אוֹלָם גַּם אִם אֵינֶם
מְגִיעִים לְעֶקֶץ שֶׁל הָעָלִים שְׂמַעֲלֵיהֶם, אֵינֶם פְּסוּל, כִּי דֵּי בְּזָה שְׂהָעָלִים
מְכַסִּים אֶת רַב הָעֵץ. (שה)

גודל העלים

ראוי להזהר שלא יהיו עלי ההדס רחבים וגדולים הרבה, כי יש פוסלים
הדס כזה, על כן עדיף שיהיו כס"מ ונחצי. (שז)

נקטם ראשו

אם נקטם העץ שבראש ההדס, הריהו כשר, אלא שלכתחלה יש לטל הדס
שלם.

ואף על פי שאם נקטם ראש הלולב או הערבה הרי זה פסול, מכל מקום בהדס, כיון שעליו
חופים [מכסים] את ראשו, אין קטימתו נכרת. נמצא אפוא, שאם נקטם העץ עם העלים
שסביבו ונשאר מהעץ ונכרת קטימתו, נחיתך את הנשאר מהעץ עד העלים שלמטה, כדי
שהעלים יכסו אותו ויהיה כשר. אך לא יעשה כן ביום טוב, מפני שנראה כמתקן. (משניב סימן
תרמו ס"ק כט. שעה"צ אות לב. שח)

פארות **ההדס**
פעמים ויוצאים עלים ופארות קטנים מעץ ההדס, בין שלשה עלים לשלשה עלים, וטוב לקטם
אותם, כדי שלא יפסיקו בין שלושי העלים. (שיב)

הדס שעלו בו כמין ענבים - אם הם ירקות, הריהו כשר. ואם הם אדמות או שחרות, והם
הרב יותר מהעלים, הריהו פסול. לכן יתלש את הענבים ויחזר להכשרו, אלא שלא יתלש ביום
טוב, לפי שנראה כמתקן. (שיב)

מהו ההדס המהודר ביותר?

מצוה מן המבחר שיהיה ההדס שלם, שאין ראשו קטום, שיהיה פלו
משלש מלמטה עד למעלה, ושיהיו ראשי העלים מגיעים לעקץ של העלים
שמעליהם, ושיהיו העלים קרובים לעץ ומכסים אותו, ושעלים לא יהיו
גדולים ורחבים הרבה. (ב קמו. שה, שז, שח, שי)

ערלה

אין בהדס דין ערלה, כיון שאינו פרי. (שכ)

הערבה

"ערבי נחל"

מה שאמרה תורה "ערבי נחל", היא הערבה הידועה, ומאחר ורב מין זה גדל על הנחלים, לכך נקרא שמו "ערבי נחל". (שטז)

תבנית הערבה

בערבה ישנם: עלים, פה, וקנה [עץ, בד]. העלים משויכים כנחל ולא עגלים. ופי העלים, דהינו שפת העלים מסביב, הוא חלק, ואין בו שנים גדולות כמסור. והקנה שבו תלויים העלים, אדם ולא ירק. (ד לב, נא. שטז)

יש עוד מין ערבה המצוי פיוס שדומה מאד לערבה זו, אלא שפי העלים שלו אינו חלק לגמרי, אלא יש בו שנים קטנטנות, וגם ערבה זו כשרה למצוה. (ד) נא. (שטז)

ארץ הערבה

מִן הַדִּין דֵּי בְּעֶרְבָה בְּאַרְדָּ 20 ס"מ, שְׂכָן פְּסַק מְרוֹן הַשְּׁלֶחַן עָרוֹד (סִימֵן תֵּרֵן ס"א). אוֹלָם טוֹב לְהִדָּר שְׁתַּהֲיָה הָעֶרְבָה לְפָחוֹת 24 ס"מ. (שִׁסְב)

נקטם ראשה

אִם נִקְטָם הָעֵץ שֶׁבְּרֵאשׁ הָעֶרְבָה, הָרִיחִי פְּסוּלָה לְיוֹם הָרֵאשׁוֹן, מִשּׁוּם שְׂאִין זֶה 'הִדָּר', אֲבָל אִם נִקְטָם הָעֵלָה שֶׁבְּרֵאשׁה, הָרִיחִי כְּשֶׁרָה. (ד ר. שיז)

נקטמו העלים

אִם נִשְׂרוּ מִקְצַת עֲלֵי הָעֶרְבָה, הָרִיחִי כְּשֶׁרָה. אִךְ אִם נִשְׂרוּ רַב עֲלֵיהָ, הָרִיחִי פְּסוּלָה לְיוֹם הָרֵאשׁוֹן, מִשּׁוּם שְׂאִין זֶה 'הִדָּר'. אֲבָל לְשָׂאֵר הַיָּמִים, הָרִיחִי כְּשֶׁרָה, וּבִלְבָד שְׂשִׂאֵר לְפָחוֹת עֵלָה אֶחָד בְּעֶרְבָה. (ד קסג. שיח)

התחוררו העלים

אם רב עלי הערבה נקבו בהם נקבים, או שנחתך מהם, אין הערבה נפסקת ליום הראשון, אלא רק אם נקב או נחתך רבו של כל עלה ועלה. (שכב)

לבלוב

יש מחפשים לקחת דוקא ערבה שיש לה לבלוב, שהוא עלה קטן בראש הערבה. אך אין זה מן הדין כלל, ואינו אלא חמרה בעלמא. ופשוט שערבה שאין לה לבלוב, הריהי כשרה ומהדרת לכתחלה. ובספר ארחות רבנו מובא שהגאון הסטייפלר זצ"ל לא הקפיד לקחת ערבות עם לבלוב כלל. (ד ריא. שיז)

מהי הערבה המהודרת ביותר?

מצוה מן המבחר שתהיה הערבה שלמה עם כל עליה, ושכל העלים יהיו שלמים ולא מתחרים כלל. (שיז, שיח, שכב)

הידור מצוה

טוב להדר ולהחליף את הערבה בחל המועד כל יום או יומים, מאחר והיא נכמשת מהר מאד. (שכב)

כשמחליף את הערבה, לא יתחב את הערבה בתוך האגד של הלולב, שיש לחוש שמא ינשרו העלים, אלא יפתח את האגד, ויתן את הערבה ויקשר שוב. (שכב)

ערלה

אין בערבה דין ערלה, מאחר ואינה פרי. (שכ)

מדיני ארבעת המינים בשנה השביעית

אתרוג

אתרוג שיש בו קדשת שביעית, כשר למצוה. ומתיר למשמש בו בידים, אף על פי שהקלפה קצת נפסדת. (הרידב"ז, הר צבי, ציץ הקודש. וכמבואר בחוברת "מצוות הארץ" הלכות שביעית)

אף אם עבדו בעץ האתרוג באסור בשביעית, או שלא הפקירו הפעלים את פרות העץ בדין, כשר האתרוג למצוה. (ירושלמי, רש"י, הרמב"ם, רבנו שמשון, הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א, המאירי, החינוך, הכסף משנה ועוד. וכ"פ באגרות משה, ציץ אליעזר ועוד. רפה)

אתרוג שחנט [שגדל שלישי] בשנה הששית, ונקטף מהעץ בשנה השביעית, אין נוהג בו קדשת שביעית [כיון שחנט בששית], אך ראוי להחמיר לנהג בו קדשת שביעית. [כדי לחשוש לדעת הרמב"ם שהולכים באתרוג אחר לקיטה]. (יו"ד סימן שלא סעיף קכו. וכמבואר בחוברת "מצוות הארץ")

אתרוג שחנט בשנה השביעית, ונקטף מהעץ בשנה השמינית, יש בו קדשת שביעית, ומאחר ומפקירים את פרות העץ, פטור הוא מתרומות ומעשרות. ומכל מקום טוב להחמיר להפריש עליו תרומות ומעשרות בלי ברכה, לחשוש לדעת הרמב"ם הנ"ל.

קניית אֶתְרוֹג מֵעַם הָאָרֶץ - אין לקנות אֶתְרוֹג שֶׁל שְׁבִיעִית מֵעַם הָאָרֶץ שֶׁחֲשׂוֹד שְׁלֵא יִנְהַג בְּקִדְשָׁה בְּדַמֵּי הָאֶתְרוֹג, אֲלֵא אִם כֵּן קוֹנֶה מִמֶּנּוּ גַם לִוְלֵב [אוּ חֶפֶץ אַחֵר שֶׁאֵין בּוֹ קִדְשֵׁת שְׁבִיעִית], שְׂאֵז, מִכֵּיּוֹן שֶׁבְּלוּלָב אֵין קִדְשֵׁת שְׁבִיעִית, מִבְּלִיעַ לוֹ אֶת דְּמֵי הָאֶתְרוֹג בְּלוּלָב, כְּלוּמַר שֶׁכִּבְיָכוֹל מִשְׁלֵם יוֹתֵר עַל הַלוּלָב בְּמָקוֹם עַל הָאֶתְרוֹג. **לְמַשָּׁל:** אִם הַלוּלָב עוֹלָה 30 ש"ח וְהָאֶתְרוֹג 60 ש"ח, יֹאמֵר לוֹ: אֲנִי מִשְׁלֵם לְךָ 90 ש"ח עֲבוּר הַלוּלָב, וְנִמְצָא שֶׁקִּבַּל אֶת הָאֶתְרוֹג בְּמִתְנָה מִהַמּוֹכֵר. [וְיִכְבַּר הַתְּבָאָר בְּהַלְכוֹת שְׁבִיעִית, שֶׁיִּכּוֹל גַּם לְקַנּוֹת מִמֶּנּוּ אֶת הָאֶתְרוֹג בְּהַקְפָּה אוּ צִק אוּ פְרֻטִּיס אֲשֶׁרֵאֵי, שְׁבִתְשִׁלּוּמִים אֵלוֹ אֵין בְּכֶסֶף קִדְשֵׁת שְׁבִיעִית].

שווק אֶתְרוֹגִים לְחוּץ לָאָרֶץ - אֲסוּר לְהוֹצִיא פְרוֹת שְׁבִיעִית לְחוּ"ל. וּמִכָּל מָקוֹם, אִם עָבְרוּ וְהוֹצִיאוּ אֶתְרוֹגִים לְחוּ"ל, יוֹצְאִים בָּהֶם יְדֵי חוּבָה, וְיִזְהָרוּ לְנַהֵג בָּהֶם קִדְשֵׁת שְׁבִיעִית.

מִצְוֵה גוֹרֶרֶת מִצְוֵה - טוֹב לְקַחַת אֶתְרוֹג שֶׁשָּׁמְרוּ עָלָיו אֶת דִּינֵי הַשְּׁמִטָּה כְּהֵגֵן וְנוֹהֲגֵת בּוֹ קִדְשֵׁת שְׁבִיעִית, שֶׁכֵּיּוֹן שֶׁנֶּעֱשְׂתָה בּוֹ מִצְוֹת שְׁבִיעִית, תִּעָשֶׂה בּוֹ עוֹד מִצְוֵה אַחֶרֶת, רַק שִׁיזְהָרוּ לְנַהֵג בּוֹ בְּקִדְשָׁה.

יִשְׁנֶם עוֹד פְּרֻטִּיס מְסִימִים לְגַבֵּי גְדוּל הָאֶתְרוֹג בְּשָׁנַת הַשְּׁמִטָּה, כְּמִבְאָר בְּהַרְחָבָה בְּחוּבְרַת "מִצְוֹת הָאָרֶץ בְּהַלְכָה וּבִאֲגָדָה" הַלְכוֹת שְׁבִיעִית. קַחְנוּ מִשָּׁם.

לולב. הדס. ערבה.

לוּלָב, הַדָּס וְעֶרְבָה - דִּינָם כְּסִתָּם עֲצִים שֶׁאֵין בָּהֶם קִדְשֵׁת שְׁבִיעִית, וּמִתָּר לְסַחֵר בָּהֶם. (הַרְמַב"ם, הַר"ן, רַבְנּוּ עוּבַדְיָה מִבְּרִטְנּוֹרָא, הַרְדַּב"ז, כְּפוֹת תַּמְרִים, שְׂאִילַת יַעֲבִי"ץ, טוּרֵי אֲבוֹן, דְּבַרֵי יִצִּיב, אוּר שְׁמַח, מַהֲרִי"ל דִּיִּסְקִין, צִיץ הַקּוֹדֵשׁ, חֶשֶׁב הַאֲפוּד, צִיץ אֲלִיעֶזֶר, הַגְרַש"ז אוּרְבַּךְ. שֶׁב, שְׁטוּ. וְכַמְבוּאֵר בְּחוּבְרַת "מִצְוֹת הָאָרֶץ" הַלְכוֹת שְׁבִיעִית).

שְׂדָה שֶׁעָבְדוּ בָּהּ בְּשְׁבִיעִית בְּאֲסוּר, מִן הַדִּין מִתָּר לְקַחַת מִמֶּנָּה לִוְלֵב, הַדָּס וְעֶרְבָה לְאֲרַבְעַת הַמִּינִים.

מדיני נטילת ארבעת המינים

שומר מצוה

אחר שזכה לקנות ארבעת המינים מהדורים, ישים לב לשמרם היטב
שישארו לחים ורעננים. ועל כן יעטף את הלולב, ההדס והערבה במגבת
לחה או בנרתיק סגור הרמטית, ובזה תשתמר לחותם. (ב. ה. ד. כו. שכב)

"זה אלי ואנוהו"

טוב ונכון לתת את האתרוג בתוך קפסה יפה ומהדורת, ומי שבאפשרותו,
יתן את האתרוג בקפסת כסף מהדורת, וגם את הלולב יתן בנרתיק מיוחד,
יפה ומהדר, כדי להראות את אהבתו וחבתו להקדוש ברוך הוא
ולמצוותיו. (תיט)

זמן המצוה

מצות לולב ומינו ביום, ולא בלילה, שנאמר: "ולקחתם לכם ביום
הראשון", וכן נאמר: "ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבועת ימים", ימים
ולא לילות. (שסט)

בית המקדש

בזמן בית המקדש היו נוטלים את הלולב במקדש כל שבעת ימי החג מן התורה, שנאמר: "ושמחתם לפני ה' אלקיכם שבעת ימים", אבל בשאר המקומות לא היו נוטלים אלא ביום הראשון בלבד, שנאמר: "ולקחתם לכם ביום הראשון".

משחרב בית המקדש, תקן נשיא ישראל, רבן יוחנן בן זכאי ובית דינו, שיטלו לולב בכל מקום שבעת ימים, זכר למקדש. נמצא אפוא, שבזמן הזה, מצות נטילת לולב מן התורה היא רק ביום הראשון של החג, אף בשאר ימי חל המועד המצוה היא מדברי חכמים. (שלג)

ירושלים עיר הקודש

יש המהדרים לטל לולב בכל ימי חל המועד על יד הכתל המערבי, כדי לחוש לדעה האומרת, שבירושלים העתיקה נוהגת מצות לולב מן התורה בזמן הזה בכל שבעת הימים כמו בזמן בית המקדש. אולם, מאחר ורב ככל הפוסקים חולקים על דעה זו, אין צורך להחמיר בזה, ויפנה את זמנו לעסק בתורה, שאין לך מעלה טובה ממנה, וכבר אמרו חז"ל: "ותלמוד תורה כנגד כלם". (שלג)

שבת קודש

אין נוטלים לולב ביום שבת, ואפלו אם חל יום הראשון של החג בשבת, שמצותו מן התורה, אסרו חכמים לטל הלולב, מחשש שמא יטעה מישהו ויוציא את הלולב ארבע אמות [כ-2 מטר] ברשות הרבים, ויעבר על אסור תורה של הוצאה בשבת. (כמבואר בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב'. שלג)

אגודה אחת

מְצוּה מִן הַמְבַחֵר לְאָגֵד אֶת הַהֲדָסִים וְהַעֲרֹבוֹת עִם הַלּוּלָב בְּשָׁנֵי קְשָׁרִים זֶה
עַל גְּבִי זֶה, וְיִתְלַשׁ מְעַט מֵעֲלֵי הַלּוּלָב לְמַטָּה וְיִקְשֹׁר בָּהֶם. (יראים, מרדכי, אור
זרוע. סימן תרנא. ס"א. שמב)

כיצד אוגדים?

כְּתַב הַגָּאוֹן רַבֵּי אַבְרָהָם אֲבֵלִי בְּחִבּוּרוֹ 'מִגֵּן אַבְרָהָם': עַל פִּי הַקְּבָלָה יֵשׁ
לְאָגֵד כָּךְ: יִנִּיחַ אֶת הַלּוּלָב עַל הַשִּׁלְחָן כְּשֶׁהִשְׁדָּרָה מוֹל פָּנָיו וְהַעֲלִים לְמַטָּה.
יִנִּיחַ הַדָּס אַחַד מִצַּד יְמִין שֶׁל הַלּוּלָב, וְהַדָּס אַחַד מִשְּׂמָאלוֹ, וְהַהֲדָס
הַשְּׁלִישִׁי יִנִּיחַ בֵּינֵיהֶם עַל הַלּוּלָב, וְיִהְיֶה נוֹטָה יוֹתֵר לְצַד יְמִין. לְאַחַר מִכּוֹן
יִקַּח עֲרֵבָה אַחַת וְיִנִּיחֶהָ עַל הַהֲדָס הַיְמָנִי, וְעֲרֵבָה שְׁנִיָּה עַל הַהֲדָס הַשְּׂמָאלִי,
וְיִקְשֹׁר. ע"כ. וְכַתֵּב רַש"י, שְׁיִזְהַר שֶׁהַהֲדָס יִהְיֶה גְבוּהָ יוֹתֵר מִהָעֲרֵבָה,
וְיִרְאֶה יוֹתֵר. וְיִקְשֹׁר אֶת הַהֲדָסִים וְהַעֲרֹבוֹת לְמַעְלָה וּלְמַטָּה, כְּדִי שֶׁלֹּא
יִתְפָּזְרוּ עֲנֵפֵי הָעֲרֵבָה לְכָאן וּלְכָאן. (מהרי"ו ורמ"א סימן תרנא. שמג)

כְּתַב הַחֲתָם סוֹפֵר: "מִכְּפִיּוֹן שֶׁהָאָגֵד בַּלּוּלָב הוּא מְשׁוּם 'זֶה אֵלֵי וְאַנְוָהוּ' -
הַתְנָאָה לְפָנָיו בְּמִצְוֹת, אֵין לָנוּ אֶלָּא מַה שֶׁהַתּוֹרָה מִיַּפָּה עָלֵינוּ וְלֹא מַה
שֶׁאֵנוּ מִמְצִיאִים יְפוּיִים וְהַדּוּרִים, וְלָכֵן עִקַּר 'וְאַנְוָהוּ' - לְאָגֵד אֶת הַלּוּלָב
בְּחוּטֵי הַלּוּלָב, וְלַעֲשׂוֹת שְׁנֵי קְשָׁרִים זֶה עַל זֶה, וְלֹא כְּמוֹ שֶׁיֵּשׁ נוֹהֲגִים לַעֲשׂוֹת
כְּמִין טְבַעוֹת שֶׁל עָלֵי לּוּלָב יָפָה וּמְהֻדָּר, וְתוֹחֲבִים לְתוֹכוֹ הַלּוּלָב עִם הַהֲדָס
וְהָעֲרֵבָה, שֶׁקּוֹרְאִים 'קוּשִׁיקְלָאד', שֶׁאֵין זֶה 'וְאַנְוָהוּ' שֶׁאֲמָרָה תּוֹרָה, אֶלָּא
צָרִיד לְהִיּוֹת קְשֶׁר עַל קְשֶׁר, וְאַחַר כָּךְ יִכּוֹל לִיְפוּתוֹ כְּמוֹ שֶׁיִרְצֶה לְחַבּוֹב
מְצוּה". עכ"ד. וְכֵן כְּתָבוּ בְּפוּרֵי יַעֲקֹב, בֵּית דָּוִד וְעוֹד. וְכֵן נוֹהֵג הַגָּאוֹן רַבֵּי
אַהֲרֹן יְהוּדָה לֵיב שְׁטֵינְמָן שְׁלִיט"א. וּמִכָּל מְקוֹם, מַה שֶׁיֵּשׁ מִבְּנֵי אֲשֶׁכְּנֹז
שֶׁתּוֹחֲבִים אֶת הַמִּינִים בְּ'קוּשִׁיקְלָאד', יֵשׁ לָהֶם עַל מַה לְסַמְּךְ. (פסקי תשובות
תכ. שמג, שמו)

כְּשֶׁאֲוֹגֵד אֶת הַמִּינִים יַחַד, יֵשׁ לָב לְאָגֵדֵם בְּאֶפֶן שֶׁשְׁדָּרְתָּ הַלּוּלָב תִּרְאֶה
תְּמִיד לְמַעְלָה מִהַהֲדָסִים וְהַעֲרֹבוֹת לְפָחוֹת בְּשַׁעוֹר טַפַּח [8 ס"מ], מְלַבֵּד גְּבוּהָ
הַעֲלִים שָׁמֶן הַשְׁדָּרָה וּלְמַעְלָה, וְאַפְלוּ אִם הַהֲדָסִים וְהַעֲרֹבוֹת גְּבוּהִים
הֲרֵבָה, יִקְפִּיד בְּזֶה. (שנט)

זמן האיגוד

יאגד את הלולב עם ההדס והערבה קדם החג, כדי שלא יקשר שני קשרים זה על גבי זה ביום טוב. ומכל מקום, אם לא קשר בערב יום טוב, יקשר קשר עניבה ביום טוב. והמקל לקשר שני קשרים ביום טוב, יש לו על מה לסמוך. מאחר וקשר של קמא שאינו אמן, מתר לצרף מצוה. או שכן לפתחו תוך שבועה ימים, ואז גם אינו של קמא. (הגאון החיד"א, חמדת ימים, ערוך לנר, היעב"ץ, חתם סופר, ציץ אליעזר, פתחי שערים ועוד. שו"ע סימן שיז ס"א. שדמ)

מתר לתלש מעלי הלולב ביום טוב בשביל לאגד בהם, שהרי אין אסור לתלש מדבר תלוש. (תוספתא, רש"י, שבולי הלקט, מהר"ם מרוטנבורג, הרמ"א, בית דוד, פרי מגדים ועוד. וכתב מהרש"ם, ומי שנהג שלא לתלוש הוי מנהג בטעות. שדמ)

טלטול ביום טוב

מתר לטלטל את הלולב, ההדס והערבה בליל יום טוב כדי לאגדם יחד, ואינם נחשבים מקצה, אף שעדין לא הגיע זמן מצותם. (אור זרוע, פרי מגדים, בית מאיר, בכורי יעקב, דבר משה אמריליו, הרש"ג, נחלת בנימין, מחצית השקל, הגר"ח פלאגי, מהרש"ם, דעת קדושים, מנחת שלמה, שבט הקהתי ועוד. שעב)

טלטול בשבת

אסור לטלטל את הלולב, ההדס והערבה בשבת, משום מקצה. אולם האתרוג אינו מקצה ומתיר לטלטלו, מאחר וראוי להריח בו. אף לא יברך עליו ברפת ריח טוב בפרות, אלא יברך על לימון שיש בו ריח טוב ויכון עליו. (שעה. ועיין בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' ח"ב)

זהירות

הנותנים את הלולב בנרתיק יפה, ואת האתרוג בקפסה יפה ומהדרת, ושימו לב קודם לכתם לבית הכנסת בבקר, שהם מתכוננים שלא לצאת ידי חובה בלקיחה זו, מאחר ומבאר בשלחן ערוך (סימן תרנא ס"ז), שאם לקח את המינים על ידי דבר אחר בדרך של כבוד והדר, יצא ידי חובת המצוה. (ת"ט)

חציצה

בסיום חזרת השליח צבור של תפלת שחרית, נוטלים את ארבעת המינים. וקודם שיקחם, יקפיד שלא יהיה שום דבר חוצץ בין ידו ללולב, ואפלו טבעת יסירה קדם לכן. ואם יש לו פלסטר על ידו וקשה לו מאד להסירו, רשאי שלא להסירו. (שעז, ת"ז)

הברכה

יקח את הלולב עם ההדסים והערבות האגודים בו, ויאחז את הלולב בידו הימנית, כשהשדרה מול פניו, ויעמד בשמחה רבה, ויכוון ביום הראשון של החג לקיים מצות עשה מן התורה של נטילת לולב, ויברך: "ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם, אשר קדשנו במצותיו וצונו על נטילת לולב", "ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם, שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה". ולאחר מכן יקח את האתרוג בידו השמאלית, ויצמידו ללולב וינענעם יחד, כדלהלן. ולא פאותם הלוקחים את האתרוג קדם ברכת 'שהחיינו'. (שו"ע סימן תרנא ס"ה. פסקי תשובות תכד. שנה, שנח, שעז, ת"ז)

אין מברכים 'שהחיינו' אלא ביום הראשון של החג. ואמנם, אם חל היום הראשון בשבת, מאחר ואין נוטלים לולב בשבת, מברכים 'שהחיינו' ביום השני. והוא הדין אם היה אנוס ולא נטל לולב ביום הראשון, יברך

סמוכים לעד לעולם

בְּכֹל הַנְּעֻנֵינוּ וְקִרְיַת הַהֵלֶל, יִקְפִּיד לְהַצְמִיד אֶת הָאֲתָרוֹג לְלוֹבֵב, וְלֹא יִפְרִידם כָּלֵל.

וְכַתֵּב הַבַּיִת יוֹסֵף (סימן תרנא) בְּשֵׁם רַבְּנֵנוּ מְנַחֵם רִיקְנָטִי: "וְסוּד זֶה נִגְלָה אֵלַי בְּחִלּוֹם בְּלֵיל יוֹם טוֹב הָרֵאשׁוֹן שֶׁל חַג הַסִּפּוֹת, בְּהִתְאַכְסֵן אֶצְלֵי חֲסִיד אֶחָד אֲשֶׁר־נִגְי, שָׁמוּ הַרְבֵּי רַבֵּי צָחֵק, רֵאִיתִי בְּחִלּוֹם שֶׁהָיָה כּוֹתֵב שֵׁם הוֹי"ה בְּרוּךְ הוּא בְּסִפְרֵי תוֹרָה, וְהָיָה מְרַחֵק אוֹת ה' אַחֲרוֹנָה מְשַׁלֵּשׁ הָאוֹתִיּוֹת הָרֵאשׁוֹנוֹת שֶׁל שֵׁם ה', וְאֶמְרָתִי לוֹ: 'מָה זֶה עֲשִׂיתָ? וְהָשִׁיב לִי: 'כִּי נִוְהָגִים בְּמִקּוֹמֵנוּ. וְאֵינִי מֵחִיתִי בּוֹ, וְכַתְּבִי אוֹתוֹ שְׁלֹם. וְאֶשְׁתַּוֵּם עַל הַמְרָאָה, בְּאֵין מִבֵּין פֶּשֶׁר הַחִלּוֹם. וְהָיָה בְּבִקְרָה, בְּעֵת נְטִילַת הַלוֹבֵב וְנִעְנוּעוֹ, רֵאִיתִי שֶׁהָיָה מְרַחֵק זֶד שְׁמָאלוֹ שֶׁבָּהּ הָאֲתָרוֹג, מִיַּד יְמִינוֹ שֶׁבָּהּ הַלוֹבֵב וְיְמִינוֹ, וְאִזְּ הַבְּנֵי פִתְרוֹן חִלּוֹמִי, וְאֶמְרָתִי לוֹ וְחִזַּר בּוֹ. כִּי אָמְרוּ חַז"ל בְּמִדְרָשׁ: 'פְּרִי עֵץ הָדָר' - זֶה הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר 'הוֹד וְהִדָּר לְפָנָיו'. 'כִּפְתַּת תְּמָרִים' - זֶה הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר 'צַדִּיק כְּתֹמֵר יִפְרֹחַ'. 'וְעֵנָף עֵץ עֲבֹתִי' - זֶה הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר 'וְהוּא עֹמֵד בֵּין הַדְּסִיסִים'. 'וְעֵרְבֵי נַחֲלִי' - זֶה הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא, שֶׁנֶּאֱמַר 'סֹלוּ לְרִכְבֵּי בְּעֵרְבוֹתַי'. הַנֶּדֶף רוֹאֶה שְׁכָל אַרְבַּעַת הַמִּינִים רוֹמְזִים לְה' יִתְבָּרַךְ, וְאֵין לְהַפְרִידם". ע"כ. (שנב)

כדרך גדילתם

יִקְפִּיד לְטַל אֶת הַמִּינִים כְּדֶרֶךְ גְּדִילָתָם בְּעֵץ, עֲקָרִיהֶם לְמַטָּה וְרֵאשֵׁיהֶם לְמַעְלָה, [וְלִבּוֹ יִקַּח אֶת הָאֲתָרוֹג כְּשֶׁחֲטָם לְמַעְלָה]. וְאִם הִפְכֶם, לֹא יִצָּא יְדֵי חוֹבְתוֹ.

וְאִף עַל פִּי שֶׁבְּמִצִּיאוֹת, כְּשֶׁהָאֲתָרוֹג תְּלוּי בְּאֵילָן, הֵעֲלֶךְ לְמַעְלָה וְחֲטָם לְמַטָּה, מִכָּל מְקוֹם בְּתַחֲלַת גְּדוּלוֹ חֲטָם לְמַעְלָה וְהֵעֲלֶךְ לְמַטָּה, כְּדֶרֶךְ כָּל פְּרוֹת הָאֵילָן, וְרַק לְבִסּוֹף מִפְּנֵי כְּבֹדוֹ נִהְפָּךְ חֲטָמוֹ לְמַטָּה, וְכֵן הִדְרִיךְ בְּכָל הַפְּרוֹת הַכְּבָדִים. (הרי"ף גאות, המנהיג. שמ)

אֲרֵבַעַת	הַמִּינִים	שֶׁל	אֲמָרִיקָה
כְּתֵב בְּסִפְרֵי בְּפוּרֵי יַעֲקֹב: הַסִּתְּפִקְתִּי בְּאַרְבַּעַת הַמִּינִים שֶׁגִּדְלוּ בְּאֲמָרִיקָה, שְׁיֹשְׁבֵים תַּחְתֵּינוּ, וְאֵנְשֵׁי הַטֵּבַע אוֹמְרִים שֶׁרְגְּלֵיהֶם נִגְדוּ רְגְלֵינוּ, וּמָה שֶׁאֵינָם נוֹפְלִים לְאוֹר הַשָּׁמַיִם, מִפְּנֵי שֶׁנִּתְּנוּ ה' יִתְבָּרַךְ כַּח מְשִׁיכָה בְּאַרְץ. וְאִם כֵּן, הַמִּינִים שֶׁגִּדְלוּ שָׁם, כְּשֶׁנִּטְּלִים אֶצְלָנוּ בְּדִינוֹ, הוּא הַפֶּדָה גְּדִילָתָם. אוֹ שֶׁמָּא יֵשׁ לוֹמֵר, שֶׁכֵּיוֹן שֶׁנִּטְּלִים אֶת הַגְּדֵל הַסְּמוּךְ לְאַרְץ לְמַטָּה, נִחְשָׁב דְרִיךְ גְּדִילָתָם. וְכֵן מְסִתְּפֵר.	וְכֵן	ע"כ.	(שמא)

אפן הנענוע

לאחר הברכה, שהלולב בימינו והאתרוג בשמאלו צמודים יחד, יסתובב לצד דרום וינענע שלש פעמים, דהינו שיוליך ויביא את המינים שלש פעמים לכוון החזה. לאחר מכן יסתובב לצד צפון, וינענע כן ג' פעמים. אחר כך יסתובב לצד מזרח וינענע כן ג' פעמים. לאחר מכן יגביה את ידיו וינענע שוב ג' פעמים לכוון מעלה, ויוליך ויביא לכוון החזה. אחר כך יוריד את ידיו וינענע ג' פעמים לכוון מטה, ויוליך ויביא לכוון החזה. לאחר מכן יסתובב לצד מערב, וינענע ג' פעמים לכוון החזה. כן פשט המנהג כרבנו האר"י ז"ל. (שנב, שנו)

כשמנענע לכוון מטה, יזהר שלא יתפזר את המינים שראשיהם יהיו למטה, אלא ימשיך לאחזם דרך גדילתם, ורק יוריד את ידיו כלפי מטה ג' פעמים לכוון החזה. (שמ)

מאחר ולא כל הצבור בקיאים היכן הם הצדדים: מזרח, מערב, דרום, צפון - לך טוב שהאחראים יידעו את הצבור בזה קדם הנענועים. ויש בתי כנסת שתולים שלט גדול בכל צד, וכותבים עליו: מזרח, מערב, דרום, צפון.

מנהגים שונים יש בסדר הנענועים, וכל מנהג יש לו על מי לסמוך. ואף אם בבית כנסת אחד, חלקם נוהגים כך וחלקם כך - אין בזה משום 'לא תתגדדו', שדרשו חז"ל (יבמות יג ע"ב): לא תעשו אגדות אגדות. (הרמ"ה, רבנו ירוחם, מהרש"ם, מהרש"ג, מהרש"ם ועוד. שנג)

מנהג בני ספרד שלא לכסס את העלים בעת הנענועים, כי עץ זה שמוליך ומביא - הוא הנענוע, אולם יש מבני אשכנז שנהגו לכסס את העלים ולנענעם ולינק. (רצט)

קריאת ההלל

לְאַחַר הַנְּעֻנָּוִים כְּסֹדֵר הַנִּיל, קוֹרְאִים אֶת הַהֵלֵל כְּלוּ עִם בְּרָכָה, בְּקוֹל רֹם
וּבְנִיעִמָּה קְדוּשָׁה, וַיְכַוֵּן לְהוֹדוֹת לְהַקְדוּשׁ בְּרוּךְ הוּא עַל כָּל נִסְיוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו
וְטוֹבוֹתָיו שְׁעוֹשֶׂה עִמָּנוּ בְּכָל יְמֵינוּ, וַיֵּאָחֵז אֶת הַמִּינִים בְּכָל זְמַן קְרִיאַת הַהֵלֵל.
(שעז)

אָסוּר לְהַפְסִיק בְּדַבּוּר בְּאֲמִצֵּעַ הַהֵלֵל. וְאוֹלָם, הַשּׁוֹמֵעַ בְּרָכָה מִחֲבֵרוֹ אוֹ
חֲמִשָּׁה אָמִנִים הָרִאשׁוֹנִים שֶׁל קְדִישׁ אוֹ קְדֻשָּׁה אוֹ 'בְּרָכוּי' בְּאֲמִצֵּעַ הַהֵלֵל,
וְאִפְלוּ סְמוּךְ מִמֶּשׁ לְבִרְכַּת 'יְהִלְלוּךָ' - יַעֲנֶה עִמָּהֶם. (חזו"ע פסח רלט. חנוכה רכד.
שעז)

הנענועים בהלל

בְּקְרִיאַת הַהֵלֵל מְנַעֲנְעִים עוֹד אַרְבַּע פְּעָמִים, כְּדִלְהֵלֵן:

כְּשֶׁמְגִיעִים לְפְסוּק "הוֹדוּ לַה' כִּי טוֹב, כִּי לְעוֹלָם חֲסִדוֹ", מְנַעֲנְעִים לְאַרְבָּעָה
צְדָדִים כְּסֹדֵר הַנִּיל. דְּהִינּוּ, כְּשֶׁאֹמְרִים: 'הוֹדוּ', יְנַעֲנַע לְדָרוֹם. 'לַה', לֹא יְנַעֲנַע
כָּלל. 'כִּי', יְנַעֲנַע לְצָפוֹן. 'טוֹב', יְנַעֲנַע לְמִזְרָח לְאֲמִצֵּעַ. 'כִּי', יְנַעֲנַע לְמִזְרָח
לְמַעְלָה. 'לְעוֹלָם', יְנַעֲנַע לְמִזְרָח לְמַטָּה. 'חֲסִדוֹ', יְנַעֲנַע לְמַעְרָב.

וְכֵן כְּשֶׁמְגִיעִים לְפְסוּק "אֲנָא ה' הוֹשִׁיעָה נָא", שׁוֹב מְנַעֲנְעִים. דְּהִינּוּ,
כְּשֶׁאֹמְרִים 'א' שֶׁל 'אֲנָא', יְנַעֲנַע לְדָרוֹם. 'נָא', יְנַעֲנַע לְצָפוֹן. 'ה', לֹא יְנַעֲנַע כָּלל.
'הו', יְנַעֲנַע לְמִזְרָח לְאֲמִצֵּעַ. 'שִׁי', יְנַעֲנַע לְמִזְרָח לְמַעְלָה. 'עָה', יְנַעֲנַע לְמִזְרָח
לְמַטָּה. 'נָא', יְנַעֲנַע לְמַעְרָב. וַיִּחְזַר עַל פְּסוּק זֶה פְּעָמִים, וַיְנַעֲנַע בְּשִׁתֵּי
הַפְּעָמִים כְּסֹדֵר הַנִּיל. (שנה)

כְּשֶׁמְנַעֲנַע בְּתֵבָה אַחַת כְּמָה פְּעָמִים כְּנִיל, יִשִּׁים לֵב שְׁלֹא לְהַפְסִיק בְּנִשְׁימָה
בְּאֲמִצֵּעַ הַתֵּבָה, שְׂאֵז נִמְצָא שְׁמִחְלֵק אֶת הַתֵּבָה לְשָׁנִים וּמֵאֲבָד אֶת
מִשְׁמְעוֹתֶיהָ, אֲלֵא יֵאָרִיךְ לֹאמַר אֶת כָּל הַתֵּבָה בְּנִשְׁימָה אַחַת, וַיְנַעֲנַע בָּהּ. וְאִם
קָשָׁה לוֹ לְהֵאָרִיךְ, יֹאמַר אֶת הַתֵּבָה כְּלָהּ, וְאַחַר כֵּן יְנַעֲנַע מֵה שְׂצָרִיךְ בְּתֵבָה
זוֹ. (שנה)

לְקִרְאַת סִיוֵם הַהֵלֵל, כְּשֶׁמְגִיעִים שׁוֹב לְפְסוּק "הוֹדוּ לַה' כִּי טוֹב, כִּי לְעוֹלָם
חֲסִדוֹ", מְנַעֲנְעִים כְּנִיל. וְאִף שְׁנֵהֲגוּ לְכַפֵּל אֶת הַפְּסוּק פְּעָמִים, לֹא מְנַעֲנְעִים
אֲלֵא פְעַם אַחַת. (שנו, שעז)

סדר ההקפות

אחר קריאת ההלל פותחים את ההיכל ואומרים בריך שמייה, ומוציאים את ספר התורה מההיכל ומניחים אותו על התבה. ומפני כבודו של הספר, יעמד מישהו על יד הספר, וכל הקהל מקיפים את התבה עם הלולב ומיניו, וזכר לבית המקדש שהיו ישראל מקיפים את המזבח עם לולביהם. כן מנהג מרן רבנו עובדיה יוסף שליט"א, ולא פארתם שמוציאים את הספר בשביל ההקפות, ומחזירים אותו אחר ההקפות, ושוב פותחים את ההיכל ואומרים בריך שמייה ומוציאים הספר. (שפא)

גם בזמן ההקפה ישתדל לתפס את הלולב בימינו והאתרוג בשמאלו צמודים, ויתפס את הסדור בשתי ידיו. אוכלם אם לא נוח לו בכך, יאחז את הלולב והאתרוג ביד ימין, והסדור ביד שמאל. וכן נהג מרן החיד"א, כמו שהעיד עליו בספר לקט הקציר, וזו לשונו: "בהיותי בעיר ליוורנו בשנת התקס"ה, ראיתי את מורנו ורבינו הגאון החיד"א, שהיה אחז את ארבעת המינים כלם בידו הימנית לאחר קריאת ההלל". ע"כ. וכן נהג מרן רבנו עובדיה יוסף שליט"א לאחז את המינים ביד ימין והסדור ביד שמאל בעת שמקיף את התבה. (גינת ורדים, יריס משה, אבן ישראל פישר. שפא)

לאחר ההקפות אומר השליח צבור קדיש יתקבל, ומגביהים את ספר התורה בתבה להראותו לעיני כל הקהל, וקוראים בתורה. (שפא)

שכח לברך

אם שכח לברך על הלולב בנטילתו - כל שלא סיים להקיף את התבה, רשאי לברך, כיון שעסוק עדין במצוה, אבל לאחר ההקפה לא יברך. (שבולי הלקט, ריבב"ן, ערוך לנר, ערוך השלחן ועוד. שט)

חולה

חולה שאינו יכול לבא לבית הכנסת, יניח כסא באמצע החדר בביתו, ויתן עליו ספר תנ"ך, או חמשה חמשי תורה, ויקיף עם הלולב ויאמר את נסח

ההקפה, כדי שלא יפסיד את ההקפות, שמעלתן גדולה עד מאד. (בן איש חי. שפח)

אבל - שניפטר לו אחד משבעה קרובים בחג, לא ימנע מלהקיף את התבה עם הלולב, ככל הצבור. (בית יוסף, מהריק"ש, יעב"ץ, ערוך השלחן, כף החיים, הגרי"מ טוקצינסקי, מנחת יצחק ועוד. שפח)

שבת קודש

אין מקיפים את התבה בשבת, ואין אומרים את גסח ההקפה כלל. (שצ)

"לכם" - משלכם

נאמר בתורה: "ולקחתם לכם ביום הראשון", ודרשו חז"ל, "לכם" - משלכם. שאין אדם יוצא ידי חובה ביום הראשון של החג, אלא בארבעת המינים שלו דוקא ולא של חברו. על כן, אדם שקנה אתרוג ונודע לו בחג שהאתרוג מרכב וממילא הוא פסול ואינו יכול לברך עליו, אינו יוצא ידי חובה באתרוג שישאל מחברו. (שצח)

אולם רשאי לקחת מחברו את האתרוג באופן של ימתנה על מנת להחזירו, דהיינו שחברו נותן לו את האתרוג במתנה, בתנאי שיחזירהו לו כשיגמר לנענע. נמצא שבמתנה זו האתרוג נעשה שלו לגמרי, ויוצא בו ידי חובה, ובלבד שבגמר המצוה יחזירהו לחברו, ואם לא החזירו, לא יצא ידי חובה. (שצח)

כשמקבל מחברו את האתרוג, צריך להגביהו טפח [8 ס"מ] כדי שיזכה במתנה. (שצח)

בשאר ימי החג יוצא אדם ידי חובה בארבעת המינים שישאל מחברו. (שצח)

אין לטל ארבעת המינים גנובים או גזולים אפלו בשאר ימי החג, משום שזו מצוה הפאה בעברה. (סימן תרמט סעיף א ובביאור הלכה)

אוי לו לזה שנעשה סנגורו קטגורו

"וילקחתם לכם", לקיחה תמה - שלמה, שלא תהא גוזל לולב ומנענע בו, ונמצא סנגורו קטגורו... **משל למה הדבר דומה?** לשליח של מלך שהלך לגבות את המסים בעיר. משסים לגבות, הלך לדרכו, והנה פגע בו אחד התושבים, הכהו ונטל את כל החפצים והממון שבגדו. לאחר ימים היה לאותו תושב דין אצל השלטון, בא לשפר לו אדם שילמד עליו זכות. פגש אותו שליח המלך הגבאי, אמר לו: הגד לי מה אתה עושה כאן? אמר לו: יש לי דין אצל השלטון, ואני מבקש אדם שילמד עלי זכות. אמר לו: תן לי את הזקב והחפצים שנטלת ממני, ואני מלמד עליך זכות. למחר כשאתה עומד בדין לפני השלטון ויאמר לך השופט אם יש לך מי שילמד עליך זכות - תאמר איש פלוני, ואני בא ומלמד עליך זכות. נטל ממנו מקצת מהחפצים והזקב והלך לו. למחר, כשעמד לפני השלטון, אמר לו: יש לך מי שילמד עליך זכות? השיב ואמר לו: איש פלוני. פנה השופט אל הגבאי ואמר לו: מה זכות אתה מלמד על זה? אמר לו: אדוני, אני אמר לך דברים שעשה לי חברי זה. כשהלכתי בדרך לגבות מסים בעיר פלונית, עמד עלי בדרך והפני ונטל כל מה שהיה בידי. והחפצים האלו שאתה רואה בידי, הם מקצת ממה שהחזיר לי כדי שאלמד עליו זכות. בוש ונכלם אותו התושב, והכל היו אומרים: **אוי לו לזה שנעשה סנגורו, קטגורו.** כך אין אדם מישראל יכול לנענע בלולב גזול אלא אם כן יקנה אותו בדמים, שנאמר "וילקחתם לכם".

(מדרש תנחומא אמור יח)

נשים

הנשים פטורות ממצוות נטילת ארבעת המינים, מאחר ומצוה זו היא מצוות עשה שזמנה קבוע, וכל מצוה שזמנה קבוע, הנשים פטורות.

נשים הרוצות להדר ולטל את ארבעת המינים, תבא עליהן ברכה, אך אם הן מבנות ספרד, אסור להן לברך על נטילת לולב, והמברכות הרי הן נושאות שם שמים לבטלה. כן דעת רש"י, הרמב"ם, הראב"ד, הסמ"ג, אור זרוע, רבנו אפרים, רבנו שעיה ונכדו הריא"ז, רבנו מנחם, המגיד משנה, מחזור ויטרי, מהר"י קולון, התשב"ץ, ומרו השלחן ערוך, ועוד רבים מרבתינו האחרונים. (קמח, שלט)

יש מבנות אשכנז הנוהגות לברך על נטילת ארבעת המינים, אך כמה פוסקים מגאוני אשכנז כתבו, שהנכון יותר שלא לתברכה. (קמט)

הגאון חכם צבי היה מורה לנשים האשכנזיות שלא תברכנה, ואף היה מורה בנשים המברכות. וכן כתב הגאון ישועות יעקב, שהנכון הוא שהנשים לא תברכנה. וכן הנהיג למעשה הגאון רבי חיים מצאנז, וכן כתב הגאון עב"ץ, והגאון מהרש"ג, ואף הרמ"א בדרכי משה כתב (סימן תקפט), שמוטב שהנשים לא תברכנה על מצוות עשה שהזמן גרמא, וכן כתב הטור (סימן יז) שטוב יותר שלא ברכו. והרדב"ז כתב שאין להו לברך, וכן כתבו הפרי חדש, הראשל"צ רבנו יעקב אלקאזי, מהרי"ט אלקאזי, רבנו יונה נבון רבו של החיד"א, הרב שמ"ח גאגין, פני אהרן עזריאל, הגר"י פלאג'י בספרו יפה ללב, ברכת יוסף, מעשה נסים, שלחן גבוה ועוד. ומאחר ואף הפוסקים שכתבו שהנשים מברכות, אין דעתם שהנשים חייבות לברך, אלא רק שרשאיות לברך, אם כן, למה לה להכניס את עצמה למחלקת כה גדולה, שלדעת רבים מהפוסקים ברכתה ברכה לבטלה, ועוברת על 'לא תשא את שם ה' אלקיך לשוא', וגם הלא כלל בידינו ספק ברכות להקל', לך יותר נכון שתנקט בשב ואל תעשה עדיף, ולא תברך. ומפל מקום, בנות ספרד שקבלו עליהן הוראות מרו השלחן ערוך, אסור להו מן הדיו לברך, ולשומעות ינעם, ועליהן תבא ברכת טוב. (קמט)

נשים הרוצות להדר ולטל ארבעת המינים, אינן צריכות לנענע לארבעה צדדים כמו הנשים, אלא די שיגביהו את המינים בלבד. כן כתב הגאון רבנו יוסף חיים זצ"ל בשו"ת רב פעלים (ח"א סוד ישרים סימן יב), ושכן הנהיג בביתו לבנותיו. (שנה)

מהלכות יום טוב

טעה בתפלת יום טוב

המתפלל ביום טוב, ופתאום מצא את עצמו בברכת 'מודים', והסתפק אם אחר יעלה ויבוא סיים על הסדר 'והשיאנו', או שהמשיך 'ואתה ברחמיך' [ויתחזקה עינינו - לבני אשכנז] כמו בראש חדש וחל המועד, צריך לחזור לומר 'והשיאנו' ולהמשיך משם על הסדר. ואם סיים תפלתו והסתפק כן, חוזר לראש ומתפלל טוב. (חזו"ע יו"ט רכו. תנד)

יום טוב שחל בשבת - אם טעה בחתימת הברכה בעמידה, ובמקום לסיים 'מקדש השבת וישראל והזמנים', חתם 'מקדש ישראל והזמנים' בלבד - אינו חוזר, מאחר וכבר הזכיר שבת באמצע הברכה. והוא הדין אם טעה

וְחַתֵּם מִקֹּדֶשׁ הַשַּׁבָּת בְּלִבְד. וְכֵן אִם טָעָה וְהִתְפַּלֵּל תִּפְלַת שַׁבָּת רְגִילָה
וְהִזְכִּיר יַעֲלֶה וְיָבֹוא בְּרִצְהָ, יִצָּא. (שם רכג)

י"ג מִדֹּת - אֵין לְאִמְרוֹ בְּפִתִּיחַת הַהִיכָל, מִפְּנֵי קִדְשֵׁת הַמוֹעֵד וְהַשְּׂמֹחָה
שָׁבוּ. (תלז, תסט)

הלכות חג בחג

מִשֶּׁה רַבְּנֵנוּ תִקֵּן לְיִשְׂרָאֵל שֶׁיְהִיוּ דוֹרְשִׁים אֶת הַלְכוֹת הַחֹג בְּכָל יְמֵי הַחֹג, לְבַד
מִמָּה שֶׁדָּרְשׁוּ קִדְשׁ לְחֹג. לְכָד עַל הַגְּבָאִים לְאִרְגֹן שְׁעוּרִים בְּהִלְכָה מִפִּי
הַרְבָּנִים שְׁלִיט"א, וְלַחֲזִק אֶת לֵב יִשְׂרָאֵל בְּאִמוּנָה בְּבִיאַת הַמְּשִׁיחַ וּבְגִאֲלָה
הַקְּרוּבָה, בְּעִזְרַת ה'. (מגילה ד ע"א. יו"ט רנג)

מלאכות המותרות והאסורות ביום טוב

כָּל הַמְּלָאכוֹת הָאֲסוּרוֹת בַּשַּׁבָּת, אֲסוּרוֹת בְּיוֹם טוֹב, חוּץ מִמְּלָאכוֹת שֶׁהֵן
"אֶכֶל [צָרָד] נֶפֶשׁ", כְּלוּמַר, לְצָרְכּוֹ שֶׁל הָאָדָם, וּבְלִבְד שֶׁיְהִיוּ אוֹתָן הַמְּלָאכוֹת
מְצוּיֹת וְשׁוֹת אֶצֶל כָּל אָדָם, כְּבָשׂוּל, וְהַדְּלָקַת הַנֵּר כְּדֵי לְהַאִיר אֶת
הַחֲשֵׁכָה. אֲבָל מְלָאכוֹת הַמְּשֻׁמְשׁוֹת בְּעִקְרָן לְאִנְשִׁים מְסִימִים בְּלִבְד,
כְּמִפְּנֵיקִים וּמְעַנְגִים, אֵין הֵתֵר לַעֲשׂוֹתָן בְּיוֹם טוֹב.

הדלקת האש ובישול

אֲסֵרוּ חֲכָמִים לְהַדְּלִיק אֵשׁ חֲדָשָׁה בְּיוֹם טוֹב, כְּאֵשׁ הַיּוֹצֵאת מִמְּצִית
וּגְפָרוּרִים, אֲבָל הַתִּירוֹ לְהַדְּלִיק מֵאֵשׁ שֶׁכָּבַד נִמְצְאת. וְלָכֵן כָּל אָדָם יָכִין

מְעַרְב יוֹם טוֹב יָנַר נִשְׁמָה' דְּלוּק כְּדֵי שְׂיֻכַּל לְהַדְלִיק מִמֶּנּוּ לְבָשׂוּל, לְהָאִיר וּלְכַל צְרָכָיו. (מט)

חֲשָׂמַל - אֵין לְהַדְלִיק חֲשָׂמַל בְּיוֹם טוֹב, כִּינּוּן שְׂמֵדְלִיק אֵשׁ חֲדָשָׁה. וְלָכֵן יֵשׁ לְהַעִיר בְּנַחַת וּבְנִעִימָה לְאוֹתָם הַמְּקַלִּים בְּזָה, וְתִבְאָ עֲלֵיהֶם בְּרַפְתָּ טוֹב. (נג)

תַּנּוּר - הַרוּצָה לְאַפּוֹת בְּתַנּוּר עוֹפּוֹת וְתַפּוּחֵי אֲדָמָה וְכִיּוּצָא, יִפְעִיל אֶת הַתַּנּוּר מְעַרְב הַחֵג עַל שְׁעוֹן שַׁבָּת, וְיִתֵּן אֶת הַמַּאֲכָלִים בְּחַג בְּתַנּוּר, וְהַתַּנּוּר יִדְלַק וְיִכָּבֵה מֵאֲלִיו. (עב)

מַלּוּי הַסִּיר - מִתֵּר לְמַלְאוֹת אֶת הַסִּיר בְּיוֹם טוֹב בְּבֶשֶׂר אוֹ בְּדָגִים כְּדֵי לְבַשְׂלֵם, וְאַף עַל פִּי שְׂאִינוּ צְרִיךְ לְאָכַל אֶלָּא חֲתִיכָה אַחַת, מִפְּנֵי שְׂתוּסְפָת הַחֲתִיכוֹת מְטַעִימָה יוֹתֵר אֶת הַתְּבַשִּׁיל, וְנִמְצָא שֶׁהַתְּבַשִּׁיל כָּלוּ נַעֲשֶׂה מִשְׂבַּח יוֹתֵר לְכַבוֹד יוֹם טוֹב. (לח)

בְּשׂוּל לְצַרְךָ מִחֲלַל שַׁבָּת - אֲסוּר לְבַשֵּׁל בְּיוֹם טוֹב לְצַרְךָ יְהוּדֵי הַמְּחַלֵּל שַׁבָּת בְּפִרְהֶסְיָא, דְּהֵינּוּ שְׂמַחֲלַל שַׁבָּת בְּפִנֵּי עֲשָׂרָה, כְּגוֹן שְׂמַעֲשׂוּן סִיגְרִיּוֹת בְּשַׁבָּת בְּרַחוּב אוֹ נוֹסַע בְּרַכָּב בְּשַׁבָּת, וְלָכֵן אֵין לְהַזְמִין יְהוּדֵי כְּזֶה לְבֵיתוֹ בְּיוֹם טוֹב, שְׂמָא יִבְשֵׁל בְּשִׁבִּילוֹ בְּמִיחָד. אוּלָם אֲדָם שְׂיֵשׁ לוֹ קְרוּב מִשְׂפָּחָה אוֹ מִכָּר שְׂמַחֲלַל שַׁבָּת בְּפִרְהֶסְיָא, וְרוּצָה לְהַזְמִינוּ אֲצִלוֹ לְחַג כְּדֵי שְׂאוּלֵי יִתְקַרֵּב לְתוֹרָה וְיִזְכֶּה לְחֹזֵר לְמִקּוּרוֹת הַנְּאֻמָּנִים אֶל חֵיק בּוֹרָא עוֹלָם, יֵשִׁים לֵב לְבַשֵּׁל אֶת כָּל הַתְּבַשִּׁילִים מְעַרְב הַחֵג, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִצְטָרֵךְ לְבַשֵּׁל בְּשִׁבִּילוֹ בְּחַג. וּמִכָּל מְקוֹם, אִם לֹא בִשֵּׁל קִדְּם לָכֵן, מַעֲקָר הַדִּין, אֲגַב שְׂמַבְשִׁיל לְעַצְמוֹ וְלִבְנֵי בֵיתוֹ, רְשָׁאֵי לְהוֹסִיף עוֹד בְּתַבְשִׁיל בְּשִׁבִּיל חֲבֵרוֹ הַמְּחַלֵּל שַׁבָּת. (הַרְדַּב"ז, פְּרִי מִגְדִּים, מֵהַר"ם שִׁיק וְעוֹד. לח)

עֲשׂוֹן - יֵשׁ אוֹסְרִים לְעֲשׂוֹן סִיגְרִיּוֹת בְּיוֹם טוֹב, כִּינּוּן שְׂאִין זֹו הַנְּאָה הַשְּׁוֹה לְכָל אֲדָם. וְלְהַלְכָה, אֲדָם שְׂאֵם לֹא יַעֲשׂוּן יִגְרָם לוֹ צַעַר, יֵשׁ לְהַקְלֵל לוֹ. אֲבָל אוֹתָם הַחוֹבְבִים סִיגְרִיּוֹת מְדֵי פַעַם, יִמְנְעוּ מִלְעֲשׂוֹן. וְצְרִיךְ לְדַעַת כִּי הַעֲשׂוֹן מְזִיק מְאֹד מְאֹד לְבְרִיאוֹתוֹ שֶׁל הָאָדָם, וְיֵשׁ חֲשָׁשׁ גְּדוֹל שְׁעוֹבֵר עַל "וְנִשְׂמַרְתֶּם מְאֹד לְנַפְשֹׁתֵיכֶם". (מד)

כִּיבוּי הָאֵשׁ

אֲסוּר לְכַבּוֹת אֵשׁ בְּיוֹם טוֹב כָּל שְׂאִין בְּזָה צְרָךְ אֲכָל נֶפֶשׁ. וְלָכֵן, הַמְעַשֵּׂן סִיגְרִיָּה, יִנִּיחַ אֶת הַגְּפָרוֹר וְהַסִּיגְרִיָּה בְּעַדִּינוֹת שְׂיִכְבוּ מֵאֲלֵיהֶם. (נד)

כבוי גז - אסור לכבות את הגז, אולם מתר לכבותו על ידי גורם אחר, כגון שימלא קומקום קטן במים על גדותיו ויניחהו על האש שירתח, ויגלוש המים וישפכו על הגז ותכבה האש, ואז יסגר את פתור הגז. ויקפיד לשותות את המים שרתחו, כי אסור לבשל שלא לצורך. (נח) אם יש לו כפר מחם מים, נמצא אם כן שאינו צריך את אותם מים שמרתיח בקומקום, לכו ושתדל להרתיח ביצה ונמתין שיגלושו המים ויאכל את הביצה.

הנמכת האש - תבשיל שתחלת בשולו הוא על אש גבוהה, ולאחר מכן צריך לבשלו על אש נמוכה, כמו תבשיל ארז וכיוצא, מתר להנמיך את הגז ביום טוב לצורך התבשיל שיתבשל בהגון ולא ישרף, שפנין שהתירו חכמים כל מלאכה שהיא לצורך אכל נפש, התר גם להנמיך, ולא הצריכו להדליק אש חדשה נמוכה. כן פסק הגאון רבי משה פיינשטיין בספרו אגרות משה (ח"א סימן קטו, וח"ד סימן קג) וחזק את ההתר בטוב טעם ונדעת על פי רבותינו הראשונים. וכן התיר הגאון רבי עובדיה הדאיה בשו"ת ששכיל עבדי, וכן כתב בשו"ת קנין תורה, ועוד פוסקים רבים. (נח)

הנחת נר במים - נר שעוה דלוק, אין להניחו במים כדי ששפיגיע בעוד זמן למים ויכבה [פנין שזה גרם כבוי של תורה, שעושה פחם]. אבל מתר להניחו במים כשעדין אינו דלוק, ולאחר מכן ידליקהו מאש אחרת [שאינו אלא כמדליק נר קטן].

(סימן תקיד סעיף ג. נז)

בורר

מלאכת בורר ביום טוב - מקלים בה יותר משבת, וכגון שיש אכל ופסלת מערבים, אף על פי שבשבת מתר להוציא 'ביד' רק את 'האכל מתוך הפסלת', ובתנאי שיאכל אותו 'לא לתר' [מיד] - ביום טוב הקלו, שאם קל יותר להוציא את הפסלת, יוציא את הפסלת, ובתנאי שיברר לצורך יום טוב, ואף על פי שאינו אוכל לא לתר. (עו)

טוחן

מתוך לחותך ירק דק דק להכנת סלט, אף אם אינו אוכלו לאלתר. לא כן בשבת שאסור לחתוך את הירק דק דק, אלא אם אוכלו לאלתר. כמבאר בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב'. (עא)

פמפיה - מתוך לגרר בפמפיה גזר, תפוח, תפוח אדמה וכיוצא בהם. (עא)

סוחט

אסור לסחט את כל הפרות העומדים למשקה כזיתים, ענבים, תפוזים, אשכוליות, וכל כיוצא בהם, אבל לימונים מתוך לסחט בכל אופן. (עג)

מוקצה

מקצה ביום טוב החמירו בו חכמים יותר ממקצה בשבת, כדלהלן. והטעם בזה, מכיון שיום טוב קל יותר בעיני האנשים, שהרי מתוך להדליק מאש לאש, ומתוך לבשל, לקדח חשוי חכמים שמא יזלזלו העם בקדשת היום, והחמירו במקצה שלו יותר משל שבת. (כו)

קלפות הראויות למאכל בהמה כקלפות בננות וכיוצא - אף על פי שבשבת אינן מקצה, ביום טוב הרי הן מקצה ואסור לטלטלן בידי אלא על ידי מגב או סכין וכדומה.

אסור להניח את הקלפות, אפילו שהן ראויות למאכל בהמה, בתוך צלחת ריקה, אלא אם כן יניח בצלחת מאכל הראוי לאדם. והטעם בזה מפני דין 'בטול כלי מהכנו', כמבאר בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב'. (כו)

מקצה לצרף אכל נפש - מכיון שהתיירה התורה מלאכת אכל נפש ביום טוב, גם חכמים התירו לטלטל מקצה ביום טוב לצרף אכל נפש, כגון אם מנחות אבנים על דברי מאכל, שבשבת אסור להוציא את האבנים כיון שהאבנים הן 'מקצה מחמת גופו', ואסור לטלטלן אפילו לצרף מקומן - מכל מקום ביום טוב, לצרף אכל נפש התירו חכמים להוציאן. כמבאר בהרחבה בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב'.

אף על פי שבארנו לעיל שאסור להדליק אש מהגפרורים, מכל מקום הגפרורים אינם מקצה ביום טוב, ומותר להשתמש בהם כדי להדליק מאש מצוייה. (נא)

דיני המקצה ביום טוב שחל בשבת הם ככל דיני מקצה בשבת, ולא כיום טוב, שפיון שבלאו הכי ישנה חמרת שבת, לא הצרכו חכמים להחמיר כל כך במקצה מצד היום טוב עצמו. וכמבאר בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק ב' הלכות מקצה. (כו)

רחיצה

אסור לחמם מים ביום טוב כדי לרחץ בהם את כל הגוף, כיון שאין זו הנאה השונה לכל נפש, [שהרי לא כל אדם רוחץ את כל גופו בכל יום]. אמנם מותר לחמם מים כדי לרחץ את פניו, ידיו ורגליו בלבד. (שלחן ערוך סימן תקיא סעיף ב. מא)

מים שהתחממו מערב יום טוב - לבני ספרד מותר לרחץ בהם את כל הגוף. והוא הדין שמתר להתרחץ במים חמים שהתחממו בדוד שמש, שלא אסרו חכמים אלא לחמם את המים ביום טוב, אבל כל שהתחממו מערב יום טוב או שהתחממו מאליהם, מותר לרחץ בהם. (סימן תקיא סעיף ב. מא)

כל ההתרים הנ"ל להתרחץ במים חמים, הם דוקא באמבטיה פרטית שבבית, אבל בבית המרחץ של רבים [מקוה], גזרו חכמים שלא להתרחץ בו כלל אפלו פניו, ידיו ורגליו לבד. מפני שהיו בלגים רשעים שמחממים מים ביום טוב באסור, והיו אומרים שחממו את המים מערב יום טוב. (מא)

מנהג בני אשכנז להחמיר שלא לרחץ את כל הגוף כאחד, אפלו במים חמים שהתחממו מערב יום טוב. ואמנם יש להקל לרחץ כל אבר ואבר לבדו. ועל כל פנים, לצרף תינוק, יש להקל לרחצו במים חמים. (הרמ"א סימן תקיא סעיף ב. ומשני"ב. מא)

מחיאת כפיים וריקוד

גם ביום טוב אסור למחא כפיים ולרקוד, [חוץ משמחת תורה כמבאר להלן]. וכן
הדין שאסור לדפק על השלחן עם קצב השיר, כמו שאסור בשבת. כמבאר
בחוברת שבת ח"א. (שכ)

רפואה

מי שיש לו איזה מחוש או כאב, אף על פי שאינו שוכב במטה אלא הולך
בבריא, מתר לו לקחת תרופה או לבלע כדורים ביום טוב, מה שאין כן בשבת.
(כג)

יום טוב שחל ביום ששי - מתר לכונן את השעון שבת' [שאינו דיגיטלי] ביום
טוב לצרף השבת לאיזה שעות ידלק ויכבה. (נד)

הקהל

מצות

המקור מן התורה

נאמר בתורה (דברים פרק לא פסוקים י-יג): "ויוצו משה אותם לאמר, מקץ שבע
שנים במעד שנת השמטה בחג הסכות: בבוא כל ישראל לראות את פני
ה' אלהיך במקום אשר יבחר, תקרא את התורה הזאת נגד כל ישראל
באזניהם: הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרף אשר בשעריך,
למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה' אלהיכם, ושמרו לעשות את כל
דברי התורה הזאת: ובניהם אשר לא ידעו, ישמעו ולמדו ליראה את ה'

אֱלֹהֵיכֶם כָּל הַיָּמִים אֲשֶׁר אַתֶּם חַיִּים עַל הָאָדָמָה, אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת
הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ.

בזמן בית המקדש

כְּתַב הַרְמַבְּיָם (הלכות חגיגה פרק ג): מִצְוֹת עֲשֵׂה לְהַקְהִיל אֶת כָּל יִשְׂרָאֵל,
אֲנָשִׁים, נָשִׁים וְטָף, בְּכָל מוֹצָאֵי שְׁנַת שְׁמֹטָה בְּעֵלוֹתָם לְרֶגֶל לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ,
וְלִקְרָא בְּאֲזִינְיָהֶם מִן הַתּוֹרָה פְּרָשִׁיּוֹת הַמְזֻרְזוֹת אוֹתָם בְּקִיּוֹם הַמִּצְוֹת,
וּמְחִזְקוֹת אֶת יְדֵיהֶם בְּדַת הָאֱמֶת.

אימתי היו קוראים? במוצאי יום טוב הראשון של חג הסוכות, שהוא
תחלת ימי חלו של מועד של השנה השמינית. והמלך הוא שהיה קורא
באזניהם. כיצד הוא קורא? תוקעים בחצוצרות בכל ירושלים כדי
להקהיל את העם, ומביאים במה גדולה, והמלך עולה ויושב עליה כדי
שישמעו את קריאתו, וכל ישראל העולים לחג מתקבצים סביבו, ופותח
ורואה ומברך, וקורא כמה פרשיות מחמש דברים, ומברך שבע ברכות,
ובברכה האחרונה מתחנן ומתפלל לטובת ישראל כפי יכולתו.

אֲפֹלו חֲכָמִים גְּדוֹלִים שִׂיּוּדְעִים אֶת כָּל הַתּוֹרָה כְּלָה, חֲנֻבִּים לְהַכִּין לָבֶס
לְשִׁמְעַ בְּאִימָה וְיִרְאָה וְגִילָה בְּרַעְדָה, כִּיּוֹם שֶׁנִּתְּנָה בְּסִינַי, שְׁלֹא קִבְּעָה
הַכֶּתֶנֶב אֶלָּא לְחִזְקַת דַּת הָאֱמֶת. וְיִרְאָה עֲצָמוֹ כְּאֵלוֹ עֵתָה נֶצְטוּהָ בָּהּ וּמִפִּי
הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא שׁוֹמְעָה, שֶׁהַמֶּלֶךְ שְׁלִיחַ הוּא לְהַשְׁמִיעַ אֶת דְּבָרֵי הָאֵל
יְתִבְרַךְ. עַד כָּאן מִלְשׁוֹן הַרְמַבְּיָם.

זכר למצות הקהל

יהי רצון שיזכה אותנו בורא עולם שיבנה בית המקדש במהרה בימינו,
ונקיים מצות הקהל מן התורה כדת וכדין, ומלך המשיח יקרא בספר
התורה לאזני כל קהל ישראל. אך כל עוד שעדין לא נבנה בית המקדש,
יש נוהגים לעשות 'זכר למצות הקהל', ולהתאסף ברב עם באחד מימי חל
המועד סכות בשריד בית מקדשנו - 'הכפתל המערבי', או בבתי פנסיות

שְׁבָכֵל עִיר וְעִיר, וְלִקְרָא מִתּוֹךְ סֵפֶר הַתּוֹרָה מִהַפְּרָשִׁיּוֹת שֶׁהִיָּה קוֹרֵא הַמִּלָּךְ בְּזִמְנֵי בֵּית הַמִּקְדָּשׁ. [כְּמוֹ שֶׁכָּתְבוּ הַגְּאוֹן הַאֲדָר"ת רַבִּי אֶלְיָהוּ דָּוִד רַבִּינוּבִיץ תַּאֲוָמִים בְּסִפְרוֹ זֵכֶר לַמִּקְדָּשׁ, וּבִשְׂוִי"ת הַיִּכָּל יִצְחָק הַרְצוּג, וּבִשְׂוִי"ת יַבִּיעַ אֶמֶר חֶלֶק י' יוֹרָה דְּעַה סִימָן כב] (הַמִּלָּךְ הִיָּה מִתְחִיל חֲמֵשׁ דְּבָרִים עַד סוּף פְּרָשֶׁת שְׁמַע (ו. ט). וּמִדְּלֶג לִהְיָה אִם שְׁמַעֲנִיא. יג-כא), וְאַחַר כֵּן 'עֵשֶׂר תִּעֲשֶׂר' (יד. כב-כט) עַד 'מִלְּבַד הַבְּרִית אֲשֶׁר כָּרַת אֲתָם בְּחָרְבִי' (סוף פֶּרֶק כח) (רַמְבַּ"ם חֲגִיגָה פ"ג ה"ג).

וּמָה טוֹב לְהַבִּיא תַלְמִיד חֶכֶם בְּמַעֲמַד זֶה, שֶׁיִּדְבֵּר דְּבָרֵי חֲזוֹק וְהַתְּעוֹרְרוֹת, כִּי זֶה בְּעֵצָם הַמִּטְרָה בְּקִרְיָאָה זֹאת, שֶׁנֶּאֱמַר: "לִמְעַן יִשְׁמְעוּ וְלִמְעַן יִלְמְדוּ וְיִרְאוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם, וְשָׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת". וְכְמוֹ שְׁכוֹתֵב הַרְמַב"ם: "לְזַרְזוּ אֶת הָעָם בְּקִיּוֹם הַמְצוּוֹת, וְלַחֲזֹק אֶת יְדֵיהֶם בְּדַת הָאֱמֶת".

מהלכות חל המועד

הנהגת היהודי בחל המועד

כְּתַב הַרְמַב"ם (פ"ו מהלכות יו"ט ה"יז): מְצוֹת עֲשֵׂה מִן הַתּוֹרָה לְהִיּוֹת שְׂמֵחַ וְטוֹב לֵב בְּחַל הַמוֹעֵד, הוּא וְאֲשֶׁתּוֹ וּבְנֵי בֵּיתּוֹ וְכָל הַנְּלוּיִם אֵלָיו. וְאִם עַל פִּי שְׂאֵכִילָה וְשִׁתְיָה בְּמוֹעֵד מְצוֹת עֲשֵׂה הִיא, לֹא יֵאָכֵל וְיִשְׁתֶּה כָּל הַיּוֹם כָּלוּ, אֲלָא כִּדּוּם הִיא הַדָּת: בְּבִקּוּר מְשַׁכְּמִים כָּל הָעָם לְבֵיתִי כְּנִסְיוֹת וּמִתְפַּלְלִים, וְחוֹזְרִים לְבֵיתֵיהֶם וְאוֹכְלִים, וְהוֹלְכִים לְבֵיתִי מְדַרְשׁוֹת קוֹרְאִים וְשׁוֹנִים עַד חֲצֵי הַיּוֹם, וְאַחַר חֲצֵי הַיּוֹם מִתְפַּלְלִים מְנַחֵה, וְחוֹזְרִים לְבֵיתֵיהֶם לְאָכֵל וּלְשִׁתּוֹת שְׂאֵר הַיּוֹם.

וְכִשְׂאוֹכֵל וְשׁוֹתֵה וְשְׂמֵחַ בְּמוֹעֵד, לֹא יִמְשֹׁךְ בִּיָּנוּ וְיִשְׁחֹק וְקָלוֹת רֹאשׁ, וְיֵאָמַר שְׂכַל מִי שִׁוְסִיף בְּזֶה - יִרְבֶּה בְּמְצוֹת הַשְּׂמֵחָה, שֶׁהַשְּׂכָרוֹת וְהַשְּׂחֹק הַרְבֵּה וְקָלוֹת הָרֹאשׁ, אֵינָה שְׂמֵחָה, אֲלָא הוֹלְלוֹת וְסִכְלוֹת [טַפְּשׁוֹת], וְלֹא נִצְטוּיָנוּ עַל הַהוֹלְלוֹת וְהַסִּכְלוֹת, אֲלָא עַל הַשְּׂמֵחָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ עֲבוֹדַת יוֹצֵר הַכֹּל, שֶׁנֶּאֱמַר: "תַּחַת אֲשֶׁר לֹא עֲבַדְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוֹב לִבְבִי", הִיא לְמִדַּת,

שְׁהַעֲבֹדָה בְּשִׂמְחָה, וְאֵי אֶפְשֶׁר לַעֲבֹד אֶת ה' לֹא מִתּוֹךְ שְׁחוֹק וְלֹא מִתּוֹךְ קָלוֹת רֹאשׁ וְלֹא מִתּוֹךְ שְׂכָרוֹת. עַד כָּאן.

יְמֵי חַל הַמּוֹעֵד נֶאֱסָרוּ בְּחֵלֶק מִן הַמְּלָאכוֹת, כִּי שְׂלֵא יִהְיוּ כְּשֶׁאֵר יְמֵי הַחַל שְׂאִין בָּהֶם קִדְשָׁה. וְצָרִיךְ לְכַבֵּד בְּבִגְדֵי נָאִים, וּבְמֵאֲכָל וּבְמִשְׁתֵּה מִיְחָדִים. וְכָבֵר אָמְרוּ חַז"ל (אבֹת פ"ג מ"א): הַמְּבַזָּה אֶת הַמּוֹעֵדוֹת, אֵף עַל פִּי שֵׁשׁ בְּיָדוֹ תוֹרָה וּמַעֲשִׂים טוֹבִים, אֵין לוֹ חֵלֶק לְעוֹלָם הַבָּא. וּפְרַשׁ רַש"י, הַמְּבַזָּה, שְׁנוֹהֵג בְּחַל הַמּוֹעֵד מְנַהֵג חַל בְּאַכִּילָה וּשְׂתִיָּה.

עֲבוֹדַת ה' הָאֱמֵתִית בְּמוֹעֲדִים

"וְדָבָר יָדוּעַ הוּא, שְׁהַעֲבֹדָה הַשְּׁלֵמָה הִיא עֲבוֹדַת הַנֶּפֶשׁ עִם עֲבוֹדַת הַגּוּף. וְעֲבוֹדַת הַגּוּף הִיא לְהַתְעַנֵּג בְּמֵאֲכָל וּבְמִשְׁתֵּה, כְּמוֹ שְׂכָתוֹב בַּתּוֹרָה בְּמִצְוֹת הַמּוֹעֲדִים: 'וְזָבַחַת שְׁלָמִים וְאָכַלְתָּ שֶׁם'. וְעֲבוֹדַת הַנֶּפֶשׁ הִיא לְהוֹדוֹת, לְשַׁבַּח וְלִזְכֹּר נְסִיוֹ וְנִפְלְאוֹתָיו. וּבְשִׁנְיָהֶם יַחַד תִּהְיֶה הָעֲבוֹדָה שְׁלֵמָה, כְּמוֹ שְׂאֵמְרוֹ (פסחים סח ע"ב): חֵלְקָהּוּ חֲצִיו לַה' וְחֲצִיו לְכֶם. וּבְאוֹתָהּ שְׁעָה, אֶפְלוּ הַדְּבָרִים הַגּוֹפְנִיִּים, שֶׁהֵם הַמֵּאֲכָל וְהַמִּשְׁתֵּה וְהַתְעַנּוּגִים הָאַחֲרִים, כִּלְסֵם נַעֲשִׂים רוֹחֲנִיִּים, וְהֵם עֲבוֹדַת ה'. אֲבָל אִם חֵס וְשְׁלוֹם אֵינוֹ כֵּן, אֵלֶּא מִתְכַּוֵּן לְהַנְאִת גּוֹפּוֹ, וְאֵינוֹ עוֹבֵד לַה' יִתְעַלֶּה הָעֲבוֹדָה הָרְאוּיָה, אֵינֶם מוֹעֲדִים וּמִקְרָאֵי קִדְשׁ. וְעַל זֶה אָמְרוּ חַז"ל: 'אֵלֶּה הֵם מוֹעֲדֵי' - בְּזִמְנֵן שְׂאֵתֶם עוֹשִׂים הַמִּצְוֹת וּמִקְדָּשִׁים הַמּוֹעֵדוֹת בְּאַסְפַּת הָעָם בְּבִתֵּי כְּנִסְיֹת, וּמְהַלְלִים וּמְשַׁבְּחִים לַה' וְעוֹסְקִים בַּתּוֹרָה, אִזּוֹ 'אֵלֶּה הֵם מוֹעֲדֵי', וְאִם לֹא - אֵינֶם מוֹעֲדֵי אֵלֶּא מוֹעֲדֵיכֶם. וְכִמוֹ שֶׁהִשִּׁיב רַבִּי עֲקִיבָא לְאוֹתוֹ מִיֵּן שְׂשֵׂאל אוֹתוֹ, לָמָּה אֵתֶם עוֹשִׂים עִתָּה מוֹעֲדִים, וְהִלֵּא כְּתִיב (ישעיה א יד) 'חֲדָשִׁיכֶם וּמוֹעֲדֵיכֶם שְׁנֵאָה נִפְשִׁי, הֵיוּ עָלַי לְטֵרַח'? אָמַר לוֹ: 'חֲדָשִׁיכֶם וּמוֹעֲדֵיכֶם' כְּתִיב. בְּזִמְנֵן שְׂאֵתֶם מְכוֹנִים לְהַנְאִת גּוֹפְכֶם בְּלִבְד, הֵם שְׁנוֹאִים, אֲבָל אִם אֵתֶם מְכוֹנִים לְעֲבוֹדַתִּי, אֵינֶם שְׁנוֹאִים וְאֵינֶם עָלַי לְטֵרַח, אֵלֶּא אֲהוּבִים וְחַבִּיבִים הֵם לְפָנָי". (דרשות רבי יהושע אבן שועיב)

אָמְרוּ חַז"ל (סנהדרין ז ע"א): תַּחֲלַת דִּינֵנו שֶׁל אָדָם בְּעוֹלָם הַבָּא - עַל דְּבָרֵי תוֹרָה. וְכָתַב הַפְּלֵא יוֹעֵץ (מַעֲרַכַת חוֹל הַמּוֹעֵד): יֵשׁ אָדָם שְׂיָבֵא בְּטַעֲנָה שְׁהִיָּה טְרוּד בְּפִרְנָסָתוֹ לְהַבִּיא טְרָף לְבֵיתוֹ, וְלִכֵּן לֹא עָסַק בַּתּוֹרָה, אִךְ חַל הַמּוֹעֵד יִסְתֵּר טַעֲנָתוֹ, שְׁהִרִי בִימֵי חַל הַמּוֹעֵד פְּנוּי הוּא מִמְּלָאכָה, וּמְבַזֵּב אֶת הַזְּמַן בְּטִיּוֹל בְּכָל רַחְבֵי הָאָרֶץ וּבְכַפְּפוּטִים שׁוֹנִים, וְיִטְעֵנוּ בְּשָׂמִים כְּנִגְדוֹ: הִרִי הִיָּה לָךְ פְּנָאֵי בְּחַל הַמּוֹעֵד לְלַמֵּד תּוֹרָה, וְלָמָּה אֲבַדְתָּ אֶת זְמַנְךָ?! אֲבָל הָאִישׁ הִירָא אֶת ה', וְקִבַּע אֶת יְמֵי הַמּוֹעֵד לְלַמּוּד תּוֹרָה, אִזּוֹ דְּנִים אוֹתוֹ לְזָכוֹת, וּמְחַשְׁבִּים לוֹ כְּאֵלוֹ עָסַק בַּתּוֹרָה גַּם בְּשֶׂאֵר הַיָּמִים שְׁהִיָּה טְרוּד בְּפִרְנָסָתוֹ. וְזֵהוּ שְׂאֵמַר דּוֹד הַמְּלֶךְ ע"ה (תהלים עה ג): "כִּי אֶקַּח מוֹעֵד - אֲנִי מִישְׁרִים אֲשַׁפְּטִי", שְׁעַל פִּי הַתְּנַהֲגוּתוֹ וּמִדַּת נְצוּל זְמַנּוֹ בַּמּוֹעֵד, יִשְׁפֹּט אוֹתוֹ הַקָּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְמִישְׁרִים.

יעלה ויבוא

מזכירים 'יעלה ויבוא' בשחרית, מנחה וערבית. ואם טעה ולא אמר - אם נזכר כשאמר 'ברוך אתה ה' כדי לומר 'המחזיר שכונתו לציון', יסיים 'למדני חקיד', ויחזור לומר 'יעלה ויבוא'. אך אם כבר אמר 'המחזיר שכונתו לציון', יאמר 'יעלה ויבוא' לפני מודים. ואם התחיל אפלו תבה אחת מודים ונזכר, חוזר לתחלת ברפת רצה'. והוא הדין כשנזכר בהמשך התפלה קדם שבא לעקר רגליו, אבל אם נזכר כשבא לעקר רגליו, חוזר לתחלת העמידה. ודין זה אפלו בתפלת ערבית, [ולא כמו בראש חדש, שבערבית לא חוזר]. (סימן תצ סעיף ב. חזו"ע חנוכה רסה)

קריאת התורה - שליח צבור שטעה בקריאת התורה בחל המועד, וקרא קריאה של יום אחר של סבות - אם נזכר קדם שעלו כל ארבעת העולים, די שיקרא לשאר הקוראים את קריאת היום. אך אם נזכר לאחר שעלו כל העולים, יחזור לקרא לעוד עולה אחד את הקריאה של אותו יום, ויברך לפני ולפניה. (פסקי תשובות תמו)

אומר 'יעלה ויבוא' בברכת המזון. ואם טעה ולא אמר - אם נזכר אחר 'ברוך אתה ה' בונה ירושלים', אומר [בלי שם ה'] בלשון זו: **"ברוך אשר נתן מועדים לעמו ישראל לששון ולשמחה"**. (סימן קפח סעיף ז)

עשית מלאכה בחל המועד

מטרת חל המועד - אמר רבי אבא בר ממל: אלו היה מי שיצטרף עמי, הייתי מתיר לעשות מלאכה בחל המועד, כי כל הטעם שאסור לעשות מלאכה במועד, כדי שיהיו אוכלים ושותים ועוסקים בתורה, אבל הם אוכלים ושותים ופוחזים. ומכאן נראה, שאסור שחוק וקלות ראש בחל המועד חמור יותר מעשית מלאכה בו, כיון שכל מטרת התורה במועדות להדבק בה' יתברך ובתורתו. (חזו"ע יו"ט קעב)

דבר האבד - אסור לעשות מלאכה בחל המועד, אלא רק דבר האבד, דהינו שאם לא יעשה את אותה מלאכה, יכול להגיע להפסד, וכדלהלן. (קעג)

לא משתלים לעבד בחל המועד

הִזָּה זֶה בְּחַל הַמוֹעֵד סְפוֹת תִּשְׁלֵ"א. עֲבַר הַגָּאוֹן רַבִּי מִצְלִיחַ מְזוּז זַ"ל בְּרַחוּבוֹת הָעִיר תּוֹנִיס וְרָאָה יְהוּדֵי עוֹבְדֵי בְּחִנוֹתוֹ, בְּמִלְאֶת הַצּוֹרְפוֹת. אָמַר לוֹ: "שָׁמָּא שְׂכַחְתָּ שְׁאֲסוּר לְעַבְדַּ בְּחַל הַמוֹעֵד?" אָמַר: "יִוְדַע אֲנִי, אֲבָל עֲבוּדָה דְּחוּפָה לִי לַעֲשׂוֹתָהּ". אָמַר לוֹ הָרַב: "אִין זֶה דְּבַר הָאֲבָד, וְאֲסוּר לַעֲשׂוֹתוֹ בְּמוֹעֵד". לֹא צִיַּת הָאִישׁ, וְהַמְּשִׁיךְ בְּמִלְאֶתוֹ.

כְּעֵבֶר שֶׁלְשָׁה שְׁבוּעוֹת, בְּיוֹם שְׁשִׁי, הִגִּיעָה אֶל בֵּית הָרַב נְעֵרָה בּוֹכִיָּה: אָבִי הַצּוֹרֵף נִעְצַר בְּעֵלְיָלָה שְׁקָנָה תַּכְשִׁיטִים גְּנוּבִים. מִיָּד קָם הָרַב וְהִלְךְ לְתַחֲנַת הַמִּשְׁטָרָה, בְּקֶשׁ שִׁישְׁחָרוּ אֶת הָעֲצוּר לְשַׁבֵּת, וְחָתַם עֲרֻבוֹת אִישִׁית לְשׁוּבוֹ לְכֹלָא בְּיוֹם רֵאשׁוֹן. בְּדֶרֶךְ סִפֵּר הָעֲצוּר כִּי מִחֲמַת הָעֲנוּיִים הוּדָה בְּנִכּוֹנוֹת הָעֵלְיָלָה, לְמֵרוֹת שֶׁהֶאֱמַת הִיא שְׁלֹא סָחַר בְּתַכְשִׁיטִים גְּנוּבִים. אֲדַרְבָּא, מִמְּנוּ נִגְנְבוּ תַּכְשִׁיטִים יְקָרִים.

אָמַר לוֹ הָרַב: "אֲסַפֵּר לְךָ סִפּוּר. מַעֲשֵׂה בְּאֶחָד שֶׁהִחְמִיצוּ לוֹ אַרְבַּע מְאוֹת חֲבִיּוֹת יַיִן. עָרַף חֲשֵׁבוֹן נֶפֶשׁ, וְהִבִּין שֶׁקִּפַּח מַעֲט אֶת הָאָרִיס שֶׁעָבַד בְּכַרְמוֹ, וְעַל כֵּן אָרַע לוֹ הַפֶּסֶד זֶה. פָּצָה אֶת הָאָרִיס - וּפְתָאוּם הִתְיַקֵּר מַחִיר הַחֶמֶץ וְנִמְכַר בְּמַחִיר הַיַּיִן וְכִסָּה אֶת הַפֶּסֶד... כִּדָּאִי גַם לְךָ לְעָרַף חֲשֵׁבוֹן נֶפֶשׁ: עֲבַדְתָּ בְּחַל הַמוֹעֵד כְּדִי לְהַרְוִיחַ עוֹד מַעֲט מִמוֹן - וּלְבַסּוֹף, רָאָה מַה הִרְוַחְתָּ..."

אָמַר: "טְעִיתִי, רַבִּי, לֹא אוֹסִיף עוֹד לְחַלֵּל אֶת קִדְשַׁת הַמוֹעֵד".

בְּיוֹם רֵאשׁוֹן שָׁב הָאִישׁ לְכֹלָא. אָמַר לוֹ הַחוֹקֵר: "כִּשְׂרָאִיתִי שֶׁהָרַב מְזוּז עָרַב לְיִשְׂרָאֵל וּמִשְׁתַּדֵּל לְמַעַנְדָּה, הִבְנַתִּי שֶׁאַתָּה אָדָם יֹשֵׁר. פְּתַחְתִּי בַּחֲקִירָה נְמַרְצַת וְגִלִּיתִי שֶׁהַפּוֹעֵל הָעֲרָבִי שֶׁלְךָ, הוּא שְׂרַכֵּשׁ אֶת הַסְּחוּרָה הַגְּנוּבָה, וְלֹא עוֹד, אֲלָא שֶׁהוּדָה בְּגִנְבוֹת שְׁגָנַב אֶצְלְךָ וְהִחְזִירָן!" (מַעֲיִין הַמוֹעֵד)

אֲכַל נֶפֶשׁ - כָּל מִלְאֶכָה שֶׁהִיא לְצָרְךָ אֲכַל נֶפֶשׁ בְּמוֹעֵד, מִתֵּר לַעֲשׂוֹתָהּ אֲפֹלוּ עַל יְדֵי אֶמֶן, וְאֲפֹלוּ יֵשׁ בָּהּ טֵרַח גְּדוֹל. וְלָכוֹן מִתֵּר לְתַקּוֹן בְּחַל הַמוֹעֵד מְקַרֵּר חֲשִׁמְלִי, כִּיִּרִים שֶׁל גִּז, תִּנּוּר אֲפִיָּה, בְּרִז מִים שֶׁבְּמִטְבַּח, וְכִיּוֹצֵא בָּזָה. וּמִתֵּר לְפוֹעֵל לְקַבֵּל שְׂכָרוֹ מִשְׁלֵם עֲבוּר עֲבוּדָתוֹ זֹאת, אִם אִין אֲמָנִים שֶׁיַּעֲשׂוּ מִלְּאֲכוֹת אֵלוֹ בְּחִנָּם. (קפ"ו)

כְּבוּשִׁים - אֲסוּר לְכַבֵּשׁ חֲמוּצִים, אֲלָא אִם כֵּן יָכוֹל לְאָכַל מֵהֶם בְּמוֹעֵד. אֲבָל אִם לֹא יִהְיוּ רְאוּיִים לְאֲכִילָה בְּמוֹעֵד, אֲסוּר. וּמֵאֲכָל שֶׁלֹּא יִהְיֶה מְצוּי לְאַחַר הַמוֹעֵד, מִתֵּר לְקַנּוֹתוֹ וּלְכַבְשׁוֹ. וְכֵן אִם יֵשׁ חֲשֵׁשׁ שֶׁיִּתְּלִיעַ אוֹ שִׁיתְּקַלְקַל אִם לֹא יְכַבְּשׁוּ בְּמוֹעֵד, מִתֵּר לְכַבְשׁוֹ, שֶׁהִרִי זֶה 'דְּבַר הָאֲבָד'. (קפ"ו)

גְּלוּחַ וְתִסְפָּרַת - אִין מִתְגַּלְחִים וְאִין מִסְתַּפְּרִים בְּמוֹעֵד. וְאֲפֹלוּ הִזָּה אָנוּס וְלֹא הַסְפִּיק לְהַסְתַּפֵּר אוֹ לְהַתְגַּלַּח בְּעֶרְבַּ הַחֹג, אֲסוּר. וְאֲפֹלוּ לְאָבִי הַבֵּן, לְמוֹהֵל וְלִסְנַדְק, אֲסוּר. אֲבָל לְסַדֵּר אֶת הַשֶּׁפֶס, מִתֵּר לְכָל אָדָם. (קצ)

אָפּלוּ הַתְּגַלַּח בְּעָרֵב הַחַג, אָסוּר לְהַתְּגַלַּח בַּמוֹעֵד, וְאָפּלוּ רְגִיל לְהַתְּגַלַּח בְּכָל יוֹם. (קצ)

הַיּוֹצֵא מִבֵּית הַסֵּהַר בַּמוֹעֵד, מֵתֵר לוֹ לְהַסְתֵּפֵר וּלְהַתְּגַלַּח, וְאָפּלוּ הִיָּה יָכוֹל לְהַסְתֵּפֵר בְּעָרֵב הַחַג, כִּיּוֹן שְׂאִין לוֹ מִצֵּב רוּחַ לְהַסְתֵּפֵר בְּהִיּוֹתוֹ בְּבֵית הַסֵּהַר. (קצב)

אָבֵל עַל אָבִיו אִו עַל אִמּוֹ, שְׁהַסְתֵּימוּ הַשְּׁלֵשִׁים יוֹם בַּמוֹעֵד, וְגָעְרוּ בּוֹ שְׂיַסְתֵּפֵר, מֵתֵר לוֹ לְהַסְתֵּפֵר. וְרִשְׁאֵי לוֹמֵר לְאַחַר שְׂיַגְעֵר בּוֹ כְּדִי שְׂיַסְתֵּפֵר. (קצג)

צַפְרָנִים - מֵתֵר לְגִזֵּז צַפְרָנִים בְּחַל הַמוֹעֵד, וּמִנְהַג בְּנֵי אֲשֶׁכְנֵז לְהַחֲמִיר בָּזָה. (קצד)

מִשְׁקָפִים - שְׂנִשְׁבְּרוּ בַּמוֹעֵד, מֵתֵר לְתַקֵּנָם אָפּלוּ עַל יָדֵי מַעֲשֵׂה אָמֶן. (קצה)

תַּפְיָרָה. גְּהוּץ - מִי שְׂצָרִיף לְתַפֵּר אֶת בְּגָדוֹ בְּחַל הַמוֹעֵד, אִם אֵינּוּ אָמֶן בְּמִלְאֶכֶת הַתַּפְיָרָה, רִשְׁאֵי לְתַפֵּר כְּדָרְכוֹ. וְכֵן מֵתֵר לְגַהֵץ אֶת הַבְּגָדִים בְּחַל הַמוֹעֵד. (קצו)

רִכָּב - אִין לְתַקֵּן רִכָּב פְּרִטִי אִם צָרִיף מַעֲשֵׂה אָמֶן, וְאָפּלוּ אִם מִתְכַּוֵּן לְהַעֲבִיר בּוֹ דְּבָרֵי מֵאֲכָל, כָּל שְׂאֵפְשֵׁר לְהַעֲבִירָם בְּדָרְף אַחֲרָת. אָבֵל תַּקֵּן שְׂאֵינּוּ מַעֲשֵׂה אָמֶן, מֵתֵר לְתַקְנֵנוּ. (קעא)

פוֹעַל - שְׂאִם יִתְחַמֵּק מִלְעַבֵּד יֵשׁ חֲשֵׁשׁ שְׂיַפְטָרוּהוּ, רִשְׁאֵי לְהַמְשִׁיף לְעַבֵּד, כָּל שְׂאֵינּוּ יָכוֹל לְקַבֵּל חֲפָשָׁה עַל חֲשָׁבוֹן חֲפָשׁ שְׁנָתֵי הַמַּגִּיעַ לוֹ, שְׂוֹדָאֵי נְחֻשָׁב דְּבָר הָאֵבֵד. (קעב)

בַּעַל עֵסֶק - הַמַּעֲבִיד פּוֹעֲלִים קְבוּעִים, וְאִם לֹא יַעֲסִיק אוֹתָם יַצְטָרֵף לְשֵׁלֶם לְהַם מִשְׁפָּרַת שְׁלֵמָה - רִשְׁאֵי לְהַעֲסִיק אוֹתָם. וַיִּשְׁתַּדְּלוּ לְעַבֵּד בְּצַנְעָה כְּכָל הָאֵפְשֵׁר. (קעג)

חֲנוּת - בַּעֲלֵי מַכְלָת וּמוֹכְרֵי יָרְקוֹת רִשְׁאֵים לְפָתַח אֶת חֲנוּתָם, כִּיּוֹן שְׂיַדוּעַ שְׂקוּנִים לְצָרֵף הַמוֹעֵד, שְׂהָרֵי מוֹצְרֵי הַחֲלָב וְהַיָּרְקוֹת אֵינָם מִתְקַיְמִים זְמַן רַב, וְכֵן כָּל כִּיּוֹצֵא בָּזָה. אָבֵל מוֹכְרֵי פְרוֹת יְבִשִׁים, אֲרִז וְכַדוּמָה שְׂמִתְקַיְמִים זְמַן רַב, יִמְכְּרוּ בְּצַנְעָה, דְּהֵינּוּ, שְׂאִם הִיָּתָה פְתוּחָה הַחֲנוּת לְרִשׁוֹת הַרְבִּים - פּוֹתַח דָּלֶת אַחַת וְנוֹעַל אַחַת, שְׂלֹא יַחֲשָׁדוּהוּ שְׂמוֹכֵר לְחַל. וּמִכָּל מְקוֹם, בְּעָרֵב שְׂמִחַת תּוֹרָה מֵתֵר לְמַכֵּר בְּפִרְהָסָיָא, מִפְּנֵי כְבוֹד יוֹם טוֹב. (שו"ע סימן תקלט סעיפים י, יא. קצ)

כְּבוֹס - אָסוּר לְכַבֵּס בְּגָדִים בְּחַל הַמוֹעֵד אָפּלוּ לְצָרֵף הַמוֹעֵד. וְאוּלָם, מַגְבוֹת יָדִים וְרַחְצָה מֵתֵר לְכַבֵּס. וְכֵן בְּגָדֵי יָלְדִים קְטַנִּים מֵתֵר לְכַבֵּס, כִּיּוֹן שְׂיַדְרָכָם לְהַתְּלַלְדָּה תְּמִיד בְּעַפְרָה. וְאִין לְצָרֵף בְּגָדֵי גְדוּלִים לְמַכּוֹנֶת הַכְּבִיסָה. (קצח)

בְּזִמְנֵנוּ שְׁמַחְלִיפִים גְּרָבִים וּלְבָנִים הַסְּמוּכִים לְבֶשֶׁר מִדֵּי יוֹם, מִפְּנֵי שְׁמַתְלַכְלָכִים תָּמִיד בְּזַעַה - אִם אֵין לוֹ אַחֲרִים לְהַחְלִיף, מִתֵּר לְכַבֵּסָם בְּמִכּוֹנֵת כְּבִיסָה בְּמוֹעֵד. (קצח)

בְּגֵד שֶׁהִתְלַכְלַךְ בְּכֶתֶם, מִתֵּר לְנִקּוֹת אֶת הַכֶּתֶם בְּחִמְרֵי נְקוּי, שְׂאִין זֶה בְּגֵדָר כְּבוּס. (ר)

צַחְצוּחַ נְעָלִים - מִתֵּר לְצַחֲצַח נְעָלִים בְּמוֹעֵד, שְׂאִינוּ דוֹמָה לְכְבוּס כָּלֵל. (קצה)

מִצְלָמָה - מִתֵּר לְצַלֵּם בְּמוֹעֵד, אֲבָל לֹא יִפְתַּח אֶת הַתְּמוּנָה אֶלָּא לְאַחַר הַמוֹעֵד. (רו)

גוּי - מְלֹאכָה שְׂאִסוּר לַעֲשׂוֹתָהּ בְּמוֹעֵד, אֲסוּר גַּם לּוֹמַר לְגוּי לַעֲשׂוֹתָהּ. וּמִכָּל מְקוֹם, אִם עֶבֶר וְאָמַר לְגוּי לַעֲשׂוֹתָהּ, לֹא אֲסוּרוֹ חֲכָמִים לְהַנּוֹת מִמֶּנָּה אֶפְלוּ בְּמוֹעֵד. (ר)

כְּתִיבָה - כְּתִיבָה רְגִילָה שְׂלָנוּ [שְׁלֹא מִקְפִּיד שְׁתִּהְיֶה מִתְקַנֵּת וְיִפְה], מִתְּרַת, כָּל שֶׁהִיא לְצַרְף הַמוֹעֵד. וְכֵן מִתֵּר לְכַתֵּב בְּחַל הַמוֹעֵד אֲגֵרַת שְׁלוֹם לְחִבְרוּ וְחִדוּשֵׁי תוֹרָה, בֵּין שֶׁחִדָּשׁ מַעֲצָמוֹ וּבֵין שֶׁשָּׁמַע מֵאַחֲרִים. מַה גַּם, שְׂאִם לֹא יִכְתְּבֵם, יֵשׁ חֲשֵׁשׁ שֶׁיִּשְׁכָּחוּ מִמֶּנּוּ וְנִחְשָׁב כְּדָבָר הָאֲבָד, וְאֶפְלוּ יִחְזֹר עֲלֵיהֶם כְּמָה פְּעָמִים, עַדִּין יֵשׁ חֲשֵׁשׁ שֶׁיִּשְׁכָּחוּם. וּמִתֵּר לְכַתְּבָם בְּכַתֵּב יָדוֹ אוֹ בְּמִכּוֹנֵת כְּתִיבָה אוֹ בְּאִמְצָעוֹת מִחֲשָׁב. (רד)

תְּלִמוּד תוֹרָה - מִתֵּר לְשַׁפֵּץ אֶת חֲדָרֵי תְּלִמוּדֵי הַתּוֹרָה, וְכֵן לְתַת לְנֶגֶר לַעֲשׂוֹת סְפָסָלִים לְתִלְמִידִים, כְּדֵי שְׂיִהְיוּ מוּכָנִים מִיָּד לְאַחַר הַחֵג וְלֹא יִתְבַּטְּלוּ מִתְּלִמוּד תוֹרָה. וּמִתֵּר לְפוֹעֲלִים לְקַבֵּל שְׂכָרָם כְּרָאוּי לְלֹא כָּל חֲשֵׁשׁ, מֵאַחַר וְהוּא דָּבָר מִצְּנוּה. (קעו)

בֵּית הַכְּנִסֵּת - אֵין בּוֹנִים בֵּית הַכְּנִסֵּת בְּמוֹעֵד. אוֹלָם אִם יִשְׁנֵם רְשָׁעִים שֶׁחֲפָצִים לְמַנֵּעַ אֶת הַבְּנִיָּה, מִתֵּר לְהַמְשִׁיךְ לְעֵבֶד בְּמוֹעֵד, שְׂאִין לָד דָּבָר הָאֲבָד גְּדוֹל מְזָה. (קעה)

קבלת פני רבו ברגל

מִצְּנוּה עַל כָּל אָדָם לְקַבֵּל אֶת פְּנֵי רְבוֹ בְּחֵג, וְאֶפְלוּ אִם רְבוֹ גָר מִחוּץ לְעִיר, יִשְׁתַּדֵּל לְנִסְעֵ אֵלָיו לְרֵאוּתוֹ. וּמִכָּל מְקוֹם, גַּם בְּמִשְׁךְ הַשָּׁנָה, בְּכָל פְּעַם שֶׁאָדָם הוֹלֵךְ לְקַבֵּל אֶת פְּנֵי רְבוֹ, מְקִיָּם בְּזֶה מִצְּנוּה. (ראש השנה ט"ז ע"ב. סוכה י ע"ב, כו ע"א ועוד. רמב"ם פ"ה מהלכות תלמוד תורה ה"ז)

עליה לרגל

הו אָמַת שְׁעָקַר מִצּוֹת עֲלֶיהָ לָרְגֵל הַיְתָה בְּזִמּוֹן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁהָיוּ מְבִיאִים קֶרְבָּנוֹת לְהַקְרִיבָם בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ כְּפִתּוּב בַּתּוֹרָה, מִכָּל מְקוֹם, גַּם בְּזִמּוֹן הַזֶּה מִצְוָה לְעֲלוֹת לִירוּשָׁלַיִם וְלַכְתֹּל הַמַּעֲרָבִי, מִפְּנֵי שֶׁקִּדְשָׁתָן קִיָּמַת לְעוֹלָם מִפְּנֵי הַשְּׂכִינָה, שֶׁנֶּאֱמַר (מלכים א ט ג): "וְהָיוּ עֵינָי וְלִבִּי שָׁם כָּל הַיָּמִים". וְכֵן אָמְרוּ בְּמִדְרָשׁ (שִׁיר הַשִּׁירִים רַבָּה ב): מְעוֹלָם לֹא זָזָה שְׂכִינָה מִכְּתֹל הַמַּעֲרָבִי. וְכֵן כָּתַב הַרְמְב"ם (פ"ו מביית הבחירה הט"ז), שֶׁקִּדְשָׁת בֵּית הַמִּקְדָּשׁ וִירוּשָׁלַיִם לֹא בְּטָלָה לְעוֹלָם. וּבִסְפָר חֲסִידִים (סימן תרל) מוּבָא, שֶׁרַבְּנֵי הָאֵל גָּאוֹן הָיָה רָגִיל לְעֲלוֹת מִבְּבֵל לִירוּשָׁלַיִם בְּחַג הַסִּכּוֹת מִיַּד שְׁנָה בַשָּׁנָה, וְהָיָה מְקִיף אֶת הַר הַזֵּיתִים בַּיּוֹם הַשְּׁעֵנָא רַבָּה שְׁבַע פְּעָמִים. וּבְשׁו"ת הַתְּשֻׁבָּ"ץ (ח"ג סימן רא) כָּתַב: וְהַעֲדֵי מְגִידֵי אָמַת, כִּי עֲדִין נִשְׁאָר מֵהַנְּסִים שֶׁהָיוּ בִירוּשָׁלַיִם בְּזִמּוֹן הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁלֹּא אָמַר אָדָם לְחַבְרוֹ צַר לִי הַמְּקוֹם, כִּי בֵּית הַכְּנֶסֶת שֶׁבִירוּשָׁלַיִם שְׁצָרִיכָה לְמַעַט אֲנָשֵׁי הַמְּקוֹם הַדָּרִים שָׁם, מִתְּמַלְאֵת מִפֶּה לְפֶה בְּעַת הַתְּקַבֵּץ עוֹלֵי הַרְגֵל הַחוֹגְגִים בְּחַג הַשְּׁבוּעוֹת יוֹתֵר מִשְׁלֹשׁ מֵאוֹת אִישׁ, וְכֻלָּם נִכְנְסִים וְיוֹשְׁבִים רְוָחִים, כִּי עֲדִין הִיא בְּקִדְשָׁתָהּ. (יחווה דעת ח"א סימן כה)

אָף עַל פִּי שֶׁבְּכָל הַשָּׁנָה, אִם עָבְרוּ שְׁלֹשִׁים יוֹם שֶׁלֹּא רָאָה אָדָם אֶת הַכְּתֹל הַמַּעֲרָבִי, עוֹמֵד וְאוֹמֵר אֶת הַפְּסוּק (ישעיה סד י): "בֵּית קִדְשֵׁנוּ וְתִפְאֶרְתֵּנוּ אֲשֶׁר הִלְלוּךָ אֲבֹתֵינוּ הִיָּה לְשִׁרְפָת אֵשׁ, וְכָל מַחְמַדֵּינוּ הִיָּה לְחִרְבָּה", וְקוֹרֵעַ אֶת בְּגָדוֹ עַד כְּנֶגֶד לְבוֹ, מִכָּל מְקוֹם, אִם בָּא בְּחָג, אִינוּ קוֹרֵעַ, מִפְּנֵי קִדְשָׁת וְשִׁמְחַת הַחָג. וּבְכָל אֶפֶן, הִגֵּר בִירוּשָׁלַיִם אִינוּ צָרִיךְ לְקוֹרֵעַ, אָף אִם לֹא רָאָה אֶת הַכְּתֹל שְׁלֹשִׁים יוֹם. (שו"ע סימן תקסא. חזו"ע ארבע תעניות תלח)

וַיֵּשׁ לְהַזְכִּיר וּלְהַזְהִיר, שֶׁהַכְּנִיסָה לְשִׁטַּח הַר הַבַּיִת כִּיּוֹם אֲסוּרָה בְּשׁוּם פְּנִים וְאֶפֶן, מֵאַחַר וְכֻלָּנוּ טְמֵאֵי מֵתִים, וְהַנְּכִנְס לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ כְּשֶׁהוּא טְמֵא מֵת, חֲזֵב כָּרַת. וּבַעֲזָרַת ה' בְּקֶרֶב, שֶׁיָּבֵא מְשִׁיחַ צְדָקָנוּ, וַיִּטְהָרוּ כָּל יִשְׂרָאֵל בְּאֶפְרַר פָּרָה אֲדָמָה, נִכְנָס בְּשִׁמְחָה וּבְטוֹב לִבָּב לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ הַשְּׁלִישִׁי שֶׁיֵּרֵד בְּנוֹי מִן הַשָּׁמַיִם, מִמַּעֲשֵׂה יְדֵיו שֶׁל הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא. וְלָכֵן אֵין לְהַתְּפַתּוֹת אַחַר אוֹתָם חוֹטְאִים וּמַחְטִיאִים אֶת הַרְבִּים, שֶׁבָּנוּ כְּנִיסָה מִיַּחַדָּת לְהַר הַבַּיִת, וְנוֹטְלִים דְּמֵי כְּנִיסָה כְּאֵלוֹ זֶה אֲתֵר מוֹזִיאֵוֹן, וְאֲנָשִׁים תְּמִימִים עֲמִי הַאֲרָצוֹת מִתְּפַתִּים אַחֲרֵיהֶם לְהַכְּנִס לְשָׁם. וְה' הַטּוֹב יִכְפֹּר בְּעַד. (יחווה דעת ח"א סימן כה)

שמחת בית השואבה

בזמן שְׁבִית הַמִּקְדָּשׁ הָיָה קָיָם, הָיוּ עוֹשִׂים בְּכָל לַיְלֵי חַל הַמוֹעֵד "שְׁמַחַת בֵּית הַשְּׂוֹאֵבָה", דְּהֵינּוּ, שְׁמַחָה עַל שֶׁזָּכוּ לְשָׂאֵב מִיַּם לְמַצּוֹת נְסוּף הַמַּיִם עַל הַמִּזְבֵּחַ, שֶׁהִיְתָה נוֹהֶגֶת רַק בְּחַג הַסְּכּוֹת, וּלְחֻבּוֹב מִצּוּהָ זֶה הָיוּ שְׂמֵחִים וּמְשׁוֹרְרִים לֵה' יִתְבָּרַךְ בְּמִשְׁךָ כָּל הַלַּיְלָה, כְּמוֹבֵא בַּמִּשְׁנָה (סוּכָה נ"א ע"א) : "מִי שֶׁלֹּא רָאָה שְׁמַחַת בֵּית הַשְּׂוֹאֵבָה, לֹא רָאָה שְׁמַחָה מִיָּמָיו. מְנוֹרוֹת שֶׁל זָהָב הָיוּ שָׁם, וְאַרְבָּעָה סְפָלִים שֶׁל זָהָב בְּרֹאשֵׁיהֶם, וְהָיוּ מְטִילִים לְכָל סְפָל וְסְפָל מָאָה וְעֶשְׂרִים לֶג שָׁמֶן [כֶּ-40 לִיטֵר שָׁמֶן], וְלֹא הִיְתָה חֲצֵר בִּירוּשָׁלַיִם שֶׁלֹּא הָאִירָה מֵאוֹר בֵּית הַשְּׂוֹאֵבָה. חֲסִידִים וְאַנְשֵׁי מַעֲשֵׂה הָיוּ מְרַקְדִים בְּפִנְיֵיהֶם בְּאַבּוּקוֹת שֶׁל אוֹר שְׁבִידֵיהֶן, וְאוֹמְרִים לְפִנְיֵיהֶם דְּבָרֵי שִׁירוֹת וְתִשְׁבָּחוֹת, וְהַלְוִים בְּכַנּוֹרוֹת, וּבְנָבְלִים [קָנוֹן בַּלְשׁוֹנָנוּ], וּבְמַצְלֵתִים, וּבְחֻצּוֹרוֹת, וּבְכָלֵי שִׁיר בְּלֹא מִסְפָּר".

וְאָמְרוּ בְּתַלְמוּד יְרוּשָׁלַיִם, שֶׁמִּשְׁמַחָה זֶה הָיוּ שׂוֹאֲבִים רוּחַ הַקֹּדֶשׁ, שְׂאִין הַשְּׂכִינָה שׁוֹרָה אֶלָּא מִתּוֹךְ שְׁמַחָה, שְׂנַאֲמַר (מַלְכִים ב ג טו) : "וְהָיָה כִּנְגֹן הַמְּנַגֵּן, וְתַהֵי עָלָיו יַד ה'". וְיוֹנָה הַנְּבִיא זָכָה לְהֵיוֹת נְבִיא בְּזָכוֹת שֶׁהָיָה מַעֲלֵי רִגְלִים לְבֵית הַמִּקְדָּשׁ, וְהָיָה שְׂמֵחַ שְׁמַחָה גְדוֹלָה, וּבְשְׁמַחַת בֵּית הַשְּׂוֹאֵבָה שְׁרָתָה עָלָיו שְׂכִינָה. (תּוֹסֵפוֹת סוּכָה נ ע"ב)

מִנְהַג יִשְׂרָאֵל קְדוֹשִׁים לַעֲשׂוֹת זָכָר לְשְׁמַחַת בֵּית הַשְּׂוֹאֵבָה בְּלַיְלֵי חַל הַמוֹעֵד, וְלִהְבִּיא כְּלֵי נְגִינָה, וְלִשְׁרֵי וְלִרְקֹד לְכַבּוֹד ה' יִתְבָּרַךְ, שְׁשׁוֹן וְשְׁמַחָה יִמָּצֵא בָּהּ, תּוֹדָה וְקוֹל זְמֶרָה. וְאוֹתָם הָעוֹשִׂים זֹאת יַחַד עִם סְעוּדָה וּמִשְׁתֵּה, יֵשׁ לָהֶם לְהִזְהַר שֶׁלֹּא לְהִמָּשֵׁךְ אַחַר הַיּוֹם, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִגִּיעוּ לְשַׁחֹק וְקִלּוֹת רֹאשׁ חֵס וְשָׁלוֹם, שְׂאִין הַשַּׁחֹק וְהַקִּלּוֹת רֹאשׁ - שְׁמַחָה, אֶלָּא הוֹלָלוֹת, וְלֹא נִצְטוּיָנוּ עַל הוֹלָלוֹת וּשְׁטוּת, אֶלָּא עַל שְׁמַחָה שֶׁיֵּשׁ בָּהּ עֲבוּדַת הַיּוֹצֵר בְּרוּךְ הוּא, שְׁמִתּוֹכָה נִגִּיעַ לְאַהֲבַת ה' יִתְבָּרַךְ, לְהוֹדוֹת לוֹ וּלְבָרַךְ בְּשִׁמוֹ עַל כָּל הַטוֹב אֲשֶׁר גָּמְלָנוּ. (רַמְבַּ"ם וְשׁו"ע סִימָן תַּקכ"ט. ר"כ)

שְׁמַחַת בֵּית הַשְּׂוֹאֵבָה בְּעִיר הַקֹּדֶשׁ יְרוּשָׁלַיִם

כָּתַב רַבֵּנוּ מֹשֶׁה חָאגִיז זצ"ל : "וְזוֹכֵר אֲנִי כִּי בְּאַרְץ מוֹלְדָתִי, הִיא עִיר קְדֻשָׁנוּ יְרוּשָׁלַיִם תִּבְנֶה וְתִכּוֹנֵן, בְּחַל הַמוֹעֵד סְכּוֹת הָיוּ מִתְאַסְּפִים כָּל רֹאשֵׁי עַם קְדֻשָׁה, וְעַל רֹאשֵׁם הַגָּאוֹן הַמְּפָרָס מֵרֵזְקֵי רַבֵּנוּ מֹשֶׁה גְּלַנְטִי [מִתְלַמְּדֵי שֶׁל מְרוֹ הַשְּׁלַחַן עָרוּךְ רַבֵּנוּ יוֹסֵף קָארוֹ זצ"ל], זְכָרוֹנוֹ לְבָרְכָה לְחַיֵּי הָעוֹלָם הַבָּא, בְּפִנְיֵי הַיִּכָּל הַקֹּדֶשׁ, וּבְאַבּוּקוֹת בִּידֵיהֶם, וְקוֹל נְעִים, וְכָל בְּעֵלֵי כְּלֵי זְמֶר הָיוּ עוֹמְדִים בְּשִׁירִים וְרִנָּנוֹת וְתִשְׁבָּחוֹת, וְרֹאשֵׁי עִיר הַקֹּדֶשׁ הָיוּ מְרַקְדִים לְפִנְיֵי הַיִּכָּל זָכָר לְשְׁמַחַת בֵּית הַשְּׂוֹאֵבָה. וּבְשַׁעַת הַסִּיּוֹם הָיוּ אוֹמְרִים : "יְהִי רָצוֹן שְׁנִזְכָּה לְרֹאוֹת בְּשְׁמַחַת בֵּית הַשְּׂוֹאֵבָה בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ" - וְאִין אֶחָד שֶׁהָיָה חוֹשֵׁשׁ לְכַבּוֹד! ה' יִתְבָּרַךְ יִזְכְּנוּ לְשׁוֹב לְחִסוֹת בְּבֵית ה' וּבְנַעַם קְדֻשָׁתוֹ, וְנִגְיֵלָה וְנִשְׁמַחָה בּוֹ וּבְתוֹרָתוֹ! (מַעֲיִן הַמוֹעֵד ש"כ)

והיה מחניך קדוש

כתב מֶרֶן הַשֵּׁלַחֵן עֲרוּךְ (סימן תקכט סעיף ד) : חִיבִים בַּיֵּת דִּין לְהַעֲמִיד שׁוֹטְרִים בְּחֻגִים, שְׂיִהְיוּ מְשׁוֹטְטִים וּמְחַפְּשִׁים בְּגִנּוֹת וּבַפְּרָדְסִים וְעַל הַנְּהָרוֹת, שֶׁלֹּא יִתְקַבְּצוּ שָׁם לֶאֱכֹל וּלְשִׁתּוֹת אֲנָשִׁים וְנָשִׁים, וַיָּבֹאוּ לַיָּדַי עֲבָרָה, חֵס וְשָׁלוֹם. וְכֵן יִזְהִירוּ בְּדַבָּר זֶה לְכָל הָעָם, שֶׁלֹּא יִתְעַרְבוּ אֲנָשִׁים וְנָשִׁים בְּבִתְיָהֶם בְּשִׂמְחָה, וְלֹא יִמְשְׁכוּ בִּיָּן, שֶׁמָּא יָבֹאוּ לַיָּדַי עֲבָרָה, אֲלֵא יִהְיוּ כְּלָם קְדוּשִׁים. ע"כ. וְכֵתֵב הָרַב מְשֻׁנָּה בְּרוּרָה: וְדַבֵּר זֶה יֵשׁ חַיִּיב תְּמִיד לְהַזְהִיר עָלָיו וּלְמַחֹת בְּמִי שֵׁישׁ בְּיָדוֹ, אֲלֵא שֶׁבְּחֻגִים מְצוּי הַקְּלָקוּל בְּיוֹתֵר. וּבְעוֹנוֹתֵינוּ הָרַבִּים נִתְפָּרֵץ קְלָקוּל זֶה בְּזַמְנֵנוּ בְּאֵיזָה מְקוֹמוֹת גַּם בְּיָמוֹת הַחֹל, וְעוֹן גְּדוֹל הוּא, וּמִי שֵׁישׁ בְּיָדוֹ לְמַחֹת, בְּוַדָּאֵי מְחַיֵּב לְמַחֹת. עכ"ד.

רבה

הושענא

מעלת היום

יום השביעי של חג הסוכות נקרא יום "הושענא רבה", ומרבנים בו בלמוד תורה וסליחות ותחנונים. ואמרו במדרש: "אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו: אני יחיד בעולמי - ואתה יחיד בעולמך. עתיד אני לתת לבניך יום מיחד לכפר בו עוונותיהם, וזהו יום הושענא רבה. שאם אין כפרה לבניך ביום ראש השנה - תהיה להם כפרה ביום הכפורים, ואם לאו - תהיה להם כפרה ביום הושענא רבה". (תלו)

רָמְזוּ אָמְרוּ: "אֲרִיָּה שָׁאֵג מִי לֹא יִירָא". "אֲרִיָּה" רֵאשִׁי תְּבוּת: אֵלּוּל, רֵאשׁ
הַשָּׁנָה, יוֹם הַכַּפּוּרִים, הוֹשַׁעֲנָא רַבָּה. שְׁכַל הַיָּמִים הַלָּלוּ, הֵם יָמֵי תְּשׁוּבָה
וּמְחִילָה לְעַם יִשְׂרָאֵל. (תלח)

עורו ישנים

נְהַגוּ יִשְׂרָאֵל קְדוֹשִׁים לְהִיּוֹת נְעוּרִים כָּל הַלַּיְלָה שֶׁל הוֹשַׁעֲנָא רַבָּה, וְעוֹסְקִים
בַּתּוֹרָה בְּסֵדֶר הַמִּתְקָן 'קְרִיאֵי מוֹעֵד', וְקוֹרְאִים בּוֹ: חֲמֵשׁ דְּבָרִים, מְדַרְשׁ
רַבָּה עַל פְּרִשְׁת 'וְזֹאת הַבְּרָכָה', וְלֹאֲחֵר חֲצוֹת לַיְלָה [בְּעֶרְךָ בְּשַׁעָה: 23:25]
קוֹרְאִים אֶת כָּל סֵפֶר הַתְּהִלִּים עִם מְעַט קְטָעֵי סְלִיחוֹת, עַד אֹר הַבִּקְר. (תלח)

עֵקֶר הַתְּקוּן בַּלַּיְלָה הַזֶּה הוּא בְּחֻצֵי הַרְאֵשׁוֹן שֶׁל הַלַּיְלָה. עַל כֵּן, מִן הַרְאוּי
לְקַבֵּעַ אֶת זְמַן בִּיאַת הָאֲנָשִׁים לְבֵית הַכְּנֶסֶת בַּלַּיְלָה לְפָחוֹת כְּשַׁעֲתַיִם וְחֻצֵי
קֶדֶם חֲצוֹת [21:00], כְּדֵי שֶׁעַד חֲצוֹת יִסְפִּיקוּ לְסַיֵּם אֶת חֲמֵשׁ דְּבָרִים, וְלֹא
כְּאוֹתָם בְּתֵי כְּנֶסֶת שְׁמֵת־חִילִים אֶת הַלְמוּד בְּשַׁעָה מְאֻחֶרֶת, וּמִפְּסִידִים בְּזֶה
אֶת עֵקֶר הַתְּקוּן שֶׁל הַלַּיְלָה. (תלח)

אָדָם שֶׁיּוֹדֵעַ בְּעֶצְמוֹ שֶׁאֵינּוּ יָכוֹל לְהַחֲזִיק מְעַמָּד לְהַשְׁאֵר עֲרֵנִי עַד אֹר
הַבִּקְר, הַנִּכּוֹן שֶׁיִּלְמַד בְּתַחֲלַת הַלַּיְלָה אֶת כָּל הַתְּקוּן חוּץ מִקְרִיאַת
הַתְּהִלִּים, וְיִלְדֵךְ לְנוּחַ מְעַט עַל מִטָּתוֹ בְּסֻפָּה, וְכִשְׁיָקוּם יִטַּל יָדָיו וְיִבְרַךְ עַל
הַנְּטִילָה וְיִבְרַכּוֹת הַתּוֹרָה, וְיִקְרָא אֶת הַתְּהִלִּים עִם הַצְּבוּר, וּבִבְקָר לֹא
יִבְרַךְ שׁוֹב 'בְּרַכּוֹת הַתּוֹרָה' קֶדֶם הַתְּפִלָּה.

כְּאֲשֶׁר טוֹעֲמִים מִיָּנִי מְזוֹנוֹת בְּמִשְׁךְ הַלַּיְלָה, יֵשׁ לְשִׁים לֵב שֶׁלֹּא לֶאֱכַל כְּבִיצָה
[54 גָּרָם] עוֹגָה חוּץ לְסֻפָּה, וְכַמְבָּאָר לְעִיל בְּהַרְחָבָה בְּדִינֵי הָאֲכִילָה בְּסֻפָּה.

ברכות השחר

הַנְּעוּר כָּל הַלַּיְלָה, מְבָרַךְ בְּעֵמּוּד הַשְּׁחַר 'בְּרַכּוֹת הַשְּׁחַר' וְיִבְרַכּוֹת הַתּוֹרָה,
לְבַד מִבְּרַכַּת 'עַל נְטִילַת יָדַיִם', שֶׁנוּטַל יָדָיו אַף לֹא מְבָרַךְ. וְכֵן בְּרַכַּת 'אֲשֶׁר
יִצְרֵי לֹא יִבְרַךְ, אֶלֶּא רַק אִם הִצְרַךְ לְצִאת לְבֵית הַכְּפֵסָא. וְאִמְנָם, יֵשׁ מִבְּנֵי

אֲשֶׁכֶּנּוּ הַנוֹהֲגִים לְשִׁמְעַת אֶת 'בְּרָכוֹת הַשַּׁחַר' ו'בְּרָכוֹת הַתּוֹרָה' מֵאֲדָם אַחַר
שְׁיִשּׁוֹן שְׁנַת קָבַע בְּלֵילָה, וְהוּא מְבָרֵךְ וּמְכַוֵּן לְהוֹצִיאָם יְדֵי חוֹבָתָם. וּמְכַל
מְקוֹם, מְנַהֵג בְּנֵי סִפְרָד אֵינּוּ כֵן, אֶלָּא כָּל אֶחָד וְאֶחָד מְבָרֵךְ לְעַצְמוֹ, וְאֵף בְּנֵי
אֲשֶׁכֶּנּוּ רְשָׁאִים לְבָרֵךְ בְּעַצְמָם. כַּמְבָאָר בְּחוֹבֶרֶת חַג הַשְּׁבוּעוֹת.

עמוד השחר

זְמַן עַמּוּד הַשַּׁחַר הוּא 72 דְּקוֹת זְמַנִּיּוֹת לְפָנֵי הַנֶּחֱץ הַחֲמָה, [עַמּוּד הַשַּׁחַר בְּעֶרְךָ
בְּשַׁעָה : 4: 30. גַּץ הַחֲמָה בְּעֶרְךָ : 5: 45]. וְהַמְבָרֵךְ בְּרָכוֹת הַתּוֹרָה קֹדֶם הַזְמַן הַזֶּה,
הָרִי הוּא מְבָרֵךְ בְּרָכוֹת לְבִטּוּלָה לְדַעַת מָרוֹן הַשְּׁלָחוֹן עָרוּךְ וְרֵב הַפּוֹסְקִים.
וּמְכַל מְקוֹם, בְּרָכוֹת הַשַּׁחַר רְשָׁאִי לְבָרֵךְ מֵעַקֵּר הַדִּין מִזְמַן חֲצוֹת הַלַּיְלָה
[בְּעֶרְךָ בְּשַׁעָה : 23: 25]. (תלח)

תפלת שחרית

יְתַגְבֵּר כְּאֲרִי שְׁלֵא יִתְנַמְנֵם בְּשַׁעַת קְרִיאַת שְׁמַע וְתִפְלָה וְיִצְא שְׁכָרוֹ בְּהִפְסָדוֹ.
וְטוֹב שֶׁהַשְּׁלִיחַ צָבוּר לֹא יֵאָרֵךְ מִדֵּי בְּנִגּוּנִים בְּתִפְלָה, אֶלָּא יִתְפַּלֵּל מְלָה
בְּמְלָה וּבְמַהֲרֵי מַעַט, כְּדֵי שְׁלֵא יִתְנַמְנְמוּ הָאֲנָשִׁים בְּתִפְלָה.

לְאַחַר קְרִיאַת הַהֵלֵל נִהְגוּ לְהַקְיֹף אֶת הַתִּבְּהָ שְׁבַע הַקְּפוֹת עִם הַלּוּלָב וּמִיָּנִיּוֹ,
שְׁעַל יְדֵי הַהַקְּפוֹת לְתִבְּהָ, הַדּוּמָה לְמִזְבֵּחַ ה', נוֹכַל לְהַפִּיל אֶת חוֹמַת
הָאוֹיְבִים וּלְהַכְרִיתָם, כְּשֵׁם שְׁעַם יִשְׂרָאֵל הַקִּיפוּ שְׁבַע פְּעָמִים אֶת יְרִיחוֹ עַד
שְׁנִפְלָה חוֹמָתָה. (תלו)

מצות חבטת הערבה

אחר תפלת מוסף לוקחים חמש ערבות קשורות יחד, וארץ כל ערבה לא פחות משלשה טפחים [24 ס"מ]. וחובטים אותן בקרקע שאינה מרצפת חמש פעמים ולא יותר, לקיים מנהג נביאים שהנהיגו לישראל כו. (תמ, תמג)

והטעם שהנהיגו הנביאים כו, כי בזמן בית המקדש היתה נהגת מצות נטילת ערבה כל שבעת הימים מ'הלכה למשה מסיני', ובכל יום היו מקיפים בה את המזבח פעם אחת, וביום השביעי שבע פעמים. ואפלו אם היתה חל יום השביעי בשבת, היו מקיפים בה את המזבח. כשחרב בית המקדש, באו הנביאים האחרונים - חגי, זכריה ומלאכי, שהיו מאנשי כנסת הגדולה מתקני תקנות, ונהיגו לטל ערבה ביום השביעי - 'הושענא רבה' - זכר למקדש. ומה שאנו חובטים בקרקע, כתבו הגאונים, מאחר והערבה דומה לשפתיים, ובהיות שעת הושענא רבה ישראל מרבים במצוות, ואם היה בא השטן לקטרג כנגדם, היה מתבטל על ידי רבוי המצוות שעושים, אף מכאן ולהבא אנו רומזים בחבטת הערבה בקרקע, שכל פה שיקום ויקטרג עלינו, לא יוכל לנו ויפל ארצה, כמו שנגאמר: "כל כלי יוצר עליך - לא יצלח, וכל לשון תקום אתך למשפט - תרשיעיו". (תמ)

בכל פעם שחובט בקרקע, יכון כנגד אות אחת מחמש אותיות מ.נ.צ.פ.ד. דהינו, בחבטה הראשונה יכון אות מ', בשנייה אות נ', וכן הלאה. (תמ)

מאחר ויש אומרים [רש"י] שמצות הערבה היא בנענוע הערבה, ויש אומרים [הרמב"ם] שהמצוה היא בחבטה בקרקע - טוב להחמיר ולעשות את שתיהן, גם לחבט בקרקע וגם לנענע. (הרמ"א סימן תרסד ס"ד. תמד)

נשמת כל חי

מנהג ישראל קדושים לאחר חבטת הערבה להכניס לבית הכנסת, ופוחתים ההיכל, וכל הצבור ירננו יחדו באמירת 'נשמת כל חי' עד 'וימעולם ועד עולם אתה אל'. ולאחר מכן אומרים בזו הלשון: "הרי אנחנו מקבלים עלינו בלי נדר קבלה גמורה, לומר 'נשמת כל חי' ביום הושענא רבה לשנה הבאה, בעת הזאת אחר תפלת שחרית ומוסף. ויהי רצון מלפני אבינו שבשמים שיחתם אותנו בספר חיים טובים, ונזכה ונחיה שנים רבות ונעימות, ונגילה ונשמחה בישועתו". (תמד)

כתב הגאון רבי דוד פארדו: כל מי שהוא בעת צרה, יאמר שמקבל עליו בלי נדר, שבאשר יצילהו ה' יתברך מצרתו, יאמר סדר 'נשמת כל חי'. (תמד)

שנים מקרא ואחד תרגום

ביום הושענא רבה יקרא שנים מקרא ואחד תרגום של פְּרַשְׁת 'וְזאת
הַבְּרָכָה'. ואם שָׂכַח או נֶאֱנַס, יקרא בליל שמחת תורה או בבקר קדם
תפלת שחרית. (תנ)

קשה להפרד

קדם שילך לבית הכנסת בערב שמחת תורה, יכנס לספתו ויאמר: "יהי
רצון מלפניך ה' אלקי ואלקי אבותי, שבזכות קיום מצות ספה זאת
שקיימנו, נחיה ונזכה לשנה הבאה לישוב בספת עורו של לוינו, כמו
שנאמר: "התמלא בשכות עורו, ובצלצל דגים ראשו". (כל בו. הרמ"א סימן תרסז)

שמיני עצרת - שמחת תורה

היום השמיני שלאחר שבעת ימי חג הסוכות, הוא יום שמיני עצרת, והוא
חג בפני עצמו, ואין קשר בינו לחג הסוכות כלל. ונקרא גם כן יום שמחת
תורה, שבו מסיימים את קריאת חמשה חמשי תורה בספר התורה. אולם
בחוץ לארץ, שעושים יומים יום טוב, אם כן, היום השמיני הוא שמיני
עצרת, ולמחרתו, ביום התשיעי, הוא שמחת תורה, שבו הם מסיימים
את התורה. (תנא, תסז)

תפלת ערבית

בְּלֵיל הַחַג יִתְפַּלֵּל הַשְּׁלִיחַ צָבוּר בְּנִגּוּן וּבְנִעִימָה קְדוֹשָׁה, בְּשִׂמְחָה וּבְטוֹב לֵבָב,
שְׂמֵחוֹת עֲשֵׂה מִן הַתּוֹרָה לְשִׂמְחָה בְּלִילָה הַזֹּאת. (סוכה מח ע"א. תנה)

יש להזכיר לצבור קדם התפלה, שְׂמֵחוֹת בְּעִמּוּדָה אֶת יוֹם שְׂמִינֵי חַג
עֲצֵרֵת הַזֶּה, וְלֹא אֶת יוֹם חַג הַסְּכּוֹת הַזֶּה. וְאִם טָעָה וְהִזְכִּיר סְכּוֹת, חָיֵב
לְחַזֵּר וּלְתַקֵּן. וְאִם נִזְכַּר אַחֵר שֶׁהִתְחִיל 'רְצָה', חוֹזֵר לְתַחֲלַת 'אֶתָּה
בְּחֵרְתָּנוּ'. וְאִם סִיַּם אֶת הָעִמּוּדָה וּבָא לְעַקֵּר רְגְלָיו, חוֹזֵר לְרֹאשׁ הַתְּפִלָּה.
(תנא)

הקפות

לאחר תפלת ערבית, מנהג כל ישראל להקיף את התבה שבע הקפות עם
ספרי תורה בידיהם, לכבודה של תורה. וששים ושמיחים בשירים
ותשבחות לה' יתברך ברקודים ומחאות כפים, וכל המרבה הרי זה
משבח. (תנה)

כתב מרן החיד"א: קדם ההקפות יניחו ספר תורה על התבה, ויעמד איש
ירא שמים על יד הספר, ויאחז בידו בספר התורה כל זמן ההקפות. כי כן
קבלתי מהמקבל המפלא מורנו הרש"ש זלה"ה שהיה מקפיד על זה. ע"כ.
(עבודת הקודש צפורן שמיר ס"ס יב)

מעלת הרקודים והשמחה לכבוד התורה

נכון להודיע לצבור את גדל מעלת השירה והרקודים לכבודה של תורה
והמעלות שזוכה האדם בהם, וכמו שכתב הגאון רבי יעקב ישראל
אלגאזי (שלמי חגיגה סימן יז אות טז): "אשרי אנוש יעשה זאת וכן אדם יחזיק
בה בשמחתה של תורה, ויתקן בזה את פגמי נשמתו אשר פגם בכבוד
תורת ה' תמימה. וכבר כתבו הראשונים, כי כל הנהיר בשמחה של תורה
כהיום הזה, בטוח הוא שלא תפסק התורה מזרעו. והעידו שראו לרב
גדול בישראל שהיה מרבה בשמחה של תורה כהיום הזה, והעידו עליו
שעד שלשה דורות היו מיוצאי ירכו שלשלת חכמים וידועים ומרביצים

תורה בישראל זה אחר זה, וידעו הכל שזכה בזה על רב שמחתו ביום שמחת התורה, מה שהם לא ראו מעולם בשום גדול בתורה שעשה כן, וברב גדלתו היה מכרפר בכל עז, ומעורר לבות בני אדם לאמר, שמחו בה' וגילו צדיקים והרנינו כל ישראל". ע"כ. וכתב רבנו חיים ויטאל (שער הכוונות קד ע"א): "וראיתי למורי האר"י ז"ל שהיה נזהר ביותר בזה, להקיף עם ספר התורה או לפניו או לאחוריו, ולרקד ולשורר לפניו בכל עז ותעצומות". ע"כ. ובספר מעשה רב כתב: "הגאון מוילנא היה מקיף לפני ספר התורה בשמחה רבה, ומספק ומרקד, מפזז ומכרפר בכל עז, עד שהיו פניו בוערות כלפי אש". ואם גדולי עולם אלו לא חסו על כבודם לכבודה של התורה, מה נאמר אנחנו, אזובי הקיר?!

וכידוע שמייכל, בתו של שאול המלך, נענשה בעבור שלא מצא חן בעיניו היאך בעלה דוד מלך ישראל מרקד ומכרפר לפני ארון ה', כמו שנאמר בנביא שמואל (ב ו טז): "ומייכל בת שאול נשקפה בעד החלון, ותרא את המלך דוד מפזז ומכרפר לפני ה' ותבו לו בלבה: ותצא מיכל בת שאול לקראת דוד, ותאמר מה נכבד היום מלך ישראל, אשר נגלה היום לעיני אמהות עבדיו, כהגלות נגלות אחד הרקים: ויאמר דוד אל מיכל לפני ה' אשר בחר בי מאביך ומכל ביתו לצות אתי נגיד על עם ה' על ישראל, ושחקתי לפני ה': ונקלתי עוד מזאת, והייתי שפל בעיני, ועם האמהות אשר אמרת, עמם אכבדה: ולמיכל בת שאול לא היה לה ילד עד יום מותה".

אמרו רבותינו במדרש (במדבר רבה ד כ): "היאך היה עושה דוד לפני ארון ה' היה לבוש בגדי זהב מצדיקים הדומים לפז, והיה מכה בידיו זו על גבי זו [נמין על שמאל] וטופח, וכשהיה מכרפר, דהינו שר: כירי [אדוני] רם, כירי רם, היה מפזז. ומהו מפזז? שהיה הזקב המזקק משמיע קול פוזז [פז פז] כפעמונים. ויותר מזה היה דוד עושה - מגביה את כפות רגליו וקופץ לכבוד התורה, והיו כל הנשים מציצות עליו מן הגגות ומן החלונות, ולא אכפת לו. שאין לדך אדם בישראל שבזה את עצמו על המצוות יותר מדוד, וזהו שאמר דוד (תהלים קלא): "ה' לא גבה לב"י - בשעה שמשחני שמואל למלך. "ולא רמו עיני" - בשעה שהרגתי את גלית. "ולא הלכתי בגדלות" - בשעה שהחזירוני למלכותי [לאחר מרד אבשלום]. "ובנפלאות ממני" - בשעה שהעליתי את הארון. "אם לא שויתי ודוממתי נפשי, כגמל עלי אמו" - כשם שהתינוק הזה אינו מתבייש להתגלות לפני אמו, כך שויתי נפשי לפניך, שלא התבישתי להתבזה לפניך לכבודך. "כגמל עלי נפשי" - כמו התינוק שיוצא ממעי אמו ואין רוחו גסה לניק משדי אמו, כן נפשי עלי, שאיני מתבייש ללמד תורה אפלו מקטני ישראל". ע"כ. וענן בזה הקדוש (משפטים קז ע"א) שדוד המלך היה הברוך [כבכול המשמח] של הקדוש ברוך הוא, ואף על פי שפעמים היה הוא עצמו בצער, אך פיו שהיה לפני המלך, היה חוזר לבדחנותו כמו שהיה כדי לשמח את המלך. ע"ש.

וְכַתֵּב הַרְמַב"ם (הלכות לולב פ"ח ה"ו): "השמחה שישמח אדם בעשיית המצוה ובאהבת האל שצוה עליהן - עבודה גדולה היא ומעבודת ה' היא, וכל המונע עצמו משמחה זו, ראוי הוא להפריע ממנו, שנאמר בקללות: 'תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לבב. וכל המגיס דעתו וחולק כבוד לעצמו, ומתכבד בעיניו במקומות אלו בהמנעו משמחה של מצוה זו - הוא חוטא ושוטה, ועל זה הזהיר שלמה ואמר (משלי כה כו): 'אל תתחדד לפני מלך. ואדרבא, כל המשפיל עצמו ומקל גופו במקומות אלו, הוא הגדול והמכבד העובד מאהבה. וכן אמר דוד מלך ישראל: ונקלתי עוד מזאת והייתי שפל בעיני, ואין הגדלה והכבוד אלא לשמח לפני ה' בשמחה של מצוה, שנאמר: 'והמלך דוד מפזז ומכרפר לפני ה'". ע"כ.

וכך ספר הגאון רבי יהודה צדקה זצ"ל ראש ישיבת פרת יוסף, על חכם יעקב עובדיה ז"ל, שהיה רוקד ושמח מאד מאד בשמחת תורה, ומרקיד

את האחרים בעזרת עצומות, ובזכות כף זכה לבנו, הלא הוא מרן הראשון לציון רבנו עובדיה יוסף שליט"א. אשרי אדם שפוקח את הדברים לתשומת לבו, ומשתדל בעזרת עצומות לרקד, לשיר ולשמח לכבודו של תורה, ומעורר גם את האחרים לזה.

וכתב הרב שפתי כהן, שזכות ההקפות עם ספרי התורה בשמחה ושירה ורקודים, ראוייה היא שתגן שלא תהיה עצירת גשמים חס ושלום. (בי"א ח"ו סימן נו אות ו. תס)

בערב שמחת תורה, טרם יציאתו לבית הכנסת, טוב לאכל ולשתות מעט, כדי שלא יקשה עליו להאריך בהקפות מחמת רעבוננו, וכך לא ימהר בכל רגע את הצבור שייסימו, ויחכם עיניו בראשו.

מי שקשה לו להמתין עד גמר ההקפות, וכגון שמתארח אצל מכריו, ורוצה להזדרז בהקפות כדי שלא ימתינו לו המארחים, רשאי להקיף את התבה לבדו ולומר את גסח ההקפות, אך יזהר שלא לזרז את הצבור שייסימו מהר בשבילו.

פעמונים

אף על פי שבכל שבת ויום טוב אסרו חכמים לרקד ולמחא פנים, כמבאר במשנה (ביצה לו ע"ב) ובשלחן ערוך (סימן שלט סעיף ב), מכל מקום, לכבודו של תורה התירו חכמים בשמחת תורה לרקד ולמחא פנים, ואפלו אם חל בשבת. ומכל מקום אסור לקשקש בפעמונים של ספר התורה, וכן אסור להריע בחצוצרות [ובלאו הכי החצוצרות מקצה], וכן אסור להכות על השלחן או על בקבוק פדרוך הרגילים להכות בשעת השירה, וכמו שפסקו הרמב"ם ומרן השלחן ערוך והרמ"א. ויש להעיר בנחת למקלים בזה מפאת חסר ידיעה. וכן כתב רבי חיים פלאגי שמצוה רבה לבטל מנהגם, וכן כתבו הפרי מגדים, הגאון רבנו זלמן, המשנה ברורה, והפך החיים. וכמבאר בחוברת 'השבת בהלכה ובאגדה' חלק א. (תנה)

קדושה וטהרה

אין ספק, שעל כל רבני בתי הכנסת והאחראים להיות תמיד בעין פקוחה ולהשגיח שתהיה הפרדה גמורה בין הגברים לנשים, לבל תהיה מצוה הבאה בעברה חס ושלום. ונשים הבאות לעזרת הנשים, עליהן להקפיד ולבדק אם לבושות הן בצניעות אמיתית "כרצון ה' יתברך", ושלא תעשינה אספות מחוץ לבית הכנסת, שפעמים רבות גורמות בזה מכשול לגברים העוברים שם, ודי בזה למבין. וכמו כן יש להזהיר את האמהות היקרות שילבישו את בנותיהן בצניעות, ויקפידו על כך כבר מגיל 3 ומעלה.

יש לשמר על הבנות לבל יכנסו לבית הכנסת, אלא יהיו בעזרת הנשים. ולצערנו, ישנן בנות קצת גדולות שנכנסות לבית הכנסת ומתערבות עם הבנים, ובנדאי שלא נאה ולא יאה להיות כך, וכל שכן בבית ה'.

כבוד התורה

כתב מרן בשלחן ערוך (יורה דעה סימן רפב ס"א): "חייב אדם לנהוג כבוד גדול בספר תורה... ולא יפשט רגלו כנגדו, ולא יניחהו על ראשו כמשא, ולא יחזיר לו את אחוריו, אלא ישב לפניו בכבוד ראש וביראה ופחד, ויכבדנו כפי כחו". על כן יש לשים לב בעת הרקודים שלא ימסרו את ספר התורה מאחד לשני כעין זריקה, ושלא יתנוהו על הראש, וכיוצא בזה. וכן לא יתנו את הספר לילדים, שמא יפל מידם חס ושלום.

לעמוד בעת ההקפות

כתב מרן בשלחן ערוך (יורה דעה סימן רפב ס"ב): "הרואה ספר תורה כשהוא מהלך, חייב לעמד לפניו, ויהיו הכל עומדים עד שיעמד זה שמוליכו ויגיעו למקומו, או עד שיתכסה מעיניהם". על כן, בשעת ההקפות, שרוקדים ומוליכים את ספרי התורה ממקום למקום, על כל הקהל לעמד על עמדם לכבוד ספרי התורה, עד שיחזירו את ספרי התורה להיכל. אולם זקנים, או הסובלים מחלשה ברגליהם, רשאים לשבת בין הקפה להקפה, ודי

שְׁיַעֲמָדוּ בְּעֵת הוֹצֵאת הַסְּפָרִים וְהַחֲזָרְתָם לְהִיכָל, וּבְעֵת הַהֲקָפָה מִמֶּשֶׁ
בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה סָבִיב הַתְּבָה. (תסח)

הַגָּאוֹן הַחֲזוֹן אִישׁ זָצ"ל הָיָה יוֹשֵׁב בְּעֵת הַהֲקָפוֹת כְּשֶׁסֵּפֶר תּוֹרָה קָטָן בְּיָדוֹ, וּפְעַם אַחַת הִתְיַשֵּׁב
לְיָדוֹ רַב אֶחָד כְּדִי לְשׁוֹחַח עִמּוֹ בְּדַבְרֵי תּוֹרָה בְּעֵת הַהֲקָפוֹת, וּכְשֶׁקָּם וְהִלָּךְ, אָמַר לְפָנָי הַסּוֹבְבִים
הוֹדוּ: כִּנְרָאָה שְׁהִלָּה שְׂכַח מִהֲהִלְכָה שְׁאִסּוֹר לִישֵׁב בְּשַׁעַר שְׁעוֹמְדִים עִם סֵפֶר הַתּוֹרָה. (תסו)

אִם יִשְׁנֶם אֲנָשִׁים שְׁטוּעִים וְיוֹשְׁבִים בְּשַׁעַר שְׁסֵפֶר הַתּוֹרָה מִסְתּוֹבְבִים,
כְּדָאֵי שְׁיַנְיָחוּ אֶת סֵפֶר הַתּוֹרָה עַל הַתְּבָה וְיִרְקְדוּ בְּלַעֲדֵיהֶם, כְּדִי לְהַצִּיל
אֶת אֹתָם אֲנָשִׁים מִמְּכָשׁוֹל.

קריאת התורה בליל החג

יֵשׁ מִבְּנֵי אֲשֶׁכְּנֹז שְׁנוּהֲגִים לְקַרְא בְּסֵפֶר תּוֹרָה בְּלֵיל שְׁמִחַת תּוֹרָה לְאַחַר
הַקֶּפֶה רֵאשׁוֹנָה, וְאִם הַזְּמַן מִי מִבְּנֵי סֵפֶר לְעֵלְיָה לְתוֹרָה, רֵשָׁאֵי לְעֵלוֹת
וּלְבָרָךְ. וְכֹן הָיָה מַעֲשֵׂה רַב לְפָנָי כְּאַרְבָּעִים שָׁנָה, כְּשֶׁנִּבְחַר מֶרֶן הָרֵאשׁוֹן לְצִיּוֹן רַבְּנוֹ עוֹבְדֵי
יוֹסֵף שְׁלִיט"א לְרַב רֵאשִׁי לְתַל אַבִּיב, הַזְּמִינּוּהוּ בְּלֵיל שְׁמִחַת תּוֹרָה לְבֵית הַקְּנֶסֶת שֶׁל בְּנֵי
אֲשֶׁכְּנֹז, וְעַלֶּה לְסֵפֶר תּוֹרָה וּבְרָךְ. (תנז)

יהי רצון

לְאַחַר כָּל הַקֶּפֶה וְהַקֶּפֶה, אֹמְרִים אֶת נֶסַח בְּקִשְׁתׁי 'יְהִי רְצוֹן הַמּוֹבָא
בְּסֵדוֹרִים, שְׁסִדֵּר הַגָּאוֹן הַחֲדָ"א, לְחִזּוֹק בְּעֵסֶק הַתּוֹרָה וּבְמִצְוֹת וּמַעֲשִׂים
טוֹבִים. וְיִכְוֶן בְּזֶה מְאֹד, וְכִמּוֹ שְׁכַתְּבַת הַגָּאוֹן רַבֵּי חַיִּים פְּלָאגִי בְּסֵפֶרוֹ מוֹעֵד
לְכָל חַי (סִימָן כה אֹת א): "מְאֹד יִזְהַר הָאָדָם בְּתַפְלוֹת שֶׁל שְׁמִינֵי עֲצָרַת לְאִמְרָם
בְּכֹנֶנָה גְדוֹלָה, כִּי מִלְבָּד שְׁכָל תַּקּוּן הַיָּמִים שְׁמֵרָאשׁ הַשָּׁנָה עַד יוֹם שְׁמִינֵי
עֲצָרַת הוּא נִשְׁלָם, וְהַכֹּל תְּלוּי בְּיוֹם זֶה - עוֹד בָּהּ, כִּי אֵין בְּכָל אֶלוֹ הַיָּמִים
יוֹם רְצוֹן לְשִׁמְעַת הַתְּפִלָּתוֹ בְּכָל מָה שְׁרוּצָה הָאָדָם כְּהִיוֹם הַזֶּה, כְּמוֹ שְׁאִמְרוּ
בְּזֶהר הַקְּדוֹשׁ (פִּרְשֵׁת צו לא ע"ב), שְׁכָל מָה שְׁשׂוֹאֵל הָאָדָם מִהַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא
בְּיוֹם זֶה, מִקְּבֵל תְּפִלָּתוֹ וְעוֹשֶׂה בְּקִשְׁתּוֹ". ע"כ.

חזרת ספרי התורה להיכל

בְּשִׁמְחֵזִירִים אֶת סִפְרֵי הַתּוֹרָה לְהִיכָל, וְשִׁירוּ כָּל הַקָּהָל יַחְדָּו מִזְמוֹר "הוֹדוּ לַה' קְרָאוּ בְּשִׁמּוֹ", שֶׁאָמְרוּ דָּוִד הַמֶּלֶךְ בְּעֵת שֶׁהִכְנִיס אֶת הָאֲרוֹן. כַּמְבָּאָר בְּדַבְרֵי הַיָּמִים (א טו). (תסח)

אָבֵל - אִם אֵרַע לוֹ אֵבֶל בְּחַג, מִתָּר לוֹ לְהִשְׁתַּתֵּף בְּהַקְפּוֹת, אֵךְ יִמָּנַע מִלְרַקֵּד.
(תסז)

קידוש

מִזְכִּירִים בְּקִדּוּשׁ אֶת יוֹם שְׁמִינִי חַג עֲצֵרַת הַזָּהָ. וְאִם טָעָה וְהִזְכִּיר אֶת יוֹם חַג הַסְּכּוֹת הַזָּהָ, יִחָזֵר וְיִתְקַן. וְאִם נִזְכַּר אַחֵר שְׁסִימָה אֶת הַקִּדּוּשׁ, יִחָזֵר וְיִקְדָּשׁ. (תנא)

מְבָרְכִים 'שֶׁחֲחִינּוּ' בְּקִדּוּשׁ, מִפְּנֵי שֶׁהוּא חַג בְּפָנֵי עֲצֻמוֹ, וְאֵינוֹ קָשׁוּר לְחַג סְכּוֹת.
כָּלֵל.

תפלת שחרית

עַל הָאֲחֻרָאִים לְכַוֵּן אֶת זְמַנֵּי הַתְּפִלוֹת בְּאֶפְסוֹן שְׁיִסְפִּיקוּ הַצְּבוּר בְּמִשְׁךְ הַיּוֹם הַקִּדּוּשׁ וְהַנּוֹרָא הַזֶּה לְקַבֵּעַ בוֹ עֵת לְלִמּוּד הַתּוֹרָה. עַל כֵּן, נִכּוֹן לְהַקְדִּים מְעַט אֶת זְמַן תְּפִלַּת שְׁחֵרִית יוֹתֵר מִכָּל שַׁבָּת, מֵאַחַר וְסִדֵּר הַתְּפִלָּה אַרְבָּע מְאֹד, וּבְפֶרֶט כְּשֶׁחַל הַחַג בְּשַׁבָּת, וְצָרִיכִים לְהִסְפִּיק לְאֹכֵל גַּם סְעוּדָה שְׁלִישִׁית.
(עיינן מועד לכול חי סימן כה אות א)

קריאת התורה

מוציאים שלשה ספרי תורה; בספר הראשון קוראים הצבור וחתן תורה
בפרשת 'וזאת הברכה', בספר השני קורא חתן בראשית, ובספר השלישי
קורא המפטר. (תסט)

בכל פעם שמוציאים שלשה ספרי תורה, כשמחת תורה או ראש חדש טבת, אדר, וניסן שחלו
בשבת, נהגו לומר את הפסוקים דלהלן בפתחת ההיכל: ירמיהו פרק י' פסוק ו, ז, י. שמע
ישראל, אָנָּה ה' הוֹשִׁיעָה נָּא. אָנָּה ה' הַצְּלִיחָה נָּא. (הגר"ח פלאגי, הלבוש)

המנהג למנות שלשה חתנים: 'חתן מענה', 'חתן תורה', 'חתן בראשית'.
חתן 'מענה' עולה לפני חתן תורה, והוא כמו שושבין שלו. חתן תורה
מסים את התורה, ולאחריו מיד עולה חתן בראשית ומתחיל שוב את
התורה מ'בראשית'. (תסט)

לא יפסיקו באמירת קדיש בין חתן תורה לחתן בראשית, כדי שלא לית
פתחון פה לשטן, שיאמר: כבר סימו את התורה ואינם חפצים לקרא עוד.
ולכן, מיד בגמר עלית חתן תורה, עולה חתן בראשית, ובסיום עלית חתן
בראשית, יאמרו שניהם חצי קדיש. (תסט)

נהגו שחתן בראשית אומר "בסימנא טבא". ויאמר זאת קדם שיברך את
ברכת התורה, ולא לאחר הברכה קדם הקריאה, שהרי זה הפסק בין
הברכה לקריאה. (תסט)

חתן תורה

מעלה גדולה יש לחתן תורה, שעל ידו נעשה כבוד לתורה בסיומה, ועליו
נאמר: "כי מכבדי אכבד", וזוהי שמתפפרים לו כל עוונותיו. על כן, מן
הראוי לכבד בעליה זו את הרב מרא דאתרא או את רב בית הכנסת,
המרבצים תורה בישראל. וכתב בספר פנסת הגדולה, שבמקומו היו
נוהגים למכר את עלית חתן תורה בדמים מרבים, ועמדו גדולי הקהל
ובטלו מנהגם, והנהיגו שהחתנים יהיו מן החשובים שבקהל. ועל כל
פנים, ישנה אפשרות לחלק את הקהל לשני מנינים, ובמנין אחד יכבדו
את חשובי הקהל, ובמנין השני ימכרו את עליות החתנים. (תסד, תעב, תעג)

למה נקרא שמו "חתן תורה"?

במדרש שיר השירים (פרשה א אות ט) הובא משל לאהובו של מלך, שהיה בן בית בהיכלו של מלך, והיה עושה רבות ונצורות לכבודו של המלך. יום אחד קראו המלך ואמר לו: שאל ממני מה אתן לך, ואת בקשתך לא אשיב ריקם. חשב האהוב בלבו ואמר: אם אני שואל מן המלך כסף וזהב - הוא נותן לי; אבנים טובות ומרגליות - הוא נותן לי, אבל כמה עשירים יש בעולם. ואם אבקש ממנו שימנה אותי לשר - הוא ימנה אותי, אך כמה שרים יש בעולם. נמלך בדעתו והשיב: אדוני המלך, שאלה אחת אבקש! יש לאדוני המלך בת יחידה, יפה כלבנה ברה פחמה, ואהבת עולם אהבתיה, תן לי אותה לאשה, ואזכה להיות חתן המלך. נתנה לו המלך, וגם נתן לו נדוניה, אוצר של זהב ומרגליות, וגם מנהו שר. הרי ששאל בקשה יחידה - אך הכל נכלל בבקשתו. כך שלמה המלך, אמר לו הקדוש ברוך הוא: שאל ממני מה אתן לך? אמר שלמה: אם אשאל כסף וזהב ואבנים טובות ומרגליות - הוא נותן לי, ומה בצע בכסף וזהב? אלא הריני מבקש את החכמה - והכל בכלל, שנאמר: "ארך ימים בימינה, בשמאלה עשר וכבוד". על כן, גם המסים את התורה, יאה לו להקרא 'חתן תורה', שהכל כלול בו. (תסג)

ברב עם הדרת מלך

נהגו להעלות את כל הקהל לספר תורה ביום זה, לכבודה של תורה, וחוזר וקורא החזן לכלם שלשה פסוקים "ולאשר אמר...". ואמנם, כאשר יש קהל גדול, ויש חשש של טרח צבור, רשאים להוציא עוד ספר תורה לחדר אחר הסמוך לבית הכנסת, ועומד שם שליח צבור נוסף וקורא לקהל הבאים עמו, וכשמסיימים, מחזירים את ספר התורה להיכל, ועולים החתנים כשכל הקהל יחד בבית הכנסת. (תסט)

עין טובה

הגם שאין עולים אב ובנו או שני אחים זה אחר זה לספר התורה, משום
חשש עין הרע, מכל מקום בשמחת תורה רשאים לעלות - זה חתן תורה,
זה חתן בראשית, וזה מפטיר, מפני שידועים שכלם עולים לכבוד של
תורה, וגם מפני שקריאתם היא בשלשה ספרי תורה שונים, והרי זה
נחשב כהפסק בין האחד לשני. (תעד)

שני כהנים

הגם שאין עולים שני כהנים זה אחר זה לספר תורה, מחשש שמא יאמרו
שהכהן הראשון הוא פגום ולכן העלו כהן אחר אחריו, מכל מקום
בשמחת תורה רשאים לעלות הכהנים זה אחר זה - זה חתן תורה, זה
חתן בראשית, וזה מפטיר, מהטעם הנ"ל. והוא הדין בשנים או שלשה
לוים זה אחר זה. (תעד)

כהן חתן תורה

כהן שקנה חתן תורה, ואין כהן אחר בבית הכנסת - רשאי לעלות גם עלה
ראשונה של כהן וגם חתן תורה. אולם אם קנה חתן בראשית, לא יעלה
לעלית כהן, אלא לחתן בראשית בלבד. מאחר ואין אדם אחד עולה בשני ספרי
תורה מחשש שיאמרו שהספר הראשון פגום, ולכן עלה גם בספר השני. והוא הדין בכל זה
ללו. (תעד)

קטנים

גם הקטנים עולים לספר תורה, אולם רק לאחר שהגיעו לגיל חנוך מגיל
שש ומעלה, לפי שכלו וחרפותו, אבל בפחות מזה אינו עולה. (יבי"א ח"ב סימן יג. ח"ט
סימן קח אות קג. תעח)

יש לדעת ולהודיע לצבור, שאפילו קטן שהגיע לגיל חנוך, אם לא ברור לנו
שגופו נקי כהגון, דהינו שמקנח עצמו היטב במים, אין לענות אחריו אמון.
(עי"פ מגן אברהם, ישועות יעקב, מגן גיבורים ועוד. וכתב הרב גנצפריד בספרו פאת השלחן: מאחר
והברכה אינה יוצאת מגוף טהור, גרע יותר מברכה לבטלה שאסור לענות אמן אחריה.) ובקטן פחות
מגיל שש, אפילו אם הוא ודאי נקי, אין עונים אחריו, ואינו מצטרף לזמון.
ולצערנו, הרבה לא יודעים זאת, ונכשלים באסור עניית אמן יתומה, חס
ושלום. וכמו שכתב הריב"ש, שאפילו הוא חריף ויודע למי מברכים ולמי מתפללים - אינו פלום, והרי
הוא כמי שאין בו דעת. וכן דעת הראב"ד, הרשב"א, הטור, מהר"ש אבוהב, שלחן ערוך (רטו ס"ג), פרי
מגדים, פתח הדביר, שגרי כנסת הגדולה, הגר"א, מאמר מרדכי, הגר"ח פלאגי, חקרי לב, שדי חמד,
ערוך השלחן, משנה ברורה, פ"ה החיים ועוד. (יבי"א ח"ב סימן יג)

המלאך הגואל

נוהגים להזמין ילדים רבים לעליית ספר תורה בבת אחת, ופורסים טלית
מעל ראשם, והגדול שבהם מברך ברכות התורה וקורא בעד כלם, ולאחר
מכן השליח צבור מברך את כלם בפסוק "המלאך הגאל אתי" וכו',
ובברכת כהנים, ושאר פסוקי תורה שיש בהם הרבה ברכות, כמו: "ולתן
לך האלקים" וכו', "ואל שדי יברך אתך" וכו'. ומה שפורסים את הטלית, אין
זה נחשב כעשיית אהל עראי, מכיון שאוחזים את הטלית בידם, וגם לא נעשה לצל, אלא
לכבוד בלבד. (הליכות עולם ח"ד ה. תעח)

משיב הרוח ומוריד הגשם

מתחילים לומר משיב הרוח ומוריד הגשם מתפלת מוסף. ואם טעה
ואמר מוריד הטל - אם נזכר קדם שאמר ברוך אתה ה', טוב שיחזור
ל'אתה גבור' ויאמר משיב הרוח, אבל אם נזכר אחר שאמר ברוך אתה
ה', אינו חוזר. (ילקו"י ח"א רמב. תפה)

סעודה לגמרה של תורה

מנהג ישראל לעשות סעודה לכבוד של תורה, שמפיעים אנו בזה את שמחתנו שזכינו להיות בנים של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, שבחר בנו מכל העמים, ונתן לנו את תורתו הקדושה. וכתב האור זרוע (סוכה סימן שכ): ועושים חתני התורה סעודה לכבוד גמר התורה, ויש שעושים סעודה גמורה במאכלים טובים, אגוזים ותרגילים. ובשבלי הלקט (סוכות שעב) כתב: ומנהג חתן תורה לעשות סעודה ושמחה ולחלק לצבור מגדים ומיני מתיקה.

בתי כנסת אשר בכל שבת מגישים כבוד לצבור לאחר התפלה, צריכים לשים לב בשמחת תורה להוסיף כיד ה' הטובה עליהם, במאכל ומשקה חשובים ומכבדים יותר, כדי להראות את המעלה והחשיבות ביום הזה, ולהביע את שמחתנו לתורה. ואם אין באפשרותם של החתנים לעשות סעודה כנאות, יעשו כן הגבאים מקפת בית הכנסת, ויקנו ביד רחבה לכבוד של תורה, ולא יבטלו מנהג זה בשום פנים ואופן. וכבר הזהיר על זה הרב משנה ברוך (סימן תרסט ס"ק ו) וכתב: מהרי"ק האריך מאד שלא לבטל שום מנהג שנהגו לכבוד שמחת התורה. ולכן רעה עושים בהרבה מקומות במה שבטלו מקרוב שלא לעשות משתה ושמחה בשמחת תורה. ובעוונותינו הרבים בזוי כבוד התורה גרם זה, שהתורה מנחת בקרון זוית ואין דורש ואין מבקש, ומי יתן ושיב וירחם שבר בית ישראל, במהרה בימינו, אמן. ע"כ. (תסג)

הקפות

המנהג להקיף את התבה עם ספרי התורה גם בבקר, וגם לאחר תפלת המנחה, כמו שהקיפו בלילה. כן כתב מהר"י שכן נהג רבנו האר"י, וכן כתב מרן החיד"א שראה להר"ש"ש שעשה כן, ואמר שיש בזה סודות עליונים. (תנה, תס)

יש שמוציאים את ספרי התורה בעת ההקפות לרחובה של עיר, כדי לשתף את כל שכבות העם בשמחתה של תורה, לרקוד ולשמח עמהם, ולחפבה בעיניהם. (תס)

שמחת תורה שחל בשבת - אוכלים סעודה שלישית כבכל שבת, על כן ישים לב לאכל מקדם מעט את סעודת הבקר, כדי שיאכל סעודה שלישית לתאבון.

טוב ונכון לאכול את הסעודה השלישית לאחר תפלת מנחה [בסיום ההקפות]. ומכל מקום, אם השעה קצת מאוחרת, או במקום שחלק מהצבור, לאחר שבאים לבית הכנסת לתפלת מנחה, אינם חוזרים שוב לביתם לאכול סעודה שלישית ונשארים בבית הכנסת עד לתפלת ערבית, אזי כדי לא להפסיד את מצות סעודה שלישית חס ושלום, יש ליעץ להם לעשות כך: לחלק את סעודת הבקר לשתי סעודות, והיננו שיטלו ידיהם ויאכלו כביצה [54 גרס] לחם עם סלטים [ומנה ראשונה], ויברכו ברכת המזון, ויסיחו דעתם מעט באיזה ענין, כיצאה לחוץ, ואז יטלו את ידיהם שוב עם ברכה לסעודה שלישית, ויאכלו כביצה לחם עם התבשילים של החג, בשר שמן וכיוצא. ופשוט שכל זה כאשר אוכלים את הסעודה השלישית לאחר חצות היום, כי קדם חצות לא הגיע עדין זמנה של סעודה שלישית. (שו"ע סימן רצא סעיף ג, ובאחרונים שם)

החג

מוצאי

הקפות שניות

נהגו להקיף את התבה עם ספרי התורה גם במוצאי שמחת תורה בלילה, וטוב להביא פלי נגינה, כי ה' הטובה עליהם. כן כתב מהר"ח שכן נהג רבנו הארי"י להקיף, וכן כתב החיד"א שראה להרש"ש שעשה כן, ואמר שיש בזה סודות עליונים, וכן כתב הגר"ח פלאגי. (תנה, תס)

מה שיש ערים שמארגנים בהן "הקפות שניות" בחוצות קריה מטעם העירייה, מאחר ולצערנו הרב, הנסיון הוכיח שיש שם תערובת אנשים ונשים, ורבות נשים באות בפריצות - אין ספק שאסור להשתתף בהקפות אלו, ושומר נפשו ירחק ממקומות אלו, שאין השכינה שורה שם, אלא הסטרא אחרא, ה' יצילנו. ודי למבין.

אסרו חג

יום שאחרי שמחת תורה נקרא 'אסרו חגי', ונוהגים להרבות בו קצת באכילה ושתיה לכבודו של היום. (הרמ"א סימן תכט סעיף ב)

כתב מרן החיד"א: יתאמץ ביום זה ביראת שמים ובלימוד תורה לשמה, כי הוא תחלת השנה וסימן טוב לכל השנה. (מועד לכל חי סימן כה אות מה)

שיירי מצוה

לאחר החג לא ישתמש בעצי הסכה שמוש של בזיון, ולכן לא ידרוך עליהם ברגליו ולא ישליכם לאשפה, אלא יניחם במקום צנוע או בצדי הרחוב, ואף שלאחר מכן באים פועלי הנקיון וזורקים אותם לאשפה, אין בזה אסור. (צד, תמט)

יש לשאל, מדוע בנר חנכה שפכה בתוך חצי השעה הראשונה של ההדלקה, נאסר שארית השמן לכל שמוש, ואלו עצי הסכה אינם נאסרים בשמוש לאחר החג, והלא שניהם שרי מצוה? ויש לישב, כי בנר חנכה, מאחר ועשוי השמן להתבער לגמרי, נמצא שמתחלה יחד אותו למצוה לגמרי, שהרי אינו מצפה שיפכה הנר וישתמש בשמן, לכן אם נשאר מהשמן, הרי הוא אסור. לא כן בעצי סכה, שאינו מיחד אותם למצותם לגמרי אלא רק לימי החג בלבד, לכן לאסור החג מתירים הם בשמוש, רק שמפני כבוד המצוה לא יעשה בהם שמוש של בזיון. (בית יוסף ס"ס תרעז)

בעור	האתרוג	של	שביעית
אתרוגים הקדושים בקדשת שביעית, יש להקפיד לאחר החג שלא לזרקם, וטוב לבשלים ולעשותם מרקחת [רבה] ולאכלם בקדשה. וישתדלו לאכלם עד ט"ו בשבט של השנה השמינית, שזה זמן בעורם. ואם נשאר לו מהאתרוגים, טוב שיפקירם. [ויש אומרים שאין צריך להפקירם, מאחר וכל השנה יש אתרוג בעץ]. ומכל מקום, אם יש לו רק שני אתרוגים, אינו חייב להפקירם, כיון שאין בהם שיעור של שלש סעודות. וכמבאר בהרחבה בחוברת 'מצות הארץ' הלכות שביעית.	מנחת	שלמה,	משמרת
השביעית			השביעית

מרקחת - רבה

נהגו ישראל קדושים לאחר החג לבשל את האתרוג עם מים וסכר ולעשותו מרקחת [רבה], ולאכלו בט"ו בשבט, שהוא ראש השנה לאילנות, ולא יברכו עליו 'שהחנינו'. (כף החיים. תמט, תג)

סגולות נפלאות

מעלות וסגולות רבות ישנן באֶתְרוֹג שֶׁבְּרַכּוֹ עָלָיו בְּכֹנֶנָה. וּבְדוּק וּמְנֶסֶה שְׂמוּעֵיל גַּם לְאִשָּׁה עֶקְרָה, שֶׁבְּעֶזְרַת ה' יִתְבַּרֵךְ תִּזְכֶּה לְפָרִי בֶטֶן. וּמַעֲשֵׂה בִשְׂתֵי נָשִׁים, אַחַת לֹא הָיוּ לָהּ יְלָדִים שְׂמוּנָה שְׁנַיִם, וְאַחַת לֹא הָיוּ לָהּ יְלָדִים שְׂתַיִם עֲשָׂרָה שָׁנָה, וְקִבְלוּ חֲתִיכָה מֵאֶתְרוֹגוֹ שֶׁל מֶרֶן הָרִאשׁוֹן לְצִיּוֹן רַבְּנּוּ עוֹבְדֵיהָ יוֹסֵף שְׁלִיט"א, וּבְאוֹתָהּ שָׁנָה נִפְקְדוּ בְּזֶרַע שֶׁל קִמְא, בְּרוּךְ ה' (תמט)

סִגְלָה לְנָשִׁים מַעֲבֵרוֹת, שֶׁיִּנְשְׁכוּ אֶת הַפֶּטֶם שֶׁל הָאֶתְרוֹג, וְיִתְנוּ צְדָקָה לְעֲנִיִּים, וְיִתְפַּלְלוּ שִׁיְהִיָּה לָהֶן הַרְיוֹן קַל, וְשִׁתְּלַדְנָה לְחַיִּים טוֹבִים וּלְשָׁלוֹם, בְּרוּחַ וְלֹא בְּצַעַר. וְלֹא יִנְשְׁכוּ אֶת הָאֶתְרוֹג אֶלָּא לְאַחַר שֶׁמַּחַת תּוֹרָה וְלֹא קֹדֶם לָכֵן, מֵאַחַר וְהָאֶתְרוֹג עֲדִין אֲסוּר בְּאֲכִילָה, כְּמִבְּאֵר לְעֵיל. (תמט)

סִגְלָה לְמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ כָּאֵב לֵב, שֶׁיִּקַּח אֶת הָאֶתְרוֹג שֶׁבְּרַכּוֹ עָלָיו בְּחָג, וְיִבְשֵׁל אוֹתוֹ עִם מַעַט כַּמּוֹן, וְיִסַּיֵן אֶת הַמַּיִם וְיִשְׁתֶּה שְׁבַע לִגְיָמוֹת כְּנֶגֶד שְׁבַעַת יְמֵי הַחָג, וְיִהְיֶה לוֹ לֵב בְּרִיא וְחִזְק לְעִבּוּדַת ה' יִתְבַּרֵךְ. (סגולות ישראל. לבוש יוסף)

בִּזְכוֹת הָאֶתְרוֹגִים

מַעֲשֵׂה בְּאֶדָם שֶׁהִיא נוֹתֵן צְדָקוֹת לָרֵב. פֶּעַם, בְּיוֹם הוֹשַׁעְנָא רַבָּה, נִתְּנָה לוֹ אִשְׁתּוֹ עֶשֶׂר מִטְבָּעוֹת שֶׁיִּקְנֶה מִשְׁהוּ מִהַשּׁוּק לְבְנֵי הַבַּיִת. כְּאִשֶּׁר יָצָא, פָּגְשׁוּ אוֹתוֹ גְּבַאי צְדָקָה וְאָמְרוּ לוֹ: עֲסוּקִים אָנוּ עִתָּה בְּמִצְוַת חֲשׂוּבָה לְהַשִּׂיא כְּלָה יְתוּמָה. נָתַן לָהֶם אֶת כָּל עֶשֶׂר הַמִּטְבָּעוֹת שֶׁהָיוּ לוֹ, וְהִתְבַּיֵּשׁ לְחֹזֵר לְבֵיתוֹ בְּיָדָיו רִיקוֹת. הִלְךְ לְבֵית הַכְּנִסֵּת וְרָאָה שֶׁם אֶת הָאֶתְרוֹגִים שֶׁל הַיְלָדִים הַקִּטְנִים שֶׁמִּשְׁחֻקִים בָּהֶם, לָקַח מֵהֶם וּמָלֵא אֶת שִׁקּוֹ בְּאֶתְרוֹגִים. הִלְךְ אָנָּה וְאָנָּה עַד אֲשֶׁר נִשְׂאוּהוּ רִגְלָיו לְמִדְיָנָה אַחַת. כִּיּוֹן שֶׁהִגִּיעַ שָׁם, פְּתָאוּם קִבְּל הַמֶּלֶךְ שֶׁל אוֹתָהּ מְדִינָה כְּאֲבֵי מַעֲיָם חֲזָקִים, וּבָאוּ אֵלָיו בְּחִלוּם וְאָמְרוּ לוֹ, שְׁלֹא יִתְרַפָּא אֶלָּא אִם יֵאָכֵל מִהָאֶתְרוֹגִים שֶׁל הַיְהוּדִים שֶׁמִּתְפַּלְלִים עִמָּם בְּחָג הַסַּכּוֹת בְּיוֹם הוֹשַׁעְנָא רַבָּה. חֲפָשׂוּ שְׁלִיחֵי הַמֶּלֶךְ מִהָאֶתְרוֹגִים הַלְלוּ - וְלֹא מִצָּאוּ. לְפָתַע מִצָּאוּ אֶת הָאִישׁ הַזֶּה יוֹשֵׁב עַל הַשֵּׁק שְׁלוֹ, שֶׁאֱלוֹהוּ: מַה יֵּשׁ לָךְ בְּשִׁק? אָמַר לָהֶם: אִישׁ מִסָּבֵן אָנִי, וְאֵין לִי כְּלוּם לְמַכֵּר. חֲפָשׂוּ בְּשִׁקּוֹ וּמִצָּאוּ מִהָאֶתְרוֹגִים הַלְלוּ. אָמְרוּ לוֹ: מֵאֵין אֵלֶּה? אָמַר לָהֶם: מִהָאֶתְרוֹגִים שֶׁהַיְהוּדִים מִתְפַּלְלִים עִמָּם בְּחָג הַסַּכּוֹת. לָקַחוּ אֶת הַשֵּׁק וְהִבִּיאֻהוּ לְפָנֵי הַמֶּלֶךְ. אָכַל הַמֶּלֶךְ וְהִתְרַפָּא. וּפְנּוּ אֶת הַשֵּׁק מִכָּל הָאֶתְרוֹגִים וּמִלְאוּהוּ דִּינָרֵי זָהָב, וְחֹזֵר לְבֵיתוֹ בְּכַבּוֹד גָּדוֹל. (ויקרא רבה לו ב)

לא יזרק את הלולב, ההדסים והערבות דרך בזיון. ועצה טובה להניחם בסמוך לפתח הבית לשמירה, ולהנצל מכל צרה. (יפה ללב, סדר היום. פסקי תשובות תנא. תמט)

הערבות שחובטים בהן בהושענא רבה, לא יזרקו באשפה. וטוב שישמרו בביתו, כי יש בהן סגלה גדולה לפרנסה, ולהנצל מפחדים. וכן המפחד בלילות ומחלומות רעים, וניחן תחת הכרית שיטון עליה, וירוח לו. ואין צורך להניח את כל הערבות תחת הכרית, אלא די שיטון עליה אחד בנילוו נצמד, ושכב וערבה שנתו. (יפה ללב, המדות, פסקי תשובות תנא)

סגלה להפקד בזרע של קנמא, לבשל את הערבות במים ולשתותם. (פסקי תשובות תנא)

בזכות הערבות

מספר על רבנו מאיר שמחה הכהן זצ"ל [מחבר ספר אור שמח], שנתן עלים מהערבה שלו לחילים יהודים שגיסוס לצבא במלחמת העולם הראשונה, וכל אותם חילים שנטלו מערבות אלו, נצלו בנסים גלויים, וחזרו לבתיהם, ברוך ה', בריאים ושלמים. (לבוש יוסף)

שבת בראשית

בשבת הראשונה שלאחר החג מתחילים שוב את התורה מחדש וקוראים בפרשת בראשית, וטוב שקדם הקריאה ישירו שירים לכבודה של תורה. ויש מקומות שמוכרים את העליה הראשונה בכסף רב, ונותנים את הכסף עבור המאור של בית הכנסת. (רב האי גאון, מהר"י קולון)

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם

